This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

UC-NRLF
B 3 899 200

KELEY
RARY
RSITY OF
FORNIA

LIBRARY

TÖRTÉNELMI

VISZHANGOK.

ÉLET, JELLEM ÉS KORRAJZOKBAN.

IRTA:

SÁRVÁRY BÉLA

KEGYES RENDI ÁLDOR, S A PESTI NAGYGYMNASIUMBAN
NY. R. TANÁR.

PEST.

PFEIFER FERDINAND BIZOMÁNYA.

1857.

LOAN STACK

Hazám, hazám! . . . .

— — — —

Im elhalának a dicső apák,
Kik értted szivök vérét áldozák,
Kik megrakák a nagy épületet,
Melyet csodált, és félt nyugot, kelet;
S hét vezér hajh! s Árpád szent neve
Emlékeinkben már csak hitrege!

Garay.

Nyomatott Herz Jánosnál Pesten.

CS569
A2S25

Előszó.

Ember a teremtés remeke. S mint égi csillagok mindegyikében mennyei gondviselés mosolyg le ránk: az emberiség nagyai, mint ugyanannyi üstökösök, szintugy figyelmeztetnek minket a fölöttünk őrködőre.

Voltak nemzetek, voltak országok nagyok, hirhedettek fényben, hatalomban. Téreiken minden történetileg nevezetesb hely, irataikban minden nagyobb név emlékekben örökíteték meg. Megkoszorúztattak azok; hogy a rajtok haladó vándornak intő példaul szolgáljanak; örökítettek ezek: hogy társadalmi életben becsületesség, hazaszeretet, áldozó készség, munka, szorgalom, kitartás, hősiség és polgárerény örökké viruló mintái maradjanak.

Szobrok, emlékek állítattak, hogy a melegkeblü utódokat hason körülményekben, hason kegyeletre birják: hogy idegen szemében tisztelet tárgyai maradjanak. —

Ki a világtörténelmi dolgok folyamát éber figyelemmel kiséri; ki egyesek vagy népek emelkedésének és

bukásának okait helyes itélettel vizsgálja, meg kell győződnie : hogy semminemü cselekmény sem hozta meg ohajtott gyümölcsét, ha a munkálkodások élén hivatásos férfiak nem állottak; ha az ajánlkozó körülményekkel okosan meg nem alkudtak. Az ohajtott eredmény soha nem maradt el ott : hol magán vagy közügyek ily mederben folytak le.

Számító emberek ezért viseltettek kiváló kegyelettel nagyaik, jeleseik iránt!

A mondottak nemcsak a multra, a jelenre is állanak; csak az égető fájdalom a dologban, hogy minmagunkról nem szólhatunk igy.

Őseink véröket, vagyonukat hozták áldozatul; nélkülözve éltek, bajnokul haltak meg; hogy nekünk gazdag és hatalmas országot hagyjanak hátra, s mert ugy lőn, nekünk nem maradhatott egyéb teendőnk: mint szentül tapadni a kimért uthoz, hiven őrizni meg a hagyományt! Mi többnyire hidegek valánk.

Nyomor nyomorra következett, csapás csapást ért; s mégsem láttuk be : hogy mindez hálátlanságnak, feledésnek átka. Eljöttek a kinálkozó alkalmak, nem alkudtunk meg velök; megjelentek a nemzet óriásai, s nem hallgattunk rájok.

Ha végig tekintünk az idők viharos járásán, s figyelemre méltatjuk a csapások közepett is férfiasan fenálló nemzeti nagyokat, akaratlan is amaz igazságra kell buk-

kannunk: hogy az őrködő gondviselés, mely jótékony palástával annyiszor fedé el e nemzet rongyait, megadta ugyan minden időszaknak a maga Mózeseit; de a hideg közöny, a makacs tétlenség mindannyiszor gátot gördített a jó ügyekezet elé.

Percz és pillanat birt bennünket legtöbbször lelkesedésre; innen a hamar feledés.

Megbámultuk nagyaink vérküzdelmeit, megcsodáltuk a mindent föláldozó készséget: de sem nem követtük, sem meg nem hálátuk; innen a puszta térek, innen a felejtett tettek, nevek; innen a csak szállangó emlékezet.

Nem akarok példákat felhozni. A példa rendesen gyülölt dolog szokott lenni. De annyi való, hogy mig más népeknél az emlékek szivemelő buzgalmat tanusítottak és ébresztettek; mig azok a nemzet virágzott szakainak czégeül szolgálnak: addig nálunk csekély, vagy semmi életjelre sem bukkanhatunk. Az elfeküdt nagyokat képekben is alig birjuk felmutatni.

Hol őseink ez élethalál harczát vivták, legfölebb a fütyürésző pásztor bús zengedezése figyelmeztet rája; hol nagyaink hamvai porlanak, a helyet csak álmainkban látjuk.

A zúgó századok leőrlöttek mindent, az enyészet vadfoga vakmerően járt el pusztitásában, a legtanulságosabb történelmi romok is parlagon hevernek. Nincs

kéz, mely az omladozó falakat támogassa, nincs, mely a porló hamvakat kijelölje.

A vétkes közöny a hant alá temetetteket neveikkel tetteikkel együtt föld alá takarta. Hol van csak egy cziprus is, melynek leveleit a hála és kegyelet meleg könyei ápolták volna, mely nagyok sirjairól szakitva, a törpe utódnak ösztönül szolgáljon, fáklyafényül derengjen?

A Magyar igen szives ember, szivből szól, szivből nevet, szivből szeret, szivből cselekszik, szivből mulat, szivből tisztel, szivből ohajt, szivből vágyik, szivből kiván, szóval: lelkének minden nemesb sugalmát szivből követi, tán nagyai emlékét is oda véste föl? Ez egy igen hihető; mert a nagy ősök nyomán haladókra ép ugy rátalálunk a béke virányain, mint harczok dörgedelmeiben.

A magyar fölötte szereti a szivemléket. Azonban:

A sziv igen porlékony edény, a legnemesebb sziv is csak egy emberéletre terjed. Hol nemzedékre szóló tettek állanak: ott századokra mutató emlékeknek kellene beszélniök. Ezek szólnak tizparancs táblájaként az utódoknak, ezek vésik föl a teendőket a lélek táblájára. Egyetlen vigaszom abban van, hogy a magyar mindig tudott tenni, ha kellett.

Szive tehát ép, és jó; s addig mindig remélhetünk.

De hagyjunk föl az emlékekkel, tán majd azoknak is eljő kora :

Üssük föl a történetek lapjait, keressük föl ama nagyokat férfiak és nőkben, egyház és világ fiaiban, kikben megdicsőült a hon, s megdicsőültünk mi.

Adjuk át neveiket, adjuk át tetteiket a serdülő kornak. A jó példa rendesen tanulságos szokott lenni, és vonzó; legalább ha olvasandják a nagyszerü tetteket, ha a tettekben a neveket is megjegyzendik : lesz min épűlniök, lesz min elandalogniok. A tettek rugóit mindig tanácsos ismerni; ez mutatja be a lelket, a jellemet. S mert nagy tettek többnyire nagy átalakulásnak hinték el magvait: egyszersmind megismerendik a kort is, melyben azok éltek, és cselekedtek.

Mit én mondandok el, elmondja ugyan mindazt a történelem is — hisz szavaimat magam is abból gyüjtögettem egybe; — de jól esik néha a szivhez is nyulni; tanulságos sokban a hallottak vagy olvasottak fölött el is merengeni! Hisz ember a teremtés remeke!

Igen jól érzem, mily nagy fába vágtam legyen fejszémet, ismerem csekély körömet és tehetségemet; de tán mentségül és irányul szolgáland a jó akarat, mely csak jót és nemest kiván ismertetni, mely ha botlásokat számlál is el, mindig csak ama tüzoszlopra utal : mely Isten választott népét az igéret földére vezérlé.

Miket én mondandok el, azokból már sokat hall-

hattatok, sokat olvashattatok, de tán nem az általam felhozandott irányban, nem a kivont tanulsággal. Hőseimből több megjelent már nevem alatt, s noha nem ily terjedelem, nem ily határozott jellemben, nagyrészt mégis szivesen fogadtátok. Ez szolgáltatott ösztönt a bővebb buvárlatra, a határozottabb munkairányra, a terjedelmesebb ismertetésre, az elszórt daraboknak egybeöntésére.

Művemben történelmi nefelejcscsel szeretném a serdülő kort megajándékozni, ember, jellem, és korral kivánnám megismertetni. Irhattam volna dicsszótárt, csupa koszorút hinthettem volna a porladó sirok lakóira, de az nem vitt volna czélhoz. Tettekben kell keresnünk embert és jellemet; tehát mindent egybe kellett hordanom, mi a számbavett egyének működési körébe vágott; mindent fölvennem, mi a kornak szint adott, mi az eredményre fényt vagy árnyékot vetett.

A fényoldal arra szolgáljon, hogy vezérül álljon előttünk lépteinkben : a botlások intő példaul szolgáljanak. Ha oszlopokon nem olvashatjuk a multnak emlékét : vessük föl annak eseményeit lelkünk táblájára. Az oszlop arravaló, hogy a meleg keblű utód hozzá vándoroljon élni és tenni tanulni : a lélekemlék arra szolgál, hogy minden fontosabb tetteinkben a dicsően elfeküdt ősök őremléke kalauzoljon bennünket.

Hoztam föl idegen példákat is; hogy több támok birjon minket egy érzületre.

Horváth C. valahol igy szól : Akár kedvező akár nem kedvező sors érjen valamely nemzetet, határozott lelkesültségre van szüksége, mely tagjait a közjó iránti szeretésben állhatatosakká tegye. Mert a mely nemzet, mint belről fejlődő egész, saját tárgyaiban önmaga iránti szeretést nem fakaszt, mely a fakasztottat állandóan nem táplálja, a tápláltat valódilag nem magasztosítja: hasonlóvá lesz a szelek irányaitól megzaklatott felhőhez, melynek a sok ingadozás után utóljára sem lehet más sorsa, mint a foszlékokbani elenyészés. Bámuljuk a régi Helleneket, hogy hazafiui szeretetök a Persákkal viselt háborukban oly dicső jeleit adák az önfeláldozásnak. És méltán bámuljuk őket. De mi volt az, mi bennök azt a dicső tettekben nyilvánuló lelkesültséget előhozta? Az ősi hagyományokkali okszerü foglalkozás. — Tehát az üdvös példák.

Idegen és jó példa ritkán veszti hatását. Okulásra mindent föl kell használni.

Czélommal már tisztában lennénk, még forrásaimról kell számolnom.

Én nem történelmet, jellemvonási adatokat kivántam egybehalmozni : tehát nem láttam elkerülhetlennek minden eseménynél kutfőre vonatkozni. Azonban azt mégis szükségesnek látom fölemlíteni, mily szerzők nyomain haladtam légyen : hogy az olvasó a nevek szemléleténél is határozott irányra következtethessen. A föb-

bek ezek : Virág Benedek magyar századai; Heroes Hungariae; Ortelius Continuatus, ki egyszersmind képeivel is kedveskedik; Istvánffy, Szalay, Szekér, Péczely, Kelet népe, Ujabbkori Ismeretek tára, Buday, Fényes Elek, s egyebek. Ittott tekintélyesb politikai hirlapjainkat is fölhasználtam, igénybe vettem Horányit, Padost, s mindent, mi alkalmilag ajánlkozott.

Ennyit kézikönyveim használatáról.

Most már rajtad a sor szives olvasó munkálatomat figyelemre méltatni, a benne ajánlott jókat elfogadni, s ha ittott akaratlan is tévedtem volna, hibámat nem határozott szándéknak, hanem emberi gyarlóságnak betudni.

Isten velünk.

Pest, 1857.

Sárváry Béla.

Bevezetés.

Mielőtt a honszerző apák, a nemzetdicsőitő férfiak, vagyis fajunk virágainak jellemzéséhez fognánk; mielőtt olvasásába ereszkednénk ama nagyszerü dolgok és eseményeknek, melyeknek eredménye fényárként ölelé át a fölkent bajnokokat és hazát: nem leend fölösleges a hazában és hazán kivül széttekintenünk; nem leend fölösleges hazánkkal és saját egyéniségünkkel kissé közelebbről megismerkednünk.

Máskép jellemzi hazáját a magyar iró, máskép a külföldi utazó: mindegyiknek lehet igaza némelykor, mindegyik tévedhet valamiben.

Bölcs Leo, a keleti császár ezer év előtt igy szólt rólunk: Férfiakban gazdag, virágzó és szabad e nemzet; fényre gazdagságra nincs nagy gondja, csupán oda törekszik, hogy elleneit férfiasan küzdje le. —

Barclay azt mondja: A csaták és folytonos csapások e nemzetet nagyon megtörék, a pórság, mely szántóföldek körül lakozik, levetkezvén a szerény egyszerüséget, már inkább vadságra hajlandó, cselvető mind övéi, mind ellenfelei közt. A nemesség valamivel emeltebb lelkü, alkata szabatosabb, lelke magasbratörő, taglejtése, járása bizonyos kellem és méltósággal van párosulva; öltözéke keleti eredetre mutat, a bibor kedvencz szi-

ne, némelyek a kék szint is becsülik. Jeles és férfias öltözékét többnyire rövid kard diszíti. Egyiránt alkalmas az alattomos és nagyjelentőségü tervekre; a kivitelben egyiránt merész, kivált hol szalmatüzre van szükség.

Istvánffy Pannoniát hadak és csapások szinterének nevezi. Egyébiránt azt mondja: Nem teend fölösleges, és fáradságra nem méltó dolgot, ha megismertetendi ezen nemes, kincs, hadügy, és vitéz férfiakban gazdag országot, mely termékeiben áldásteljes, barom, folyam, és halakban igen dús, mely mindennel bővelkedik.

Mocsáry igen mélyen nézett e nemzet üterébe, és jól tette; ő egy helyütt igy fest minket: Nincs ország, melyben a társaság oly szétzilált, oly szertehuzó állapotban volna, mint hazánkban. — S ennek oka nem az, hogy a hon népessége különböző fajok és nemzetek halmaza; ez okok más kútfőből erednek. Egyike ezeknek a nemzet jelleme. A magyar átalában büszke és hiu, igen örül mindegyik, ha máson tultehet .... Másik ok a müveltségnek kisebb terjedtsége, mint más különben is türelmesebb természetü nemzeteknél. Hogy egyik osztály a másikat müveltség tekintetében felülmulja, természetes, ez a legrendezettebb társaságban is ugy van: de szükséges, hogy aránylag minden osztály elérje azon fejlettséget, melyre állásánál fogva hivatva van, s nálunk ez arány hiányzik.

Fényes E. igy vigasztal bennünket: Katonai vitézségét, bátorságát, lélekerejét még ellenségei is egyiránt elismerik — a Magyarnak; — és leginkább ennek köszönheti azt, hogy annyi vész és háboruskodás közepett is csodálatos módon életben maradt.

Fessler a Magyarokról irt művében Mátyás, s a Magyarokról szólván, e jellemzetes szavakat hagyá fen az utódoknak : Egyedül én ismerem a Magyart, mondá több izben Korvinus Mátyás; és mi lőn a Magyarból Mátyás dicső korában? Szóra figyel, tettre indul a Magyar!

Ime hány vélemény! mennyi bennök a szép, mennyi a sujtó; pedig minden nemzetnek egy jellemképpel kellene birnia. Rónay J. igen szépen olvasztá egybe a tarka nézeteket, tegyük fel tehát annak nyomán e kérdést: Minő a Magyar?

Termete átalában közép, vaskos, erős; kiálló csontos homloka alatt tüzes, égő szemek ülnek, szemölde vastag, bajusza tömött, arczéle élénk; e külsején azonban a különböző éghajlat befolyása sokat változtat. Nedvalkatát nehezebb meghatározni; mert miként bőrés hajszine, ugy ez is sokban és igen gyakran elütő a hazafiakban.

A termet külsejéről irt szavakat azonban kise vegye oly határozottan döntő értelemben, mint veendők például Tacitus vagy Caesaréi a Germanokról, kik semmi vérvegyülékben nem részesültek, kik sem idegen nemzetségből, sem más nemzetségbe nem házasodtak. A magyar polgáriasodott nemzet, érdekeivel sokszor megfordult a világ szinpadán, s bár mennyire keleti faj legyen is : szivviszonyai mégis gyakran olvaszták egybe nyugott szépeivel; innét az arczél, termet, hajzat, és szinbeli változat, innét a vérvegyület, tehát mint mondók, a vérmérsékletbeni különbség is. Megközelítőleg azonban mégis szólhatunk.

ugyan feltárja tükörét a szenvedélynek: akkor az érzelgő beszédmód, a kedélyes dallam, amaz önálló és sajátságos táncz még biztosabb hévmerője az áradozó érzületnek, mely annak idején, és annak helyén egész valóját lángba boritja a Magyarnak.

Vitézségéről szólnom sem kellene; de mert vannak, kik egyéb jó tulajdonai mellett azt is kétségbe vonják, nem lesz fölösleges pár szót felhozni arról is.

Bonfinius igy szól: A világon sehol nem láttam oly: hideget, meleget, munkát és éhséget kiálló, a katonai parancsnak annyira hódoló, a harczra oly kész, s életét oly könnyen feláldozó népet, mint a Magyart. Télen nyáron egyiránt táboroznak, s miként saját szemeimmel láttam, hó és födél alatt türelmesen telelnek, csakhogy a megkezdett ostromot félben ne kelljen hagyniok.

Bölcs Leo azt mondja: E nemzet meggyőzetve sem hagyja oda a csatatért soha, mint más nemzetek; hanem megáll rendítlenül, s megkisért minden utat, csakhogy ellenségét bármily uton is megronthassa.

A „Geist der Zeit“ igy ir: A Magyar tüzes mint az Olasz, gyorshatározatu és merész, mint a Franczia, büszke mint a Spanyol, becsületes és őszinte mint a Német. Telve van becsvágygyal, a rajta ejtett gyalázatot azonnal megboszulja; hazáját, nemzetét szenvedélyesen szereti; a magyar magvát teszi az osztrák hadaknak, lovon gyalog egyiránt erős, szép katona.

Az angol alsó házban Sir John Newport 1813-ban azt mondá: Magyarok voltak az elsők, kik Napoleon győzelmes fegyvereinek szerencsével szegültek ellene.

A közvélemény pedig igy szól: Ültesd a Magyart lóra, adj kardot kezébe, szeresse vezérét, bizzék parancsnokában, gyakorold két hétig, ha fegyvere lova jó, bizvást tüzbe viheted; s látni fogod, miként honaért, fejedelmeért az ördöggel is megviv.

Vörösmarty igy dallá meg a Magyart:

Hont szerze, melynek hóditó nevére
Elsápadott a megrettent világ. —

Ugy hiszem, ily szép és jellemző szavak után nekem már mitsem kell mondanom.

Hogy büszke is a magyar, mutatja alkata, ruhája, fegyverzete, táncza, magatartása.

Szeret urkodni uraltatni, szeret fényleni csillámlani, szereti a czimet, hiu születésére, büszke hivatalára, féltékeny hazájára, barátságos mindenki iránt, nagylelkü levertje ellenében is.

Igen kedélyesen jegyzé meg R. Az Angol hivatalt keres, mert világpolgár és mint ilyen részt kiván venni a világ kormányában; a Franczia, hogy zajt üssön, hogy figyelmet gerjeszszen; a Német, hogy hivatala után élhessen, hogy emelkedjék; a Spanyol, hogy másokat megvethessen; az Olasz, hogy vétlen láthasson czélja után; a Szláv hogy nemzetségét emelhesse, hogy másokat buktathasson; a Magyar? hogy ur legyen.

Tán innét van, hogy sem félni, sem futni nem szeret. Nem fél, mert elleneivel bátran szembe száll; nem fut, mert ha leveretik is, ellenségét járatja vagy futtatja. Innét: a tatárjárás, francziafutás, törökfutás. Azonban haragudni igen tud, s első kitörése mindég vészes.

Szeret a Magyar különösen viselni, megviselni, rug-

ni; sajátságos kifejezései és szólásformái eléggé tanúskodnak róla: katonaviselt, hivatalviselt ember; ugyan megviselte az idő; minő ruhát, kardot, főveget viselt? stb. lám legszebb lova, legkedveltebb ebe rugott föl stb.; én az egészben igen szép gyöngédséget látok. Az első szóban ugyanis bizonyos jelleget, a másodikban határozottságot, a harmadikban kiméletet kiván értetni; már irigykedni, irigyleni nem igen szeret, ez szükkeblek tulajdona, s az ilyes embereket Kainról kajánoknak mondja. Kaján ott van legtöbb, hol igen kimért a kör, hol csekély vagy igen korlátozott a hatáskör, neki mindig volt cselekvőköre, hazájával és családával pedig mindig beérte; soha nem soványkodott meg szomszédai zsiradéka miatt; ha az ittott eltévedtek mégis az irigyek lézengő csoportához számítandók: azokat elbizakodottság, vak önhittség, hivatalkór tette kábultakká. Legjellemzőbb a magyar örömében:

Tán semmi nemzetnek sincs annyi ünnepe, mint a Magyarnak. Szeret vigadni, szeret mulatni, pedig ki világos virradtig. Ki vele élt, ki közte megfordult, ismeri áldomásait, lakmáit, torait; pohara bujdosik, kézről kézre adatik, s él a barátság! Nem is tud mulatni, ha örömét meg nem oszthatja.

Ha borát szüri, vigad; ha arat, vigad; ha takarmányát gyüjti, vigad; ha hizottát öli le, vigad; ha születés van a házban, vigad; ha lakodalmaskodik, vigad; ha név- vagy születésnapját üli, vigad; szóval, ha vigadni akar, mindig talál becsületes czimet. Ekkor leggonoszabb ellenségével is kibékül, pohara fenekét égnek fordítja, s a barátságot magasan élteti, —

Legtöbben és legtöbbször visszaéltek barátságával és hiszékenységével. Ha megharagítod, haragja hamar felfortyan, de egyet kettőt fordul, megmeg kibékül, s miért? mert hinni, bizni, remélni igen szeret. Hisz, mert lelke őszinte; bizik, mert nem önálló; remél, mert a jövő mindene.

Hogy szives, barátságos, s adakozó, tudja mindenki, ezt nem kell bizongatni; de hogy vállalkozó-e? az nagy kérdés. Anyagi ügyekben ma már nem tagadhatjuk, de irodalomban még várni kell egy kis időt. Van benne hűtlenség is. Mi iránt? Ősi szokásai iránt. A divatban ugy utánoz, mint bármely más nemzet, de a szellemiekben mais sokszor idegen. Szereti utánozni, miben a külföld kitünő, de a magáét gyakran feledi. Szomorú példák rá azok, kik a világ minden művelt nyelvét beszélték, és anyanyelvöket még sem tudták. De hűtlen ruházatához is, máris csak ünnepinek tartja azt, mi őt keleti népnek mutatja; nem kivántatik ugyan, hogy üstököt hordj, mint hordtak őseid, de ne feledd, hogy a nemzetnek a ruha is sajátságos burokja, jellege. Lám mennyire következetlenek vagyunk, egyik kezünket egekig emeljük, miszerint a csillagok is tudhassák, hogy magyarok vagyunk: másik kezünkkel már magunk aggatjuk magunkra a sujtásokat, a sallangokat. —

Hódolni nem szeret, korlátot csak kényszerülve tűr, de a szép szóra könnyen hajt. Ha parancsolsz, kénytetve megteszi; ha jó szót adsz neki, ha kéred, tüzbe ugrik éretted; a törvényt is csak addig tiszteli, mig szerét teheti neki föltételesen hódolni; de mondd, hogy határtalanul bizol benne, hogy számitasz nagylelküségére, mondd hogy

szereted, tiszteled: magad fogod megbámulni az áldozat nagyságát, melylyel nyilvánított érzelmeidet meghálálja.

A magyarnál igen sok a szent; hazája szent, fejedelme szent, törvénye szent, szava szent és igaz; mi arra mutat, hogy mindezek iránti szeretete rendíthetlen. — Szeret a Magyar kérkedni is, mivel? Nevével, származatával, családával, ősi képei és czimereivel; ha hivatalnok, baráti körökben is szivesen hallgatja meg czimét; ha megboszantod, elsőbb mellére üt, s rögtön felsorolja ki- és milétét, de azt is hozzá teszi: hogy ő becsületes magyar ember. Mindenki véleményét becsüli, de a magáét szereti. Leszavazhatod, számmal kisebbségben hagyhatod, ő nyugottan fog helyére vonulni, mert véleménye megmaradt; de ha okokkal akarsz ellene harczolni, akkor daczolni fog, mert fölvered meggyőződését.

Láttuk magunkat átalánosságban, lássuk most részletben. —

A magyar nemzetnek eredeti bűne a fényüzés, a nagyravágyás, a pazar bőkezűség, és uralkodói vágy. Ez onnét van, mert büszke születésére, nemzetiségére, nevére, vagyonára; lenézi tehát szegényebb honfitársait, s hogy vagyonos és nemes eredete még feltünőbb legyen: a piperében is nemes pótlékot keres, harczba száll társaival, harczba önmagával. Ha győz nyugodtan pihen meg babérain, ha veszt, azt mondja: ilyesmiért harczolni sem volt érdemes, s megmeg nyugodni megy. Mindenesetre többet pihen, mint dolgozik. Hajdan igy okoskodtak elég balul: A könyv papnak, a müvészet taliánnak, a kézmű németnek, a földmüvelés parasztnak, a föltalálás anglusnak való; most már mélyebb alkuba bocsátkozunk

a körülményekkel. Tudományra, művészetre, gazdászatra régi világban igen keveset hederítettek, most már ezek is jobb lábon állnak. —

A semmittevésben hamar megunták magokat apáink; tehát majd hivatalt kerestek, majd a renyhe időtöltés bodor füstében gyöngörködtek, el elútaztak, pártokra szakadtak, s ha kün béke volt, magokkal háboruskodtak; s e villongásokat utóbb annyira megszokták: miszerint komolyabb dolgokat, sőt a hazai legérdekesb ügyeket sem birták pártoskodás nélkül eldönteni. Megszállt azonban a kor lelke sokat, kibujt csöndes lakából, s ekét ragadott; kardját szegre, ármálisát a mestergerenda alá rejté, s hiven szántogatá ama hantokat, mik alatt a honért elhunytak örök álmokat szunnyadják.

Ha régi időkben föllépett egy magyar nemes ur: csilláma, magatartása, eljárása kis királyi szerepre mutata; ha lakát szemléléd, vagy beléptél abba: butorzata, kényelme, izlése kevésben különbözék egyebekétől; de ha cselekvék, zaj, keleti fényüzés s könnyelmű pazarlás jelölé minden lépteit. S ez gyakran feldulta családát, nyugalmát.

A pört különösen szereti; most tán nem annyira, de hajdan igen. Pöre volt minden nemesnek, a patvarián keresztül kellett mennie minden nemes ifjunak, hogy ügyvéd lehessen, s a pöröket unokákról unokákra terjeszthesse. A változott körülményekkel most ezek is megváltoztak; most tanul mindegyik, tudós ohajt lenni mindegyik, vagy legalább is oly munkálkodásra fordítja ifju erejét: mely magának hasznot, a hazának becsületet szerezhet.

Minden nemzetnek van valamely különös sajátsága.

A Német, bárhol van is a világon, könnyen meghonosodik, hazáját hamar feledi, mert honát mindenütt fölleli; de hogyan? Midőn idegen helyen telepedik meg: megtartja nyelvét, megőrzi szokásait, egybegyüjti nemzetrokonait, s egy önálló kört képez; nyelvét, érzelmeit nem tukmálja másra, de mert sajátjához hiven ragaszkodik, s azt hiven megőrzi: ha neked van vele dolgod, te kényszerülsz saját nyelvén szólani hozzá.

Az Angol, a Franczia egy kis világért sem mondana le születése, nyelve, vagy ősi szokásairól. Ez közlékenyebb ugyan, s a körülményeknek is hamarább meghajol: de amaz hajthatlan, makacs, s inkább nélkülöz, mint simuljon. A Szláv leghamarább megadja magát, leghamarább kibékül a körülményekkel, s ha jó kenyérre kap, csak akkor gondol haza, ha sok a pénze; már azt szeretné megosztani, szeretne sajátaiból több uratlátni.

A Magyar akkor érez legtöbb gyönyört, midőn külföldön találkozik hazafival, itthon gyakran elpipázza a jó szerencsét: kün lelkesedéssel említi nemzetiségét, s városokat jár be, csakhogy még egy pár honfitársat gyüjthessen; ha meggyült a kis kör, nagyot iszik a hazáért, s felsivít: adja Isten hogy a Magyart a fél világ uralja. Csodálom, hogy elég a félvilág. —

Most már mindnyájan összeférünk, összeolvadunk: ipar, művészet, kézmű, s tán minden foglalkozásnál vállvetve dolgozunk. Nem kérdezzük: ki fia? csak jól dolgozzék. S ez helyén van.

Legszivesebben foglalkozik a Magyar: bortermesztés, és földműveléssel.

. Tán, mert háromszor iszik a Magyar, igen, de háromszor jót is akar; s mert szereti a jó kenyeret? Meglehet, de hihető az is, hogy ez még ősi időkből foglalkozmánya; hisz uj hazájában is ezekkel barátkozott meg legelsőbb. Azután a hegyeket nem szokta lakni, csak hol szőlő is terem, a sikot pedig azért foglalá el, hogy buzát termelhessen. Mutatja ezt jó kivánata is: adjon Isten bort, buzát, békességet. Most már el lehet mondani: miszerint a gazdászatnak e mindkét neme kedvencz foglalkozássá vált, gabnánk a külföldön is keresett áruczikk, boraink Amerikát is megjárták. Rég igy kellett volna.

Mi a magyar földmüvest illeti, az szerény, alázatos, kevésselbeérő, okoskodni nem igen szeret, azt foglalkozása sem kivánja; de van meggyőződése, becsületességben senkivel nem cserél, őszinteségét maga is bevallja. Meghajol a tekintélynek, meg a pillanat benyomásának; birjon bármi csekélylyel is, ha az sajátja, beéri vele, boldog és elégült arczot mutat mindenben; csak nézz rá, midőn szerény alázatossággal tisztel meg, azonnal szeretni fogod. A jó napokat ez is szereti, és sokáig igen sokáig hiven emlékezik vissza örömeire. Ha módját ejtheti maga is csinál magának jó napot. — Szereti különösen a rendet, a sort; ha arat rendet vág, ha legénységében, az az hogy ő derék fiu — hegykélkedik, igy szól: vágok olyan rendet, mint te; ha jóravaló embertársát magasztalja, dicsérő szava ebből áll: ő igen rendes ember; még kedvencz barmát is rendesnek nevezi, vagy mert a többiek közt azzal csináltat rendet, vagy mert a parancsszó után rendesen jár.

Ha széles kedve kerekedik, s lábait tánczra egyen-

geti: a tánczképes ifjakat igy utasítja rendre: sorba legények; ha katonának megy, besoroztatja magát, innét a sorkatonaság; ha inni akar, sorra járja a pohár; ha menyasszonyát akarja tánczközben közkézre juttatni, sortánczot kezd; ha rendez, intéz valamit szegény körében, a tolakodót igy torkolja le: barátom tartsunk sort. A fasorokat azonban nem igen szereti, telkét, kertét, lakát nem igen veszi körül fasorokkal, noha bennök sok kényelem és haszonra találna; még az ut melletti sorfákat is inkább megtépi, mint ápolja vagy táplálja.

Ha azonban valódi nemzeti sajátságot, keleti eredetiességet, s ősi jellemméltóságot keresünk, nézzük meg a puszták, a vadon fiait az ő lovaik, juhaik, sertéseik, barmaik csordáival, sajátságos öltözetökkel, s jellemző szokásaikkal; keressük fel az ugynevezett pogány fajt, kemény terméstt, s látni fogjuk, hogy ezek magától az eleven ördögtől sem rettennek vissza; ezeknek lova a szellővel jár, merényök a sátánnal birakozik. De lelkök őszinte, nyilt, kedélyök derült, és vidám; átalában büszkék, bátrak, szilajok, és tombolók; vágyaik nem terjednek messzire, de kedvök kielégíthetlen, erejök fogyhatlan. Nincs vad csikó vagy ló, melynek ha egyszer nyakába csimpeszkedett, meg nem ülné, meg nem hurkolná, meg nem törné. Ha fölkapott a lóra, mi nálok csak gyermekjátéknak tartatik, ugy rá helyezi magát, mintha a lóból nőtt volna ki. — A juhász, mert tán foglalkozása sem oly büszke, már sokkal szelídebb, ő beéri szamarával, czifra szűrével, sallangos kalapjával, fütykös botjával, sipjával, baltájával; beszédét, eljárását, mulatságát romlatlanság jellemzi, de czifra szűrét a világ min-

den pásztornépe öltözeteért sem adná. Templomot ritkán lát, de ha belép a szent küszöbön, kizárólag Istennel foglalkozik, s buzgón imádkozik.

Szegődni rendesen sz. Mihálykor szoktak, e nap öröm és ünnepnap mindenki előtt.

Egyezkedés után egybe sereglenek, vigalomra gyülnek, sok előkelő embert összehivnak, s mulatni kezdenek. Zajt vagy lármát ütni meg nem engednék egymásnak : mig ájtatosságukat nem végezték. Meglepő látni e tarka tömeget, midőn Isten házából kiindulván, vig és öröm-sugárzó arczczal siet mulató helyére örege apraja, ifja lánya; mintha sz. Mihály volna üdvössége napja, oly örömmel karolja át a nap emlékét, örömében bujában; mert gyakran egy évi boszuját ilyenkor szokta egyszerre leróni. Furcsa dolog, de ugy van :

A kanász már sokkal komolyabb, hidegebb, hallgatagabb, de vadabb is. Oka tán a rengeteg, melynek lakója, vagy a berkek ünnepélyes némasága, melyek körül gyakran elandalog, embert ritkán látván, vagy vele hidegen beszélvén. Véd- és mulató eszköze a fényes balta, a kurtaszáru pipa. A baltavágás vagy baltadobásban annyira gyakorolt, miszerint a kiszemelt sűdőt a csorda közepett egy csapással is képes moczczanás nélkül földre teríteni; a vad tömeg, ha látná, honnét származott a halálos dobás, boszujában azonnal széttépné, s most nyugodt megadással hajt minden szavára. Hátha még tánczolni látnád az eredeti kanászt! Elsápadnál az éles balták merész villogásán; szikrát hánynak a gyilkos aczélok, a szem és fej irányában suhognak, és mégsem sértenek meg senkit. Szűre ennek is meg van, s pedig

csakugyan czifra szűre van; erre összetakargatja fillérkéit, kalapját szinte megveszi, kutyáját is maga neveli, de ha egyébre is kiterjedne vágya, mi néha szinte megtörténik, már azt ugy szokta megszerezni; egyébiránt földesuraik iránt hivek szoktak lenni.

Tanyáját, vidékét nincs ember ki annyira ismerné, mint a kanász; ha illanásra készteted, hasztalan minden kutatásod, őt föl nem leled. Különben a kanász nem szokott fejetlen élni, ő választ magának rendesen kanászbirót, s annak egész alázattal hajol meg; az határozott jogot gyakorol mindnyája fölött, neki faluk is engedelmeskednek. Az ilyeténféle emberekkel nem is jó sokat tréfálni; egész községnek terelgeti maga előtt nyáját, s ha nem bántod meg a kanászt, abból nem szabad egy darabnak sem elveszni. —

Sajátságos a pórnépnél átalában a férfi és nő közötti viszony.

A Magyarnál a hitestárs rendesen feleségnek mondatik, tehát maga az elnevezés is egyenlő jogot tulajdonít férjnek és nőnek. A műveltebb osztályu nő hitestársát férjnek, az alacsonyabb sorsu urának nevezi, s miként nevezi, beszélgetésében is ugy tiszteli. A pórság kendezi vagy magázza férjét, s ez ellen vétení nem szabad.

A férj elnevezés többnyire barátságosabb hangot szül, s az ilyen házasok tegezik is egymást: hol a nő férjét urának mondja : ott azt többnyire magázza. Hol a megtisztelés a férj iránt „kend"ben áll, ott a női szerep igen, vagy többnyire alárendelt. Innét a közép és művelt osztályu házastársak párosan járnak : az alacso-

nyabb sorsuaknál külön járnak a férfiak, külön a nők. A hajadon még hátrább vonja magát, s a harmadik osztályt képezi; még kedvesének sem jár oldalánál, de igen hiven megy nyomában, igy haladnak, igy beszélgetnek. Otthon a férj valódi ur, a nő kiszolgáltató; a férj kenyérkereső, a nő ellátja a házat, ügyel a rend és tisztaságra, s gyermekeivel foglalkozik.

Nagy hiba volt hajdan a középosztályu népnél, hogy gyermekét sohasem akarta „különb" emberré nevelni, mint maga volt. Ha az apa nem járt iskolába, gyermekei iskoláztatásával sem sokat törődött, s bármily nyomoru mesterség mellett tengődött is, fiát is arra szorítá; csak elvétve vergődött ki egypár az apai körből, vagy mások nógatása, vagy mások figyelme által. A közelmultban már e hanyagság is javulásnak indult: láttuk a szegényebb sorsu apák gyermekeit a legmagasabb polczra is fölemelkedni, láttunk a közsorsuak közt művészeket, tudósokat, nagy hazafiakat; mi egyenest arra mutat, hogy ég e nemzetnek minden rétegét szép képességgel áldá meg. Legtöbbnyire csak nemes neveltette gyermekeit, az is miként mondók ügyvédnek, hogy a porlepte ősi pöröket legyen kinek folytatni. Ma már minden máskép van. A föld porától az emberiség fényfokáig mindnyájan egyiránt működünk: az Ur szőllőjében, az élet szinpadán, a tudományok csarnokában, a művészet mezején, a haza boldogitásán; s ugyis kell. Ne a büszke elbizakodottság, ne az édes mitsemtevés, ne az ősi balitéletek: hanem hazaszeretet, tudományvágy, művészeti inger, s felebaráti szeretet legyen a czimkép, melyet honfitársaink arczáról leolvashassunk,

mely műveinkben nyilatkozzék, mely életünket, létünket érvényesítse.

Nevezetes sajátsága e népnek még az is, hogy a parancsoló körülményeknek oly zúgolódás nélkül, s némán tud meghajolni; nem böstörködik, nem keres menedéket álutakon; egyet kettőt szól, ha felszólamlása sikertelen, áldozatként veti magát oda. A babonát azonban még mindig szereti, nem oly hév és hiszékenységgel ugyan, mint egykor, midőn kuruzslókra oly sokat hajtott, s oly melegen ragaszkodott a jósnőkhez, mint Germania ős népei, kik semmi jelentékenyebb dologhoz nem fogtak, mig a jósnőket kérdőre nem vonták, kik magán és közügyekben, magokban a harczokban is az agg nők véleményét kérték ki; sőt a gyermek születésekor is azonnal meghivattak, hogy jövőjét előre mondják meg. A népkönyvek és népiratok igen tekintélyes hatást gyakoroltak a kedélyekre, megszüntek már nagyrészt a félszeg nézetek, a balhiedelmek, a kéz- és csillagjóslatok, mik a könnyen tévutra vezethető népet nem egyszer ébresztették szomoru csalódásra, de okulásra ritkán. Rajta honfitársak, csak a népnek törekedjünk jó irányt adni, az emberiség ügyében ez egy igér legdúsabb aratást. Hol a nép jó uton jár, jó renden a széna.

Szeret e nép gúnyolódni is, nem ugyan rosz akaratból, de igen, rosz szokásból; e ferdeség némely helyütt annyira elharapózott, miszerint barmaiknak is adnak gúnyneveket. Némely faluban majd minden embernek van gúnyneve, példaul : Sánta Peti, Tolvaj Pista, Nadrágos Péter stb. A jegyzők, népbirók e félszeg szokást könnyen megsemmíthetnék.

A mi iránt legnagyobb előszeretettel viseltetik, az a tűz. Már ez bizonyosan ősi hozomány. Erdőn, mezőn, réteken, tanyákon, pusztán akár egyedül akár társával van is a pór, mihelyt megállapodik, mihelyt letelepedik, első gondolata tüzet rakni; ott sem elég, hogy egyszerü izzó tüz legyen, hanem a lángot szereti; miután ez már vidoran pattog: hozzá kuporodik, meggyujtja nála makrapipáját, s óraszámra elméláz mellette; s ha ilyenkor megkérdenéd: min gondolkodik? Az lenne a válasz: semmin. Még sokat lehetne szólni fajunk jó és rosz szokásairól, de legyen most elég ennyi; keressük fel inkább a nőket, kik szinte elég sajátsággal birnak. —

A női természetnek kiváló tulajdona a vallásosság, gyöngédség, remény, tehát a jövőbei merengés. A gyermekség első éveitől, midőn még az édes anya meleg karjai közt rebegi el az első imát, ama nehéz perczig, melyben kétségbe esve térdel le a feszület előtt, lelke fő szüksége a hit. Női kebelt ritkán dulnak fel hitlenség furiái, mert szeret hinni; s noha csalódni épen nem szeret, mert sokat hisz, mégis gyakran csalódik. Szép szó, jó bánás, őszinte lélek könnyen megnyerik a női kedélyt, de vissza ne élj bizalmával, mert halálos utálattal fordul el tőled.

Ez igy van most, hajdan igen alárendelt szerep jutott a nőknek; a rómaiak rabolták, a german népek csatára szorították, a magyar vette vagy cserélte, el lehet tehát gondolni, miszerint az időben még a papucskormány nem volt ismert dolog. Vő, vőfél, eladó lány eléggé bizonyitják, hogy őseink csakugyan adták és vették nejeiket.

A keresztény vallás elfogadása szerencsésebb helyzetbe juttatá a nőket is; a Magyar megosztá vele jogát, feleségnek nevezé, s kivéve a nyilvános dolgokbai befolyást, az élet és divat minden előjogaival felruházta. Hölgynek főerénye a szemérem és szüziesség. Már a magyar elnevezés eléggé mutatja, miszerint szem és sziv a Magyarnál mindenkor igen nagyjelentőségű szavak valának; szivünk érzelmeit többnyire szemünk czégérezi, e két szó tehát eredetét bizonyosan női tulajdonoknak köszönheti; hogy a magyar nő födetlen fővel járt, mutatja e szavunk h a j a d o n, azaz nem férjesült nő.

Magyar nőnek elismert jelleme : a háziasság, nyiltszivűség, hűség, s honszerelem.

A háziasságnak elég jelképe az annyi századokon át fenmaradt barátságos asztal; nyiltszivüségét nemzeti származata mutatja; hűségét bizonyítja sz. László ama törvénye, mely a nőbecstelenítőre halált mond; honszerelemből elégszer ragadtak fegyvert hölgyeink is.

A magyar nő vidor, élénk, jó kedélyü mint a franczia, de nem oly ledér; barátságos szives, munkás, de nem oly takarékos mint a német; heves, de nem oly kitartó, mint a spanyol; szerető, de nem oly ingerlékeny mint az olasz, nemis féltékeny annyira. A spanyolt büszkesége, a németet a népvélemény, az angolt becsület, az olaszt hiusága, a magyart házi boldogsága békélteti ki a sorssal. A spanyol nő büszke férjének szépségére, az olasz szeretetére, a franczia hirére, a német életére, az angol hitelére, a magyar hivatalára, nevére, hazafiságára.

Hiánya a magyar nőnek, hogy rendesen többnek akar látszani, mint a mennyi; s hogy a mételykint járvá-

nyos divatnak könnyü utánzója; a pipere tehát és hiuság hamar belopózik szivébe. A Magyarnak különben is sok baja van szivével, tehát a nőknek is megbocsátható mindez, de csak ugy, ha mértékig megy a dolog. — Másik hiánya, hogy nyelvét nem igen becsüli, a nemzetirodalmat nem igen kegyeli, mindent szeret olvasni, csak magyar könyvet látni ritkán kezében. Főhiánya pedig az, hogy gyermeke nevelésével, nem sokat bajmolódik.

A zenét, tánczot, éneket kedveli, de nehezebb munkával járó dolgokkal nem sokat törődik; pedig más viszi helyette a szerepet a nevelőszobában, a konyhában, a gazdaságban! Irásra ritkán vállalkoznak, rajzban kevesen ragyognak, neveléssel még gyérebben foglalkoznak.

Igaz, hogy ezek nehéz vádak, de csakis átalánosságban vannak elmondva. A magyar nő minden szép és jóra hajlítható, idomítható. Jó példás férjet oldalához, s mint illatos rózsa tapadand támasztékához; megvárja szavát, megteszi akaratát, megelőzi ohajtatát.

Ha a hiányokon akartok javítani, elég rá jó példa, jó szó; hogy pedig ez csakugyan elég lehessen, a nőnevelésnek kell megadni kellő alapját. —

A magyar nők rendesen szépek; vannak vidékek, melyek hirhedtek a női szépekről; arczokat elevenség, kedélyöket mélység, érzelmöket bensőség jellemzi. Szeretnek áldozni is, de legtöbbnyire magokért. Haragra hamar lobbannak, de hamar megis békülnek, s igy a házi boldogságot rövid időre borítják búföllegek.

Müvelt osztályban ur és urnő egyiránt szerepelnek: a népnél már szomorubb a nők sorsa. Nehéz munkára

szorítatnak, kiméletben ritkán részesülnek, otromba bánásmód alól alig szabadulhatnak. A kaczérság, hiuság, fényüzés ide is befurakodott.

Ha ittott a jellemzésben tévedések vannak, az annak tulajdonítandó, hogy a férfi épen oly szempontból tekinti: a nőerényt és hiányt, mint nő a férfi sajátságát.

Legyünk önérzők, önmunkások. A mi szépet a kegyelő természet, s az éber gondviselés ránk ruházott; őrizzük meg azt féltékenyen: de igazítsuk el ama hiányokat is, melyek oly nem szépen illenek hozzánk. A hibákat necsak megismerni, de megjavítni is törekedjünk.

B. Koháry István Széch. várparancsnok.

Koháry István.

Midőn nagy férfiak életrajzához fogunk, minden nemes akarat daczára akaratlan is elfogul a kebel: majd azért, hogy a lezajlott mult fukar kezekkel hagyá fen legnagyobbaink emlékeit is; majd azért hogy feszült figyelmünk sem felelend meg az ügy méltóságának. Ki tagadja azonban, hogy mégis csak jobb cselekedni valamit, mint semmit? Hány jeles hunyt el siratatlan, hány hamvad el ma is emléktelen! Vagy mutassunk fel csak egy közemléket, keressünk csak egy szobrot, mely nagyaink, vagy eseményeink élő tolmácsa lenne! Minden nagyobb esemény helyére az arra menő kéz csak egyegy kavicsot hajitott volna; nagyainknak csak minden század emelt volna is egyegy emlékállványt: az erény és nagyságnak ma ezredéves oszlopai volnának; lenne hova vándorolni föllelkesülni, lenne hol erény- és tettakaratra serkenni. A romaiak, midőn csatatérről csatatérre vonultak, és a nyomasztó körülmény miatt emlékszobrot vagy diadaliveket nem emelhettek elhunyt hőseiknek, a tábor elesett vitézei emlékére, ott hol elvérzettek, rögöket hánytak össze, s hogy emléktelen ne hamvadjanak el, pázsitot vontak az elhunytak sirhalmaira; s ha a sors és körülmény megengedé, mily emlékekkel tisztelék meg nagy halottaikat, mindnyájan tudjuk.

Es most tegyük jobbunkat keblünkre, és valljuk meg őszintén, hogy mindez reánk nézve vonzerő nélküli példa marada. Nem hogy szobrokban nem örökítők hűbeínket, de ezereknek temetkező helyére sem mutathatunk! Nincs a kebelre nézve emésztőbb féreg, mint a közöny; mert ez felrágja a legnemesebb érzelmeket is. Elég jót felemészte már, ébredjünk.

Ha nem okulánk idegen enyészeteken: okuljunk saját kárunkon. Szedjük füzérbe a korhadó emlékeket, gyüjtsük egy koszorúba nagyobbaink neveit, s legalább olvasmányul és olvasmányban mutassuk meg az utó nemzedéknek: kiket szokás nagynak mondani, kiket illő honapáknak nevezni!

Elsőbb is a századokon át virágzott Kohary családról, Kohary Istvánról szólandok, kit békében s a had dörgedelmeiben viselt dolgai, kit fejedelme iránti tántoríthatlan hűsége, kit esze, rangja, kincsei, élete, s mindene méltán nagyobbaink s hőseink sorába helyeznek; s kiről, ha tán én irandok kevesebbet, mint lehetne, kellene; nem azért történik, mert ő nem hajta végre minden jót és nemest, hanem mert avatlan tollam nem birja tetteit oly ragyogó fénybe varázsolni, minőt tettei árasztának a közszeretetben megőszült nagy férfiu életére.

István, ki csábrági és szittnyai gróf Koháry István név alatt ismeretes, 1648-diki mart. 12-dikén született. Atyja hasonnevü volt, nagy és hős férfi, ki szeretett honáért az ozmán ellen hősileg küzdve, Léva mellett esett el; anyja Judit, a hires Balassa család származéka. Testvérei valának: Imre, Farkas, Gábor, János,

nővére Judit. Farkast kivéve mindnyája hamarább elhala, mint István.

Mielőtt hősünk ifju korát vennők szemlélet alá, nem leend fölösleges annak a férfiágban kimult őseire és utóivadékra is néhány pillantást vetni. István ősei igen tekintélyes, gazdag férfiak, és magas hivatalnokok valának, örökösedés nyomán a Hontmegyei főispányság kizárólag családukat illeté, s részint Magyarországban, részint Austriában igen terjedelmes földbirtokkal rendelkeztek. Ez mindenesetre okos számítás, hősi tettek, tiszta hazaszeretet, és az uralkodó iránti hű ragaszkodásnak vala szüleménye. —

1815-ben e család herczegi méltóságra emeltetett, kihalt azonban a férfiág mindjárt az első herczegben Koháry Ferencz Józsefben, ki Magyarországnak korlátnoka vala 1826. javait örökölte lánya Maria Antonia Gabriela, kit 1816-ban herczeg Koburg-Koháry Ferdinand vőn nőül. A herczeg 1785-ben született, s a franczia háboruban igen nevezetes katonai szerepet vitt, névleg: az eckmühli, wagrami, és kulmi csatamezőkön tünteté ki magát. A házasság következtében: a murányi, szittnyai, és csábrági uradalmak, melyek a Koháry család fiága kihaltával a koronára szálltak vissza, királyi adomány utján Koburg-Gothai herczegnek adományoztattak; de átvette egyszersmind azon jószágokat is, melyek a herczegnőre örökség utján Magyarországban, és Austriában szállottak.

E férfiut nem ártand kissé közelebbről is megismernünk.

Kitünő államgazdászati ismeretekkel, és utazások által gyüjtött tapasztalatokkal birván: birtokaiban a gazdálkodási, s iparszellemet addig nem ismert fokra emelte, s a lakosokban a munkásságot és jóllétet mintegy előteremté. Lássuk a dolgot példában:

Minden birtokán szabályozott erdei gazdálkodást, s erdőtenyésztést hozott be, és mindenüvé szakértő hivatalnokokat alkalmazott, s megvetette alapját a máris virágzó nagyobbszerü gyáriparnak; az utakat majd kijavíttatta, majd ujakat készítetett, gyárépületeket emelt, s barátságos bánásmódjával minden lakosságot lekötelezett. A magyarországi vasgyáriparnak ő adott lendületet, tiszteit külföldre utaztatá, leendő hivatalnokait maga képezteté; állitott répatermesztést, czukorgyárt, szeszgyárt, gőzmalmot, gazdasági udvarokat, stb. szóval teremtő szorgalmával mindenfelé fényes eredményt tanúsíta; tiszteinek nyugdijat rendezett, jobbágyaival atyailag bánt, inség napjaiban mindenütt ő volt első segélyével, különösen az 1845—46-ik terméketlenségből származott köznyomorban ezreken és ezreken segített pénzáldozatával, és uj és uj jövödelemforrást nyitott a munkaképeseknek majd utak csináltatásával, majd a tehetleneknek kórházat nyitva, és orvosi segélyt nyujtva.

Élte egész áldás volt birtokaira nézve. A vármegyék, melyekben földes ur volt, a legforróbb hálaköszönetekkel áraszták el a nemes herczeget, maga az uralkodó ház is saját kéziratában jelenté ki a herczegnek legmagasabb elismerését- Meghalt 1851-ben aug. 27-én Bécsben.

E néhány sort nem azért hozám föl, hogy rózsát

hintsek az elhunyt emberbarát sirhalmára, hanem mert keveset birunk az emberiség e fajtájából fölmutatni; s igy élete, eljárása, tette, és minden intézkedése bizvást mintaul szolgálhat azoknak: kik hason hivatásban állván, vagy mitsem hederítenek az emberiség kiáltó szavára, vagy igen jól esik nekik, nagy tettekre nagy emberek példája által sörkentetni.

És most térjünk át Istvánunkra.

Atyja tiszta keblü keresztény, anyja a jámborság gyermeke vala. Szó vagy tett, mit a családi körben hallhata vagy láthata: csupán buzgóság és hazafiasság sugalma volt, anyjában a tiszta kereszténységnek angyalát atyjában a csaták mesterét üdvözölheté; Atyja szinte István, füleki várnak volt parancsnoka, a hűség, a harczias elszántság, a rendületlenségnek benne szemlélheted eleven példányát, véglehelletét is a hazája érdekében vivott csatában adá ki Léván, hol is 1664-ben megsértett oroszlányként küzdvén, az említett vár védelmében hősileg hunyt el. Nemes testalkatát, gondolkozó lényét, ősi arczvonásait az előttünk fekvő kép elég elevenszinben tünteti elénk. Nézd meg jelmezét, gondolj halálviadalára, s azonnal beláthatod, hogy mig növekedő szivreménye fölött apai gondoskodással őrködhetett: elkövete lélekismeretesen mindent: mi gyermekét hazájára nézve hasznos polgárrá s becsületes embertárssá képezheté.

Anyja mint mondók Judit, a hirhedt Balassák ivadéka vala; tehát ama magyar nemzetség származéka, mely a haza legnagyobb zivataraiban is hive tudott lenni honának, fejedelmének, s akkor is kedély, hév, és

magasztos lélekkel pöngette a lantot: mikor annak kevés értője, még kevesebb becsülője volt. Judit eszmékben gazdag, tetteiben lélekismeretes, kivitelében lankadatlan hölgy vala; hazáját, nyelvét szerette, becsülte, ezen szólott elsőbb is kisdedéhez, igen jól tudván: miszerint az anyáink ajkain elcsengett édes hangok legbiztosabb tartósságra számíthatnak az ifju növekedő, érzékeny kebelben.

Gyermekében idejekorán megészlelé a szép tehetséget; látta benne a jórai hajlamot, a nemesrei törekvést, a kitartást, a szilárdságot, s midőn benne előre is egy leendő aczéljellemet sejte: épen nem csalódott. Határozott akarata volt elsőbb is jó nevelést, és tudományt adni gyermekének; és mint anyának csakugyan ez is volt első teendője.

Sokan csalódtak már az elbizakodottságban, még többen, kik hitték, hogy gazdagságjokkal az emberi hivatásnak minden kellékeit gyermekeikre ruházandják. Rég megmondá egy görög bölcs: oly utravalót kell — az élet vándor pályájára — szerezni, melyet hajótörésben is meg lehet menteni. Aztán, midőn az óvilágban bizonyos alkalommal a katonaság azért zúgolódott, hogy roszul fizettetik, hogy miként egykor nem bir magának kincseket szerezni, „Kincseket akartok? — mondá a császár — ime ott a Perzsák tartománya, rajta, keressük fel őket;“ és mentek, és gyüjtöttek egész halmazzal kincseket.

Higyjétek nekem, ama roppant kincsből, mit a romai köztársaság összehalmozott, misem létezik többé; pénztáraik tátongó üreggé váltak, városaik lerontvák,

tartományaik lerongálvák, mert utóbb nem becsülték a lélekjavakat, megszégyenelték a becsületes szegénységet azon emberek, kiknek vitézsége a világ határaira terjedett, kiknek messzebb hatott parancsszava, mint fegyverök villogó fénye; mert levetkeztek szellemet és őszinte akaratot, mert látványságaikban sem tartottak meg egyebet: mint mi a bátorságot gyöngítette, s a kéjnek csábul szolgált.

Tehát mit adjon szüle gyermekének? Erkölcsös nevelést és tudományt; hogy mint a példányul kitüzött anya, midőn kincsei felől tudakozódnának nála barátnői, gyermekeire mutatva, ő is elmondhassa: ezekben van kincsem, s mindenem.

És most vegyük közelebbi figyelem alá Istvánunkat.

Már kis korának is födiszei valának a szelídség, ipar és kitartás, különösen pedig a vallásos buzgalom. A mulékony gyermeki játékokra keveset, vagy mitsem hajta: de az arany és ezüsttel ragyogó hadszerekben annál inkább gyönyörködék; természete vidor, esze felfogó, mindent tudnivágyó s dolgai végrehajtásában ügyes. Irigység, hazudozás, hizelgés, kétszinűség lelkébe nem birá magát befészkelni; de annál inkább jelemzé legapróbb cselekedeteit is őszinteség, szerénység és folytonos egykedvüség. Midőn vallásos kötelezettségét végzé, ki sem találkozék környezetében, ki benne az oltárnak leendő rendületlen szolgáját nem sejté; midőn mások beszédein oly tudvágyólag csügge, mindenki tudósnak képzelé; midőn apja csillogó fegyvereit gyenge oldalához illesztgeté, atyja örömmel csókolá meg benne a leendő hőst. Lássuk, hánynak lőn igaza.

Mint nyolcz évest már könyvek között találjuk, de koránsem játszva, vagy idővesztegetve: hanem minden feladványa- és iratával azt tanúsítva, hogy fölös, félszeg, hamarkodott munkának barátja soha nem leend. Mindenki iránt szives, szülei és főnökei iránt előzékény, szótartó és szóra hajtó levén, szerető anyja által a magasabb körökbe gyakran elvezetteték, hol legfőbb gyönyörét abban lelé: ha betanult szavalmányait elmondhatá, vagy ünnepélyes alkalom levén a szónoki szerepet ő viheté. E legszivesebb foglalkozását azért említem fel, hogy lássuk meg a felhozandó példában, miszerint ifjú éveinkben szerzett ismeretünknek mindenkor hasznát vehetjük.

Történt, hogy mint magasabb osztálybeli tanoncz a birodalom fővárosába, Bécsbe juta, hol már csak azért is szivesen mulata, mert lelke elhatározott szándéka vala: magát a bölcsészeti tanulmányokban tökéletesíteni. Egyszer híre futamodik, hogy Zrinyi Miklós Bécsbe váratik, ama Zrinyi Miklós, kinek vitéz tettei messze Európát bejárák. Koháry mint bölcsész már akkor megtanulá, hogy az időnek minden percze felhasználandó, hogy az érdem mindenkor méltánylandó, s csak alkalomra várt, hogy föllelkesült meleg érzelmeit a halhatlan hős irányában elmondhassa. S midőn Zrinyi az ifjat maga előtt megállapodni szemlélé, midőn a tiszta észsugalta meleg szavakat meghallá, elfogult a nagy lélek, megrázta gyengéden a tisztelgő jobbját, és atyai szavakkal serkenté: hogy kezdett pályáját továbbra is kitartó lélekkel folytassa, s ragadjon bár egykor kardot vagy tollat, legyen magánélet vagy nyilvánosság embere, mindenkor czélt érend, ha a bölcseségtől vezéreltetik.

Midőn pedig mint bölcsészeti pályavégzett a tudori rangért akart megküzdeni: azt mint bárki más nemcsak nyilvánosan, hanem fölkent ura Lipót előtt kiváná végrehajtani. Miként föltevé magában, úgy is tön. Vitatmányait Lipótnak ajánlá fel, ő azokat kegyesen elfogadá: s midőn minden jelenvoltak öszhangzó szavára tudorrá kiáltatik, Lipót elé intetik, s általa kitartó szorgalmának elismerésére, példás készültségének kitüntésére, nemes pályafutásának örök emlékeül arany lánczczal diszíteték fel.

Gondos tanulmányozása azonban korántsem maradhata zavartalan; ez időre esnek a nehéz török mozgalmak. Atyja Füleken parancsnokolt, s mint hadfőt sorsa és a körülmények Léva alá rendelék. Léva a selmeczi utba esik, határát Perecz folyó mosogatja; itt ma is látszanak várromok, melyek hires és erős várnak omladékai: itt küzdött Koháry is a honért, itt áldozá fel nemes életét.

A nagy férfi halála az eddig gondtalan növekvő ifjura nagy hatást tőn ugyan, de a gondviselés előtt megadó lélekkel hajolt meg.

Lipót, a nemzet királya, minden hason sebet jótékony kezekkel tuda meggyógyítani.

Fülek, Nógrád megyének egykor igen erős, és sok viharral daczolt vára vala: sok honfi hamvai rejlenek ott, a most düledéssel fenyegető romok a hajdan ott viselt dolgoknak ugyanannyi felkiáltó jelei. Az akkor nagy fontosságu várban a fenhatóság nagy kitüntetés- és királyi megtiszteltetésnek vétetett; s Lipót, a csatahősök nem csekély bámulatára, az elárvult vár parancsnokságát

1667-ben Istvánra bizá. E kitüntetés az ifju Kohárytannyira meglepé, hogy számot vetvén ifju erejével, s e polczra nálánál maga is több harczedzett férfiut látván méltóbbnak, alázattal kéré meg fölkent urát: hogy e kegyelmet a még csak lehető érdemeinek jutalmazásaul tartván fen, azt jelenleg avatottabb férfiakra ruházza.

De a fejedelem bizalmát az ily őszintén bevallott szerénység még inkább felhangolá, ő Istvánt a bizalommal átadott parancsnokság bizalmas elfoglalására utalá. Erre István elhagyván Bécset, rendeltetése helyére Fülekre sietett.

Koháry István mint teljhatalmú füleki parancsnok alig huszonegy éves vala!

A főhatalmat átvevén, mindenek előtt bizalmas érzelmet ohajta minden harczтársába csepegtetni, mire annál is inkább nagyobb szüksége vala, minthogy felei nagy részt külön vallásuak valának. Szives leereszkedése, bizalmas bánásmódja, lovagias érzülete, és mindenki irányában megkapó előzékenysége őt csakhamar közszeretet és tisztelet tárgyává tevék; és mert katonai kötelezettségében maga iránt is mindenkor és mindenben rideg szigort gyakorolt: fegyveres társai a megszokás által szinte olyanokká levének.

Ezen ügyekezetében czélt érvén, atyjának vérrel fedett ruházatát mindenkor magánál tartá, részint, hogy az irántai hálát és tiszteletet soha ne feledje, részint, hogy hősi példáján minden pillantatban föllelkesüljön; de társait is hason kitartásra serkenté, gyakran mondogatván, hogy minden pillanatot megragadjanak, miszerint atyja

halálát mint vitézekhez illik, meg is boszulják. Az alkalkalom nem vala távol.

Az Eger vidékén uralgó Törökök több izben fel felzaklaták Fülek vidékét: de István fegyveresei ugyanannyiszor vissza is verék őket; ily csatákban leginkább ujonczait akará megedzeni, s hogy nekik még több alkalmat és kedvet szolgáltasson, minden zsákmányt csatárainak engedett.

Ugy látszik István kellő sikerrel tanulmányozta az ókor történelmét; a görög és romai nagyság szüntelen szeme előtt lengett okaival, eszközeivel, de szeme előtt lengtek eme lehanyatlott népek bukásának indokai is; megtartotta és követte a példákból mi magas hivatásának fényeredményt biztosított: el, sőt megvetette, mi őt vagy harcztársait hasonló bukásra birhatta volna. — Nincs a világon hatalmasabb köztársaság, mint melyben a törvények tiszteltetnek, megtartatnak: nem félelem, nem bölcseségből, hanem szenvedély és törvényszeretetből. Ilyen volt fénykorában: Roma, és Lacedaemon. Ily összetartás, ily törvényszeretetre birta ő harczosait. De követett ő más jó példát is:

Romaiaknál szokásban volt, az egybeharácsolt zsákmányt összehalmozni, abbol alattomban semmit el nem sajátitani, hanem a vezér belátása szerint megosztozni. A vezérek győzelmének nagyságát a diadalmeneten előtte hurczolt zsákmányhalmazhoz mérték. Ő ebben is a tanácsosabb részt követte, nem keresett tünde dicsőséget, nem vett részt a konczban, hanem beérte azzal: hogy az ellenséget jól eldöngette, a keresztény foglyokat megszabadította, s azoknak lánczait leoldotta, az elfoglalt zsák-

mányt pedig egész terjedelmében katonáinak engedte; igy épitgeté leendő nagysága lépcsőjét, igy terjesztett félelmet mindenféle fegyverével!

Az ifju hős, ki 12 éves korában Hontmegye főispányává nevezteték, s alig néhány évvel idősb hadparancsnoki szerepre hivaték: hatás és tekintélyre csak szigoru rendtartás, szilárd lélekelhatározottság, páratlan törvényszeretet, önállóság, és diadalmasan vitt csaták következtében számolhata. Az ifju korban megadott czélszerü nevelés, a vasszorgalom, az apai csatahirek mély gyökeret vertek szivében, s minden törekvése oda lőn irányozva: hogy magas és harczias hivatasának hason hangzatu tettekkel feleljen meg; tettel, és tettben akarván bemutatni: miszerint koránsem kizáró dicsőség nagy és gazdag apáktol származni, de igen, dicsőség azon utra törekedni, melyen nagygyá dicsőkké válhatunk.

És csak igy lehetett 1661-ben Honti főispány; babérkoszorus atyja pedig 1664-ben Léva alatt a nehéz vérküzdelemben a dicsők halálával halván el: helyét a szép reményekben egyre gazdaguló fiu 1667-ben nyeré el. A tett és hűségben egyiránt rendületlen ifju korán fejlett gyümölcsben mutatá be a világnak leendő nagyságát, s törhetlen jellemét.

Neve a csupa védelmi intézkedések által is rettegetté válván, miután egy párszor támadólag lépett fel, s a mindannyiszor dühhel előrerohanókat szétmorzsolá: a Törököket a Koháry név félelemmel tölté el. Szolgáljon tanúságul ama tény, hogy midőn az egri Törökök gyámolitására — kiknek főbb erejét Koháry már tönkre zuzá — Budáról több ezernyi csapat kiindulván, ez kö-

zel Fülekhez, az úgy is eléggé elsanyargatott néptől kocsit, lovat, élelmet és takarmányt zsarolna, a pórok egyike feltalálván magát, lélekszakadva fut a zsákmanylók közé, fennen kiáltván: Kohárý jő, Kohárý jő! mire rémülés fogá el az egész sereget, s ez oly zavart futásnak eredt, hogy ideje sem marad podgyászát elvinni.

Ily tettek nyomán csakhamar a királyi trónhoz is közelebb emelkedék, elsőbb ugyanis kir. tanácsnok, 1681-ben utóbb pedig a sopronyi hongyülésen aranykulcscsal tiszteltetvén meg, kamarás lőn. Azonban hona és királya iránti érdemei következtében minél magasbra emelkedék: a családrd szerencse annál messzebb veté ki hálóját; hogy ez érdemdús férfiút annál mélyebben buktassa.

Ki nem ismerné e nevet: Tököli Imre? E korban az elégületleneknek ő volt hangadója, ő ragada zászlót, s ő birta szakadásra a nemzetet; s majd győzve, majd leverve, oly tekintélyes serget gyüjte, hogy majd önserge, majd a Török által segítetve felső Magyarországnak legnagyobb részét elfoglalá, s a merre csak nyomult, mellette mindenkit fegyverre késztett. Szemében azonban Koháry mindeddig nagy szálka marada; s hogy ezt is mielőbb ügyének megnyerje, felkéré a váradi pasát, hogy míg ő dolgait más oldalon rendezendi a reá nézve legveszélyesebb embert, Kohárýt, és Fülekvárát rohanja meg. Fülek volt a magyar felföld védbástyája, s a bányavárosoknak legbiztosabb kulcsa; tehát egyike vala ama jelentékeny konczoknak: melyek után minden hasonló körülményben, minden hasonló szőrű csapatok legkivált agyarkodtak. A meghitt pasa a felhivást elfogadván, s részint

saját embereiből, részint az elégületlenekből tekintélyes haderőt alakitván, Fülek alá nyomul 1682-ben.

A pasának első teendője volt a várat felkérni, de Koháry megadásról hallani sem akara; sőt majd példa, majd szóval övéit annyira serkenté, hogy a legfenyegetőbb rohamokat is több izben keményen veré vissza.

A folytonos ostromot és a legvérengzőbb rohamokat is tizenhét napig a legvitézebbül megállván, miután a várnak már külfalai romban heverének, őrcsapatait a belvárba helyezé. — Oh pártos visszavonás, hány halhatlan hősnek, és hány szent ügynek ásád meg sírját! De minél nagyobb a test, annál nagyobb árnyéka is; minél magasztosabb az erény, annál aljasabb vétek cselszövényez ellene.

Fülek vára már nagyon is megrongálva levén, s a védcsapatok egyre belebb szorúlván: a gazságszülte ijesztgetések következtében a várbeliekre félelem szállott. Koháry mindezt helyesen és korán észrevevén: majd rendelkezése majd tetteivel mindenkit megnyugtatni törekvék; azonban a honszerelem, kitartás és hűségmelengette ifju vezér minél szilárdabb elhatározottsággal tevé kötelmeit: az ármány, mely rettegés és kétségbeesés alakjában minden embereit elfogá, annál határozottabb léptekben működék ellene.

Társai elsőbb is szorongó körülményeikre s a vár tarthatlanságára figyelmezteték, azután ajánlák neki, hogy tán mégis tanácsos volna a várat becsületes kötmények alatt átadni; de a rendületlen honfira mindez semmi hatást sem gyakorolván: végre könyörgéshez folyamodának, hogy miután segély semmi oldalról sem vár-

ható, és sikerre a legnagyobb erőfeszités sem vezérlend: ha fölkent fejedelmöknek ez tudtára esik, csak örvendhetni fog, hogy a védhetlen kövek elesvén, legalább katonasága mentve van. Már e végokoskodást oly határozott fenyegetés sulyozá, hogy nyiltan kimondva lön: miszerint ha kivánatuknak még tovább is makacsul ellenszegülend: katonai szolgálatukat megtagadják s a várat akarata ellen is a Töröknek adják át.

Ő a lázangók főbbeit és minden vitézebbeit egybehivatá; katonai kötelességöket felolvastatá, és meleg szavakban emelé ki mindazon vitéz tetteket, melyek hivatásuk teljesítésében eddigi pályájokat diszíték. „Csak kis vitézséget, és rövid kitartást még" — mond — „s a már is zuzott ellenség első fog tágítani; lássátok, ők ezrenkint hullanak vitéz karjaitok csapása alatt, s tőletek mit ragadtak el egyebet a hideg köveknél? Vagy attól rettegtek, hogy várunk falai lerombolvák? ha miként eddig, ezentul is férfiak maradtok, a védőknek bástyául szolgálandnak testeink. Vagy azt hiszitek, az uralkodó nem tudja mi kötelességünk, s ő helyeselni fogva a hűtlenség szülte menekvést? Gyávaságtokat hiába burkoljátok álszavakba. Vagy ti, kik a katonai dicsőségnek annyi, és oly szép áldozatokat hozátok, inkább ohajtnátok dicstelen életet élni? Azt nem hihetem; miért is, ha a végzet úgy hozza, haljunk meg inkább mindnyájan, halálunk hősi leend, és nem marad boszútlan: de ha megadjuk magunkat, dicstelen életünkre az árulás égető bélyeget nyomand."

Tetszett nehánynak a lelkesítő beszéd, de nagyrészt siket füleknek szóla. A pártos megszakadás már annyira

elharapózott, hogy alattomban a feladási föltételek is elkészítetének, mik is a váradi pasának kezébe játszatván, neki nemcsak a vár és készlete, hanem annak hajthatlan parancsnoka Koháry István is kezébe szolgáltatott. A pasa nyakon ragadván Kohárytot, a legcsúfosabb fenyegetésekkel sürgeté, hogy a feladási kötményeket irja alá; Koháry itt is törhetlen maradván, a pasa szavára mitsem hajta, mire ez annyira neki förmedt, hogy ha nem akadályozzák meg, azonnal átszúrja. Azonban figyelmeztetvén, hogy ha élve juttatja Tököli kezébe, ennek kedvesebb szolgálatot teend: az elárult hőst nyakig vasba vereti és Tököli táborába küldi, maga pedig a várat szétrombolja és megmaradt seregével Váradra siet. Igy jutott ellenség kezére a rendületlen férfiú, hogy minél magasabb fokán állott hűsége és vitézsége által kiérdemelt dicsőségének: árulás által annál mélyebben bukjék.

Valóban, mintha fiatal korában a szerencse azért kapta volna föl oly magasra, hogy megaláztatása a gyáváknak annál mentőbb például szolgáljon. Csalódnak, kik gyávaság köpenye alatt keresnek menedéket, józan fő soha nem helyeslendi tetteiket; férfit vitézség, bátorság, és elszántság illet, szükkeblüeknél fészkel meg a gyávaság, ily fészekben azonban szép tettek nem teremnek.

Koháry azonnal a dolgok fenekére pillantott, mig a gyáva azoknak csak felszinével bibelődött volna. Ő a kitartásban fényes diadalt látott, a megadásnak szinte azon eredményét sejtette, s nehezen csalódott volna; miután Tököli mindent kész vala latra vetni, csakhogy Istvánt vagy megnyerje, vagy megsemmítse.

Igaz ugyan, miszerint Apaffy Mihál, s a mondott pasa roppant erővel táborlotta körül az említett várat, de noha a parancsnok kicsi erővel rendelkezett is: vitéz ellenszegülése, okos intézkedése és elszánt védelme következtében az ellenség minden támadása mégis iszonyu veszteséggel veretett vissza; ezrek maradtak minden támadás nyomán a csatatéren, s a mennyire fogyott az erejében, annyira emelkedett ez reményeiben.

A vár alatti város hamar elesett, a szorongatott családok, s a számos nemesség mind a várba menekült; már a vár falai is meg voltak rongálva, a halálozás is sürüen tizedelte a népet: de ő katona volt, ő parancsnok volt, következőleg ily körülményekre nem volt szabad hajtania ott; hol hűséget esküvék: a várat utósó csepp véreig megvédeni; s megis tartá szavát, mint katonához, mint várparancsnokhoz illett.

A várbeliek már elcsüggedtek, s az elesett szivek a feladásrol tanakodtak; István mindezt igen jól tudta; s hamar megtudta; szép beszédet is tartott hozzájok, mind nem fogott a megrémült kis lelkeken; tehát mit tesz, miután látja, hogy sem vigasz, sem buzditás nem fog, miután tapasztalja, hogy az agyarkodó cselszövények alattomos utakon már működnek, s hogy az eddig annyira vitéz annyira lelkes csapatok teljesen lehangulvák, és készebbek magokat egy hűtlen ellenség karjaiba vetni, semmint magokat megvédeni; kiáll egyedül, és magasan esküszik: hogy ő készebb a reá bizott vár romjai alá temetkezni; semmint magát egy hazaellenségnek kegyeire bizni: Tette eléggé mutatja lelke fenségét.

Mit nem birt kivinni szép szóval: tettel példával

akarta foganasítani. Fájdalom, vannak körülmények, melyek a különben legjobb hangulatu embert is megdermesztik, elveszti lélekjelenlétét, akarata megfásul, és teljesen tétlenné válik! Ily lélekállapotba estek István hivei is, s csak igy maradhatott sikertelen minden törekvése.

Az összes őrhad, s a menekültek összeszólalkoznak, tervet készítenek, és közmegegyezéssel fejér zászlót tüznek ki. — Kohárynak már ekkor egy hive sem volt, halálveszély fenyegette ittis, ottis, ő még sem tágított; az alku már meg volt kötve, a fejér zászló magasan lengett, csak egy percz még hátra; ő mégsem tágított, hűségesküjét a tehetlenségben is borzadott megszegni, s a frigyet a végperczben sem irta alá. Megmenthette volna szabadságát, meg a várba összehalmozott kincseit; mit neki az árulással szennyezett szabadság, mit ér a csillogó kincshalom, ha éltét hűtlenség bélyegzendé? Az eredményt már tudjuk.

A rómaiaknál a hatalom fénykorában a vezérek vert hadaikat az uj támadók elé állitották, hogy vagy mossák le a szégyent, vagy lakoljanak gyávaságokért: s e megrémült nép méltó elismerésre számitott; ha életét megtartandá. Mily félszeg, mily kártékony ez eszme!

Koháry azonnal hadi törvényszék elé állíttatott, s fogságra itéltetett; most lóra kötöztetik, s elsőbb is Regéczre hurczoltatik, honnan a lelki nagyságát megbámuló őrei által kiszabadítatik, de ismét elfogatván 1683-ban elsőbb a munkácsi, utóbb unghvári, végre a pataki tömlöczökbe vettetik; élete mint mondják azok által

mentetett meg, kik az állandóság erényét ellenfelökben is tisztelték.

Most már szerencsecsillaga teljesen lehanyatlott, s csak szenvedés vára rá; lássuk mit birt kiállani:

Számításában a pasa nem csalódék. Kinek Koháry elfogatása legnagyobb örömet szerze, az Tököli vala: részint mert benne ügyének legnagyobb ellenségét birá, részint mert ha meghajthatandá, benne remélé leghatályosb vezérét birni. Tököli eleinte, bár nyers természete mellett hizelgéshez nem szokék, szives és megelőző bánásmóddal ügyekvék Kohárynt megnyerni; de ezzel korántsem boldogulhatván, fenyegetőzéshez fogott; ezzel még kevésbbé juthatván czélhoz, nyers szavai által azt nyeré: hogy Koháry meggyőződése, és fölkent királya iránti hűségében mit sem tágitván, őt büszke és elbizott honárulónak mondogatván, s e hon ellenéveli szövetkezést szemére lobbantván, pártos zavargónak nevezé. — Ez olaj vala a tüzre, és halálos itélet erőszakolása.

Tököli viszonyban állt a lengyel királylyal. Koháry barátai és maga a fejedelem is oda működének, hogy a zsaroló férfiut ily nemes fogoly irányában szelidebb bánásmódra birják. Ha ez emberszereteti előintézkedések nincsenek, Koháry már az első fölhevülésnél mint véráldozat hull el. De Tököli engedékenységének is csak az lőn szomorú eredménye, hogy e jeles honfiut szinte éhhalálra kárhoztatá.

Huszonhárom hónapon át egyedüli tápláléka kenyér és viz vala.

Tököli most, mert Koháry személyén nem mere vérboszut állani, birtokainak rohan, s azokat teljesen elpusz-

títja. De mindez haragra sem gerjeszté e nagy férfiut. Egyébiránt a kiállott szenvedések annyira megviselék, hogy magok a börtönőrök is könyörületre gerjedvén, őt több izben megszökésre unszolák; s miután beleegyezni ebbe sem akara, hogy jóakaratukról annál inkább meggyőződjék, társul ajánlkozának melléje. De alig jutának a szomszéd faluig, midőn éhtől szorongatva élelmet esdvén, a kémektől felismertetnek s elfogatnak. Koháry társai azonnal karóra vonattak, ő pedig mint már emlitők, hosszu és sujtó nyomorok közt végre Munkácsra hurczoltatott. A szenvedés órái csak itt nehezültek még reá!

Mély és sötét barlangba vettetett, napot soha nem láthatott, szék, ágy és mindenül a nyirkos föld szolgála, eledele még csekélyebb kenyér és viz vala. Öltönye testén úgyszólván megrohadván, még azt sem nyerheté meg, hogy tiszta ruhát válthasson. Vasa pedig kezét, lábát annyira megrongálá, hogy bilincs födte tagjain a börnek nyoma sem marada. Hozzá menni mindenkinek tiltva levén, még beszélnie sem lehetett; sőt midőn nyomasztó nyavalyájában lelki vigaszért papot esdekle; a fagyott lelkü Tököli által tőle még ez is megtagadtatott. Itt fakadt ama keserű panaszra; hogy „Inkább pogány rabságban, mint Tököli fogságában kivánna lenni!“

Ennyi szenvedés és lelki fájdalom aligha meg nem ölendé a hajthatlan férfiut, ha a makacs Tökölinek emberszeretőbb neje kinos helyzetét meg nem sokalja. E nő a szerencsétlen után több izben tudakozódék, s mindannyiszor segíteni ohajta sorsán, valahányszor, habár a legnagyobb titokban, állapotáról és kebellázító helyzetéről csak valamit is megtudhata. Elsőbb is a szivtelen

őröket törekvék megnyerni; s miután ezeket engedékenyebb érzületre birá: cselédeit tanitgatá be tervei kivitelére. Vannak, kik e nőről magasztosabban gondolkozván, hinni szeretik róla, miszerint a szerencsétlen grófot teljesen szabaddá tenni törekvék; én annyit tudok felőle bizonyosan, hogy asztalárol a közel éhhalálra jutandónak több izben juttata jobb eledeleket. E jó lelkü hölgy Zrinyi Ilona vala, ama hős karu hölgy, ki 1688-ban Munkács várát oly vitézül védelmezte, míg végre, mint Koháry, saját csatárai által elárultatván, ellenei kezébe játszatott, s nyomor kisérte életét Kisázsiában Nikomédia vidéken végezte 1703-ban. Ilonának több küldeményei rendeltetésök helyére jutván, egy ünnepen császár-madárral kiváná az éhezőt megvigasztalni. Koháry meglepetését nem birván palástolni, akaratlan e hangokra fakada: „Császármadár!“ Ezt az arra vonuló őrök meghallván, a dolgot Tökölinek azonnal följelenték, ki azon embertelen parancsot adá ki rögtön, hogy a fogoly irányában még neje parancsainak sem szabad engedelmeskedni. És most már csakugyan eltökélé a szerencsétlent éhhalálra jutatni!

Azonban Koháry minden kisértetek mellett is rendithetlen marada; sőt minél méltatlanabb bánásmódban részesüle, szenvedéseinek annál nagyobb lelki erőt tőn ellenébe. — Tököli most már foglyának törhetlen jellemérőll teljesen meggyőződvén, mit gyötrelmekkel nem bira kívinni: ujra szivességgel kisérlé kieszközölni.

Fényes asztalt rendez, vendégeket hí, s a pasát jobb oldalára ültetvén, Kohárytszolgálattétel végett asztalához rendeli. Ez azonban szenvedései közepett sem feled-

vén kilétét, széket ragad, s az asztalnál Tökölivel szemközt helyet foglal. Mit tegyen a boszúra gerjedt pártfőnök? Örömet szinlel, s valódi ékesszólással kezdi ostromolni foglyát; emlékeztetvén gyengéden szenvedéseire, nagy és szép jövőt igér neki, ha végre levetkezendvén makacsságát, mellette ragadna zászlót. Koháry feláll, és igy válaszol:

„Ha feledéd, én figyelmeztetlek, miszerint őseim közül egy sem találkozék, ki hona vagy királya iránti hűtlenség bünébe esett volna. Ily férfiak sarjadéka vagyok én. Mennyire elkorcsultnak nevezhetne engem a világ, ha tőlük csak nevemet származtatnám! Mit te makacsságnak mondasz, én azt hazám s felkent királyom iránti hűségnek nevezem. Élet és jobb sors, melyet gyalázatos hűtlenséggel kellene tőled megvásárlanom, nem kell; miként szabad kivánok lenni, úgy kész vagyok halni is; s ha elhalok, legalább lesznek honfitársaim közől, kik hazám s királyom iránt tanusított hűségemet megemlegetendik.“

Mily vérboszura gerjedt most Tököli, mondani sem kell; s Koháry, ha védangyalkint közbe nem jő Ilona, kényura dühének rögtöni áldozataul esik. A női kegyelet, a női szelidség ismét valósult! Mi bekövetkezett, azt Ilona már kiesdeni, meggátolni nem birá; felbőszült férjét azonban mégis rávette, hogy Koházy megroncsolt tagjaira bilincseket többé nem veretett.

Most elsőbb Ungvárott, utóbb Sáros-Patakon vették börtönbe, és a legfájóbb lelki csapás itt éri. Börtönébe vitetvén, vasai levétettek, de hogy sem ura kegyét, sem sulyosb büntetését ne feledje azok börtöne falára füg-

gesztetének. Alig tölt itt néhány napot, hirnök érkezik, ki szeretett anyjának halálát jelenti; s midőn halála okát tudakozná, értésére jut, hogy azt fogoly fiának szenvedései ölék meg. Erre nem sokára második hirnök is érkezik, ki őt testvérének Imrének haláláról értesíti.

A nagy férfi, ki eddigi csapásait mind nyugodt lélekkel türé, e két gyászeseményre annyira elérzékenyült, hogy az, kit eddig nyögni, vagy szenvedései tengerében sirni soha nem láttak, magát az őrlő bánatnak, epesztő könyeknek teljesen átadá; s ha sorsa nem jobbul, igen hihető, hogy szerettei után lélekfájdalmai következtében ő is a boldogultabbak üdvhonába szenderül.

Tököli fénycsillaga most tünedezni kezde. Foglya iránt engedékenyebb lőn, s neki most már meleg étkeket is parancsolt adatni.

A Törökök ellen Bécsnél szerencsésen küzdött csata után Magyarország sorsa is javulásnak indult; mert a a császáriak néhány sikerült ütközete által a Törökök és kegyenczeik is majd egész alsó Magyarországból kiüzettek. Tökölit a váradi pasa elfogván és bilincsekbe veretvén, a fényes Portának adá át; Kassa nem sokára szintén a császáriaknak hódolván, a penészes és átokterhelte börtönök ajtai is megnyiltak. Kassán számtalan magyar nyeré vissza ama szabadságát, melyet hona iránti hűsége által veszte el. Ezek között sinlődött Koháry János is, ki a kárponai csatározások alkalmával elfogatott, és szintén börtönbe záratott.

Miután Kassa elesett, a mellékes apróbb váraknak kevés kedvök marada az ellenszegülésre. Sáros-Patak meglehetős erősítvény vala, de a diadal koszorúzta fegy-

vereknek ellene még sem állhata; mihelyt pedig elesett, főgond Koháry szabadítására fordíttaték, s a kiszenvedett nagy férfiu azonnal szabaddá is tétetett. Ez 1685-ben történt, miután nem érdemelt rabságának sorvasztó kínait három évig s majd három hónapig ritka kitartás- és léleknagysággal viselé.

A mint szabaddá lőn, törvényes fejedelme őt azonnal magához szólítá, s a belépőnek nehéz arany lánczot függesztvén nyakába, megölelé őt, s a jelenvoltak hallatára így kiálta fel: „Éljen a hűség eleven példánya!“ és tanusitott vitézsége emlékeül Füleket örök joggal neki és utódainak adá. Kiállott szenvedéseinek és példás kitartásának hire a birodalom határain is túlszárnyalván, többek közt csak XI. Incze pápát említem fel, ki őt vallásos magaviselete, ritka állhatatossága és páratlan hűségeért sajátkezüleg irt levelével tisztelé meg. Fejedelme sem mulasztá el őt kitüntetni, s mindjárt a következett évben a dunáninneni kerület s a bányavárosok végvárainak tábornokává tevé, 1686-ban, s rá nemsokára testvéreivel együtt örökös grófságra emelte. Most ismét kardot kötött, és ismét táborba sietett; de a balsors megmeg utonéré őt!

Auria János vezérlete alatt 1686-ban a császáriak Eger alá vonultak. Az ostromló sereg kiegészitő részét Koháry seregei tevék, ki a napi megrohanás- és támadásokban legnagyobb részt veve. Történt, hogy midőn támadásai közben a kirohanó Törökök nagyobb csapatával találkozék, s azokat lesujtva, majdnem egyszerre rohanna be velök Eger kapuin, egy török golyó jobb karját szétzuzá. Sokat szenvedett megzuzott karja fáj-

dalmaiban: de midőn Eger elfoglalását meghallá, fájdalmi panaszok helyett, örömkönnyeket hullata.

Karjának azonban hasznát többé nem veheté; de királya bölcsen tudván a hires férfiú érdemeit méltányolni, ezüstből holdalakú bélyeget készítete, Koháry nevét belé véseté, s ezt ajánlá fel neki kézirati aláirás helyett, — mit a gróf hálaérzülettel fogadván, neve aláirását mindenkor azzal hitelesité.

1703-ban a vészharangok ismét megkondulának. II. Rákóczy börtönéből megszökött és Lengyelhonba menekült, hol tábort gyüjtvén, haza siet, s nem egész négy hó alatt egész felső Magyarországot lázangásra birja. A király minden védeszközöket megragadván, többek között Kohárыt is sereggyüjtéssel bizza meg. Rákóczy is törekvék őt minden áron megnyerni; de ez nem sikerülvén, miután Bercsényi vezérlete alatt a bányavárosokat elfoglalá, Koháry birtokába tör s ezt egészen feldulja.

1704-ben Selmeczen fegyvernyugvási alkudozásokra jövének egybe; az alkuvó felek Koháry és Bercsényi valának, mindkettő teljhatalommal felruházva. István mitsem hagya kisérletlen, mi az elégületleneket engedékenységre birhatá; ezek azonban elnyerni mindent, de elveszteni mitsem akarván, s az időt inkább saját nyereményök mint békealkudozásokra forditván, ismét fegyverre kelének.

Lipót a háboru eredményét már nem éré meg; a trónon őt József követé, ki Koháry iránt szintén nagy tisztelet- és előzékenységgel viseltetvén, őt táborfői helytartóvá nevezte és 1711-ben Hontmegye örökös főispá-

nyává tette. Koháry új hivatalát legnagyobb örömmel fogadá, de egyszersmind legnagyobb erély- és tiszteletben viselé is; míg 1714-ben Károl őt a pozsonyi országgyülésen belső titkos tanácsossá, és — Pálffy Miklós nádorrá választatván — országbirónak nevezé. Koháry most már megviselt, megtört férfiú vala! Megjött ideje, hogy viselt dolgai és fényes érdemei babérain pihenjen.

Tiszteletteljes aggkorát nyugalomnak szentelé s lakhelyül Csábrág várába vonula. Sasfészkét megrongálák ugyan két izben a lázangók, de ő azt mindannyiszor bevehetlenebbé tevé, s miután bele költözködött, egészen aggkori kényelemhez alkalmazá. De itt sem élt ő magának, a közügy most is mindig szeme előtt lebege, s minél kevesebbet tehete megfogyott erejével, annál többet cselekvék észszel, tanáccsal.

Sok időt áldoza hiveinek, tisztelőinek, többet tudományos foglalkozásnak, legtöbbet Istenének. Az éj legnagyobb részét imának és vallásos eszmélkedéseknek szentelé. Halálához pedig oly elkészültséggel járula, hogy nem csak a hulla eltakarítatására kellő készleteteket, de a gyászmiséhez kivántató papi öltönyöket is saját szemeivel vizsgálván meg, teljes odaadással lépe sirhonába.

Meghalt 1731-ben. Élt 82 évet. Halála jámbor volt, miként élete.

Átvittük hősünket az életen és annak szenvedésein: azonban némi őt közelebbről érdekelt dolgokra még sem leend fölösleges még egyszer vissza pillantani; ha szen-

vedéseiben elmondtuk vigasza és fájdalmai perczeit, miért ne tekintenénk vissza szebb napjaira.

Rabságát sokan fölemlíték, állhatatosságát minden iró és történész magasztalá; Gyöngyösy következő szavakban festi szenvedéseit: „Elsőben Regécz, azután Munkács, Tokaj és Ungh váraiba vivék, és azokban — minden társaságtól magányosan rekesztő, konyhai mosadékra hozatott zavaros vizzel, lovászok számára süttetett száraz kenyérrel sanyargató, az mindenek szolgálatára teremtett nap fényének világosságától elfogó, sovány ebédét és tisztuló szükségét egy helyben végeztető, a levegőégnek tikkanó rekedtségéből, a régi szemétnek nedves penészéből származott dohossággal szédelegtető, — — végre majd halálos betegséget nemző rabságban tarták.“ Ime mire vitte hűsége, mennyi szenvedésnek vetette alája rendületlensége. S nem volt csak egy hang, mely vigaszul hozzá férhetett volna; öntudatában, s meggyőződésében keresett és talált vigaszt, és megnyugvást!

Kiszabadulása után alighogy magához tért, alighogy egybegyűjté elnyűtt erejét: a király megmeg csakhamar munkára szólítá, s a dunáninneni részek, és a bányavidéki végek altábornokává tette. Mint ilyen nemcsak körében, hanem azon túl is folytonosan üldözte a Törököket; többek közt egyszer átcsapott a dunán, a pusztító ozman csapatokat üzőbe vette, és Székes-Fejérvár alatt beérvén őket egyszeris másszoris hatalmasan eldöngette, s a nyert zsákmányon kivül számos keresztény fogolynak adta vissza elrablott szabadságát.

Az Eger alatt történt balesetét — 1686. már ismerjük, a Koharii laminat már tudjuk, ez a „Cor-

pus juris"ban is előfordul, s noha e perctől valóban csonka hősnek volt nevezhető : hadi szolgálatait mindamellett is egyre folytatta.

1687-ben az elerőtlenült gr. Bercsényi helyébe a bányai végek főkapitánya ő lett, s a császáriak mozgalmait a Törökök ellen mindenütt a leghathatósabb erélylyel ő támogatta. Midőn pedig 1703-ban Rákóczy Ferencz támadása kitört, a főhadi tanács értekezletére ő is meghivatott Bécsbe, s reá saját költségén egy egész hadat állított össze, melyet csakhamar begyakorolván, és csatasikra vezetvén : elsőbb is a nógrádi zavargókat verte szét.

1704-ben már mint teljhatalmu királyi biztos működött, és Rákóczi küldötteivel kezdett alkudozni Selmeczen; s noha ő mindent elkövetett, hogy a fölzaklatott béke helyreállítassék : minden erőfeszített működése mellett sem juthatott czélhoz. Rákóczy szerencséje csak most kezdett előtérbe lépni, a dunáninneni részek majdnem mind kezére kerültek; neki pedig ez levén hivatása, köre, miután ebből kizáratott : magán életbe vonult, és Budán a Vizivárosban vonta meg magát, hol akaratlan is tétlen életet kényszerüle élni.

Birtokai most váltak valódi martalékká; egykor Tököli, most Rákóczy pusztította el mindenét, és nem volt egy hang, mely kiméletet kért volna, nem egy szó, mely a lázangók dühét csillapítani merte volna. Élt elvonultan, talán megvetve, mint Belizár, de lelke álmai akkor is csatákon merengtek, s csak tér után vágyott, hogy magasztos terveit foganatosítsa. I. József, ki

minden hivét számba tudta venni, nem sokáig hagyá meg pangó állapotában.

Ő felismerte benne a tiszta keblű honpolgárt, tisztelte benne a rendületlen harczost, s látván, miszerint ily férfiunak csak munkásság az eleme: elsőbb is altábornagyi méltóságra emelte, — az időben e czim magos jelentőségi szó vala. De a kegyes fejedelem itt sem állapodott meg: Koháry mint honpolgár is magas fokán állott a dicsőségnek, tehát mint ilyet is figyelemmel kisérvén 1711-ben ismét Hontmegye örökös főispánni hivatalába emelé; mig utóbb az annyi babér és érdemkoszoruzta hőst 1712-ben III. Károl a főhadi tanács előterjesztése következtében a 48 évig szolgált egykor igen hatalmas és gazdag dynastát — ki a lázangás és pusztitás következtében minden vagyonából kifosztaték, mert ezekkel egyetérteni sehogysem akart — egész fizetésével tisztesen nyugalmazta. Igen nyugalmazta:

Ámde Istvánunk olyan volt, mint egy örökké működő, örökké foglalkozó szellem. Már gyermeki neveltetése is folytonos működésre szoktatá, foglalkozása, eddigi hivatása még inkább megedzék a hőst; de a körülmények is igénybe látszottak venni eszét és tanácsát: innét lőn: hogy az 1714-ki országos pozsonyi gyülésen titkos tanácsossá, s még ugyanazon évben Pálffy Miklósnak nádori méltóságra emeltetése által a kegyes fejedelem Istvánt nevezé ki országbiróvá.

Szinte jól esik tudni, az érdemekben megőszült férfiut fokonként emelkedni!

Most már teljesen csábrági várába vonult, itt vette számba elmult keserü perczeit, itt gondolt vissza kiállott

martyromságára, s itt vigasztalta magát érdemeinek fokozatos kitüntetésével; nem is hagyta el ősi fészkét, csak midőn országos ügyek birák távozásra.

Élete folytonos harczban, igazságszolgáltatásban, jótékonyság, és tudományban folyt le. Élete küzdelmeit ismerjük, igazságszolgáltatásaért rendületlen jelleme kezeskedik, jótékonyságát alább látandjuk, tudományos foglalkozását szinte elszámlálandjuk.

A mi jellemét érdekli: halálaig eskühív volt, kevélység nélkül nagylelkü, s pazarlás nélkül jótékony. Meghalt nős élet nélkül, s igy nem maradhatott csak unokája sem, ki vagy jeles tetteit, vagy szenvedéseit fölemlíthette volna.

Minden cselekedetében önálló, tervének minden kivitelében határozott és szilárd, csatáiban többnyire szerencsés, s még halálos szenvedéseiben is rendületlen férfiu vala.

Hazáját őszintén szerette, törvényeit mindenben és mindenkor tisztelte, a király, a haza joga iránt pedig szeplőtelen szeretet és hűséggel viseltetett. Isten, haza, és fejedelem volt jelszava, s e háromért áldozott fel mindent: vagyonát, boldogságát, szabadságát s életét. — Látánk eddig mint honpolgárt, mint hazafit, mint harczost, mint halálig sanyargatott foglyot, mint a tisztelet és dicsőség legmagasabb fokán álló férfiut, lássuk most mint tudománybarátot, mint valódi néven nevezhető literátort:

Koháry nem csak hős volt, hanem tudományos férfiu is; őt ez oldalról is megemlíteni kötelességünk, ha róla hű emlékiratot kivánunk adni.

Míg élte legszebb éveit a börtön büzös falai közt tölté, hogy az elrablott és tevékenységre fordítható időt ne élje át tétlenül, magyar verseket szerkeszte; s mert azokat le nem irhatá, gyakori ismételgetés által annyira betanulá, hogy később, midőn szabaddá lőn, azokat minden fenakadás nélkül irá le, s belőlök könyvet szerkesztvén, azt csábrági várában tevé el. Miután pedig Rákóczy ezt is elpusztitá, emléjéből ujra leirta verseit.

A költészetet különösen kedvelvén, latin nyelven is többnemű versezeteket hagya hátra; s mert a tudományokat kedvelé, tisztelte a tudósokat és segélte a tanulókat. Több tanintézetet alapíta és segíte, s több szegény de jámbor ifjak ápolására nagy költségeket fordíta. Végrendelete után alig birnánk felmutatni egyetlen szerzetes társulatot is, mely kincseiből szép mennyiséget ne örökölt volna. Lássunk nagyobb alapítványaiból csak néhányat: az esztergomi káptalannak 65,666, templomokra 40,333, Kecskeméten a kegyesrendiek Gymnasiumát ő alapította, Léván, hol atyja elhunyt, templomot rakatott, s benne a boldogultnak siremléket emelt, a ferenczeseknek 70,000, az irgalmasoknak 18,866, a trinitáriusoknak 34,116, a kapuczinusoknak 36,300, a pálosoknak 20,100 forintot utalványozott stb.

Az említett alapítványok magasztos keresztény lelkületének, tiszta hazafiságának és szeplőtlen emberszeretetének elég eleven tanúságai; szinte bámulandó, hogy ama terhes viszonyok közt, melyekben vagyonai majd egyre dulattak, majd idegen kezek által foglalva tartattak: miként birt annyi ezreket egybehalmozni. Jellemvonásaiból azonban mindez könnyen megmagyarázható.

Ki hazájaért áldozta föl mindenét, ki nyomorai közepette csupán Istenében kerese és találá vigaszt : igen természetesen csak az Ur és haza oltárain kivánhatá megtakarított filléreit is bemutatni. —

Tétlenségre kárhoztatott rabságában a költészet vigaszaihoz folyamodott; miként szerzette verseit, említők már fönebb. Lám a munkásságra hivott elme mint bir, mint iparkodik minden perczet haszonra fordítani! — Miután a viszonyok a gyakorlati térről leszoríták: majd budai elvonultságában, majdmeg Csábrágvárában ismét kedvencz foglalkozásához fogott. Számos versei, melyek többnyire viszontagságteljes élete különkülön állapotait jellemzik : majd bölcsészeti, majd kizárólag vallásos, majdmeg hazafiui darabokból állanak.

Munkáinak kidását 1720-ban kezdte meg a következő hosszas, s a kelet éveit kifejező chronosticai czimek alatt : I.) Sok ohajtás közben, inségviselésben, éhségszenvedésben, keserves rabságban, Munkács kővárában szerzett versek, — leirva emlékezetből. Áll öt füzetből a következő czimekkel : *a*) Üdönk mulatására, bünk távoztatására verseinket koholjuk. 1683 és 84-ből; *b*) A bú enyhödésére, terhének is könnyebbedésére, avagy elkeserült, s elepedett szivnek pihenésére szerzett versek. 1684-ból; *c*) A meggyökerezett rabságos bánatnak keserves busulással elterjedett ágain kinőtt fűzfaversek, 1685-ből; *d*) Némely istenes könyörgések, 1685-ből; *e*) Keseredett rabnak búban uszva, s annak terhét húzva, ébren-alva látott álma, 1685-ből.

II.) Üdőmulatás közben szerzett versek, 1686-ból midőn Eger alatt kapott sebében sin-

lődnék, udvari káplánjának tollába mondva. — III.) Sokféle kereszttel elkeseredett embernek kikoholt verse, 1706-beli bujdosása idejéből, mint az előszó végszaka mondja :

Hol együtt, hol másutt fáradván jártomban,
Buda vizvárasát sokáig laktomban,
Hazámnak romlásán lévén bánatomban :
Szerzém e verseket, henyélő voltomban.

IV.) Elvénült embernek busuló gondolatai, vagyhogy inkább életének végéről elmélkedési, 1721-ből; — V.) Hol egyszer, s hol másszor kifaragott, s összeszedett rongyából leirt füzfaversek, 1726-ból; — mind név és hely nélkül. A magyar nemzeti muzeumban némely nyomatlan versei is láthatók. — Ezek voltak anyanyelven megirt, s nagyrészt meg is jelent munkálatai.

A latin nyelvbeni jártasságát tanúsitják következő nevezetes munkái : (1706) Chronographica composita Budae, és (1722) Antidota Melancholiae. — Mily magasztos áldozatot fogott volna hozni honának, ha az idő alatt, míg chronologiával bajlódék, vagy nevezetesb kortársait vagy kora eseményeit irandá meg.

Ha Koháry Istvánt mint embert tekintjük, főjelleme a hajthatlan lélek és szigorú igazságszeretet vala. Ez oldalon annyira ismert lőn, hogy állhatatossága szintén közmondássá vált : ilyen volt ő mint katona, ilyen mint fogoly, ilyen mint államférfiu, s miután az életmunkáiban megtörött : aggkorában is ilyen marada. Az emberek iránti részvéte, a szegények és szenvedők iránti

könyörülete, hazája és fölkent királya iránti másolhatlan ragaszkodása: mint páratlan vala életében, úgy példa marada holta után is.

Élte legkomolyabb perczeit hona és polgártársai szenvedése, anyja és testvérei halála okozá. Ha néhanéha elméje saját szenvedéseire röppent vissza, ezekben vigaszt nyujta öntudata; de ha arra gondola, hogy nemzőjét s tán fivéreit is makacs magatartása vezeté sírba; ha arra gondola, hogy nemzete eztán is hasonló pártoskodásoknak lehetend kitéve: elmélyedt fájdalmában s szomorú eszméi fölött aggkorában nem egyszer láták könnyezni. Ekkor egyedüli vigaszát a sz. irás s a sz. atyák olvasásában lelé.

Kebelén mindenkor a fölfeszitett üdvözítőt viselé: ebben lelt vigaszt szenvedései közepett, ennek nevében kelt csatára, erre lehelé ki végfohászát is. A római pápától teljes bünbocsánati okirattal tiszteltetvén meg, azt mindenütt mint szent ereklyét hordozá magával; s midőn a halálra a legtisztább kereszténi szokással elkészüle, midőn a hit, és egyház őt minden védszereivel fölfegyverzé: egyik kezébe a feszületet, másik kezébe pedig a szent atya iratát ragadván, példás megadással szenderült át a boldogultak üdvhonába.

Lesz-e közöttünk, ki e nagy férfiu emlékének néhány perczet szentelni restelend? lesz-e közöttünk, ki saját fájdalmai és nyomorai közepett nem gondoland a boldogult hős szenvedéseire? lesz-e, ki emlékével hona és felebarátai iránt kötelességét feledné?

A mondottak eléggé tanuskodnak munka- és szenvedésteljes életéről; láttuk hadi tetteit, ismerjük irodal-

mi munkásságát, láttunk tehát benne oly férfiut: kiben müvelt lélek, tiszta sziv, páratlan egyenesség, hallatlan igazságszeretet, fáradhatlan, s folyton tevékeny munkásság valának központositva.

Mig e nemzetnek történelme és irodalma leend, mig uralkodó hivei iránt hálával viseltetendik, mig e nemzet nagyait kegyeletes emlékkel tisztelendi meg: élni fog mindaddig Kohárynknak hire, neve, dicsősége; s az ifju, kinek nemes keble a magasztos példákon lángra szokott gyulni, e nag férfiu emlékét mindenkor lelkesülten fogja olvasni, utánozni.

István egyike volt fajunk jelesbjeinek, egyike volt kora leghirhedtebb embereinek. Ő azon férfiak sorába tartozik: kiket életben köztisztelet hord szerte karjain, s kiknek sirhalmánál egy ország, egy nemzet áll meg a vesztés fájérzetével.

Ő siremléket rakatott a dicsők halálával elhunyt édes apának: a hálás utókor meleg érzelemmel hódoljon István emlékének. Nagyaink nem azért hozták áldozatul gyakran önmagokat is, hogy csupán elszántságukat emlegessük: hanem hahogy kenyértörésre kerülne a sor, tett és lélekben mi is nyomaikon törekedjünk előre; hogy az ő jellemök, példájok, munkásságok és vallásosságok az ifju sarjadéknak lelkesültsége, a férfikornak büszkesége, a nemzetnek gazdagsága és dicsősége legyen.

Munkáira nézve jó lesz az illetékes birát, a szakavatott Toldyt meghallgatnunk:

K. J. az iskolából csak tudományos tőkét és gondolkodási hajlamot hozott: a költői érzeményt és alko-

tási belső szükséget az élet gerjesztette föl benne. — Inségében ritka lelkierőt mutatott, egyetlen enyhülését három éven túl tartó rabsága alatt a költészetben lelte fel. A földi jók hiusága, s a szerencse állhatlansága azon eszmekör, mely szerencsétlenségében elméjét mintegy magától elfogván, tárgyat nyujt költeményeinek, melyet minden erejében kiaknász, s átérezve, átszenvedve nyomósan és szépen énekel meg.

Koháry komoly filosofiai szellem, s igy fogságában ugy mint szabadságában, s különösen magas állása viszonyai közt is, az élet nyujtott tárgyat elmélkedéseinek, költeményeinek. A szemlélődés egyik fő forrása költészetének mély érzéssel párosulva, s azon elegiai szinben, melylyel eleinte szenvedései, utóbb tapasztalásai vonták be kedélyét. Nyelvezete : nemes, szabályos, gondos.

Az Eszterházyak.

Nekem legalább igen jól esik, nagyjaink hirkoszoruzta tettein mererengeni; mint küzdtek meg, mint vivtak rettenthetlenül, s hányszor hozták a szenvedő honnak áldozatul vagyonukat, életöket, tehát mindenöket! mint ködös völgyekből fenségesen felnyuló fellegkoronázta ormok képzelődésünket akaratlan is a kék végtelenbe vezetik: a messze multnak homályából őseink babérkoszoruzta alakjaik ép ugy tündöklenek felénk; mintha emléket kérnének, vagy mintha utmutatóul ajánlkoznának lépteinkben, tetteinkben.

Van-e közöttünk, ki szétoszlatván a multnak ábrándos ködfátyolát, önkényt is el nem ismerné, hogy a nagy férfiak éltök legválságosabb korszakában is fő feladatul tüzék ki az emberiség boldogítását; hogy szellem és lélekfenségre törekedvén, azért hozának oly készséggel annyi áldozatot: hogy az igaz vallás a mocsoktalan honszerelem s a magas lélek világa utat törjön az utódok számára is a valódi erény, s az érdektelen érdem fénycsarnokába; hogy az ipar, szorgalom s tudomány mezején általok oly nemesen ápolt bimbók a féltett utódok keblében édes gyümölcscsé fejlődjenek; hogy mit az oltárra tevének, mi kegyelettel hajoljunk meg előtte. Ha

igy cselekvénk, lerovánk mind, a mivel csak tartozánk, ha nem, rajtunk a sor. —

Ugy a nemzetek, mint egyesek életében is fordulnak elő nem egyszer kedvező időpontok, melyek ha használatlanul röppentek el: többé nem egy könnyen térnek vissza; tehát azokat megragadni, köz vagy magán haszonra fordítani, nemzetek és egyeseknek is mulaszthatlan kötelessége. Ki a történelem okadatolt s fokozatos fejleményét figyelemmel kíséri, e bokros tapasztalatból merített igazságot nem fogja kétségbe vonni soha; mert ott meg van irva a vétkes hanyagság kárhozatos eredménye, meg a kedvező időpontok bölcs használatának édes gyümölcse. Igy dőltek némely szebb és boldogabb jövőre méltók feledékeny sírba, igy emelkedtek fel a bölcsen számítók, hir, név és dicsőség ragyogó fényfokára, s maradtak és maradnak mindvégiglen, mig az eleintè utált, de utóbb megkedvelhető renyhe tétlenség őket is alá nem sülyesztendi, s a dicső kort igért fényár a hanyag utódokban mint felvert buborék zaj nélkül nem tünend el.

Felszámíthatlan ama nagyok száma, kiknek édes emléke elsülyedt a tétlen utódokkal együtt; s ha felfelvillan is tetteik fénye, csak zivatarban, csak messze vidéken felkorbácsolt fellegrétegekben czikáz át szunnyadó emlékök lángsugára. De mit merengjünk?

Nézzük az évlapok fénysorait, szellőztessük kissé a multak csarnokát: ha Eszterházyakat keresünk, neveiket és tetteiket az évezred előtti eseményekben találandjuk, igen, ott találandjuk az Eszterházyak neveit, hol az irtózatos világmozgalomban Atilla hódító seregei törhetlen erővel küzdöttek, és a meghódíthatlan föve-

zérnek díadalittas seregei Europaszerte győzelmes lobogókat lengettek.

Ugy van, ha a történeti évkönyveket vizsgáljuk, találunk ott egy lapot, mely az Eszterházy név fényes származatát a leopoldi oklevélben Atilla idejéből szakadatlan ágozattal vezeti le egész az 1712-dik évig; ez időközeg a ma és volt között nemcsak nemzetek életében, de a világ sorsára nézve is szörnyü időszak; ki fejti meg e roppant korhuzam jelentőségét egyesekre nézve; s mégis, az Eszterházy név ma is fenragyog, a történelem fénybetükkel emlegeti e család jelenét is. Keress honpolgárt, bajnokot, tudóst; keress egyházi fényt, méltóságot; keress emberbarátot, keress önálló szilárd kitartó jellemet, keress bármit, mi nagy és dicső, e névben mindent fogsz találni.

Fábri nyomán e család ős neve Estoras — nem-e győzhetlen kardja, egyetemes diadalai, vagy törhetlen lelki ereje végett nevezék el még levert ellenei estoroknak — ostoroknak — ? — A nemzetség egyik ága most herczegi, a többi grófi czimmel diszeskedik, vagyona, kincse tömérdek.

E család 969-ben már keresztény volt, és származásánál fogva Atilla utódának mondatik lenni; Miklós volt első, ki 1421-ben magáévá tevé a galánthai urodalmat, s e czimnévvel diszített családágnak őse vala; Ferenczben, ki 1595-ben halt meg, e nemzetség három ágra oszlott, t. i. a csetneki, zólyomi, melyek 1683-ban nyerték meg a grófi czimet, és a forchtensteini ágra, mely 1626-ban hasonnevezetü urodalmat szerze, s egyszersmind grófi czimet nyere. Pál a forchtensteini főág-

ból 1812-ben Lipót által német birodalmi herczegségre emeltetett, sőt pénzverető, és nemességosztó joggal is felruháztaték; 1783-ban pedig a herczegi örökösödési jog az utódoknak is megadaték; ez ág időfolytával annyi birtok és urodalmaknak lőn ura, hogy az osztrák birodalomban hozzáfogható kisem volt, sőt Europaszerte az idegen udvaroknál a legjelentékenyebb szerepeket is ő játszotta.

Közönségesen, s pedig nyáron Kis Martonban, télen Bécsben lakik, szebb birtokainak egyike Fraknó, ez a nemzetség könyv- és fegyvertára, s hogy jól fejezzem ki magamat, kincsháza. Van az Eszterházy nemzetségnek más mellékes ágazata is, mely ha kincs vagy méltóságra nézve a fenemlítettekkel nem vetekedhetik is: hol jellem vagy tettről van szó, hátra bizonyosan nem marad. Szerzőnek azonban nem lehetvén czélja származati fát irni, vagy csak e néven nevezetteknek nagyobbait is felsorolni : nyugott lélekkel teendi le tollát, ha csak néhány bajnokait ismertetheti is meg.

Álljon tehát első helyen galanthai gróf Eszterházy Miklós, ki Kölesy szavai után is az ős hun törzsöknek ágazatos unokája, ki származati fáját Atilláig viszi, s királyokkal áll rokonságban, s kinek családát az idők változékony folyama megingatta, s dicsczimétől is megfosztotta ugyan, de mint földbe taposott jó mag megmeg felvirult, s tett és névben fennebb ragyog, mint valaha.

Miklós egyike volt e hon ama fiainak, kiket az ős kor : erős, vallásos, tudós, és nagy előnévvel szokott feldiszítni; 1582-ben april 8-kán adá e honnak Galántha,

Galántha az annyi bajnok, annyi honpolgár s annyi nemes léleknek folyton ringó bölcseje; anyja Illésházy Sófia volt, a hajdani Illésházy István magyar nádor nővére, atyja Ferencz, a pozsonyi megye igen tevékeny alispánja. Miklós már gyermekkorában ugy látszik három tárgy iránt viselteték kiváló vonzalommal: Isten, haza, és tudomány; még Istennek le nem rová kötelmét, mitsem teve; mig polgári kötelességeit nem ismerte, meg nem nyugodott; fenmaradt idejét a tudományokbani buvárkodásnak szentelé; beszélgetés közben hadmenetek, háboruk, és hősi vállalatokat legszivesebben hallgata; az ifju kori foglalkozások a bekövetkezett polgári erényeknek igy veték meg alapját, igy lőn Isten s ember előtt nagygyá, ki gyermekkorában ezek tetszésében jára.

Serdülő korának első évei igen sok küzdelemnek valának alá vetve; türni, nélkülözni, megvetést viselni, ekkor kelle tanulnia; és tán ezek tevék őt képessé meghaladni, és dicsően meghaladni mindazt, mi őt a férfi pályán oly nevezetes egyénné képezé. A gyermekkor sikamlós pályáján átvergődvén, s az alsóbb tanfolyamon sikerdúsan átmenvén: magasabb iskolákra Nagy-Szombatba mene; hol a legnagyobb ipar és kitartással oldván meg kötelmeit, szüleit és rokonait a legszebb reményekre jogositá. A még gyenge kebelben meggyökerezett vallás és erényszeretet serdülő korában is kalauzoló fáklyafényül szolgála minden léptében; és tán ez tevé: miszerint üldöztetést, megvetést, javaiból kifosztatást, és minden nyomatást a legbékésebb lélekkel eltüre; eltürt mindent, mint Istentől szenvedésekre hivatott egyén; szenvedései- és üldöztetésének, sőt utóbb kitagadtatásá-

nak is az vala főoka, hogy katholikus levén: szülei által vallása elhagyására kényszeriteték, mit ő tenni sehogy sem akarván, kész lőn árva földönfutóvá lenni, semhogy vallásától elálljon; a szülői hatalom tulnyomó lőn, s hogy mit önkényt nem akara megtenni, kényszer által vétessék reá: 1593-ban vagyonaiból kivetkeztetik, s az apai házból elüzetik; de mindez sem birá őt megrenditeni.

Vagyon, név, czim reá nézve kevés ingerrel bira, ő tisztában vala Istene és lelkével, és nyugott önmegadással hagyá el a házat, lelke feleit, és vagyonát; vándorbotot ragadott, és Illésházy Istvánhoz sietett. Istvánt a sors szinte meghányta; Illésházy ezelőtt főpalotaőr levén, a királyi kamrát, s általa a királyi felséget is nagyon megsértette; vakmerőségeért csak bünhődést várhatván, sőt barátai által titkon is megintetvén: miszerint ha élete kedves, mielőbb meneküljön, de István vészes helyzetét maga is észrevevén, Lengyelországba sietett, itt élt ő mint menekült, minden vagyonától megfosztva, mignem Bocskay a gyökeres okosságu férfiut fel akarván használni, az országba csalogatta, s hogy tanácsával élhessen, körébe édesgette; de mert Illésházy számkivetésében sem feledé hazáját, s mindenétől megfosztva is hiven ragaszkodott az austriai fejedelemházhoz: Rudolf ezt igen nagyra becsülte, s kegyelmébe vette, sőt őt választá biróul ama zenebonák kiegyenlitésére is, mik közte s Bocskay között annyi szomoru villongásokat nemzének. Illésházy tehát visszatért, s vele kegyencze is a vagyonfosztott Eszterházy Miklós.

István minden alkalmat, és megkisérte minden módot, hogy Miklóst szülei vallására téritse, azonban min-

den szó, minden kisérlet foganatlan marada; midőn vagyonfogyottan, s egyedül vándorbotjától kisérve bóklászott, a sors tán azért látszék őt Illésházyhoz mint egy biztos támaszhoz fonni: hogy vagy lélekereje edződjék, vagy tanuljon reményt is veszteni. Ki Istenre épit, biztosan épit, ha Isten velünk, ki ellenünk? — gondolá, és nem csalódék. Illésházy nem boldogulhatván szóval, oly eszközökhez nyula, melynek varázs ereje előtt a gyenge lelkek könnyen meghajolnak. Ő ekkor nádor volt, s mint ilyen valóban méltóságához illő ajánlattal lépett föl; eléje hivatá még egyszer Eszterházyt, s elmondá forró szavakban, miszerint, ha elvétől elálland, és szülői vallását követendi: meggyőződése változtatásának s hite cseréjének jutalma Trencsin vára leend; roppant ajánlat, de még roppantabb fordulatra számíta Illésházy. Mit tőn Miklós?

Eléje járul a nagy urnak, méltatlannak vallja magát a nagy adományra, forró köszönetet mond a szives fogadtatás és ellátásért, s a fényes palotának, a palota minden csábingereinek, az egyetlen védnökének is bucsút mond, és távozik visszatarthatlanul.

Most már teljesen árván, elhagyottan, sőt üldözötten bolyga a nagyuri sarjadék; a gazdag örökös hontalan hordá körül honában az ép keblet, melyben annyi jó, szép, és nagynak magvai csirádzának, mindene ép keble, s egyszerü vándorbotja vala, most már nem szerencsére, gondviselésre számita; szerte járt mint Jákób, kit a gondviselés karjai vezérlének; de nem is hagyatott el soha, ki keblének meggyőződést, lelkének hitet ada: vándor utain is éber szemmel kiséré lépteit.

Végre Mágocsy Ferenczhez, a nagy lelkü és szép jellemü kassai várparancsnokhoz vetődik, kinél hasonlithatlan jámborsága, szerény magaviselete, előzékeny szolgálatkészsége, s egyéb jeles tulajdonai által mind urának, mind az őt környezőknek kegyét és szeretetét azonnal megnyerte. Mágocsy egyenes jellemü férfiu volt, szavát nyiltság, tetteit hazafiui lelkület, lépteit őszinteség jellemzé; Miklós lelkét ezek édesgeték Ferenczhez, s mert ezt kezdetben csak hallá, de utóbb személyesen is mind élvezheté és tapasztalhatá; annál melegebb lélek, forróbb bizalom, s annál fiuibb szeretettel csatlakozék hozzá; hogyis ne? hisz a szilárd jellem, a példás munkatürés, a vonzó vallásosság oly tiszta szinezetben tünt fel minden nyomában, hogy ellenei is meghajlának előtte.

Miklós itt már teljesen megnyugodni látszék; azonban sorsa könyvében ugy volt megirva, miszerint az erénytisztitó próbatüzön megmeg át kelle esnie. Ő nemcsak jelenét, de jövője horgonyát is teljesen Mágocsyba helyezé, s az irigy sors ép attól fosztá meg őt, ki jelenének adója, jövőjének legbiztosabb támasza vala; Mágocsy Ferencz elhunyt, s Miklós ismét árva lőn.

E nem várt csapás reménye legszebb virágait is megfagyasztá, vagy legalább is megtépé; készséggel hajolt meg a zaklató sorsnak, s fiui tisztelettel borult az elhunyt sirhalmára. Ugy látszik azonban, hogy az eddig kisértő szerencse most nem akara már megválni tőle.

A boldogult Mágocsy Ferencz özvegye Szerdahelyi Dersffy Orsola vala, ő jobban ismerte és becsülte Miklóst: semhogy őt vagy nélkülözhette, vagy mint Miklós

akara tenni, távozni engedhette volna; a már érett ifjunak magasztos lelki tulajdonai, ildomos külseje, megkapó bánásmódja az ifju szép özvegy lelkét egészen lelánczolá; innen lőn, hogy mig Miklós legvérmesebb reményeinek gondos kertésze is sirba költözék: addig az elszánt, és minden balsorssal bátran megküzdött ifju számára az élet kertében illatosb rózsák nyiladozának.

Özvegyünk lelkében a tisztelet és bizalom szeretetté érlődött, s mig Miklós pontos szolgálata, s kellő előzékenysége által csak hálaadóját hivé leróni: addig urnőjében szivet, vagyont, s általok állást nyere. Orsola igen jól tudá Miklós számüzetésének okát, benne tehát ellene sem láthatván bünhödőt, mi csoda ha a meleg keblü hölgy benne annál több szeretetrei méltóságot találá: minél távolabbra löketék eredeti fénye, neve, és birtokától!

Mondók, miszerint Mágocsy tettek embere vala; a körülmények harcziasak levén, de Ferenczünknek különben is minden élet és cselekvés módja hadias jellemet játszván; a fogékony és minden szép és jóra kész ifju lélek pedig a derék hős oldalánál érlődvén: szinte katona, vitéz, sőt bajnokká edződék; a házasság 1611-ben történt meg; Miklós e véletlen lépés által is inkább hálás lekötelezett mint követelő férjnek vallá magát, s mint bölcs és számitó férfihez illék: a harcz és béke dolgait ugy intézé; a csatában rendithetlen oroszlánként küzde, keblét folytonos harczvágy melengeté, de ha békéről vala szó, esze, iparkodása, sőt minden vállalata a béke által eszközölhető közjólétre törekvék, inkább ut-

mutatás, tanács és zöldelő olajággal mint véres karddal kivánván a dolognak folyamát rendezni.

E nemes irány a fejedelem figyelmét sem kerülheté ki, igen hihetőleg ismert vala sorsa, ismertek kiállott lélekküzdelmei; mint nemes lelkü honfinak a fejedelmi kegyelet is nemes jutalmat akarván adni: Mátyás őt Gábor, Dániel, és Pál fivéreivel együtt szabadalmas urrá, vagyis az ország bárójává avatá; a megtiszteltetés a mennyire kitünő, annyira kiérdemelt vala, nem tüzvén ki magának feladatul soha semmit, mint fejedelmének, s honának hiven szolgálni. Mint báró magasabb fokán állván az emberiségnek, nagyobb tevékenységet is fejtett ki.

1614-ben átaljában ellenséges hangulat hallatszék szerte az Ozman ellen; a Török ellen inditandó had szüksége és kellékeiről tanakodtak a német rendek Linczben, tanakodtak a magyarok Pozsonyban; a tanácskozások, a gyülésezések mindkét helyütt egyenlő versengéssel folytak, s az egybesereglettek között alig találkozék, ki a közlelkesültségnek ellent bátorkodott volna mondani; már arról nem is vala szó: indítassék-e háboru, csak azon vitatkozának még némelyek: mily módok és eszközök vétessenek igénybe, hogy a közohajtmányszülte vállalat dugába ne dőljön, sőt sikerrel végeztessék. Pozsonyban Miklós is megjelent.

Hallja a félszeg ohajtmányt, látja az éretlen vállalatot, kardjához csap, és feláll. A jelenvoltak mind reá bámulának; beszédében a kellemesen csengő szónoki hang, a megkapó előadás, a talpraesett okoskodás, a mindent eleven szinben feltüntető rábeszélés, szóval az

egész jelenet mint váratlan villámcsapás, oly kábitólag hatá meg mindannyiát.

Szépnek festé a harczot dörgedelmeiben és babéraiban, de szebbnek a béket áldásdús nyugalmában és gyümölcseiben. Szem elé állitá a haza dult arczulatát, lélekrázó szavakban tárá fel Pannonia vérhedt sebeit; de legmeghatóbban terjeszté elő a vérmes vállalat lehető vészes kimenetelét; a harcz, a háboru ellen egyedül emelt szót, de az igazságteljes hangok a harczvágyó kebleket is annyira elragadák, hogy kik eddig a véres vállalatnak legszódusabb szónokai valának: hallván Miklósnak lélekragadó s igazságos szavait, most azok lőnek a békének legtéritőbb apostolai; többre becsülvén a kinálkozó béke pálmaágát a vérengző csaták minden konczánál. Van-e valami áldáshozóbb, mint a maga helyén mondott jó tanács?

Miután a miéink a török ellen inditandó háborura nemmel szavaztak, hogy a nemzet határozott akarata Linczben is tudva legyen, s ha lehet irányul szolgáljon: az egybegyült honapák tisztelgő követséget választának; a most már báró Eszterházy Miklós, Napraghy a kalocsai érsek, Lépesy a nyitrai főpap s egyéb jeles férfiak Linczbe menének; együtt valának itt az osztrák, stajer, cseh s egyéb birodalmi főurak, hol a küldöttek igen szivélyesen fogadtatván, előálla azonnal a küldöttség szónoka Miklós, s kebelringató szónoklatával annyira elbájolá az együtt tanakodott főurakat, hazánk, s az egybegyültek lehetendő sorsát, a vészes körülményeket, a béket ajánló védveket oly élénk szinnel rajzolá: miszerint a legtöbbek lelkét bámulatra gerjesztvén, másokat

minden ellenmondás nélkül bilincselt tervéhez; nyelve, tudománya szónoki tehetsége, kiváló méltányossága, fényes elméje most szerte hangzott Európában; minél megvetettebb s elhagyottabb volt elüzetésében, most dicsősége fénysugára annál világosabban ragyoga, mintha az Eszterházy névnek minden jeles sajátságai belé költöztek volna.

Küldetését ily dicsően végezvén szeretett honába sietett, le nem irhatók a tisztelgések s a szives fogadtatás, melyben őt a nemzet örege apraja részesité. Most Pázmányra fordità figyelmét, ki valódi hitbajnok, tudományhős, régiségbuvár, s a legtisztább jellemü hazafi vala; Pázmány volt ama jeles férfiu, ki egyházakat, s a növendékpapság számára középületeket rakata, ki tanintézeteket emele, ki többször visele követséget, s ügyeit rendesen szerencsével oldá meg; kit a király pénzverési kiváltsággal ajándékoza meg, ki Mátyásnak világhirü könyvgyüjteményét, mely jórészt ozman kézben vala, saját pénzén akará megváltani, ki utóbb e nemzet főpapja, az egyház bibornoka lőn, s ki a vallás és nemzet dolgában a fény, jóllét s dicsőség előmozditásában a legnagyobb embereknek áll dicskoszorujában, most — mondám — Miklós Pázmány Péterre fordità hatásdús figyelmét, és azt akará kivinni: hogy ezen tudomány, magas lélek, és tiszta vallásosság-ajánlotta jeles férfiu választassék meg az elárvult egyház érsekévé, s a magyar papság áldornagyává; mint akará, ugy lőn, s benne és általa a haza és egyháznak áldást ada, egy kimeríthetlen bőségszarut ajándékoza.

Mint fakadozó rózsabimbó naponkint kellemesb és kellemesb illatárt terjeszt maga körül: ugy tünteté fel erényeit Miklós is ujabb és varázslóbb szinben hona és fölkent fejedelme előtt; nem volt honpolgár, ki nevét örömmel nem emlitette volna, nem volt nap, hogy Miklós neve szeretett fejedelme emléjében meg nem fordult; ez iránti kegyelet és megtiszteltetés egyre érte egymást.

1617-ben bereghi; 1618-ban zólyomi főispány lőn; 1619-ben ismét békeköveti méltósággal diszíteték fel: majd Cseh, majd meg Erdélyországba; a ritka tulajdonokkal felruházott lángész, a szeplőtelen jellem, a megkapó szónoklat, a közszeretet és tisztelet, s a mindent felülmuló igazságszeretet még az ellenfélnél is határozott diadallal birtak vállalatainak sikeritésére.

Báthory, ki az akkor uralgott zavaroknak magvetője, s gyümölcseinek aratója volt, kimulván: az erdélyi fejedelemség Bethlem Gáborra ruháztatott. Bethlem előkelő nemes családnak vala sarjadéka, s ifjabb korában mind családát, mind barátait a legszebb jövőre jogositá; növekedési helye a fejedelem udvara volt, tehát már kora éveiben is a fény és dicsőségnek sokféle ágazataival ismerkedheték meg, s megfordulván Konstantinápolyban is, a kormánylat ügyeiben nem középszerü képességet nyerhete; bátor vitéz, harczvágyó és jeles hadfő vala, tömérdek csatában vőn részt, s mert hadi vállalatait többnyire szerencse kiséré; tettei és merész vállalatai által hire neve oly magasztos lőn: hogy méltónak tartatott, ki Báthory halála után a fejedelmi méltóságra emeltessék; az uralkodó osztrák ház iránt kellő ragaszkodást tanúsitván, a reá ruházott méltóságban a fejedelem

is megerősité; ő e biztos állást fölhasználá, s elsőbb a csehországi utóbb az erdélyországi zavarokba is belevegyülvén, oly magas tekintélyre emelkedett, miszerint épen nem rettegett a magyarországi ügyekbe is bekeveredni, szitni az elégületlenség tüzét, s felhasználván a kedvező alkalmat, magát Magyarhon királyává tenni; csatáinak száma 42-re megy, s néhány válságos pillanatot kivéve, legtöbbnyire diadalmaskodott.

Bethlem — miként mondók — az osztrák fejedelem kegyeit megnyervén, neki hűséget és engedelmességet esküdvén: általa a fejedelmi méltóságban megerősitteték; az Ozmán szinte jogot tarta a fejedelem választására befolyással birni, az eredmény megmutatja miért, a zultán ez egyszer a fejedelmi megerősítésben mellőztetett, miért is ő iszonyu haragra gyulván: irtó háborut és halált dörgött rettentő haragjában a Magyarra. Bethlem, hogy uralmát biztositsa, a zultánnak Erdély több várait felajánlá; a várparancsnokok azonban megemlékezvén a császárnak tett esküről, ezt tenni sehogysem engedék, sőt tartván az erőszaktól: Bethlemtől elpártoltak és Magyarországhoz csatlakoztak.

Bethlem a zultánnak tett vallomás után török segélyt nyert, s a tőle elpártolt várakat megmeg elfoglalta, s midőn Nagy-Váraddal is hasonlag akarna cselekedni: közte s Homonnay közt czivódás keletkezett, mit hogy a Török megboszuljon: Esztergom vidékén több mint 60 falut kifosztott és felpörkült. —

Látván a zultán, miszerint a körülmények reá nézve nem igen kedvezők, miszerint Austria s frigytársai ellene harczra készülnek; kinevez egy fényes követséget,

s azt Bécsbe meneszti, hogy a fényes porta számára 20 évi békekötést eszközöljön; erre a fejedelem nem sokára meghalálozván. trónvillongások álltak be, s Magyar-Erdély- és Csehország véres mozgalmaknak lőn szinpada, miket majd az elégületlenség- és érdek-szülte pártoskodás majdmeg a vallási viszályok még veszélyesebbekké tőnek. Bethlem hálóját jó korán kivetette, hogy a zavar szüleményét a konczot el ne szalaszsza. Gábor most azon volt, hogy ügyének minél több fényes nevet nyerjen meg, be is kopogtatott több előkelő családnak ajtaján, s legkivált azokat vadászá, kiket értelem és tudományért az udvar is kedvele; t. i. nagy nevekkel és fényes családokkal állandván dolgai élére, bizonyosabbnak hivé a sikert.

Többek közt Miklósunk után is sovár pillantatokat vete, s mindenkép azon vala, miszerint tetszését megnyervén, pártjának élére állithassa. Bethlem Pozsonyt elfoglalván, ugyanoda Sz. Márton napjára átalános hongyülést hirdete, s fel és meghiva mindenkit, ki csak pártjának vagy tervének baráta lenni kivánna. Pozsonyban elég számosan gyülekeztek egybe, de nem jelent meg az, kinek jelenlétét Bethlem legkivált ohajtá, nem jelent meg Eszterházy Miklós. Ez Gábort igen aggasztá, de reményéről még sem monda le végképen, hanem mit szóval ki nem vihete, remélé, miszerint fényes igéretekkel hajtandja végre. Csalódott, e harminczadón túlesett már Miklós!

Bethlem mint gondolá, ugy cselekvék; egy dicsőséghalomteljes nagy igéretek, s mindennemü szép jövőt igérő hizelgésdús levelet bocsát Miklóshoz, barátjának hivja,

s ügye támogatására szólítja fel; Eszterházy sokkal rendületlenebbül álla hona s fejedelme iránti vonzalmával: semhogy bármily kecsegtető sorok is megrengethették volna; ő honának esküdött, nem pártnak, s attól elállani nem is akara; mit tőn tehát? nemcsak hogy meg nem hajol a hizelgő szavaknak, hanem sőt roszallja léptöket, gátolja a párt törekvéseit, s minden kitelhető módon ellenszegül; ilyesmit ha társai gyanítának is, Bethlem épen nem vára.

A csalódott pártfő nagyon felingerült, s nemcsak Miklóst, de elvbarátit is példásan akarván sujtani: vele együtt Pázmány Pétert, Balassa Tamást, s kivel különben is már koczódása vala, Homonnay Györgyöt, s a Jezsuitáknak összes társulatát számüzi, s minden vagyonaiktól megfosztja. A hatalom az ő kezében vala, duló fegyverei ezt könnyen végrehajthaták.

A magyar trón azonban nem marada sokáig üresen, boldogult Mátyás helyébe a magyar királyságban törvényesen Ferdinand következék. Miklós fejére a számüzetés kimondatván: hogy a büntetés másik részét is érezze: Huszár Istvánt egy jó csapat élére állítván Lackenbach várát körülfogatá, hogy a fegyver hatalmának hódolni kényszerülendvén a felhánt eskütől vagy önkényt álljon el, vagy ha nem, foglyul hurczoltassék eléje. Miklós a vállalatról nemis álmodván, épen honn vala, maga állott ki tehát birtoka védelmére, s erősen föltevé, vagy vele veszni, vagy vele együtt szilárdul megállani a csatát, a vérküzdelmet. Segélyére szolgált Dampier tábornok, párosult a két hős, véres viadal keletkezett, s Huszár harczosaiból felmészároltatván 800, a többiek pedig

a diadalmas ellenség előtt megállani nem birván, csufos futásnak eredtek.

A váratlanul kivitt győzelemnek nagy lőn hire, de még hatásdúsabb eredménye.

Ez alatt Ferdinand elfoglalá a trónt, s minden igyekvését arra fordítá, hogy a nyugtalankodók kibékéltessenek, a rend és béke hazaszerte visszaállítassék; békekövetek választattak tehát, megkezdettek az alkudozások, meghányatott mindkét fél ügye, de engedni, vagy követeléseiben tágítani egyik sem akarván: biróul utoljára is a kard választatott; megindultak az ellenséges csapatok, folyt a harcz változó szerencsével, mig végre Bethlem megveretett; erre hivei közül többen elpártoltak, seregei pedig a folytonos csaták által is jelentékenyen meggyérülvén: most már a kényszerüség is hajlandóbbá tevé az alkudozásokra.

Az egyezkedések és viszályok egyengetésében Miklós is igen tevékeny részt vevén, s ura királya érdeme, ragaszkodása, és fáradalmait méltányolni akarván, őt Ujvár és vidéke parancsnokává tevé, sőt a határvidékek főtábornokává is kinevezé. A szent ügyért küzdeni kész léleknek csak alkalom kell, s ugy hona mint vallásaért mellére tüzi azonnal a pánczélt, melyet tántorítlan elszántsággal vet minden veszélynek ellene. Legyen példa Miklós.

Bethlemnek föllengző lelke a kiszabott határok között meg nem férvén, adott szavát csakhamar megszegte, s magát ismét a Töröknek pártfogó karjaiba vetette; oldalához veszi az egri és boszniai basákat, kezébe ragadja az elégületlenek lobogóját, s véres kezekkel

tépi meg hazája, és Morvaország békefáját; vas, tüz, s önkény lön seregeinek vezérhangja, dühök fegyvert szolgáltata, karjok utat töre a merre csak haladni akarának; pusztaság és nyomor jelelék lépteiket, boldog s boldogtalan vérháboruba keveredék; mit megkiméle a pártos fél, elundokitá a török kéz, mely apát anyát s gyermeket egyaránt rablánczra füze, s csordakint üzé ki honából, melyet többé soha nem valának látandók; a kincs, ragadomány, s szijra füzött kereszténnyekkel délczegő vércsapatok már Ujvár alá érkezének; Ujvár Miklós parancsnoksága alatt vala, s mit csak a védelemre megtehete, megteve mindent. A dolog 1623. történt.

Miklós már igen jól tudta, kivel leend dolga; ismerte ellenfelét, ismerte törekvéseit; résen állott minden cselre és alkalomra, bármit vala is hozandó a végzet, mint edzett, mint harczban otthonos, mint hadgyakorolt férfiut készületlen nem találhatá. Mig ő intézkedik, mig harczosait biztogatja és gyakorolja, futár futárt ér, s a minden oldalrol fenyegető viharrol csakhamar értesül.

Már ő ekkor talpon álla, csatárai tudták kivel leend dolguk, azonnal csatasorokat képeznek, utját állják, s rögtön harcz, vagy megadásra szólitják.

Nem leend fölösleges dolog tudni, miszerint B. Gábor Erdélyben nemes szüléktől származván s Bátori Gábor erdélyi fejedelem kegyeit csakhamar megnyervén, annak udvarában fölvétetett, s mint ott serdülő ifju egyszersmind finomabb nevelést is kapott; megtanult emberekkel bánni, s azoknak vagy kegyeket osztani, vagy hajlamaikat haszonra fordítani; magasabb neveltetést Konstantinápolyban nyert; ismerte tehát az udvari csinyt,

ismerte a magasabb köröket, udvarok és fejedelmekkel állott barátságos viszonyban.

A férfias foglalkozások legnemesebbikét harczias dolgokban látta, vivni csatázni, ellenséget leverni hivatasának ismerte sok ragadt rá az ozman politikai eljárásmódból is, de legfőbb gyönyörét mégis csatatéren keresste és találta fel; negyvenkét hadi vállalatban volt jelen; merész és legtöbben sikerült hadi működése, fényes diadalai oly hir és névre juttaták, miszerint a hallatlan tettein elbámult nemzet méltónak ismeré el arra, hogy Bátori halálával a magasztos fejedelmi méltóság rá ruházstassék.

Minél kevesebb igény vagy jog nyomán jutott kitünő helyzetébe: annál fenhéjázóbb kivánalmakra gerjedt a heves lelkü Gábor, egybezavarta a jog és igazság fogalmát, csel erőszak nem nagy nyomatéku szinben tünt föl elötte, saját egyéniségét mindenkinek föléje emelvén, egyéb érdek háttérbe szoritaték.

Zavart fogalommal birni, önmagunkkal telve lenni, nemcsak magán de közérdekekre sem hajtani, országos ügyeket saját egyéniségünktől elválasztani nem tudni, ott, hol mindezeknek külön osztályrész jutott, hol millió jólléte forog kérdésben: nagy föladat kedveltséget vivni ki, nagyobb a ránk ruházott bizalmat föntartani, legnagyobb a közkivánatnak megfelelni tudni. Hol azonban annyi s oly hatalmas a parancsoló, hol annyira kuszáltak az érdekek, hol oly sok ügyekszik a zavarban halászni: könnyü uszályhordókat találni, könnyü figyelmet tévesztetni: Gábor mint mondók ügyes ember volt.

Elsőbb is a csehországi zavarokba keverte magát,

s ügyeit ugy vezette, hogy ő is kivehesse hasznát, népe is minden jót reméljen; aztán az erdélyi izgalmat használta föl, végre Magyarország ügyeibe keveredett, s 1620-ban aug. 25-én hivei által csakugyan Magyarhon királyává kiáltatott. Enyit röviden e nevezetes férfiuról.

De ne hagyjuk oly messze Miklósunkat, hisz ő a nap hőse.

A merész felhivásra megriad az Ozman, de mint híuz körültekint rögtön, s látván a parányi magyar csapatot, örömében ujongani kezd, s nemis gondolhatván egyébmint világos győzelemre: azonnal sorakozik, csatarendet képez, kardot ránt, s véres viadalba bocsátkozik. Foly a vér mindkét oldalon, messze elhallatszik a halálhörgés, s az uratlan paripák bősz nyerítése; hullák födék a vérmezőt, de a diadal édes reményében egyik fél sem hajt a borzasztó körülményre; szur, vág, öl mindegyik, takarítja elhullottait mindegyik fél, de tágitani kisem akar.

Miklós most cselt vet, hátrálást szinlel, a Török utána nyomul, s mig ez a legelszántabban viaskodik, magyar csapatok lépnek nyomába, s csak azon veszi magát észre: hogy a megvetett kis csapat által hinárba huzatott, bekerítetett.

A körülfogottak egy darabig küzdöttek hősileg, aztán meghunyászkodtak, végre lerakták fegyvereiket. Ismét sok keresztény nyerte vissza szabadságát; a rabszijra füzött és megmentett keresztények számát 1390-re tehetni. A fogoly Törökökkel elég szeliden bántak, fegyvereiket zászlaikat elszedték, s hogy a fényes eseményt szeretett fejedelmöknek annál világosabb szinben tüntessék fel: mind a zászlókat mind a foglyokat Bécsbe kül-

dötték, egyedül az öröm és dicsőség maradván Miklós számára hátra.

1619-ben váratlan csapás érte Miklósunkat. Néhány év előtt ugyanis mint mondók megnősült, s a hirneves Dersfi családba házasodott. E hir, név és dicsőség koszoruzta család rózsaága legkivált oda illet Miklósunk diadalfény övezte boglárához. Dersfi mint egyházi főméltóság, mint magyarországi főpap már kereszténységünk első századában, vagyis már 1067-ben nagy név vala. A Dersfiek tehát mind szebb mind zivatarosabb korszakaiban e nemzetnek majd mint egyházi főméltóságok, majd mint hadvezérek, majd mint követek, majd mint fényes s országos hivatalnokok diszeszkedtek; Eszterházynk e tekintélyes családba házasodott, azonban a hir és nagyság oly magas fokára emelkedett hős apai örömet soha nem élvezhete; az emlitett év legsulyosabban nehezedett rá, a tisztelt honfi, a babérozott hajnok, a rendületlen csatár szeretett nejét is elvesztette.

Sokáig kesergett ugyan a kedves nő elhunytán, de végre is megnyugodott a sorsban.

A szakadatlan foglalkozás, a szünetlen hivatalkodás a folytonos harcz messze üzék lelkének borús gondolatait, s mig egy oldalon nélkülözni kényteték a legforróbb családi örömeket is: más oldalon vitéz tettei megtermék a hervadhatlan babért, mely csak az emberiség nagyai számára virul.

Búja, bánata közepette is legdisőbb harczokat vivott: Végre ama gondolatra jött, hogy nevét dicsőségét mégis jó lenne utódra ruházni; megnősült tehát másod izben is, s házastársul Thurzó Imrének özvegyét, szüle-

tett bedeghi Nyáry gróf Krisztinát vevé 1624-ben. Ez uj frigy a hazának legnevezetesebb bajnokokat, a családnak hosszu, és fényes időket visztükröző nemzetségfa-ágakat adott, miután pedig házassága által család biztositva lőn: minden figyelmét és tevékenységét ismét hona boldogitására fordította.

Bethlem ugyanis egyre nyugtalankodott, s mert az Ozmantol folyton nyert segélycsapatokat, egy szebb jövő reményében egyre zaklatá az ugyis kesergő hazát.

Ha ma békét kötött, már másnap irigy kezekkel tépte meg azt, megmeg fegyvert ragadott, s ott csapott le véres fegyvereivel, hol a békes polgárok legkedvezőbb nyugalomnak örvendének; ha pedig — mi szinte több izben megtörtént itt-ott jól eldöngették, ki első esedezett fegyvernyugvásért, az ő vala. A folytonos háboruskodás annyira megingatá már saját népeit is, miszerint állhatlansága miatt azok is békétlenkedni, sőt ellene lázadozni kedének.

Miklós a Bethlemféle ügyet pártoló és terjesztő musulman csapatokat most ismét hatályosan megzuzta; Gábor meghunyászkodik, s megmeg békeért esd. Az országban Bethlem ügyét többen pártolák, a béke többek előtt szives vendégül kinálkozék, maga Ferdinand a király is örömmel látszék hallgatni a megalázkodott hatalmas urra, csak egyedül Miklósunk állt ellent, egyedül ő ellenzé a béke tárgyalását.

Békét mindenki ohajtott, de csak maradós békét ohajthatott, mivel világos ellentétben állott Gáborunk ingatag jelleme. Eszterházy igen jól fogá föl az egyéniséget, az álköntösbe öltözködött békebarátnak igen jól

ismerte hangját; innen lön, hogy magának Ferdinandnak is ellenezte a béke tárgyalását. A dolog egy időre csakugyan fel függesztetett. Meggondolván azonban, hogy a harczmoraj és ellenségeskedés-okozta vallási sebeket mégis tanácsos lenne mielőbb megorvosolni, hogy engedékenységgel tán az ellenfelet könnyebb leend jó utra téríteni: végre a király is hajlott az őszintének mutatkozott szóra, s hogy a kivánt béke megadassék, maga is beleegyezett.

Thurzó, a hirhedett alkirály halála ez időre esik, elhunytával tehát a nádori méltóság árván maradott. E fénypolcz, melyen annyi saját érdemein emelkedett egyén dicsőült meg, mely a nemzetiség és hazafiságnak tárháza és nyilt tüköreül annyiszor szolgált, mely király és nemzet közt oly hatalmas támpont vala: sokáig árván nem maradhatott.

Az ország nagyai tehát s a rendek egybegyülvén 1625-ben Miklóst közakarattal nádorrá választják; a király a választást nyilt örömmel üdvözlé; sőt hogy az erény s érdemein a honpolgárság legmagasabb fokára emelkedett férfiu necsak hazája hanem királya részéről is kellő kitüntetésben részesüljon, hogy hasonló pályafutásra másokban is kedv gerjesztessék: a király hálája és érdemeinek elismerése jutalmaul Fraknó várát neki s utódainak örök joggal átengedé.

A harczkoszoruzta, a nemzetkedvelte bajnok erényei s érdemei következtében igy jutott a legfényesebb polczra, igy karolta föl nemzete, igy tisztelte meg fejedelem!

Az átalános nemzeti örömre most egy igen sujtó év következett.

Ismét megnehezült az idők viharos járása fölötted o hon. Eljött a sors pusztító keze, s kitépte reményeidet gyököstöl; eljött az ellenség, s kiirtá gyermekeidet, letarolta földeidet, eltemette jobbaidat!

1626-ban megkoronáztatott a király, s Ferdinand örömében egy ország osztakozott; milliók ajkán zengett vissza az örömdal, a részvét s kegyelet hangzata milliók ajkán csengett el, s nem volt egy, ki a közelgő vészfölleget csak sejtette is volna; tán mert ólomlábon járt, tán mert erősen hivék, hogy annyi bánatnak törvényes utóda a közöröm.

Elközelgett azonban a sors vaskeze, s kikerülhetlen csapása Buda fölött sujtott le. Némely ajkak tán még akkor is örömet zengtek, midőn véletlen megkondult a vészharang, de alig mul el néhány percz, máris lángtenger csapong a város fölött; még a tüz ama kérlelhetlenül pusztító elem a lesujtottak, a tönkre jutottak szemeiből alig facsart annyi könyet, alig tőn annyit földönfutóvá, alig került annyi emberélet annyi vagyonvesztésbe, mint az ekkor Buda fölött elzúgott tüzvész. Hova csak szem pillantott, láng és pusztulást látott mindenütt, mit csak fül hallott, sirás, és jajveszékelés vala; csak házakban több mint ezer épület hamvadt el; hány emberélet esett áldozatul, mennyi vagyon és kincs temetkezett izzó hamvak alá, nincs ki fölszámitsa!

A megnehezült füstfölleg még tán el sem vonult Buda ormairól, máris más pusztulás fenyegetőzött; jött egy vérszomjas tábor, élén Mansfeld lépdegélt; ismét

ember kelle a gátra, ember, ki villámhárítóként álljon a sikra.

Vallenstein egyike volt a nemesebb lelkü, egyike a jobb tapintatu hadfőknek; serege készeń állott, harczosai gyakorolt emberek voltak, csak növekedésre, csak ügyes parancsnokra vala szüksége; Miklós azonnal fegyvert fogott, hadakat rendezett, és hozzá csatlakozott. Most egy tekintélyes és erős tábor keletkezett, Eszterházy csatatérre állott, az ellenséget megrohanta, s egy hosszu és igenis véres ütközetben annyira semmivé tette ellenfelét, hogy embert, ágyut, fegyvert és mindennemü készletet elfoglalván, a vezér is csak futással mentheté meg bőrét: azonban az Ozman, a brandenburgi marchio s ezernyi pártos által gyámolitatván megmeg csak hamar lábra kapott, s elsőbb Sleziába, onnan pedig Morvahonba csapott, hol rabolni és gyujtogatni kezdvén, s mindenfelé szerencsésen nyomulhatván előre megmeg reményre kapott, és Bethlem csapataival egyesülendő, ismét hazánkra tört.

Gábornak utját és tervét, valamint Mansfelddeli egyezkedését is saját emberei árulák el.

Vallenstein minden ármányrol értesülvén, a fölfedezett uton éber figyelemmel haladt előre. Miklóst és hadait melléje vevén, utközben több magyar csapattal gyarapulván, miután Eszterházy Pál is a nádor testvére hozzá csatlakozott: azonnal Nógrád alá sietett.

Már ekkor az ellenfél Nógrád falait keményen döngette, sőt alighogy a miéink érkeztéről tudomást vön, embereit azonnal csatára szólitotta; ez egyszer azonban igen szerencsétlen merénynyel. A miéink lankadtak, faradtak

voltak, a hosszu és göröngyös utak sokat megrongáltak közülök, de fáradtságok daczára sem késtek vitézül ellenszegülni.

Véres és hosszu csata keletkezett; elszántan küzdött mindkétt fel, jog és igazságot követeltek mindnyájan; előnynyel a régebben ostromlók látszottak birni, mert habár foglalkoztak is, időnként pihenhettek: a miéink pedig idő és ut nyomoraival kénytetvén küzdeni, majdnem teljesen kimerültek valának. Azonban egy csatadöntő hősnek, vagy egy diadalkoszoruzta zászlónak megpillantása nemcsak ösztönt kedvet, de erőt is szokott kölcsönözni. A vezérek bátor edzett, a csatárok ügyes és gyakorolt férfiak levén, hozzá igazságos érdek mellett harczolván, hogy féljenek vagy visszaborzadjanak, épen nem találtak okot.

Folyt tehát az elszánt és véres harcz szakadatlanul, de minden erőfeszités mellett is hasztalan küzdöttek a hívatlan vendégek, végre is megfogytak erőben és akaratban, s mire legkevésbbé számitottak, futásban keresték menedéket. De a miéink sem nézték tétlenül a futókat: fáradtan érkeztek a hely szinére, az elkeseredett harcz még kimerültebbekké tevé őket, de az édes diadalérzet, a rémszerü futás, s a nagy zsákmány uj erőt önte izmaikba; utánok iramlottak tehát, s a menekvőket majd felkonczolva majd elfogdosva az ostromló csapatokat annyira elriasztá: hogy ottlétüknek alig marada fen hirmondója!

Midőn ezek történtek, Bethlem nem volt a csatatéren, de a hely szinéhez nagyon közel állott; látott tehát, s csakhamar megtudott mindent, a csapás annál keserűbb

annál boszantobb vala ránézve, minél váratlanabb: eléje áll tehát a futóknak, megállitja a menekvőket, saját harczosáit is hozzájok csatolja, kér, serkent, jutalmakat igér, rá csatarendet képez, s uj küzdelemre szólitja a miéinket; ezeket azonban a másodszori viadalra is készen találván, s igy inkább megveretést mint győzelmet sejtvén: Vallensteint, kit bizalmasabb és kérlelhetőbb egyénnek hitt, békealkudozásra hivja fel.

Miklós igen jól tudván, mily szőrű ember Bethlem, mindenkép ellenszegült, s bár a fegyvernyugvást is ellenezte; azt Vallenstein mégis megadta. Eszterházy nagy emberismerettel birt, s mint ritkán, ugy most sem csalódott.

Gábor a több konyha embere haszonra forditván a kedvező éjhomályt, bőrt cserél, mindent lóra és kocsira rak, s lopva elillan, s magát álmaiban Hannibalnak képzelvén, a kijátszott hadakkal csakugyan ugyis bánt, mint Hannibal Fabiuszszal.

Miklós a vallott kudarczon, s a szükkeblű társa miatt elszalasztott bizonyos győzelmen fölötte megindult, de ismét kibékeltette a sors; Bethlem ugyanis a következett évben vizkórba esett, s éltének 49-dik évében átköltözött ama nyugalomra, melyet megzavarni többé nem leend képes; 1628-ban tehát ugyanazon évben, melyben Eszterházy Miklós világhirű tetteinek fénysugára a hon határain túl is messze szárnyálván, III. Fülöp spanyol király által arany érdemeiért arany gyapjuval tisztelteteti meg.

Eszterházynk most már 48 éves vala, nyugalomra vágyó lelke Bethlem halálával a békét bizonyos feltáma-

dásban látta; letette tehát diadalmas fegyverét, imakönyvet fogott, evangeliumi igazságokon elmélkedett, s minden szabad idejét vallásos foglalkozással tölté el, megadandó Istennek is a mi az Istené, miként lerótta honának, a mivel csak annak idejében tartozék; teve pedig igy, majd hogy a lángkeblü Pázmány Péter ügyekezeteit elősegitse, majd hogy vérrokonit vallása követésére serkentse. Miként tehát eddig a hon dicsőségének ő volt legrettenthetlenebb zászlótartója: Krisztus vallásának ugy lőn most legbuzgóbb apostola; neje, s a Thurzók megtérése vallásos sikeres működésének elég eleven tanuságaul szolgálnak, azonban ember tervez, Isten rendez.

Erdély ismét árva lőn, fejedelmi trónja megmeg üresedésbe jött, s a büszke reményü férfiu, ki az árva hon fejedelmi pálczáját kezébe ragadta tán csak azért tört fel magasba, hogy intő példája maradjon az utószázadoknak is; a magas reményü, a nyilt homloku, a fel törekvő férfiu Rákóczy György volt.

Bethlem egykor igy nyilatkozott III. Ferdinandról: Ferdinand király ellen harczolni igen nehéz és kétes kimenetü dolog, őt sem elbizottá nem teszi a szerencse, sem vesztessége kislelküvé nem változtatja. Ugy hiszem e szavak Ferdinandot eléggé jellemzik.

Rákóczy e mondatra igen jól emlékezett, de a vérmes remények gyakran a legtanulságdusabb szavakat is feledtetik velünk; igy járt Rákóczy is; e szózat hatalmasan sőt néha rémhangként csengett fülébe, az édesgetőbb körülmények mégis tévutra vezeték.

Ott állott a hirneves és sok diadalkoszoruzta svéd király a magas nevü Gusztáv Adolf, miként fegyvere, oly

hatalmas befolyásu volt biztogató szava is; ott volt a kószahirü Török, ki minden alkalmat szivesen felhasznált, csak a kereszténységet zaklathassa, csak érdekeit foganatosíthassa; az fenhéjázó szóval és biztos reményekkel: ez győző fegyverben igért segédkezeket. Egy magas röptü embernek szebb jövője biztosítására mi kivántathaték egyéb? a koczka csakhamar el lön vetve.

Rákóczy a mondottak nyomán vérmes reményekre gyul, lelke biztos jövőbe néz, s kétely nélkül, sőt a legmerészebb kezekkel ragadja meg Bethlemnek a csak imént pihenni kezdett fegyverét; a koczka mint mondám el lön vetve; az emberek meghasonlottak, az érdekek megszakadtak, a nézetek szerte ágoztak, a bel és kül nyugalmat lázitó szavak üzték el, s hol eddig a leggyümölcsözőbb csend uralgott, a lázangó fegyverek csörgedelme oda is elhatott; a békebarátok pártfőkké váltak, az eke és magány embereit véres zászlók alá nógatták, s nem volt érdek, melynek apostola, nem pártszinezet, melynek majd hirdetője, majd ellensége nem támadott volna.

A béke, a hon, a közjóllét barátai, a vallás a nemzetiség emberei is tétováztak, a serkentő szózatok a fényes igéretek a diadalt igérő tömeges csapatok mindannyi suly gyanánt tüntek fel a sokoldalulag meghányt, de többször kényként magyarázott kérdések mérlegében; a pártfő villongó neve, az emlitett hatalmas király, az igért segélycsapatok ezreket hangolának fel, ezreket hangoltak, sujtottak le.

A diadalmak embere Miklós már ekkor az 50 évet is jól tul haladta, győzni tanult hadai rég nyugalomra keltek, s a fegyverek, melyek annyiszor s oly diadalma-

san villogtak az édes hon jolléteért, tán már megis rozsdásodtak hüvelyeikben. E gondolatra sok jó honfi fájdalomba merült, de volt szinte sok, kikben ép e tudat villanyozá fel a reménytáplálta lelkületet.

A véres kard ki lön tehát vonva, pártos csapatok kalandoztak fel s alá, fennen hirdetve Rákóczynak dicsőségét, diadalmait. — Miklós gyászban volt, most már második nejét is elvesztette, egyedüli s megnyugtató reménye volt a hon felvirágozható jólléte, s nagy nevének örököse, családa; ha a multakon merengett, ez utólsóban találá megnyugvást, ha a jövőbe tekintett, minden érzelme az elsőhez tapadt, mi örökéber lelkét a jelennel foglalkoztatá, az Rákóczy nagyszerü merénye vala. A minden szép nemes és jóban intő példaul szolgáló magasztos férfiu, a polgári erény és hadi dicsőségkoszoruzta bajnok mig a nyugalom ölében tán a legvirágzóbb jövőt álmodá: most a legszomoritóbb valóra ébrede; a dolgok gyakran változó kimenettel, de 1643-ig nagyrészt Rákóczy dicsőitésén érlődtek, megveretett ugyan néha, de legtöbbször ő diadalmaskodott.

Miklóst őrlő bánat, s égető kinok zaklaták;

Ismerte a kétszinü franczia tanácsadókat, értesült Gusztáv merényeiről, látta a török segélyt, s látta Rákóczy elbizakodottságát, és fájdalmas gondolatokba merült. Látta sőt tudta a hazában a vérengzések által fölmerült kiáltó nyomort, érezte az erő- és pénzhiányt, a kudarcz és veretések által fölmerült akarathidegséget; javaslata, tanácsa és intézkedéseivel mindenkép arra akarta tehát birni a királyt: hogy többre becsülvén a lassan de bizonyára gyümölcsözendő béket a harcz kétes

kimenetű s többnyire pusztító zajánál, a hazát Rákóczy irányában békelábra állítsa. Azonban minden ügyekezete, minden fáradozása sikertelen maradt. Költségeskedik, fárad, nélkülöz a szorgalmas szántóvető, földbe temeti minden reményét, hogy a bizonyosan eljövendő kikelet érett gyümölcscsel koszoruzza fáradalmait; eljő azonban a hivatlan vendég a zápor a vihar, a fagy, s minden reményét földben marasztja: igy járt Miklósunk is.

A svéd király Luthernek s az ez által alakitott vallásnak rendithetlen barátja a már megkezdettekből gazdag szerencsét jósolván, hive maradt tervének, Rákóczy pedig a fenérintettek által bátorítva és segélve, küzdhomokra lépett. Hivei száma egyre szaporodott.

A kassaiak elüzvén Forgács parancsnokukat; vagy elégületlenségből vagy más hiu reményektől ingereltetvén a királyi hűséget felmondják, a fejedelmi csapatoknak hátat fordítanak, és Rákóczy részére állanak. Rákóczy diadalmas zászlója alatt most 70,000 vállalkozó délczegelt, s Kassával csakhamar hatalmába ejti Eperjest és Lőcsét is. Lehet a parancsnok szilárd, hű sőt tántorítlan, ha hivei nincsenek, egyedül nem szegülhet ellene a viharnak; eleven példa rá Kassa és Forgács. Ez mindenkép téritgeté a lakosságot, a fegyverzetteket a legszebb reményekkel kecsegtette, minden haszontalan vala; végre is 400 magyar és 200 német fölfegyverzett harczost vevén oldalához, távozott anélkül, hogy csak vagy a föllázadottakat vagy a zendülőket csatára méltatta volna; fölkerekedett tehát néhány száz hű csatárával, s 1644-ben hivebb vidékre költözött.

Látván Ferdinand a megkövült makacsságot, s lát-

ván a Rákóczyféle eszméket mételyként terjedni, miután szép módjával sehogysem boldogulhatott: ő is a boldog végét ragadta meg. Csatára szólit azonnal 20,000 jól begyakorolt fegyverest, ezeknek élére fővezérül Bucheimot, a válogatott vitézek élére pedig vezérül Miklóst rendelé.

Midőn e rendeletek életbe léptettek: Rákóczy Fülek alatt fáradozott, s félvén a közelgő vihartól, hogy a két bizonytalan közül az érdekesebbet a jobbat biztosítsa: Füleket elhagyja, s nagyobb konczát megmentendő azonnal Kassára siet; Bucheim nyomban követi, csatára készteti, s hivei közül több mint 2,000-et felkonczolván, ozman társaival egyetemben futásnak inditja. Stahl más oldalon rohanta meg, s szinte nem kis veszteséget okozott hadaiban, mire a Török csakhamar elcsügged, s Rákóczyt hűtlenül elhagyja; de nem riadt el Rákóczy, ki ezalatt Kassára jutott, azt biztositotta, s azonnal Sárospataknak tartott; tartván azonban a bekövetkezhető roszabbtól, meghunyászkodott, s az ország nádorától két napi fegyvernyugvást és szabad átbocsátatást kért; ezt ugyan megnyerte, de amaz megtagadtatván, Miklós azonnal Kassa alá siet, azt bekeriteti, ostrom alá veszi, de ez egyszer nem koronázta siker merész vállalatát: az erő- és élethiány, s a minden vállalattal makacsul daczoló mostoha idő az emlitett vállalatot folytatni nem engedvén, kénytelen lőn a különben elég vitéz harczosokat haza bocsátani.

Eljött tehát a tél, s a téreket, melyeket a féktelen emberi kedély saját társai vérével fertőztete be, hideg leplével eltakarta; a villogó fegyverek, melyek annyi ártatlan keblen hatottak keresztül, hüvelybe rejtettek; a

harczosok pedig, kik elkapatva a dics mámorától küzdelem közepett vérrokonikat sem kimélék meg, pihenni mentek, aludni, álmodni a véres multról, a reménydús jövőről.

Máskép intézkedett mindezek fölött a mennyei gondviselés, ama fölöttünk éber szemekkel őrködő mennyei gondviselés, mely a csatában elhullottak hörgését hallja, mely a szenvedők könyeit számlálja, mely érdekeinket latra veti, mely előtt sziveink rejtett dobbanása is tárva áll! Ferdinand és Rákóczy közt béke köttetett; reá a hadverő Miklós is nem sokára békét kötött az élet küzdelmeivel.

Az évek utaira nehezedtek, agg kora visszavonta minden vállalattól; azonban minél alantabb hordá az érdem koszoruzta főt: hire, neve és dicsősége Europaszerte annálinkább felvirult. A sors gyakran legnagyobbainknak is, s pedig sokban tagadja meg a tiszta öntudatnak is édes gyümölcsét.

Eszterházy Miklós is mielőtt a béke pálmaágát kezébe ragadhatta volna: élte 63-ik évében september 11-kén jobb létre szenderült 1645-ben.

Benne a vallás, haza, király és emberíség legragyógóbb gyöngye homályosodott el — egy időre, s tán azért — hogy utódaiban annál derültebb fényben tündököljék vissza; nem volt ember, nem volt honfi, ki a nagy férfiu halálát meg ne könyezte volna; mi örvendjünk, hogy elődeink közt ily jeles férfiakkal ajándékozott meg minket az ég, s rajta legyünk, hogy a serdülő utódok soha ne feledjék őket.

És most haladjunk odább kitüzött pályánkon, sikam-

lós a dicsőség utja, de minél inkább szurnak tövisei: annál illatozóbbak virágai; ama nagy és világhirű férfiak közt, kikben egy nemzet dicsőült meg, keressük fel Pált:

Eszterházy Pált, a nagyok ősét, a hadrontó bajnokot, a dicső alkirályt, nemzetsége csillagát, a haza feledhetlen hősét: hogy ismerje meg a romlatlan lelkü ifju nemzedék ama páratlan hazafit, kit harcz és békében viselt dolgai a hon, s századokon át virágzó családának fénykövévé tevének, kit honszerelem iránti hűség, kit bölcseség, polgárerény, hazafiság Magyarhon fölkent bajnokai közé helyezének.

Pál Horányi szerint Kis-Martonban 1635-ben született, atyja Miklós volt, a nagy nádor, s a herczegi ág törzsapja; anyja bedeghi gróf Nyáry Kristina, a szelid és jámbor lelkü hölgy, a mindenkitől fennen tisztelt honleány, a leggondosabb anya.

Mit egy latin koszorus költér mond: urit mature quod vult urtica manere, rajta teljesen valósult; ifju korát ugyanis egészen a tudományoknak szentelvén, a minden szép és jóra már zsenge éveiben képes, és sebes léptekkel fejlődő lélek fiatalságában is fényes jövőre jogosita az apai s anyai szerelmet; még alig volt 8 éves, s máris a tanulás, a figyelem és beszédben ritka képességet mutata; tisztelte különösen az idősbeket, figyelemmel hallgatta a bölcsebbeket, egyedüli mulatsága könyv és fegyverek valának.

Szellemi ismerete testi erejével egyetemben gyarapulván, tért keresett lelke: hogy a földiekben gazdag ifju tudományokban is fénye lehessen családának, honá-

Herczeg Eszterházy Pál.

nak; külföldre ment tehát, hogy tudományos ismereteket gyüjtvén annál avatottabb lélekkel annál melegebb karokkal mozdithassa elő nemzete boldogságát, mintha csak azt akarta volna kérdeni, mit ér az elvont tudomány, hacsak azt a világ-tapasztalat rózsája be nem illatozza? utazás az élet, tapasztalat annak biztos kalauza. Olvashatsz sokat, de ha az ez uton szerzett ismeretidnek nem nyujtand a tapasztalat fáklyafényt, örökké tévedezni fogsz; uszni fogsz az élet küzdelemtengerében, mint kormány nélküli sajka, járni és cselekedni fogsz, de mindig hiányzandik az alap, melyet csak ama nagy mester a tapasztalat szilárdithat meg; ez teendőink ösvényén az örökfényű lámpa!

Miután tudomány és tapasztalat nyomán lelkét is kincses tárházzá tevé, miután a külfölddel, s annak fönnebb viruló miveltségével megismerkedett: mit legkivált látni és boldogitni, mit segitni és szolgálni akara, az édes hazája volt.

Lelkét ekkor sujtá le a legérzékenyebb csapás; a hazában ellenséges vad csapatok bitangoltak, kérlelhetlen dultak fel kincset, vagyont, nyugalmat, eljött az 1652-dik év is, s augustus 26-kán egyszerre négy Eszterházy esett el honáért. Nagy és véres volt az ütközet, gróf Forgács Ádám vezényelte a magyar csapatokat, a csata Barsban a Vezekényi téren ment véghez, s nyolcz Eszterházy küzdött egyszerre hazája megszabadításáért. Eljött azonban az irigy halál, kancsal szemet vetett az ifju hősökre, rájok fujta gyilkos lehelletét, s Gáspár a különben legyőzhetlen hős, miután a testén ejtett 24 seb minden erejétől

teljesen megfosztá: dicső unokáival László, Ferencz, s Tamással egyszerre halt meg a nagyok halálával.

Mind hősök voltak ők elhullott társaikkal együtt, halni és pedig dicsően halni akart inkább mindannyia, mint a kerülhetlen veszélyből vagy csufos futással menekülni, vagy magát gyilkos ellenfelének alacsony áldozmányul odavetni.

A visszatért ifju e gyászos hirre egész lelkületében megrendült, vérző kebellel üdvözölte az életben maradt: János, Zsigmond, Miklós és Sándor Eszterházyakat, de mihelyt hona, mihelyt a dicső halálra gondolt: kibékült a sorssal, sőt a vitéz tettek hallatára lelkében is bajnoki érzelmek gerjedtek; csatákra gondolt, harczokról álmodott. Csak való marad a költő szava: sast nemzenek a sasok.

A kész, s a legszebb jövőre jogositó ifju lelket legelsőbb is királya akarta megnyerni, s lelkének sujtó fájdalmait egy magas kitüntetéssel a soproni főispánysággal kivánta megszüntetni, méltányos volt a kitüntetés, atyai a gondoskodás.

Az uj hivatalnok magas képzettség, tiszta felfogás, és ritka tapintattal birván: honfitársainak tiszteletét, fejedelmének kiváló szeretetét csakhamar megnyerte, s mint ilyen a véletlennél is hamarább királyi tanácsos lőn. Ennyi reménytelen megtiszteltetés a lehangolt hazafiakat is a legszebb reményekre gyulasztá, mikor pedig mindezekre nemsokára pápai parancsnokságra emeltetett, a szemlátomást emelkedő ifju, a fényes jövő minden honfi kebelt a legvérmesebb álmokba ringata; min-

denki erősen hivé, miszerint máris közel a dicső jövő, melyre nemzetünk, melyre nagyaink hivatvák.

III. Ferdinandnak utóda Lipót lőn; a hamar elhunyt királylyal némelyek Pál dicsőségét is hanyatlani hitték, fölötte csalódtak; a nap, ha egyszer a láthatárra tört, tömegenként tornyosulhatnak eléje felhők, nincs erő, nincs hatalom, mely fényét, melegét megsemmítse; elborítathatik egy időre, jótékony sugarai elnyomathatnak, mind hijában, ép akkor ragyog fel királyi pompájában, ép akkor osztja legbarátságosabban éltető melegét: midőn őt legtávolabb hittük, midőn a füstös föllegek reménynyünktől is megfosztának. Lipót 1655-ben Pozsonyban fölkenetett, s Pál 1659-ben már kamarási méltóságra emeltetett, mely állásában mint páratlan bölcseségü és jámborságu férfiu tüntetvén ki magát, királya kegyét és hajlamát annyira megnyeré, miszerint 1663-ban őt hadainak fővezérévé kinevezni épen nem kétkedett. Ennyi kitüntetés tiz munkás évnek volt fényes koronája!

Ismét eljöttek a vészes idők, megmeg villámhárítókra leve szükség, a hold már igen messze, és igen hatalmasan terjengeté fényét; tehát mintegy kelle, hogy a kormánypálcza, mely e zavargós időkben Pál kezébe adaték, a hon kérlelhetlen ellenének irányában halálnyillá változzék.

A körülményeket eléggé jellemezzük, ha Zrinyi időszakának nevezzük.

Zrinyi Miklós, e haza örökemlékü hőse volt e kornak legnevezetesebb bajnoka, körében babér, környezetében hősök növekedtek; a halál, a pusztulás karjával

szedte adóját, hol ő is visszaborzadt, Miklóst küldötte oda, hogy élő alakot is mutasson a csatában.

Pál fiatal, vérmes, de mégis biztos lélekkel foglalta el hivatalát, más tán elbizakodottá leendett, őt a felelősség terhe figyelmes és ovakodóvá tevé. Messze fölötte állott Zrinyinek, mégsem mulasztott el semmi alkalmat a hadverőtől tanulni meg azt, mit a hideg betük, vagy a legmelegebb szavakból sem lehetendett képes megtanulni; csaták nevelnek hősöket, ütközet edzi a lelket, gondolta magában; fölkereste tehát Zrinyit, a tapasztalt és harczavatott férfiu oldalához csatlakozott, s mert csatahős akart lenni, annak táborával egyesült. Elsőbb is Dárda alá vonultak, tüzlélekkel állott ki a sikra Pálunk, véres karddal nyomult előre mindenütt, s nemcsak Dárda lőn csakhamar fölszabadítva, hanem a gáncsoló eszéki hidak is, a több napon át rögtönzött kemény munkák eredményei is lerombolva lőnek 1664-ben.

Zrinyi merész, de honszerelemtől lángoló vitéznek találván Pált örömnek, Pál pedig oly gyakorolt vezér oldalánál dicsőségnek és biztos győzelemnek tartván a vállalatot: azonnal Pécs és Kanizsa alá indulnak. Pécs és Kanizsa nagy jelentékü szók, fényes lap áll készen mindkettő számára az évlapokban, bár minden vérontás vagy diadal helye emlékoszlopot mutathatna fel!

Mint mondók vérmes reménynyel lépett küzdhomokra Pálunk; itt azonban a már vészt elégszer látott, de soha meg nem rendült ifjut világos veszély fenyegeté.

A csata igen elszánt igen véres volt, megfeszítette minden erejét a védő csapat, meg az ostromlók tömege is, hullottak a hősök mindkét oldalon, makacsul állotta

meg a sarat mindkét fél. Ép rohanóban volt Pálunk, midőn Kanizsa vár fokán megvillan az álgyu, röpül a vészgolyó, s Pálunk darutollal ékitett kalapját fejéről lecsapja; ez esemény a mindennapi embert igen, de oly katonát, oly renditlen keblü férfit, mint Pál vala, el nem riaszthata; még csak vissza sem pillantott a leütött fövegre, hanem nyilt homlok, födetlen fej, és zavartalan lélekkel folytatja ostromát, mit látván megrendült harczosai, utána nyomulnak, vérszemet kapnak, s hasonló merényre lelkesülnek.

Patakban omol a vér, nehéz halálhörgés emelkedik égbe, de a viadal koszoruját egyik fél sem akarja a másiknak engedni; végre lankad az ozmán erő, s Pált minden nyomán szerencse követi, mintha a halálgolyó ama közmondásra akarta volna figyelmeztetni: a ki mer, nyer.

Eszterházynk eme nagyszerü sikernél sem pihent meg, hanem hogy a szerencsével kezdetteket még nagyobbakkal végezze, onnan Segesd és Barcza, utóbb pedig Babocsa alá sietvén, s hatalmas karjával a fényes hold szarvait mindenütt keményen megtépdesvén, s az eldöngetett bitorló csapatokat a nevezett magyar várak és erősségekből szerencsésen kiüzvén: a mostoha sőt pusztitó kezekben volt és tengett magyar helyeket megmeg visszanyerte a magyar koronának, s tönkre silányitván a dulongó ozman erőt: az emlitett vidékeket biztosságba helyezte.

Eddig a sz. Gotthardi ütközettel együtt, holis Montecucullinak szinte befolyásdús segédkezet nyujta — miként azt maga a király is bevallá: már tizenöt jelentékeny csatában vőn részt, s mindannyiszor diadalmaskodott Esz-

terházy. Mily sokat mondó szó ez: 15 vérküzdelem, 15 vérdiadal! ki a rohanó csataárt, a pusztitó véreredményt nem ismeri, nem látta, alig hiszi lehetőnek annyi halálosztó zaj közt életben maradhatni, ha el nem veszni is dicsőség a halál ily dús aratásában, mily dicsőség lehet ennyi vérküzdelemben diadalzászlót emelhetni? elhullanak gyakran a gyávák, megsemmisülnek a menekvők, s a legveszélyesebb helyen küzdő hősök életben maradnak, sőt győznek és diadalmasan emelkednek föl a leküzdött ellenség halmain! ki nem látja ezekben az Isten ujját, ki nem ismeri fel az éber gondviselést?

Pál tehát életben maradt, s életét minden nyomon örökifju zöld babér környezé.

Eszterházynk a mondottaknál sokkal többre, sokkal nagyobbra vala hivatva.

Neki sokat kelle még kiállnia, sokat és sokszor küzdenie, a haza, ama közösen szeretett édes anya, a fejdelem, a sokszor abajgatott és megkuszált polgári érdekek gyakran igénybe vevék eszét, szivét és karját; tehát mert többször kelle szembeszállnia a pusztitó halál vázképével, mivel a harcz dörgedelmei több izben csatára szólitták: megpihenésre is kevés ideje marada.

A polgári villongás megmeg vérkardot horda szét magyarhon felső vidékein, vérlobogót emeltek a békes téreken, s lázadás és pusztitás dulta fel sok helyütt az ugyis eléggé elnyomorított polgárokat.

Állt még Eszterházy Pál, s noha sajogtak még e sebek, melyeket a zaklató és pusztitó karokra sujtott, de zöldellt egyszersmind a babér is, mely fényes diadalai emlékfáján virult; az elcsábitott tömegek még sem okul-

tak. Állt mondom a haza oltárának védelmére Eszterházy Pál, s nyugottan nézett szét, mint pihenő oroszlány, s noha rettegett előtte a marczangoló önkény, látván hogy kardot ölt a bajnok: még sem borzadt vissza vele szemtelenül pajzánkodni; fölemeli végre karját, s benne a győzni tanult véres kardot, és azonnal Lőcsére siet, ott vagy 800 rajongót csak hamar felkonczol, s az éretlen merényt futó szélnek ereszti.

Innét megmeg mind ő, mind harczosai más helyre, s mint sasok szálltak vivni.

Ungvárnak mentek, és Györki alatt állapadtak meg; táborba szállani, megvivni magában véve elég világos értelmü dolgok, de minő ellenség irányában szállani táborba; kivel, vagy minő csapattal vivni meg, egészen más kérdés; innen a különböző eredmény, innen az érdem fokozat.

Pálunk megütközött Györki mellett is csakhamar, de itt az ellenállás igenis elszánt, a csata igenis véres lőn: a győzelem tehát annál nehezebb, de annál vigasztalóbb a győzelmi öntudat.

Eszterházy itt fölös számu ellenségre bukkant, mind lovas- mind gyalogság- mind egyéb készletekben nagyban felülmulta Pálnak erejét; tervet vagy helyet cserélni már lehetlen vala, megütközött mégis, de csupa kényszerüségből; az ütközet rá nézve baljóslatu vala.

Rendet parancsol, néhány buzditó szót emel, s csatába ereszkedik, azonban föllelkesült katonáival bármily vitézül harczolt is: kisebb számu csapata csakhamar körülfogatik s iszonyu nyomásnak kényszerült ellene szegülni. Ő azonban nem rettent vissza, mit is retteghetett

volna ő, ki annyiszor s oly bátran nézett a gyilkos halál lelketlen szemébe? megfesziti tehát bajnok erejét, egyre lelkesiti vitéz társait, s uj erővel tör nyomakodó ellenére.

Küzd és viaskodik mint fölzaklatott oroszlány, csatáz és intézkedik rendületlenül, de fájdalom! a paloták is ugy omlanak mint a viskók, ingatag szerencse a nagyok sorsát is ugy koczkára veti, mint a mindennapi emberekét! midőn legelszántabban küzd, midőn legvérmeseb reménynyel tekint a jövőbe: golyó sipol, s a bizonyos halálosztó karját átfurja, a kis lelket tán meggyilkoló, a gyávát kétségbe ejtő; hős társai elsápadtak, kétes pillantatokat vetettek egymásra, vezérökre, megrendült ez eseményre minden, csak Eszterházy Pál nem változott, ki vére, ereje, s tán élete vesztét is utána gondolván a közboldogságnak, s a közügynél önmagát is kevesebbre becsülvén, nem engedé testébe lopózni a rágó fájdalmat: mig bár csonka kézzel, de törhetlen lélekkel ki nem vivta a győzelmet, s mig karja veszteségét, tehát magán kárát, nagyobb és nyilvános nyereséggel ki nem pótolta. Igy küzd a jó hazafi!

Elmultak ezek, de jöttek megmeg más bajok, nagy bajok.

A zajongók szárnya élére Tökölyi állván: annál merészebb lőn az ellenszegülés, annál biztatóbb a merény: minél inkább növekedett számban és erőben a zendülők fegyvere.

Eszterházy karja ugyan szemlátomást javult, de a megzuzott csont miatt mégis nagy fájdalmakat szenvede, türt nyugottan és férfiasan; azonban minél inkább javult a veszélyes seb: lelke annál sajnosabban jajdult fel; hogy

alig pihentetvén meg ozman vértől páralgo kardját, megmeg föl kellend vennie, s akaratlan is honfi kebelbe döfnie.

Mint tiszta keblű honpolgár, mint hadfi és alattvaló megteve mindent, hogy a vérontás megkiméltessék, s hogy mit tán fegyver biztosabban és sikeresebben hajthatna végre: azt jó akarat és tiszta szándok eszközölje.

1681. N. Szombathban Forgács és Eszterházy mindenkép ajánlák, hogy magyar azaz hű, és ne idegen lélekkel viseltessenek királyok iránt; ne zaklassak a hont, hanem nyujtván baráti jobbot, atyafiságos lélekkel intézzék el megnehezült bajaikat. Mitsem végezhettek. A különben elég erélyesen működő megbizottak még azt sem birták kivinni; hogy a Sopronyba rendelt országgyülésre jelenjenek meg az elégültlenek: noha Eszterházy saját gyermekét ajánlá fel a legbiztosabb túszul. Sopronyban nélkülök is megtartatik azonban a gyülés, s Kollonics János, Erdődy Miklós, és Csáky Péter jelöltek közül nádorrá közakarattal Eszterházy választatik meg; a bokros érdemekkel koszoruzott férfiu megválasztatását a király is benső örömmel üdvözölte, Pál pedig midőn fölkent ura hazánkból visszatérőben vala: Kis-Martoni palotájában őt egész udvarával egyetemben a legfényesebb pompával fogadta.

Ez időre esik ama megtiszteltetés is, melyben őt II. Karol spanyol király részesité, ki is őt messzeható érdemeinek következtében aranygyapjas vitézzé ütötte.

Mig ezek igy történnek Istvánffy állitása szerint Tökölyi a török által hatalmasan segíttetvén, s a zendülő csapatok egyre gyarapodván, a pártfő egy tekinté-

lyes seregnek élére állíttatik. Végveszélyt kiáltanak mindarra, ki lobogojukat nem követi.

Már 20,000 harczos fegyverben állván, vizárként terjesztik mindenfelé hatalmukat, Kassát, Körmöczöt, Lévát, s egyéb jelentékeny várakat csakhamar elfoglalnak, követelnek, zsarolnak, s mindenkit fegyverfogásra késztetvén, és egyre gyarapulván a bányavárasokat minden késedelem nélkül hatalmokba keritik; az utközben talált osztrák csapatokat lemészárolják, az Oláh, Török, Tatár, Kozák, s Lengyel elégületleneket zászlójuk alá gyüjtik, Austriába betörnek, s az elrémülteket tömegenként hajtják Bécsnek.

Szerencse és siker kisérvén őket minden nyomon, miután anyagi erőben elég jelentékeny fokra emelkedtek: minden figyelmöket Pálra forditottak; kegyelte őt a király, tisztelte a nemzet, tekintélyben állott a külföld előtt, hadtudományát pedig ellenfele is megbámulta; hozzá alkirály levén, s tekintélyes parancsszóval birván, nem is képzelhettek magoknak nagyobb nyereményt: mintha ügyöknek Eszterházy Pált is megyerhetnék: benne egy nemzetre, a legbiztosabb diadalra számitottak. Nem tudták mily fát mozgatnak!

Hogy czélt érjenek, mi csak szép és nagy, mindent fenhangon igérének, de hogy határozottan látszassanak fellépni egyszersmind kimondák: hogy ellenkező esetben mind hivatalától megfosztandják, mind vagyonait közköltségre fordítandják.

Pál ily fenyegető veszélyben is rendithetlen maradván, s hiven szem előtt tartván mind emberi mind nádori kötelmeit, oly eszélyesen vezette ügyeit; miszerint min-

den körülményben irányul szolgálhatand cselekvésmódja: mind a haza mind a fejedelem iránti teendőinkben.

Látván ugyanis a zendülők irányzatát, 1683-ban ő is lobogót ragad, s csakhamar 3000 hazafit gyüjt a már sok diadalkoszorúzta zászlója alá. Mi ez annyi erő ellenében?

Tökölyi seregei már ekkor hangyatömegként boriták el Magyarhon felső vidékét, Morvaországot és Austriat, sőt több alkalommal megverettetvén a császári csapatok: maga Bécs is, mint a közmenekvés egyedüli menhelye zár, és kemény ostrom alá vétetett. Pál ily tömeg ellen maroknyi csapatával lehetlennek látván a győzelmet: Fraknó várában vonta meg magát, s onnét lön kénytelen nézni ama pusztulást, melyet jószágain vad kéz okoza. Legkérlelhetlenebbül dult bennök az Ozman, kinek most is fájt még a csapás, melyet csak nem rég még rajta a győzni tanult kar sujtott.

A hallottak és látottak nyomán most már a király is megrendült.

Bécs és környéke erősítetik nagyban, hidai biztositatnak, minden védő állapotba helyeztetik; a pápa, a lengyel király, az Olaszok, Szászok és Bajorok segélyül hivatnak: csakhogy a birodalmi főváros megmentessék; maga a király Linzbe menekül, Eszterházy szinte, noha életveszélylyel a Stajer határokon, atmenekülvén, megrendült királyához siet. Soha vendég oly szivélyesen nem fogadtatott, soha vendég oly jókor nem érkezett, Bécs a jó tanácsot soha nem igényelte annyira, mint ekkor.

A segédcsapatok egyre jelentkeztek, megérkezett már ekkor vitéz Sobievszky János is, a hős lengyel ki-

rály; a védők és küzdők sorában ott állott Eszterházy Pál is.

Bécs külvárosaiban már több utcza lángban hamvadozott, sőt benn a fővárosban is már több jelentékeny épület lőn martaléka a tüznek; minden körülmény oda mutatott, mintha a sors Bécs fölött kimondta volna végszavát; a lakosok majd kétségbe estek, majd fegyverben kerestek ótalmat, de erejöket fogyni, s vagyonukat megsemmülni látván: ezek legnagyobb része is ingadozott; az ostrom oly határozott, a zár oly kemény volt, hogy menekvésről szó sem lehete; mindenütt pusztulás, mindenütt végromlás fenyegetőzött, a lehangoltság, a reményvesztettség átalános lőn; már csak az vala hátra, hogy végsőhez nyuljanak, s ha veszniök kell, dicsően veszszenek.

Istvánffy szerint Bécs alatt ilyszámu csapatok állottak: 93,000 ozman; 16,000 jancsár; 12,000 spahi; 20,000 tatár; 15,000 zendülő; erdélyi 6,000; oláh 4,000; moldován 2,000; mindössze: 168,000; de a zendülők közül bizonyos bekövetkezhetett eseményekre 14,000 hátramaradván Pozsonynál: Bécs alatt csak 1000 magyar jelent meg. — Védte: Starrenberg 1,000; a Bajor 8,000; a Szász 8,000; Károl 23,000; a lengyel király 20,000-el; összes védereje tehát volt 60,000 azaz hatvan s nehány ezer, de jól gyakorolt és betanult katona; a védelmi csapat tehát a támadóknak egy harmadát teheté, azok várban és erődítvényekben, ezek szabadban; tehát mi legkivált nyomorgathatá a benlevőket, az az elzárolás vala.

A zárlat nyomasztó eredményét érezte katona, nyögte a polgár, mindenki tárt karokkal ölelte a szabadulha-

tás reményét, de rettegte mindenki szinte az elbukhatás perczét; a fejedelem, a fővezér megtevé ugyan a legerélyesebb intézkedést, de a roppant külerő meghiúsita mindent.

Most végtanakodásra gyül össze a vezérkar, már nem volt egyéb hátra, mint vagy gyáván adni fel a várost, vagy a hősileg dicső halált, s vele a diadal reményét, választani; e végsőt is csak megfeszitett támadás, s egy halálra szánt kirohanás eszközölheté. Ott volt Sobievszky, ott a legvéresebb küzdelemre is elszánt csapatok, az első örök gyalázat leendett, az utóbbinál egy világhirű diadal mellett birodalmi önállóság is kinálhozott; az elsőtől tehát mindenki undorral fordulván el, egy akarat és lélekkel az utóbbit fogadák el.

Mindenfelé titkos intézkedések tétetnek, számot vet mindenki önmagával, s csak a harczjelre várakoznak. Megészlelé ezt az ellenfél is, kétszeresiti a támadást, kétszeresiti az ostromot; minden erőfeszítés sikertelen marada. Miként egykor Belgrad alatt, midőn még nagy Hunyady János diadalmas fegyvere villogott: ugy most is a kereszténység léte forgott veszélyben; kiterjeszté tehát a gondviselés karjait, megáldá a keresztény fegyvereket, s mit meg nem hozának a hosszú vérküzdelmek, egy határozott támadás, egy elszánt roham teljesen meghozá! A mesterileg kivitt kirontás, egy mármár kézben tartott örökzöld babért ragadott ki az elbizakodott Török kezéből. A birodalmi főváros mentve lőn.

És ha szántunk néhány sort e vérküzdelem eredményének: áldozzunk egy pár szót az elhullottak emlékének is, hogy képzelhessük, mily nagyszerű lehetett az

ostrom, mily vérengző a kirontás, mily elszánt a védelem; adatainkban Kollonicsot követjük. Mennyi hullott el benn, azt nem is említve, a halottak száma a támadók táborában ez volt:

Elesett 3 basa, 16 jancsárvezér, 25 magasabb fokozatu parancsnok, 500 köztiszt, 10,000 jancsár, 16,000 munkás, 12,000 lovás, 6,000 tüzér, élelem és lőszer szállító, 2,000 tatár, stb. összesen fegyver alatt elveszett 48,544; éhség, betegség, s egyéb nyomor fölemésztett majdnem 70,000-et stb. legyen azonban elég ez emberaratásbol ennyit; szorul a kebel, feljajdul a lélek, midőn e számokra tekint, és emberekre gondol!

Nekem czélom levén, Eszterházy Pálról irni, bocsánat, hogy nyomai követésében ily siralmas eseményeket is elsorolék; lássuk most hősünk dolgait, és hazánkat.

Eme nagyszerű győzelem után, melynek kivitelében ama magyar Livius Istvánffy véleménye szerint, az ég többet segitett a benn küzdőknél: az ozman erő iszonyuan megrongáltatott.

1684-ben Esztergom, Vácz, és Pest; 1685-ben Ujvár is visszafoglaltatván: hazánk fővárosának, Budának másodszori ostroma is elhatároztatott, követni akarván Faludynk nemes mondatát: Szerencse szekerén okosan ülj.

Már ama vigasztaló gondolat is, miszerint itt az idő a fővárost, s általa és benne az édes hazát is szabaddá tehetni, miszerint itt a kedvező alkalom, a dulongó ellenfelet tönkre silányíthatni, megmenthetni a kereszténységet, s elvesztett várainkat és városainkat visszafoglalhatni, örömkönyüket csalt ezrek szemébe, erőt öntött a csa-

pások alatt megfásult karokba, reményt és bátorságot varázsolt a szükkeblüekbe is; egy gondolat villant meg minden agyban, egy akarat lelkesíte minden keblet, s hol csak két férfiu találkozék is, Buda megszabaditásáról beszélgetének. Igen, ki ne törekedett volna e magasztos, e szent czélra?

Fölszabadítani a haza anyavárosát, melyet a történelemben annyi arany vonás jellemez, melynek örök emlékét annyi nagy király ottlakta szentesítette meg, mely szive és ütere a honnak, melyhez annyi édes emlék csatlakozik, melynek kiolthatlan szeretete közmondássá vált:

Él Magyar, áll Buda még!

Az országos terv kivitelére, négy tárgy kivántaték: pénz, katona, fegyver, élelem; igaz, hogy az első is megtehetett volna mindent, de a nemzeti érdeket nemzet kivánta kivivni.

Megtörve ugyan nem, mert hála a nemzetek nemtőjének, eddig ama siralmas végromlástól megóva bennünket az ég, de igenis megfogyva élt e nemzet e hazán; a kitüzött czél foganatosítása tehát roppant áldozatokat igényelt. De mit nem tesz meg a Magyar szeretett honáért; ha kivált föllépnek a honapák, ha példát adnak azok, kikben a nemzet él, ha közérdek van szőnyegen? Lássuk tehát, mint járt el hivatásában Eszterházy, mit tőn a reményre gyult nemzet.

Eszterházy elsőbb is saját költségén, mind lovasságban, mind gyalogságban jelentékeny csapatot gyüjt, hogy megmutassa, mit kell tenniök, kik a közsorsnak fölötte, állanak, kiket ég és haza nagyobb tetterővel ruháza fel,

kik cselekvésre hivatvák, kiket az utókor honapa névvel tisztel meg.

Pál ez első föllépésével is minden tiszta keblü honfira roppant hatást gyakorla.

Most, hogy példája követőket vonzon maga után, hogy a nemességet, ama hadedzette tekintélyes osztályt is maga után ragadja, elsőbb minden jelentékenyebb családhoz felhivó leveleket bocsát, azután, hogy a nemzet egyéb rétegeire is buzdítólag hasson, egy nagyszerü nemzeti lobogót tüz ki, s minden fegyverfoghatót csatára szólit. Fogott a szó, vonzott a példa.

Ezrekként siettek a nemzeti küzdelem, a közcsatára intő magyar zászló alá, a főbbek is majd személyesen jelentek meg, majd hiveik által képviselteték magokat; vidor lélek s harczias elszántság mutatkozott mindenki arczán. Elsők közt jelent meg vitéz Eszterházy János a hirhedt győri várparancsnok 3,000 válogatott gyalog harczossal, kik a főváros felszabadítására nagyrészt önkényt ajánlkoztak; megjelentek egyéb, az utókor által mindenkor lelkesültséggel emlithető honfiak, u. m. Battyányi Adám, Eszterházy Miklós és Zsigmond, Nádasdy Tamás, Dráskovics Miklós, Pálffy Károl, Ferencz, és János; mindannyián jelentékeny csapatokkal; jelentek meg magán vállalkozók, vármegyék, s városi önkénytesek is. A sereg már készen álla, csak fővezérre vala még szükség.

Arra edzett csatahős, bajnok és közhirü férfiura vala szükség, ki szó és tettel parancsnokoljon, ki minden kedvező alkalmat fel birjon használni, ki személyesitett hazafiság, ki önmagában vonzó példa legyen; mindannyi-

an egy ajakkal egy lélekkel a nádorra, mindannyian a köztiszteletben álló Eszterházy Pálra szavaztak.

De legyünk méltányosak. Midőn sajátaink hirnevének hódolunk, ne feledjünk áldozni azok emlékének is, kik mint hivott vendégek férfiasan róták le az emberiség, a szomszédság, a tapasztalt barátság üdvös adóját.

Buda visszafoglalására, mint valamely nemzeti szentély visszaszerzésére, tehát mint szent harczra sereglének egybe, a máskor nemzetünk által is segített bajnok szomszédok.

A pogány őskorban ezrekre ment a képzelt vagy csinált istenek száma, sőt nem csak azoknak hódoltak, kiknek neveit a vak buzgalom és téveszmék megszentesíték, hanem véletlen csapások következtében ismeretlen istenekhez is folyamodtak; sőt mint ilyeneknek oltárt és templomokat is emeltek; mégis, midőn csatára keltek, midőn vár vagy város ostromához fogtak; elsőbb is az ellenség isteneit törekedtek vagy részöknek megnyerni, vagy hatalmokba keriteni: tehát hogy ne lelkesült volna föl egy nemzet, vagy a többször segített szomszédok visszafoglalására Budának, mely szinte magyarhon oltáraul tekinthető, de mely idegen kezek közt volt, melyen idegen isteneknek áldoztak?

Igen, miként mondók, megjelentek e szent harczra a jólelkü bajnok szomszédok is.

A küzdők sorában állott Starrenberg, a hirhedt bécsi várnagy, Montecuculli iskolájának dicső harczosa, ki a fönemlitett ostrom alatt Bécset az ellenség láttára s öt nap alatt erősítette meg, s ki Bécs fölszabaditásaért Lipóttól drága gyürűt, 100,000 tallért, tábornoki és ál-

lamügyéri méltóságot nyert, s kinek megengedtetett, hogy pöcsétébe sz. István tornyát vésethesse; ott volt Althem, s Károl főherczeg, több lengyel, bajor és német vitéz, kiket mind közlelkesültség édesgete egybe.

Most csakugyan győzni, vagy halni sereglettek egybe.

Példás volt az egyetértés, erélyes az intézkedés, szembeötlő a halálraszántság, a bátorság, a kitartás, a nélkülözés páratlan vala: de ép ez tevé elszántabbá, figyelőbbé, és kitartóbbá a Törököt is.

A nádor, mint csatákon okult hős, igen jól belátta a vállalat nagyságát, látta, sőt érezte a nehéz kivitelt; előtte állottak a véres harczok, melyeken ha diadalmaskodni akar, keresztül, és győzve kell keresztül törnie: azonban a szives részvét, az önkénytes vállalkozás, s a még ép, s a hazáért számtalanokban magasan lángoló szeretet, édes reményt és biztos jövőt igérének a győzelemre.

Most a sereg elé áll, átszellemül egész valója, s miként a jelent látta, miként a jövőt képzelte, kenetdús szavakban monda el minden teendőt; figyelmeztete mindenkit a közel veszélyre, de föllelkesíté egyszersmind mindannyiát a nagy, s a kitartás által bizonyosan elérhető diadalra. Őseink határozott küzdelmeinek, azok nagyszerű diadalainak, elszánt és lélekemelő viselt dolgaiknak fölemlítése, miként elsorolása amaz iszonyu dulásoknak is, melyek hazánkat, tehát az egész nemzetet sujták, a most ostrom alá veendő rakonczátlan Ozmán kielégithetlen kincsvágya miatt: szintannyi ösztönül, szintannyi fegyverül szolgálának.

Miután szemeit a bátor és harczvágyra lelkesült

csapatokon végig jártatta, azonnal intézkedni kezdett. A Duna partjaihoz 12 nagyobb sajkát állit, s melléjök 300 válogatott harczost; a tulsó oldalhoz 2,000. Az önkényt vállalkozókból kiszemelt vitézt, több ágyút, s kellő számu pattantyust azon szigoru meghagyással: hogy ne kiméljenek semmit, de legkevésbbé kiméljék vas mennyköveiket; ha pedig a várbeliek tán kirontanának, minden perczben készen álljanak támadásra, küzdelemre.

Azonban a Török sem állott tétlenül ős Buda védfalain.

Érezte a vállalat nagyszerüségét, látta kudarcz esetében az iszonyu kárt, mely Buda elestéből az egész ozman birodalomra háramlandott: megtőn tehát szinte mindent, mi a vár erélyes védelmére igényelteték; a főbbek példa és tettel mentek előre, hogy az alárendeltek is hasonlókra lelkesüljenek. A váron kivül mindenki ostromra elszánt és kitartó harczra, belül férfias védelemre és állhatatosságra buzdítatik; kün diadalért harczolnak, benn győzelemért küzdenek, egy időben egy czélért két ellenséges fél nem arathata babért.

Szomoru jelenet lenne, a véres küzdelmeket, a gyilkos mészárlásokat olvasni.

A halál, betegség, nyomor, veszteség mindkét oldalon igen egy adagban járt ki; a kiállott veszélyek, a csatabajok az életet mindkét oldalon nagyon megadóztatták; hősileg harczolt mindkét fél, hősileg róta le mindkét rész véres adóját.

A magasba küzdők élén látjuk Jánost, a nádor rendületlen lelkü fivérét, a halhatlan győri várparancsnokot; ő kevés, de igen kiszemelt harczossal indult meg

nehéz utjára, de a siker mérlegére annál jelentékenyebb sulyt nyoma. Övéi egyikének jutott a dicsőség Buda várában a diadalmas magyar lobogót először kitüzni. Társai rendre elhullottak, csak ittott kisérte még néhány, kik véres fő és véres kézzel nyomultak utánna. Az elszánt vitéz, a hazafiságnak eleven példája, hősi merényének szinte áldozataul esett; elhullott mint Körner bajnoka, de a győzelmes nemzeti lobogó még is fel lön tüzve.

A bajnok neve eltünt ugyan életével együtt, de nem dicsősége, mely e nemzet évlapjain mindenkor ragyogó példaul szolgáland, mely Buda történelmében mindenkor arany betükkel leend megirva; ha Muciust annyi évezred dicsőiti: ki ne hódolna kegyelettel nemzetünk legnagyobb fiai egyikének, az eleven véráldozatnak? a vizpartoni működésnek nem lön egyéb eredménye, mint hogy a várbelieknek véderejöket akartalan is meg kelle osztaniok. Magában véve a dolgot a szó nem nagy jelentőségü, de következményeiben fölötte fontos; látszik tehát, miszerint működése a fönnebb említett 2,300 válogatott harczosnak, kiket a nádor oly szigoru megbizással külde ki, szinte megtevé jótékony hatását.

A szorongatott ozman Vezir látván az egyre fenyegető veszélyt, látván a már kitűzött nemzeti lobogót, s az árként terjengő magyar, és mindennemü ostromcsapatokat: a vár fentarthatására mitsem vélhetett biztosabbnak, mint egy nagyszerü kirontást; rögtön tervet készit, parancsokat oszt, s megindul a halált osztó, és halálra szánt kirontók tömege.

Háromszor törtek ki az Ozmánok, de mindannyiszor iszonyu veretés és veszteséggel nyomattak vissza; elül a

küzdők, és diadalmasok soraiban többnyire magyar zászlók lobogtak; a mily nagy lön a várbeliek közt a levertség; a diadalremény ép oly mértékben hangolá fel a miéinket; minél inkább satnyultak az „allah“ kiáltások, az ostromlók rivalgásai annál melegebben, annál bizalmasabban hangoztaták és hallaták „Jézus“t; az ozman dicsőség hanyatlani látszott, a hold fénye szemlátomást homályosodott, szarvai megtörtek, s azok is kétségbe estek, kik azt országszerte legbüszkébb öntudattal hordák szét.

Elérkezett végre september 2-ka, válságos az Ozmánra, dicső és örökemlékü Budára, a Magyarra nézve; ez hozott Lipótnak legnagyobb dicsőséget, ez Budának szabadságot, mert az igát, melyet 145 éven át könyükkel vonszola, elvégre e napon rázá le nyakáról.

Az e csatákban leküzdött veszélyek, a hon fővárosának visszafoglalása, a haza, s fejedelem iránti tántorítlan hűség, s végre a már előbbi bokros érdemek, méltán emelék Pált a birodalom herczegeinek fénysorába; s Lipót azt is megengedé, hogy halhatlan tetteinek örök emlékeül paizsán nevének első betüjét, t. i. az L. betüt hordhassa.

Lőn öröm és vigasság mindenfelé, a csatahősök babérral koszoruzottan tértek vissza tüzhelyeikhez, elmondák szenvedéseiket, el merész és vállalatdús küzdelmeiket, amazokhoz meleg részvét csatlakozék, ezeket minden nyomon kitartó figyelem kisérte; az aggok szemeiben örömkönyük csillogtak, az ifjak hason merényekre lelkesültek; a nővilág fájdalom vagy dicsőség-érzettel hallgatta őket, a mint megtölt lelkeikben a részvét, vagy elhullott kedveseik, vagy győzelem-koszoruzta férjeik irá-

nyában. Nem volt zug e honban, hol a haza fővárósának visszafoglalásáról nem beszéltek volna.

Hosszú és fárasztó röpködése után lankadtan száll fészkébe a kis madár, pihenésnek engedi át magát, s gondtlan tekint körül csicsergő kisdedeire; s lám, midőn legkevésbbé gyanítja, ott terem a telhetlen emberi vágy, s irigy kezekkel tépi meg fészkét, s elrabolja vagy a kicsinke madarakat, vagy elfogja a gondfárasztotta anyát. Haza indul a csatahős, letörli izzadt homlokát, bekötteti sebeit, megtisztítja, s elrakja diadalmas fegyvereit, s pihenésre indul; keble magasabban dobog fel, ha a kiállott szenvedések, ha a szörnyü küzdelmek felöl az unokák által kérdőre vonatik; beszél nagy és véres csatákról, szól végetlen dicsőségről, s miután kifárad, szunnyadni kezd; még nem álmodott fél álmat, ismét megriad a kürt, s mielőtt fáradt tagjait kipihentethette volna, megmeg csatára szóllittatik. Ilyen egyesek és mindnyájunk sorsa, ilyen az országok, a világ nyugalma!

Még lobogtak a dicsőség oltárán az áldozattüzek, a hir, név, s szabadság hangjai még el sem hangzottak, a nyugalom a béke fája még virulni sem kezdett: máris eljöttek az irigy kezek, megingatták azt tövében, letépték a rügyeket, s véres karót szurtak le melléje.

Ilyen a kielégithetlen ember!

Rákóczy Ferencz a hasonnevü apának merész röptü fija, az alig pihenni kezdő hont ismét véres polgári harczra riasztá. — A Longuevalt által kezelt irományok Bécsnek tudomására jutván, 1701. Maj. 29. Ferencz sárosi kastélyában elfogatott s Némethujhelybe vitetett; társai közül Lengyelhonba menekültek többen, ő pedig

minden tiltakozása daczára is császári törvényszék elé állitatott.

Fogházőre Lehmann őrnagy volt, ő ezt megvesztegette, s ennek segélyével nov. 7. megmenekülvén, Lengyelországba illant Ezalatt az osztrák kormány háboruba keveredett, a spanyol örökösödés fölötti harcz kitört, s a császári katonaság nagyrészt kivonult az országból. A magyarok, kik a császári csapatok öregbitésére csak imént gyüjtettek, felhasználván az alkalmat, hátramaradtak, az elégületlen és dologtalan népet egybegyüjtötték, magukat szinte Kuruczoknak nevezték, s Lengyelhonba követeket küldvén, Rákóczyt és Bercsényit vezérökül hivták meg.

1705-ke maj. 5-ig a szerencse mindkét oldalon igen ingatagul szerepelt. Rákóczy és hivei makacson ragaszkodtak követeléseikhez; Heiszter pedig és vezértársai a fölkelőkön többször győzelmeskedvén, Lipót a nyugtalankodók irányában kevés kedvezést mutatott. Heiszter kegyetlen és gyülölt ember levén, Rákóczy pedig utóbb több nevezetes diadalt aratván, sőt a kuruczok által maga Bécs is nem egyszer fenyegetve levén: a békekilátások egyre ernyedtek; elég erélyesen működött Eszterházy a nádor, Szécsényi Pál a kalocsai érsek és egyebek, minden irás és minden szóbeli közlekedés sikertelen marada; hovatovább huzódott az alkudozás, az elégületlen seregek annál inkább növekedtek, a követelések annál inkább szaporodtak. Meghalt végre Lipót, s utóda I. Jósef lön.

Ki béke hajlamát azonnal nemcsak nádori levél, hanem az által is kinyilatkoztatta, hogy a gyülölt Heisz-

tert visszahiván, a hadvezérséget Herbevillére ruházta; most már Rákóczy is engedékenyebb lőn. 1706. maj. 11. fegyvernyugvás eszközöltetett, azonban a föllázadtak követelményeikeit igen felhangolván: a békeértekezletek semmi sikerre sem vezettek. 1707. elején Rákóczy Erdélybe ment, Maros-Vásárhelyen gyülést tartott, s martius 28. Erdély fejedelmévé választatott; megválasztatását tudatván a fényes kapuval, Magyarországba sietett, s maj. 26. Ónodra közgyülést hirdetett.

E gyülésen Okolicsányi Kristóf és Rakovszky Menyhért a király és béke mellett nyilatkozván, Rákóczy kimondá: miszerint tanácsosabb ily szövetségről lemondani, mint ily emberekkel alkudozni; a lázangók többre becsülvén Rákóczy elnökségét mindennél, a békebarátoknak neki rohantak, az utóbbit azonnal felkonczolták, az elsőt pedig halálra itélvén, negyed napra kivégezték; erre kimondatott a szakadás, s időközi országlónak Rákóczy kiáltatott ki.

Látván a gonosz eredményt Eszterházy, hogy a még veszélyesebb eredményt meggátolja: magát közbeveti, s a gyülés folytatását betiltja; folytak ismét a csatározások változó eredménynyel.

Külföldön sem állván legjobb szinben a dolgok, I. Jósef 1708. febr. 29. ismét gyülést hirdet, s arra a szövetkezetteket is meghivja; hogy a dolog barátságosabb szint öltsön, s az izgatott kedélyek is engedékenyebb hajlamra olvadjanak, a mindenkép békét akaró nádor, a tanácskozásra felkért szövetkezési rendek és vármegyékhez intézett királyi meghivó leveleket, elsőbb is Rákó-

czyhoz utasította, hogy annak neve alatt hordatván szerte: annál biztosabb hatást eszközöljenek.

Rákóczy a leveleket felbontatlanul visszaküldötte, s a gyűléseni megjelenést minden vele szövetkezett társának megtiltotta; mire I. Jósef is keményebb rendeletekhez nyult, s hadai élén a már egyszer visszahivott Heisztert küldötte ismét Magyarországba. Heiszter nagy szerencsével csatázott, megverte Rákóczyt, több erődített helyet, sőt a bányavárosokat is elfoglalta.

Igy folytak a dolgok 1710-ig; Rákóczy szerencsecsillaga egyre hanyatlott, hadai sorra verettek, városai elfoglaltattak, szóval annyi csapás érte, hogy végre a merész férfiú maga is kétkedni kezdett.

Jósef is megsokalván a feles vérontást, elsőbb is a vérengző Heisztertől vette vissza a parancsnokságot, azt a hazafi lelkületü Pálffy Jánosra ruházván, kit nem csak a fővezérséggel, de egyszersmind a kibékítés munkájával is megbizott.

Pálffy mindenek előtt Károlyi Sándort, a Rákóczyféle táborban is igen tekintélyes férfiut vette czélba, remélvén, miszerint ennek közbenjárása által Rákóczyt szólalkozásra birhatandja. Károlyi a kibékülésre már ezelőtt is őszinte hajlamot mutatván, a kinálkozó alkalmat most is szivesen fogadta, s a közbejárói szerepet örömmel vállalta el; belátta tudniillik a bölcsen számító férfiu, hogy bármily tervnek kivitelére iś nemcsak föllelkesülni, nemcsak akarni, de kiviteli erővel is kell birni. — Róma akkor is védőleg viselte magát, midőn Carthago dúsgazdagságában elbizakodva arany- s ezüsttel hitte elönthetni a világot; persze Róma ekkor

szegény de állhatatos, Carthagó dús, de a kivitelben gyakran ingadozó volt. Innen lőn :

Hogy mig Rómában a kétes kimenetü háboru a legparányibb érdekeket is egy akarattá forrasztotta : addig Carthagóban a szerteágazó érdekek az őszinte akaratot is megszaggatták ; mig tehát Carthagó legtöbb erejét a támadásra pazarolta : addig Róma erélyes kitartása által csekély erejét is növesztette ; ez dicsőségért dicsvágyból harczolt, az fukarságból harczolt a kincsért. A czél egy volt, tudniillik a győzelem, de erőt vettek az elágazott érdekek, erőt a roszul választott eszközök, s azon részé lőn a fényes diadal, mely sem nyereséget sem veszteséget nem számítgatván, azért harczolt, mivel szerette mint eszközt a háborut. Exempla sunt odiosa, de azért mégis bele kell a multak tükrébe tekintenünk, hogy az eredményeknél ne latolgassunk ; nincs fájóbb érezet mint a csalódás, pedig ez legtöbbnyire a rosz számítás szüleménye !

Már előre gyanítható vala, hogy Rákóczy engedni fog.

A tanakodás 1711-dik január 30-kán tartatott meg ; Rákóczy holmi csiklandós igéretek által most is nyugtalaníttatván : nem akart minden kivánalmairól lemondani, engedett utóbb a parancsoló körülményeknek, s a villongástelljes polgárháborunak véget vetett, mely annyi éveken át szaggatta pártokra a Magyart, fogyasztotta a polgárt, dulta városainkat ; most már csak enyésző szóhagyományban teng a föld népe közt a válságos kuruczvilág emlékezete, s ha fölfölmerül is a nevezetes férfiu

emléke, a csöndes Bodrogpartok szunnyadó viszhangjában keresd azt.

Jósef a mindenkép megállapított békekötményeket már nem élte túl; persze Rákóczyt fenséges álmok ringatták; franczia, ozman, s muszka igéretek magas reményekre hangolák; mit ér a reménynek legdúsabb virágokat igérő fája is, ha nincs földünk, melyben az igéret tetté fogamzék; saját ereje egy hatalmas dynastia ellen csekély volt, embereit nem vezette egy és ugyanazon érdek, kiket leghivebbeknek tarta, magában a csata dörgedelmeiben pártolának el tőle; költségeskedett eleget, harczost föláldozott eleget, s igaz, hogy fényes csatákat vivott: de mit ér ez mind a végeredményhez képest? a győzelem azé lőn, ki határozott elvből harczola, s hogy a végeredményt be nem érheté, azt az egyezkedés hosszú halogatása okozá.

E válságos eseményekről legyen azonban elég ennyi; kövessük a történelem megszakított folyamát, keressük fel hősünket, a nádort, Eszterházy Pált.

Jósefet a trónon Károl követte.

Károl koronáztatási ünnepélyén elkövetett a nádor mindent, hogy mind a helyreállított béke üdvös gyümölcseit előtüntesse, mind a magyar nemzet történeti jellemét teljesen képviselje; nem kimélt költségeket, nem fáradalmat, csakhogy intézkedései az ünnep magasztosságának megfeleljenek.

Midőn a király megpillantá a pazar fényt, a magas állásu magyar férfiakat, a győzelmes várparancsnokokat, s a haza növekedő nagy reményeit: Eszterházy Sándor, Antal, Gáspár, Ferencz, Jósef, László, Mihál, Péter,

Pál s egyebeket, és hallá, hogy mindezek rendületlen hivei: örömkönyűk lopóztak szempillái alá, keble magas reményekre gyult, s ki magát a magyar földön legboldogabbnak hivé, az a király vala. Ünnepélyes alkalommal olyan a Magyar, mint a feslő rózsa bimbó; a kelő nap alig csókolja fel kebléről a hideg harmatcseppeket, feltárja magát, keble megnyilik, fészket nyit a nap megtört sugárainak, s kedvezményi áldozatul nyilt kebellel terjeszti fel illatárját; mily más midőn sirva vigad, mily más, midőn fájérzeteit mint fülmile bús panaszát zengi el. Meg van minden embernek, meg minden nemzetnek tagadhatlan jelvénye. A magyar őszinteség ilyen szokott lenni; feledi magát, feledi család- haza- vagy körülményszabta és igényelte érdekeit, meghajol az örvendetes percznek, és teljesen föltárja keble érzetit; említs hazát és fejedelmet, ősei ereklyéit is feláldozza, hivd csatára, nemcsak maga pattan lóra, egyetlen gyermekét, családa legbüszkébb reményét is magával viszi; de nemzetiségét meg ne sértsd, hazáját ne ócsárold, mert akkor haragra gyul, s haragja mint villám; arra ne épits, hogy türni tud, hogy hallgat, hah! már régóta hallgat, mert tud türni, tud hallgatni; e tulajdonságát ő nem könyvekből merítette, természete sajátja, innét van, hahogy kitör, minden adósságot egyszerre ró le; azt mondja a költő is: Nem jó bántni Magyart. De megmeg messze mentünk.

Azt kellett volna röviden elmondanunk, miszerint jól cselekedtek őseink, ha akár fejedelmi ünnepélyen, akár csendes házi tüzhelyeiknél a nemzet fényét és dicsőségét képviselték; gazdag volt akkor a Magyar hir, név, és dicsőségben; de azt nem jól cselekedték, hogy

mig ők nyakig usztak fényben, addig megfeledkeztek utódaikról: a tudomány, a müvészetek, a világhivatás érdekében; s hogy nem hinténck el e hazában magot, melynek felnövekedhetett életfája koruk dicsőségét, vagy saját nagyságukat mai napig is hiven ábrázolná. Többnyire idegen kezek gyüjteménye az is, mit róluk a feledett de nem feledő utódok felmutatnak. — Hogy ez igy van, azt mindenki tudja, de hogy jövőre is igy ne legyen, rajta legyen mindenki.

Az ünnepélynek vége lőn, az öröm és fény nagysága ajakról ajakra kerengett országszerte, kiki a megkoronázott királyról és magasztos környezetéről, a nádorról, s a fényes nagy urakról beszélt. A páratlan ünnepélyt Károl is egy ritka emlékkel kivánta megörökíteni, legelsőbb is azt akarván kitüntetni, ki az egésznek lelke és rendezője volt.

Eszterházy Pálnak, a fáradhatlan nádornak első szülöttét, s annak minden utódait herczegi méltóságra emelte; tehát már ötödik ama nagyszerü kitüntetés, mellyben őt Európa fejedelmei: II. Károl a spanyol király, III. Ferdinand, I. Lipót, I. Jósef és VI. Károl részelteték.

Hogy ennyi megtiszteltetésre még egy halhatlan emlék, sőt mintegy szent korona emeltessék: a pápa ő szentsége XII. Incze sz. Konstantin ereklyéjével lepte meg.

Ez ereklye Kis-Martonban mais szemlélhető.

Mindez beszélő jele az ő Európaszerte elismert és méltányolt erényeinek.

Mint az egésznek, ugy részeinek is nőni, hanyatla-

ni, s veszni kell. E fokozatos emelkedés és süllyedés alól az emberiség sincs kivéve; a világ változásainak titkait az őrködő gondviselés, és pedig igen bölcsen, elpalástolá előlünk; mert nem akart a botló emberiségben hibákat, fonákságot, s balhiedelmeket ébreszteni, és ép e változások tüntetik elénk a világot ugy, a mint van, a mint annak lennie kell; mert mindazoknak szükségkép be kell következniök a világra s az emberiségre. Az idők homálya sok titkot elrejt szemeink elől, de az eredmények azért mégis látszanak, mégis nyilvánosak, s ha csalódunk oka az, mivel az alárendelt rugókat nem tudjuk, mert a titkok látszó fényét sem ismerjük föl. Az emberekre nézve ez nem áll.

Ha nagy férfiakat keresünk, tetteikben keressük fel őket; ezt már tudjuk.

Az átgondolt életmód, a szigoruan követett növekedési rendszer, mindenkor határozott jellemre mutatnak; emberi nagyság tehát következetes tettekben keresendő, a jellemet a történész kötelessége felismertetni; azért voltak kedvesek mindenkor ama buvár férfiak, kik az országok ősi történeteit gondosan egybegyüjtvén, s a talált anyagot szorgalmasan feldolgozván, tanulmányukká tevék, a népek nagyobb férfiainak határozott jellemeit kiemelni, s követésül az utóvilágnak mint összeillesztett egészet átnyujtani.

A hála, az elismerés, a méltánylat önkényt kelletkezik keblünkben a nagyok irányában.

A mely sziv nem termi meg e nemes érzületeket, az a dicsőség előtt sem fog meghajolni; hideg bálványnak találandja ő azt, s ha kalapot emel előtte, rideg megszo-

kás, vagy más érdek birja őt csak arra; ez az oka, miszerint ugy egyesek, miként egész népek is mintegy vetélkednek nagyaik kitüntetésében, miszerint szinte jól esik a kebelnek, meleg hálaérzetének adóját minél hamarább, minél fényesebben leróni. Az érdem, a nagyság mindenesetre annál félreismerhetlenebb, annál nagyobb: minél nagyobb a kitüntetés, minél nagyobbak a férfiak, kik nagyságunk fénykoszoruját fejünkre illesztik.

Eszterházy Pált a mondottak nyomán bizton számitjuk tehát e haza bajnokai, e nemzet nagyai közé; mert ő tagadhatlanul egyik legjelesbike volt ama tett, és erénydús férfiaknak, kik éltöket s vagyonukat hozák áldozatul az ország nagysága-, a fejedelem dicsősége-, s a nemzet közjólléteért; az elismerés csak virágot hintett dicsőségkoszoruzta életpályájára.

Fájdalom! az ember ott kezd leginkább hanyatlani, hol tett és dicsőségben legmagasbra növekedett. Hiven ápoljuk a virágbokrokat, őrizzük, óvjuk minden bántalom, minden sértéstől, még is akkor lopózik életgyökerére az irtó féreg, midőn a bimbókban gazdag csemete fáradalmainkat legszebben kivánja meghálálni; s ki fejti meg a növekedés és rögtöni hanyatlás titkát? Lét és nemlét közt ily szük határ van az emberi életben is.

Csak az imént láttuk még Pált a világ legnagyobbai által megtiszteltetve, alig néhány napja, hogy fénye s ragyogványában egy nemzet bálványaként tünt fel: s máris oly szük tér, máris oly parányi helyre szoríttatott. Az ünnepély végével sulyos betegségbe esett, s nyomasztó sorsa őt azonnal Kis-Martonba szólitá vissza.

Mit emberi gond, figyelem és féltékenység a legbe-

csesebb élet megmentésére megtehete, igénybe véteték minden; százanként sereglettek egybe, csakhogy segély vagy tanácscsal könnyíthessenek a hanyatlásnak indult életen; romboló féreg dult az életfa gyökerén, s fájdalom! minden emberi törekvés meghiusult.

Megkondultak a harangok, s a hangok, melyek eddig ima és buzgalomra szólíták a népet, most ezrek kebelének fájdalomszózatává váltak; könyűket, keserű és bánatos könyűket sirt minden szem, mely őt látta, mely őt ismerte; ki nem sirna egy országos halott fölött?

A kesergő nép a halott lelkében egy csillagot látott távozni, igen egy csillagot, mely ragyogó fényével egész hazát, egész Európát átsugározta.

Ő volt az, kinek megdicsőitésében világ és egyház fejedelmei vetélkedtek, kinek neve a csatatéren villám, a békében köztisztelet tárgya vala; ki annyiszor, s oly diadalmasan nézett a pusztitó halál hunyorgó szemébe, ki annyiszor, s oly sikerdúsan küzdött sanyargatott honáért, királyaért, vallásáért.

Meghalt 1713. mart. 26. érdemkoszorús életének 78-ik évében, miután 28, s többnyire nevezetes csatában diadalmaskodott.

Jó embernek bizvást hiheted, nagynak tettei hirdetik; de nem elég, hogy valakit annak tartsunk, tettekben mutassuk meg, hogy tisztelői vagyunk; tisztelni pedig akkor mondatunk: midőn az általok kitűzött erény ösvényen tetterős lélekkel haladunk mi is előre.

A földi nagyságok a zarándok utazónak az ismeretlen távolban is irányul szolgálnak, hogyne lehetne utmutatónk egy lelki, egy szellemi nagyság, melyhez annyi

magasztos tettek dicsfénye csatlakozik, melynek erényösvénye biztos kalauzul ajánlkozik?

Elmondtuk a nagy férfiunak hadi tetteit, elsoroltuk polgári életét, tekintsük meg kissé erkölcsi vonásait is; látni fogjuk, hogy a mily nagy és nemes volt a nemzet közérdekének, a haza felvirulásának kiküzdésében: ép oly ritka buzgalmat tanusított embertársai jóllétének s a vallási ügyek előmozdításában.

Eszterházy Pál nemcsak nagy katona, nemcsak nagy ember, nemcsak sokak által dicsőitett honpolgár: ő egyszersmind magasztos lelkü keresztény is volt; ugy adta meg Istennek a mi az Istené, miként hiven rótta le honának és fejedelmének, mivel ezeknek tartozék.

Már ifjabb éveit is jámbor lelkületü férfiak közt töltvén, anyjában is az áhitat és buzgalom asszonyát szemlélvén: fogékony lelkében a józan és jótékony keresztény érzelmek is csakhamar megfogamzottak nemcsak, de fel is sarjadzottak; mint gazdag reményeknek indult nemes csemetét tekinté mindenki már ifjabb korában; igen, gazdag és nemes csemetének tekinté mindenki, mely a keresztény szeretet élő fájává alakuland; de hogyis ne, hisz szeretni minden szivnek elsajátíthatlan tulajdona. E hithez ifju korunkban kell szoknunk.

Az ember társaságba születik, egymás nélkül meg nem lehetünk, s ép e hit eredménye ama számtalan jótétemények, mik társas életünkben naponként ránk háramlanak; kinek szivében nem él a szeretet érzete, az számüzöttnek nézheti magát az emberiség hajlokaiban; apák, szeretet legyen az első érzelem, melynek szavát gyermekeitek ajkán méltányoljátok, hol a szeretet meggyö-

kerezett, ott a vallásosság mint tavaszi bimbó fog kibontakozni.

Példa reá Eszterházy Pál, kinek szende lelkét már ifjabb éveiben is annyira elfoglalá az öntudatos jótékonyság és vallásosság meleg érzete: miszerint nem volt kérő, nem volt ügyefogyott, ki rá áldást nem mondva, távozott volna köréből, nem volt szükölködő, kit szivesen nem segített volna. Innét lön, hogy rendesen szegények atyjának mondatott.

Lehetne-e csak képzelnünk is, hogy a tudománynak s a tudósoknak ne lett volna barátja, nem lett volna elősegítője? ott volt az egykor hirhedett nagy-szombati Akademia, ott van Sopron, ma is magasztaló lélekkel említi fénynevét.

A magas ormokon rakott Fraknói várat, melyet 1635 a szinte nagynevü apa rakatot, ő tette nagygyá fényben és névben; Kis-Marton most is méltó fényben tartja fen a nagy férfiu emlékét. Nagy Lajos mesés fényköre, Mátyás páratlan udvara, Visegrád dicsősége, csak mondákban él már: az említett helyek ma is fényoszlopaul ragyoknak az Eszterházyak dicsőségének. De nézzük vallásos buzgalmát is.

A nagy-szombati templom maiglan herczegi fényben diszlik, s e hon nevezetesebb templomainak mindenkor egyike maradand; épiteni kezdette atyja, s 1699-ben bevégezte a fiu, a hirhedt apa dicső erényeinek és érdemeinek méltó utóda.

Kis-Martonban az apáczáknak és ferenczeseknek templomot és zárdát, a városnak oly magasztos kalváriát épittetett, minőt csak ritkán láthatsz; a b. Szüznek pe-

dig kiváló tisztelője levén, Kis-Martonban s más helyeken is fenséges templomokat emeltetett tiszteletére, mig másutt ismét a szegényebb egyházakat valóban herczegi adományokkal látta el; de ha vallásos buzgalmának és jótékonyságának eredményét egyben s összpontositva ohajtod látni: zarándokolj Mária-Czelbe, ott életben fogod látni az önzéstelen nagylelküségnek, s a keresztény buzgóságnak szent emlékben ragyogó fénycsarnokát.

Itt megszakitjuk a messze idők menetét, nem, mintha többet, sőt sokat nem birnánk e legrégibb, leghatalmasabb, és hazánk leggazdagabb családágazatából felhozni, lesz is még idő, — ha az ég kedvezend ügyekezetünknek — melyben e nagynevü nemzedékről még bővebben szólandunk; most azonban tetszik ujabb időkre visszaugrani, hogy lássuk mint tartott lépést a nemzet ébredésével, mint és miben vett, vagy nem vett részt azokra nézve, mik őt, mint hatalmas magyar aristocratát és világembert meg, vagy nem illették.

Szerző birói pálczát nem tör, azt cselekedni nem is szokta; tenni azt a történet muzsájának föladata; mely felszólamlik, vagy elnémul: miként a parancsoló körülmények igénylik, vagy tiltják. A történteket adatai nyomán hiven elmondja, kellő észrevételeit annak helyén megteszi, és mert nem annyira birálói itészettel, mint inkább irányczikkekkel ohajt pályát törni: nem annyira tények következetes vagy következetlen elsorolásával, mint inkább oly erények feltüntetésével kiván kedveskedni, melyek eljárásukkal magok mondák ki életök fölött az itéletet. Föltevén különben is, miszerint az olvasó maga is könnyen belátja a tettek helyes- vagy helytelen-

ségét, miszerint az élet mai mozzanataiból kiki bölcs következést bir vonni az egyéniségek nemzeties, vagy ellenkező eljárására: nyugottan haladok tovább pályámon, és nemcsak azért, hogy mit tegyünk, de azért is, hogy mit ne tegyünk, hozandok fel még némelyeket a magasztos család ujabbi ivadékaiból. Nemzetek életében a tanulságos példák mindig használatosak voltak.

E nemzedék ősfészke Eszterháza; nem lesz tán fölösleges, kis változatosság kedveért ezzel is megismerkedni.

Ha Sopron vármegyén szertetekintünk, ugy találjuk, hogy majd minden nevezetesb hely földes urában Eszterházyra ismerünk. Tagadhatlan is, miszerint eme a diplomaták, hivatalnokok és bajnokokban egyaránt fényes nemzetség egykor fölmérhetlen kincsnek volt ura: a pazarlás azonban nagyon megrongálta e dúsgazdag ház vagyoni állását; Kis-Marton, Fraknó, Bécs elég kiáltó jelei az egykori roppant jövedelemnek; most azonban elég lesz megemlékezni Eszterházáról.

Kiemelendő benne elsőbb is a pompás herczegi kert és kastély, leirhatlan fényüzéssel felékesítve, ez ama bájkert, melynek a hajdani terv szerint magyar Versaillesnek kellendett lennie. A kastély két részre van felosztva: al- és fölépületre; ez, vagyis a sajátlagos herczegi lak köröskörül faragott képekkel van körülpárkányozva; külszélessége 54 öl, szárnyai 25 öl szélesek, és 12 öl hosszuak. Szobái száma 126 mind ékesen festve, és gazdagon aranyozva, nem számítva ide igen természetesen a csarnokokat, s a különtermeket. Épitette a mostani uralkodó herczeg szépatyjának atyja,

a volt sarródi vadászkastély helyén a söjtöri határban. A nagy csarnok, mely épen a sarródi váracs helyén foglal helyet, tágassága, festészete, és készülete tekinteteire nézve, valóban fejedelminek mondható.

Alatta egy másik terem van, 84 szögletes oszlopra helyezve, alabastromból faragott képek, függő virágok, zöld szegélyek, festett födözet diszítik az egészet. Vannak ezeken kivül : fogadó és társalgási teremek, ebédlők, herczegi hálószobák stb., könyvtár, udvari kápolna s egyebek, minden oly fény és diszszel, mintha e család kényelme és kitüntetésére a nemzet minden hü fia vetélkedve, hordta volna össze kincseit, ritkaságait, s minden magasztos érzelem nemes gyümölcsét.

Az alépületben van két fél 46 szobával, az udvari játékszinen kivül. Emlékezetre méltó a gazdag porczellánház, van benne 14 szekrény és asztal megrakva dúsan sinai, japán, s minden néven nevezhető porczellán edénynyel, képekkel s egyéb diszítményekkel, nevezetes itt egy feszület és kalit porczellánból, hegedü tengeri kagylókból, Mária Terézia és II. Jósef mellképei, s Mária Terézia igen becses nyugszéke. Azonban a gondatlanság sokat megrongála már, a könnyelmü pazarlás többeket megsemmisíte! — Sok hajdani kincsnek nyoma sincs többé, sok készlet lerontott, több ápoló kezekre vár; a kert és kastély több része oly óvilági alakot öltött, mintha pusztulásnak indult volna; mostani ura nagyobb kegyelettel viseltetik a roppant kincshalmaz iránt, s több helyreállitást lehet rajta látni.

Az elvándoroltatott hirhedt képgyüjteményről alább szólandok; e jelenetek az ujabb kornak eredményei,

hagyjuk arra; tudja ugyis mindenki, miszerint a nemzetkorcsosodás egyes nagyobbakat is magával ragad. A romlásnak indult házról a megszokott madarak is elvándorolnak, másutt raknak fészket, más elemekhez szoktatják kisdedeiket.

A XVII-dik századból fölemlítendő Pál és Tamás, mindkettő az ősi ivadék sarjadéka, mindkettő gazdag fényben és dicsőségben, s Pázmánynak, a tudomány és irodalomra nézve befolyásdús korszakát tekintve, mindkettő ama nevezetes irók közé számítandó, kik a magyar egyházi ékesszólás és irodalom terén fáklyavivőkül tekintendők. De még inkább nevezetes Miklós a nádor, Pálnak, a szinte magyarországi nádornak, miként már tudjuk, atyja, a hittudomány és államtanban egyaránt jártas férfiu.

Mindketten igen nemesen küzdöttek meg az irodalmi téren, mindketten erőteljes magyar nyelven irtak, s müveik és munkásságokkal nyilván mutatták be: miszerint benső áhitat, vallásos buzgalom és férfias tevékenység ugy megilleti a magyar nagyot, mint a nemzetnek bármily alacsony gyermekét. Ha hozzá gondoljuk, sőt mint kell is, hozzá veszszük ama lendületet, tiszteletet és tekintélyt, melyet állásuk és tevékenységök által a nyelvnek és nemzeti érdeknek szereztek: méltán példányul említhetjük őket azok számára, kikre hasonló teendők vártak és várnak.

Miklóst és Pált ismerjük már a fennondottakból, itt csak bizonyos erkölcsi czél, s egy kegyeletes viszemlék vezérle ismét hozzájok vissza, mint irókhoz, mint a nemzeti nyelvemlékek kiegészítő részeihez; minél ma-

gasabb helyről származik a jó példa: annál kegyeletesebb emlék csatlakozik hozzá.

Tamásról kell még valamit felhoznom; ez a XVI-dik század nemzedéke és szinte magyar tollu irója.

Tamás is a galanthai Eszterházyak sarjadéka; született Posonymegyében, s mint oly ember, ki a tudományok iránt kedv és hajlammal viseltetett: már ifjabb korában elhagyta a hazát, fölkereste a külföldi tanintézeteket, s legkedvesebb foglalkozása lőn a tudományokban buvárkodni.

Nyelve, szelleme, életmódja, tehát az egész ember azzá és olyanná lőn, minővé őt a fölkeresett külföld, annak emberei, s viszonyi idomíták; feledte származását, ősei honát és vallását, feledte nemzetiségét, talán nyelvén kivül mindent. Sokkal történt már ilyes, de az emberek mindig ott botlottak, hol idegen példákon sem igen akartak okulni, az pedig nagy baj; kedves állataink, vagy becses növényeinkre nagy gondot fordítunk, nehogy valamikép elfajuljanak: és sok szüle mégis hányszor feledi szive zálogát, második önmagát, szabad pórázra bocsátva gyermekét gondolataiban, akaratában, tetteiben; mintha nem is kellene arra gondolnia, hogy: hazájának, nemzetének, a gondviselésnek egykor szigoru számadást teend minden reá bizottakról.

Tamással is keveset látszottak törődni szülei, ő is hamar letépte a járszalagot; járt szabadon a megszeretett külföld tetszése, inye és hivatása szerint, levetkezte vallását is őseinek, reformata hitre tért, s mint tanult, olvasott ember a reformationak apostola lőn szóval és tettel.

Szabad idejét elmélkedésekre fordította, a vallási surlódások buvár lelkének elég tápanyagot szolgáltattak, s ő eszméit nem hagyta szabadon elröppenni; leült és irt, műve ily czimet viselt: „A Krisztus e földön vitézkedő anyaszentegyházáról, kérdések és feleletek.“ — Munkájának, melyet elég eszmélkedés és megfontolás után látszott irni, kitüzött czélja volt, a reformatio szükségességét az olvasó és gondolkozó világnak megmutatni.

Eme tudományos férfiut sem akarván említetlen hagyni, már csak azért sem, mert magas és dúsgazdag származata daczára is, oly szivesen és kedvesen foglalkozott a tudományokkal, felhozám, mint az ókor egy tevékeny példányát, az akkor ugyis parlagon heverő magyar irodalom támogató és terjesztők közül. — Lássuk most a közelebbi időket.

Álljon első helyen galánthai hg Eszterházy Miklós, a soproni főispány, az aranygyapjas vitéz, sz. István nagykeresztes vitéze, s számtalan külföldi rendek tulajdonosa, és a magyar testőröknek kapitánya.

Született 1765-ben december 12-kén mint herczegi sarjadék, s kihez annyi szép remények csatlakozának még ringó bölcsőjében, a leggondosabb a legfenségesebb nevelésben részesüle; elméje fogékony, kedélye minden szép és jóra hajlékony levén: már ifjabb korában nevezetes előhaladást tön a szép művészetek és tudományok göröngyös mezején. Szüleit is hozzáfogva, egy sem találkozott környezői, vezetői és képezői közt, ki benne a legszebb remények bimbaját fejlődni nem látta volna.

A fényből, mely öt minden nyomon kiemelé, köny-

nyen fölismerheté magas születését, de számitó mesterei gyakran érezteték vele azt is, hogy ő szinte ember, szinte alárendelt, szinte vannak tartozásai és kötelezettségei, miket előre kelle megismernie, hogy utóbb ne tapogatózzék, hanem mint férfi és magas állásu férfiuhoz tartozandik, férfiasan és példásan lerója azokat. Szülőnek, nevelőnek igy cselekedni, első és mulaszthatlan kötelessége.

Az ember mig ifju, mig tanulékony, addig tanuljon imádni Istent, tisztelni embert, becsülni művészetet és tudományt; mig keble minden szép és nemesre tárva, addig tanitassék megismerni hazát és nemzetet, addig csepegtessék lelkébe a törvények kellő tisztelete; hogy midőn a nagy világba tör, midőn már szerepelni ohajt, de egyszerre világpolgár nem lehet: ismerje azon kötelékeket, melyek embert emberhez, hazához, nemzethez, kegyeletes szokásokhoz bilincselnek, s ismerje, sőt akarja követni azon ösvényt, mely a hervadatlan tudományok, s lélekfinomító művészetek babérkoszoruzta csarnokába vezet.

Kevés nemzet nagyai tévedtek ez elvben annyiszor, mint épen a miéink, de kevés nemzetet is zaklattak mellékérdekek annyira és annyiszor, mint épen a miénket. Sziklajellem, vaskövetkezetesség és érczkebel kivánták ahoz: hogy mind szüle, mind a sokban és sokszor érdekburkolta mesterek, csak a legfőbb teendőkre is gondoltak, vagy lélekismeretesen csak fő pontokban is teljesiteni törekedtek volna.

Tettünk, s teendünk észrevételeket ezentul is, nem mintha gáncsoskodni, korholni akarnánk, ilyesmikkel föllépni igen könnyü, de annál nehezebb adni irányt és

elvet: hanem mert tapasztalás nyomán haladunk, mert történelem, élet és példák küzdenek mellettünk; hogy, ha valaha, most kell az ezerévi hanyagságot kipótolnunk, most kell apáink mulasztását helyreütnünk. Nemzet alig volt boldogabb, mint mely a pillanat érdekét is hasznára tudta forditani, és alig volt nyomorultabb, mint mely a kiáltó hiányokon sem iparkodott segíteni, javítani!

Azután még egyet mondok, mi minden családra nézve tanulságos lehet; azért tanulmányozzuk az ó-világ történelmét, hogy abból okos következményt vonva, azt utánozzuk, mi benne vonzerővel bir a jóra: s mi benne intő példaul szolgál, távolról is kerülni törekedjünk.

Montesquieu valahol igy szól: Mielőtt Roma egytől magától kormányoztatott, előkelő Romaiaknak tömérdek kincseik valának, s akármilyenek voltak is az utak, melyeket ők azok megszerzésére használtak: azok majdnem mind kimerítettek a császárok — romai — alatt; a senatoroknak nem voltak többé meg ama számos és nagy kegyenczeik, kik őket javakkal halmozák el; a tartományokban nem lehetett többé semmit elvenni másnak, mint Caesarnak, kivált mióta az ő kincstárnokai behozattak; mindazáltal, noha a kincsek forrása bedugult, a kiadások mindég megmaradtak. Az életmód megkezdetett, és azt nem lehetett másként, mint Caesar kedvezése által föntartani.

Pedig bizton hiszem, miszerint majd minden nagyobb családnak volt egyegy Caesara, ki a családtagok fölött gyeplőt ragadott, ki az ősök szerzeményét szabadon harácsolta, ki saját bélyegzett nevében hitte megdicsőülni magas családjának multját és jelenét; az utódok tán sirva

tán kárhoztatva emlegetnek, vagy emlegetendnek ily kielégíthetlen lelkeket, de mit törődnek ilyesek azzal? Caesar nagy, sőt páratlan katona volt, de polgári életét több folt szemyezi; miután pedig lelke vágya teljesült, miután a hatalom legfőbb polczára vergődött: mi emberi létének fényfoka lőn, ép azt használta fel egy nagy nemzet könnyen bekövetkezett megbuktatására. Ilyesekről családok is szólhatnak.

Neki minden törekvésében dicsvágy rítt ki, midőn legmeghunyászkodóbb szerepet játszott is, saját dicsőitetését hajhászta. Igy tőnek azok is, kik a szinlelés álarczát felöltvén, ittott fényt csillogtatnak, majdmeg valamit tenni látszanak, de törekvésök főlüktetője saját egyéniségök; ha bevágták az utat, azon haladniok kell; s ha egy család buktát hurczolják is magok után: mig tapsolókat, hizelgőket látnak, mennek a megkezdett ösvényen, mig romlások fölött a csábitók vagy nem kaczagnak, vagy a kijátszott vérrokonok kellő áldás helyett rájok kárhozatos átkokat nem szórnak.

Ez mind késő, addig kell ütni a vasat mig tüzes, addig hajlítsuk a vesszőt, mig engedékeny; ha jóravaló hajlamot látunk, azt azonnal ápolni kell, ha vétkes rügyök mutatkoznak a növekedő csemetén, azok mielőbb levágandók. Ily körülményekben szinlelés, halogatás mitsem használ. Vannak ugyan szerencsés fordulatok, mikre alább is látandunk példát, de azokra bizton számitani soha nem lehet.

Ha nem volnánk ilyesekről meggyőződve, bizony szót sem említenénk egyebet kitüzött dolgunknál. Ezeket sem azért hozók fel, mintha Miklósunkra akarnók

alkalmazni; de mert épen nevelésről van szó, felhoztuk, hogy kik ez uton járnak, kulcsot adjunk kezükbe a multhoz, kik pedig még nem jártak igy, példát mutassunk fel, hogy igy ne járjanak. És most vegyük fel ismét a megszakított fonalat.

Midőn a régi, ősnemzetekről földiratokat vagy évlapokat olvassuk, ugy találjuk: hogy minden, házasulások által még össze nem vegyült népnek meg voltak saját vonásai, külalakja, kedvencz foglalkozása, tehát hajlama; innen származtak sajátságos törvényeik, polgári vagy politikai másoktól sokban elütő intézkedéseik, családi vagy országos önálló szertartásaik, nyelvsajátságok, külön szinezetü nemzetiségek.

Nemzet és nemzet közt választó falak azután is léteztek, miután egymással vérrokonságba keveredtek, s ezeket ők létök és életök fentartójának tekintették, hitték; sőt mig fenállhatások iránt kellő öntudatossággal birtak, iráutok mindenkor kirivó féltékenységgel viseltettek. Állításom nyomai minden ókori népnél láthatók; nép vagy nemzet, hir név, dicsőség vagy hatalom polczára sohasem emelkedett: hacsak gyermekeiben nemzeti érzelmet, sajátjai iránt szeretetet nem ébresztett; hacsak saját intézményei iránt bennök figyelmet nem gerjesztett, s ha a külnépeknéli jóra nem figyelmeztette, s azoknak czélszerü alkalmazása és fölhasználására eleve meg nem tanította. De mert külfény által, ha csak sajátunk iránt kellő gyökerezett tisztelettel nem viseltetünk, hamar és akaratlan is elkapatunk: szükséges, hogy az utánozásban is határ szabassék, hogy taníttassunk okosan utánozni is. Az idegen példákoni ébredés ma-

gunkéi iránt is hamar idegenekké tesz bennünket, mi leginkább ott szokott bekövetkezni; hol neveltetésünk idején ilyesmikre nem figyelmeztetünk.

Miklósunkban mindezekből igen csekély nyomokra bukkanunk. Én a tévuton járót sajnálni tudom csak, vagy sajnálom azokat, kiknél annak jelenléte, esze vagy keze tán életirányt adhatandott. A megrovás inkább azokat illeti, kik az irány kimutatásában röstelkedtek.

Miklós már ifjabb éveit is egészen utazásra fordítá. Mind szép és kellő dolog biz ez, kivált oly egyénekre nézve, kiket születésöknél fogva is egy határozottabb, egy magasabb hivatás szólit a cselekvés terére; de ő még tán hazáját sem ismeré, még nemzeti kötelezettségéről nem is hallott, országos törvények, nemzeti szokások álmában sem tüntek föl előtte, s mégis külföldre ment, hogy a külfény és csillám által még inkább elkapassék, hogy saját önnönei iránt még hidegebbé váljék.

Kedve kerekedett egész Európát beutazni. Dicső dolog, isteni eszme! embert misem tehet annyira ember, hon, és világpolgárra, mint épen az utazás. Jól mondá egy hirhedt irónk: miszerint a tapasztalás nagy bölcs, de ő nem jő hozzánk, nekünk kell utána mennünk; s nem áll egy helyben, megy szüntelen, s nekünk kell lépéseit követnünk ha tanulni akarunk tőle. Mit tudna a gyermek, habár könyvek közt is, de egy szobában elzárva neveltetnék. A tapasztalás észt ád, az utazás megedzi; hányszor találkozunk ugyanazon egy dologgal, azonban mindig más alakban! Isten áld észszel és értelemmel, nagy vagy kis mértékben, s mégis melyik bölcsebb?

Először az, ki többet gondolkodott; másodszor: ki

többet utazott; harmadszor, ki többet olvasott; negyedszer ki többet társalgott. Lelkednek az első élvet ad, a második tágitja, a harmadik ismerettel tölti meg, az utolsó az élettel köti össze. Ki nem bir az elsővel, tengeren evez vitorlával, de horgony nélkül; ki nem bir a másodikkal, egy szük völgyben lakik; kinél a harmadik hiányzik, az egy eléje vetett pókhálóban is elakad; ki az utolsót mellőzte, az a csillagok közé jár ismerni földet és embert; már pedig gondlan lélek, biztos kisérő és tele erszénynyel, a világ legműveltebb országait bejárva, minden néven nevezhető fényes körökben megfordulhatva, nem áll-e mindez tárva előttünk?

Nagyaink, tehetősbeink közül, sokan és sokszor utaztak, bejárták a világ művelt osztályát, bepillantottak a művészetek titkába, mit műtudomány, izlés és buvárlat előteremthet, szemügyre vettek mindent; és azt jól cselekedték, igen jól cselekedték. Igy okul az ember, igy nemesedik az izlés; igy terjedt az ismeretkör, mit ha ők felhasználtak, miként felhasználhattak, a legjobban cselekedtek.

De már azt nem jól cselekedték, hogy hazájok gyermekeiből őrangyalul nem vittek magokkal egyet, ki tán élesebb látás, és szilárdabb alappal birván, a könnyen tévutra vezethető ismeretlenség tömkelegében, figyelmeztető anyaszózatával kellő időben felléphetett volna; és még gonoszabbul cselekedtek, hogy oldalukhoz egyegy árva művészt, tudóst, vagy buvár férfiut nem csatoltak: mi által ennek a szép, nemes és jóra ohajtott kört és utat, önmagok megdicsőitetésére olcsó alkalmat szolgáltattak; ha pedig a szivesség eredményét átalánosság szempontjából

tekintjük: mind a művészet és tudományoknak, mind a hason ügyekben elég szegény hazának a legjobb szolgálatot tették volna. Hogy ezt nem cselekedték, figyelmetlenséget és gyakorlatlanságot árultak el.

Az elhagyott haza figyelemmel kisérte külföldön is élvsovár gyermekeit, a nyomorszegte karok ott is feléje valának tárva, de a szenvedés elnyomá hangjait, néma lőn, és hallgatott. A tudósokat a szegénység hallgattatá el, a művészeknek a vérdermesztő hidegség ütötte ki ecseteiket kezeikből, s maradt minden mint volt, a nélkül, hogy a duzzadt kincshalmazból az üres pörsölybe csak egy fillérke is vándorolt volna. Tán tulságosnak látszom lenni, hagyán, szivesen hajtok fejet, csak ellenkezőt mutassatok. A kivételek ugyis előfordulandnak saját helyőkön, de az átalános eredmény mellettem szavaz.

Miklós tehát utazni ment, s pedig elvből egész Európát bejárni, vagy legalább azon részeket, melyeket művészet, tudomány, s izlés ajánlanak; megjárta névleg Angolhont, Franczia és Olaszországot; látott tehát nemzetet higgadt működésben gyarapodni; látta az izlésvilágot, látta a művészetek hazáját, s mint herczegi őseinek, ugy neki is ez utóbbiak iránt gyult lángra kebele. Tapasztalatát, s szenvedélylyé vált hajlamát, mint látandjuk, haszonra is forditotta.

Mielőtt önálló tért ohajtott volna elfoglalni, a katonai babértermő pályát is meg akarta ismerni; ősei fényes hivatalnokok, kitűnő államférfiak, s nevezetes harczvezetők voltak, nem rettegték a csatát soha, a hazáért, a közérdekért szivesen harczoltak, szivesen haltak meg; s benne is fölbuzdult ama nemes vér, melynek harczias

lüktetése a csaták terén, az igazságos érdekben annyi nagy dolgokat teremte elő. Apja katona volt, bátyja 1789-ben szinte ily érdekben esett el Belgrádnál, ő sem akart gyáván hátramaradni, ismertebb és használtabb lőn azonban államférfiui természeti ajándékai miatt.

Minden nevezetesebb küldöttségeknek ő állott élén, minden lényegesb és sikamlósb követséget ő vive; a siker, és várt eredmény nem egyszer bizonyítá be fenséges eszét, magas képzettséget, s államférfiui ügyes tapintatát. Bizton el lehet mondani, miszerint az osztrák birodalom követeinek ő volt egyik legügyesbike, s határozottan lehet állitani: hogy, gazdagságot, keleti fényt és vakitó pompát egy sem képviselt oly kiáltó szinben, mint ő. Szinte közmondássá vált, miszerint minden gombjában egy-egy falut varrtak fel öltönyére. A külfényt kimondhatlanul szerette, a ragyogásban mindenütt első ohajtott lenni. Lett is. Fényt azonban csupán fényért üzni, igen hálátlan törekvés.

Az udvari vagy nyilvános ünnepélyeken a tulságig vitt fénypazart mindenki megbámulta, de volt olyan is elég, ki ép akkor szőtte a leghazafiasabb gondolatokat; ő azt nem tudta, nem érzette, arra ő szoktatva nem volt; elégnek hitte a nemzet dicsőségét mulékony külfényben képviselni, s oly boldognak hitte nemzetét is, mint volt maga ragyogó fényárjában; vajjon nem volt-e elég olyan is, ki méltán kiáltott föl: hát nekünk nem juthatna-e valami a nagy fölöslegből?!

Ő igenis gazdag, de igenis büszke aristocrata volt, sokat adott ruhájának dicsőségére, sokat hason öltözetü környezetére; ha nyilvános térre lépett, tündéri fényben uszott, s akkor érezte magát jól, ha környezői is vetél-

kedtek vele; el ugyan nem érték, még árnyékát sem a mesés kincseknek, mik ruháin ragyogának, de hogy kedvében járjanak, sokat megtevének érette; midőn ily férfiak lépdeltek az utczán, midőn az arany és gyémánt ragyogását megpillanták: elvakult a szem, de sokszor följajdult a kebel; tán innen vagy ilyesmiből keletkezett a korcs hit, hogy a magyar öltöny csak ünnepélyre, csak fényüzésre való, mi nagyonis meggyökerezett; mert alig létezik nemzet — mely ősei ruházata iránt hűtlenebb lenne, mint mi, kik oly jól, és kedélyesen érezzük magunkat minden burokban, csak nemzeti ruházatunk szorítja tagjainkat. Szépnek, sőt bájolónak találjuk a magyar öltönyt, megbámulta az utazó, magasztalta külföld, s nekünk még sem tetszik. Ugyan ki fogná azt utánozni, vagy hordani, miután már nálunk is fehér holló gyanánt tün föl. Nemzet, mely önmagához hűtlen, igen sok szépre képtelen; nézzük körül magunkat, s tegyük balunkra jobbunkat, mert ez csakugyan már ugy van.

Miklós katonai pályája következtében táborszernagy volt, hivatása nyomán pedig hirhedt diplomatává vált; elődei mindkét téren fényes koszorúkat arattak, s hogy nyomaikon ő sem akart s nem is maradt hátra, mint született nagy ész helyesen cselekedte; elődei is katonák voltak, s mint mondók, ott, hol katonára dicsőség vár, soha nem maradtak hátra; de követséget is viseltek, s pedig fényes udvaroknál, s mint többoldalu eredmény mutatja, mindenütt kedvező sikerrel: ha ő mindezeket utolérni, sőt felülmulni törekedett, sőt mint tudjuk, neki sikerült is felülmulni, csak nemes ösztönre mutatnak.

Mig embert szép s nagyra ösztön vezérel, mig őseit

nemcsak beérni, de felülmulni is törekszik: addig mindig nemes pályára tör; s ha egyszer helyet foglalt, mindig kell reménynek lennie, hogy azt becsülettel betölteni is iparkodni fog. — Az egyszerű ember is gyakran körülpillant, hogy eszméljen, hogy észleljen: hát a magas hivatásu férfiut, hát a fénypolczra törekvő egyént hogy hagyhatná érinthetlenül a magas fényár, a cselekvésre hivó körülmény?

Miklósban buvár szellem lakozott, s már magos hivatásánál fogva is figyelemre kellett vennie mindazt, mi izlésben, tapintatban, s művészetben mások fölé emelhetendé: s elmondhatjuk róla bizvást, miszerint tanulmányozása, buvárlata, s művelt izlése következtében egyike lőn, a tudományok és művészetek nemcsak legnagyobb barátainak, de egyszersmind legbuzgóbb ápolóinak is. Ha figyelemre méltatjuk ezeknek különféle ágait, ugy találjuk, hogy benné nemcsak becslelő, de a terjesztő műbarátot is föltalálhatni.

Szerzett névleg páratlan kép és aczélmetszeti gyüjteményt, tartalomdús könyvtárt a legremekebb szerzőktől, a legműveltebb nyelvekből, de nagy figyelmet forditott az ásvány és kagylógyüjteményekre is, minőkre kevés tudománybarát, kevés nagyobb család forditott kellő figyelmet; ha hozzá adjuk a régészeti, a pénz és tudományos dolgok egybehalmozott kincsét; izlés, művészet és tudomány gyüjteménye teljesen bevégzett kincstárnak mondható. Mindezekről, helyiség és becs tekintetében külön szólandok. Most, hogy az egyéni nyereséget vagy a közveszteséget mégitélhessük, nemzeties törekvésről kivánok szólani.

Minden, bármily néven nevezhető nemzeti műveltségnek egyik legfontosabb ága a művészet.

A mely nemzet művészet iránt hajlam, fogékonyság és szenvedélylyel nem bir: az emberiségi létének legjellemzőbb oldalát veti meg és hanyagolja el. Az nem tudja, mi teszi a nemzetet s annak cselekvését élővé, nem ismeri a nemzetalapnak legszilárdabb talpkövét, s mig kisebb tevékeny népek nyakára nőnek, mig parányi nemzetek fölemelkednek: sirva tekintend körül, hogy neki nyomtalanul kellend vesznie. Ez örök és szent igazság; ez volt emeltyűje a dicsőség fényfokára vergődött kisebb körü nemzeteknek, ennek elhanyagolása vont örök homályt terjedelmesebb népek multára; azok fölemelkedtek, mint hullám közepette a rettenthetlen buvár, s büszkén mutatták be a fáradalom maradó gyümölcsét: mig ezek eltüntek, mint felkorbácsolt buborék nyomtalan, nevökkel, emléktelen tetteikkel.

Ha azt akarjuk, hogy ezek sorsára ne jussunk, ha akarjuk, hogy e nemzet életben maradjon, s létére, életére nyomaiból ismerjenek rája: mulaszthatlanúl azon kell lennünk, hogy saját, önálló, nemzeti művészetet létesítsünk, azon kell lennünk okvetlen, hogy mi eddig nem volt, mit apáink tenni elmulasztottak, mi teremtsünk elő oly művészetet: festészet, szobrászat, épitészet, költészet, szin és zenészet ügyében, mely e nép jellemének és eszméjének tagadhatlan sajátsága, eredeti kinyomata, fölismertető jelleme, s a nemzetiségnek megtestesülése legyen; mint példaul siralomvigalmas dallama, mint kiváló tánca, mint keleti nyelve, ruházata. stb.

Ha a világot bejárt, s annyi dicsőségben részesült

művészeinket veszszük figyelemre, méltó meggyőződés keletkezik bennünk: miszerint e nemzet bir teremtő erővel a művészetben, bir figyelmet gerjeszteni sajátszerű nyilatkozatai által; s ha igen, mit megtagadni tőlünk már most a külföld sem fog: magunk ellen vétkezünk csak, ha iránt unk egybevágó lélek és szorgalommal nem törekvendünk a külföld tiszteletét is kivivni. Nagy elhagyottság, nagy lélekszegénységre mutatna, ha ama keveset sem tudnók megbecsülni, mit mutatunk felmutatni képes; még nagyobb élettelenségre, ha szerte művészkedő és világbejáró diesőitett honfitársaink szellemi nyilatkozataik nyomán sem serénykednénk egy élő, egy jellemző egészet egybeállitani.

Ime itt van nyitja amaz eszmének, melyet fönebb közlék, hogy t. i. mennyi jót tettek volna utazó tehetősbeink, ha kényelmes utkocsijokba egyegy elhagyott művészt, egyegy árva tudóst is bele szállitottak, s vagy őt a nagy világnak, vagy neki a nagy világot bemutatták volna. A külföld erre több példát bir fölmutatni, mi keveset vagy semmit, mi ismét nagy hidegségnek, roppant részvétlenségnek, s káros nemzetietlenségnek nyilvános jele.

Hogy voltak e honban is szenvedélyes műbarátok, voltak művészet és tudomány-ápolok, azt nem kell mondanom, nem kell magasztalnom, üstökösök a világ minden részében láthatók; de hogy ilyesek ótalmi szárnyai alá sem siettünk, az ok magunkban is keresendő. A büszke fönhéjázás a renyhe tétlenség, a törpitő elbizakodás, s az édes mitsemtevés azon nyomoritó eszközök, melyek nemzeti nagy létünket agyon kovácsolták.

De tán feledtük is már Miklóst, kiről azt kell vala bebizonyítanunk, hogy ő volt egyike e hon legbőkezübb műbarátainak; pedig ugy van; ez, és a fényüzés tevé, miszerint noha kimeríthetlen kincsekkel látszott is birni, nem egyszer jött pénzzavarba; egyébiránt oly gyüjtemények és vállalatok, minőknek ő előteremtője, atyja és mestere volt, igénybe is vehették a legduzzadtabb erszényt is. Lássuk, ha nemzeti neveltetésben részesülendett, mily kincseket vala ránk hagyandó.

Bécsnek Mariahilf nevü külvárosában ő alapította a jeles Eszterházy-képcsarnokot az ugy nevezett herczegi palotában; igen, ő alkotta e kincshalmot, s pedig ott, hol a müvészeti tárgyak különben is a legnagyobb válogatottságban szemlélhetők; mennyire sajnálandó az, hogy nem ez árva hon fővárosában helyezé el, hova azt tenni származata, neve, s kincsforrása igényelheté. Voltak, kik őt a bevégzett tény után az említett érdekre figyelmeztették, utóbb a botránytmaga is megbánta: de már akkor a családi viszonyok és kötelezettségek a változást, az átköltöztetést meg nem engedék; az ő müve a hires Eszterházy-könyvtár, az ércz- és kagylógyüjtemény is, melyeket a legválogatottabb szakemberek tanácsa szerint szinte ő, s pedig roppant költséggel állitott vala össze. Mindezek oly dolgok levén, melyek külön tárgyalást is megérdemelnek, lássuk őket különkülön.

Említettük a hirhedt Eszterházy-képcsarnokot, ezt bizvást nevezhetjük izlés és müvészet diszcsarnokának.

A mi jószágain képekben, aczélmetszetekben, rajzokban már évek óta elszórva vagy egybegyüjtve vala, ő azt mind Mariahilfbe hordatta, ott elhelyeztette, s is-

kolák szerint rendeztette; legnagyobb részét azonban ezen megbecsülhetlen képcsarnoknak maga a herczeg vásárolta be utazás közben: Olaszhonban, Francziaországban, Angolhonban, és Németországban. Az olasz iskola teremtménye négy teremben van fölállítva, s áll 200 darabból, hol a leghirhedtebb nevek fordulnak elő, minők: Ghirlandajo, del Piombo, da Sesto, Rosseli, Dominichino, Reni, Albani, Cigoli, Salvator Rosa, Romanelli, Raphael s egyebek; tehát mint látjuk, a legnagyobb mesterek.

A spanyol iskola müvei egy teremben vannak föllállítva, számuk 33 kiszemelt darabból áll: Morillo, Ribera, Moja, Pereda, Velasquez, Cano, Zenego mesterektől.

A német iskola, hova néhány válogatott angol mű is vagyon vegyítve 82 darabot számlál, s három teremben van fölállítva: Cranach, Dietrich, Elzheimer, Mengs, Kauffmann Ang. s néhány ujabb mestertől. Leggazdagabb a Németalföld iskolája; ez négy termet foglal el, és áll mintegy 300 remekdarabból: Rembrandt, Teniers, Roos, Metzu, Ostade, Booth, Neer, Artois, van Gayen, s Berkheydentől; szinte mind remek munka.

A franczia iskola művei két termet foglalnak, s 59 darabot számlál, de azt lehet mondani, mindannyi remekszemelvény: la Hirre, Poussin, Bourdon, le Brun, Blanchard, Lorrain Cl. Rigaud, Mignard, és Huet mesterektől. Ezen művészettemplomán kivül van még egy uj épület, minden egyéb kincsnek nevezhető művészeti gyüjtemények számára. Kiemelendő különösen 52 festmény; da Vinci, Luini, Bellini, Francia, Garafolo, Palma, Correggio,

Holbein, Decker, Van Dick, de Champagne, Wourwermans, Poussin, Stella, Claude stb. mesterektől emlitendő meg, s miként a nevek mutatják, már a vegyes iskolákból.

Nem szabad felednünk ama nevezetes gyüjteményt sem, mely csupa szobrok és faragványokból áll: Canova, Thorvaldsen, Shadow, Tartolini, Loboreur és Fobre mestervésői után. Ide tartozik a mindenkép nagybecsü aczélmetszetgyüjtemény, mely három teremben van felosztva, s többet számlál 50,000 darabnál. E gyüjtemény szinte iskolák szerint van osztályozva; s hogy csin, izlés és kényelem mutatkozzék, az iskolák tárgyak, ezek kor szerint vannak rendezve.

Az aczélmetszet-gyüjtemény alapját tevé ama vásárlat, mely Prágában történt az egykor annyira hires Kolowráth-gyüjtemény megvevése által; ennek azonban nagy része már szétvándorolt. Ide járul szinte a kézrajz-gyüjtemény is, mely mintegy 2,000 darabot mutat föl, különféle idő, iskola, és mesterektől. Föllelhetők még teljes számmal a tanulmányozás és előkészületi segédeszközök is, ezek a herczegi könyvtárban vannak elhelyezve. Szabad szemléletre az egész gyüjtemény minden kedden és minden csütörtökön tárva áll.

Ime egy buvár lélek, s gazdag müvészetbarát kincsgyüjteménye! mily dicső dolog volna mindezt birni a honban, és sajátunknak mondhatni! mily szép és hasznos dolog volna a bár csekély számu müvészeinknek is a tudomány e szentélyébe szabadon járhatni, abban tanulhatni, utánozni, s utóbb azok nyomán ujat teremteni! mily üdvös, mily tanulságos dolog volna az apró unokáknak a müvészetek e magasztos csarnokába eljárhat-

ni, hogy lenne, hol fellelkesülni, hogy lenne, hol apáink szellemét fölkeresni, s hallva a képek magyarázatát, tetteik nyomán hason lelkületre buzdulni! mily vigasztaló volna annyi dicső név között csak egy magyart is olvashatni! mi ha kebelünkben állítatik fel, bizonyosan megtörténendő dolog vala.

Még nem mondtunk el mindent.

Van az Eszterházy családnak egy nevezetes könyvtára is Bécsben, alapítója szinte Miklós volt, s alapját még 1794-ben tette le, midőn tudniillik elődeinek becses kézi könyvtárait egybegyüjtötte, hozzájok számos könyveket vásárolt, s Gaal György könyvtárnoka fölügyelete alatt azokat oly tekintélyes könyvgyüjteménynyé alakitotta; számit több mint 20,000 kötetet, megrakva természetesen a legfényesebb : olasz, franczia, latin, angol műremekek diszkiadásával, utleirások, természeti tudományok s egyéb tudományos művekkel. E könyvtár azonban rendesen zárva áll, s hozzá csak különös engedélylyel lehet férni.

Ki ilyesmikkel nem foglalkozik, ki ily szellemi kincsekre kevés figyelmet fordít, ki nem tudja, mily szerzemény elvitázhatlan kincse családának, utódainak : az igen könnyen beleunt már eme sajátságos elbeszélésbe; pedig bár minden családfő ilyesmire forditotta volna fölöslegét, Muzeumunk nem állana mais kérdő és fölkiáltó jegy gyanánt, nem volnának oly hangosak és ridegek a gyönyörü teremek, lenne hol minden magyar műveket egybehordva látni!

Hogy legyen többön sajnálkodnunk, még egyet mondok; ismét Mariahilfre megyünk.

Ott van az Eszterházy családnak ércz és kagylógyüjteménye. Mily hires lehet ez, csak azok birják fölfogni, kik azzal foglalkoznak, kik gyüjtik, drága pénzen vásárolják, vagy legalább annak roppant árát hallották. E nagy kincs két teremben van fölállitva, s 18 elüvegelt osztályba helyezve; értékére oly nagy, hogy habár nem mérközhetik is meg mindenben: de sokban a cs. k. érczgyüjteményhez hasonlitották, mely Bécsben bizonyosan a legnagyobb műgond, és legköltségesebb figyelemmel van összeállitva, s a bámulásnak mindenkor nyilt tárgya.

Legnevezetesebb darabok: az arany és földérczek Erdélyországból, valódi termék-tiszta arany Mexico és Peruból, smaragd dél-Amerikából, labradorkövek éjszak-Amerikából, legnevezetesebb a drágakő gyüjtemény, melyben nagybecsű kristal, gyémánt, saphir, opál, és turmalin is találtatik Sziberiából; a kagylógyüjtemény szinte ily nagy becsü.

A régészeti és pénzgyüjteményt Eszterházy Nep. János alakitotta, ez szinte Bécsben diszeleg.

Nevezetesek benne: a romai, magyar és erdélyországi pénzek, erdélyi gyüjtemények legnagyobb számmal találtatnak benne. A régészeti tárgyakban igen nevezetes tárgy benne egy romai diadalmeneti kocsinak két kereke, melyek egészen érczből öntvék, s Erdélyben találtattak. Vannak benne különösen még ókori fegyverek, névleg tatár és magyar fegyverek; oda vándorolhat bizvást mindenki közülünk, ki őseink arczképét szemlélni ohajtja; az aczélmetszetek, melyek a régibb kornak majd magyar, majd egyéb nevezetes egyéneit mutatják 20 kötetbe foglalvák.

Azt hinné az ember, egy nemzet, egy ország kincstárházáról szól, midőn ezen gyüjteményeket elszámlálja, pedig az csak egyetlen családé, s nagyrészt egyetlen szellemnek teremtménye!

Mit gondoltak honfitársak, nem jó volna-e mindezeket birnunk?

Felsohajtotok nemde többen, mind késő, mind hijában! régi dicsőségünk messze vándorolt, előttünk csak álomban tünnek fel őseink tettei, s tán akkor is neki boszankodunk, hogy kényelmes nyugalmunkat háborgatják! biz ilyen emberek vagyunk mi. No, de azért nem kell kétségbe esnünk, okkal móddal majd segitsünk magunkon. Van még a hazában is elég szellemi kincs elrejtve, föl kell tárni a penészes ajtókat, hogy pillantsanak bele a tudomány, a régiség barátai; aztán még Kis-Martonban is lelhetünk vigaszt, a tudományok különféle ágaiból ott is sok kincs van még összehalmozva.

Csak azt az egyet restelem, hogy miután az említettem helyen annyi ős eredeti képmás van összehalmozva; a mai világ pedig annyira szereti nagyai arczképét a népnek bemutatni; azok pedig, igen sokszor tévesztett vonásokkal vannak ecsetelve; azt restelem mondom, hogy annak szemlélői nem lépnek föl, s a hiányokon nem törekszenek javítani. Hány előkelő család gazdagulna örömben, mily szépen gyarapodnék a képészet tökélyben, a nép ismeretben, a történelem jellemben, a haza ősei emlékében. Jelen korszakban, s annak anyagi vállalataiban alig volna ügy, mely a hűség eszméjéhez ragaszkodva, a fáradalmat, — tán elég lett volna mondani — a szives-

séget annyira élénkitené, a méltánylatot oly magas polczra helyezné.

Azonban többször keletkeztek már ily eszmék egyesekben, sokszor többekben; pusztában kiáltókká váltak hangjaik, tán a sors, a körülmény okultabbakká teend bennünket, s majd máskép teszünk.

Kis-Martonról szólék, tán nem leend hálátlan munka a megszakitott fonalat egybeforrasztani, s fölkapván az elvetett gombolyagot, vigasztaló reményünket melegebben átölelni; hogy ha nem is mindenben, legalább némelyekben, legyen hol oltárt keresnünk, mely előtt honfiui áldozatkészséggel lehessen, sőt kelljen meghajolnunk. Régi dicsőségünkből csak ily oltár is kevés helyen emelkedett.

A herczegi családnak Kis-Marton lőn kényelmes nyári lakhelyül kiszemelve.

Miklós e helyiség iránt kiváló előszeretettel viseltetett. Voltak e családban, kik birtokaiknak némely fényhelyét épen nem szenvedhették, voltak, kik némelyekhez test, és lélekkel ragaszkodtak.

Családi ősfészkök Kis-Marton és Eszterháza, ez utóbbit némüleg ismerjük már, tán nem élünk végképen vissza az érdekes olvasó figyelmével, ha az elsőt is bővebben ismertetendjük meg; hisz gyüjtésünk czélja, terjedelmesebb működésünk köre ugy sem lehet hatályosabb: mintha mindazt felmutatandjuk, mi izlés, tudomány és honismeretben kalauzul szolgálhat.

Kis-Marton eredetéről mitsem tudunk, annyi bizonyos, miszerint a XII. században mint falu az ó-budai káptalan birtokához tartozott; megvette III. Béla király, fia pedig Imre 1202. Korláth Benedek vajdának ajándé-

kozta; utóbb a Kanisayak kezére került, de mikor, az nem bizonyos; 1373. Kanisay István zágrábi püspök e városnak szabadságlevelet adott német nyelven. 1447-ben már Albert austriai főherczeghez tartozott; 1464. Corvin Mátyás veté zálogba, miután pedig Frigyessel számolt, fiának, Jánosnak engedé át, utóbb adósság fejében Zápolya János birtokába került – 17,000 arany értékében.

Igy vándorolt kézről kézre, volt idő midőn Austriába is bekebleztetett, mig ismét ez is, mint minden M.-Ohoz tartozó helyiség visszaadatott. II. Ferdinand alatt a várat Eszterházy herczeg nyeré el, a város pedig 1648-ban oct. 26-kán királyi városok közé vétetett fel.

E városka roppant sokat szenvedett ellenség, tűz és döghalál által, áll két részből, az u. n. k. városból, s az E. birtokához tartozó várból, és váraljából; ebben nevezetes a piacz szép ugrókutjával, a herczegi istálló oszloprendekkel, márványjászolokkal, s két ugrókuttal stb. Fényoldala azonban Kis-Martonnak nem ez, mi azt külföldön is ismertté teszi, az a: herczegi fényes várkastély, a fölséges angolkert, a hirhedt kalvaria, s a nagyszerű vadaskert.

A kastélyt Pál épitette 1683. hg. E. Miklós pedig 1805. teljesen megujítatta; azt lehet mondani M. O. legnevezetesebb épületeinek egyike. Az egész négyszögű, rézzel födve; négy magasabb, s két kisebb tornyán kivül faragott kő- és márványszobrok, a kert felöl pedig kettős oszlopsor ékíti; szobái valóságos királyi fényben usznak, az olasz, franczia és angol műremekeket, mikkel mintegy elhalmozva látszik lenni, leirni lehetlen. Igen pompás a nyári nagy terem, mesteri föstése, és ritka mennyezetével, a falakat sorban függő magyar fejedel-

mek és királyok jól talált arczképeik diszítik. Fényét e kastélynak Miklósunk adá meg, ki e hely iránt különös előszeretettel viseltetett; itt van ama nevezetes kápolna is, melyben a halhatlan Haydn Jósef hires zenekara működött, s hol a nagy szellem műveinek nagy részét előteremté. A várhoz egy emelő gép is tartozik, mely egyszerre 7—8 embert visz fel a harmadik emeletbe.

Nézzünk be kissé a párját ritkító kertbe is. Itt valóban minden herczegi, a nagyszerű tó, a Leopoldinaimola, mesterkélt sziklán 20. korinthi oszloppal, s szinte Leopoldinának Miklósunk kora elhunyt lányának emberi nagyságban kifaragott márványszobra Canovatol; a három öl magasról lezúgó vizomlás, a 262 lépés hosszú rózsaliget 160 remek rózsatővel, a csinos Maria temploma, a roppant növényházak, ellátva csemetékkel az ismert világ minden részeiből, mintegy 70,000 darab növénynyel. E tekintetben nincs a birodalomban kert, mely vele mérközhetnék. Csak az öntöző gépet emlitem még föl. Ez gőzerőmű, s a vizet 30 öl magasra tolja föl, minden perczben ad három és fél akó vizet ama tóba, melyben a vizerő egybegyüjtetik.

A kalváriáról akarván szólani megemlitendő, miszerint fény, izlés, és magasztosságban három kalvária vetekedik egymással hazánkban: a kismartoni, selmeczi és eperjesi; az elsőség bizonyosan a kismartoni mellett szól, mit érdekes helyisége is igényelni látszik. Áll egy magas hegyen, van két temploma, kilátása pedig az igen kellemes vidékre, Fertő tavára szolgál.

A nagyobbik templom mind beléke, mind fényes szervezete által méltán vonja magára a szemlélő figyel-

mét; a kissebbiket Sz. Maria képe diszesíti, s hozzá népes bucsujárások történnek; fénye s gazdagsága mindkettőnek eleven szinben tünteti föl a herczegi család vallásos buzgalmát.

Nem nagy távolságra esik a vadaskert a herczegi kastélyhoz, fekszik a pozsonyi országut mellett, s nagyszerű fallal van körülvéve, köre 9,956 öl, s széltében és hosszában 25 fasorral metszetik keresztül; van benne gyönyörü vadászvár, s két fáczánkert; még körében is szigoru tilalom van vetve a vadászatra, innét magyarázható meg tehát, hogy benne, a szarvasoknak, az őzeknek és dámvadaknak egész csordái láthatók. Ennyit Kis-Martonról, s a nagyrészt Miklósunk által vagy ujból állitott, vagy kijavított disz- izlés- és remek műveiről.

Ha mindezekre még egy futó pillantást vetünk, s elgondoljuk eme nagyszerű dolgokra fordított fölszámolhatlan költségeket, épen nem kellend bámulnunk; ha akár itt, akár másutt olvasandjuk: hogy a fényövezte herczeg pénzdolgában nem egyszer jutott megszorult helyzetbe.

Mint intézményei is elég világosan mutatják, ő ritkán látta, még ritkábban lakta Magyarországot, neveltetése, köre, s hivatása nyomán legtöbbnyire külföldön mulatott; 1809-ben a válságos franczia háboruban, mint mondják, — tuláradozó fényköre, és végtelennek látszó jövedelme Napoleon figyelmét is magára voná, s kit ez előleges csalóka számitásaiban Magyarország királyaul kitüze, az ő vala.

Végnapjaiban élv és életerőből kifogyva, mindentől visszalépett, s ismét Olaszhont keresé föl, Comoba vonta magát, s a mennyiben az üditő lég hatott rá: megmeg

annyiban élvezte a természet, a művészet, és gyönyörök örömeit. Neje herczeg Lichtenstein Maria volt, s három gyermeket nemzett, Pált a londoni követet, s aranygyapjas vitézt, ki egyszersmind utóda is lett, az emlitett Leopoldinát, és Miklós Károlt.

Meghalt Comoban 1833-ban novemb. 25-kén.

Mint mondók, Miklósnak elsőszülötte és utóda Pál volt, ki 1786-ban mart. 11-kén született, s elsőbb londoni nagykövet, 1848-ban pedig az első független magyar ministeriumban külügyi ministernek neveztetett ki, 1812-ben nőül vette Thurn-Taxis Károl herczeg leányát, ki meghalt 1817-ben; de már ekkor volt majoratusi örökőse t. i. Miklós, ki született, 1817. s Jersey Sarah grófnőt a szabad angolhon leányát vette feleségül, s már több figyermeket nemzett. Ez rövid ágazata hg. E. Pál Antalnak és herczegi ivadékának. Szóljunk most valamit Pálról.

Atyját ismerjük már; a magas és finom ész, a művelt izlés, a tudományszeretet reá is örökségül háramlott. Az irányában nagy gonddal viseltető apa már gyermekéveiben is minden figyelmét oda fordítá: hogy a lehető legfényesebb és legerkölcsösebb nevelésben részesüljön, hogy előkészítessék ama hivatásdús pályára, melyre őt szánà, s eljutni is hivé; nem kimélt költséget, nem kimélt áldozatot, csakhogy reménydús fiának kellő herczegi neveltetést adjon. Hisz lehetne-e különben is maradandóbb becsü kincset ruházni át gyermekre, mint jó nevelést?

Nevelés teszi az embert emberré, ez ismertet meg teendőinkkel, ez szabja elénk polgári kötelmeinket; ez tanit bennünket megadni Istennek a mi Istenné, embernek a mivel embertársainknak tartozunk; ez ismerteti

meg velünk hazánkat, annak törvényeit és szokásait, ez kalauzol bennünket a nagy világ szövevényes utain. Ha hajlékony és engedékeny korunkban tévutra vezérelteténk, alig találkozandik ember, ki keblünkben a jó, szép és nemesrei ösztönt meggyökereztesse: ellenben, ha az erény magvak gondos kezekkel hintettek belénk, ha az igazság- és becsületesség arczképeivel megbarátkozánk, ha tanultunk törvényt tisztelni és hódolni, hol kell és illik; józan gondolkozásu, és jámbor emberek leendünk.

Pálunknak természetes sajátságai is magas hivatást tanúsítának, a könnyű felfogás, a dolgok józan megitélése, a hű emle, a szives foglalkozás kiváló sajátságai valának.

Atyja diplomatikai szellemben nevelteté, s a fiu e nevezetes pályára bizonyos hivatással látszott birni; az apai fényes udvar, a vele közlekedésben állott diplomatikai világ nevezetesb férfiai, a számos tudós és művészekkeli társalgás, az apa által egybehalmozott roppant szellemi kincsek folytonos szemlélése, a család magasztos hivatása, mind döntő befolyással birhattak fogékony lelkére. Ő sem mulasztott el semmit, csakhogy az apai édes reményeket minél nagyobb mértékben foganatosítsa. Szivesen hallgatta mestereit, örömmel csüggött tanitói ajkán, s maga keresett alkalmat, azokból, mikben már kellő jártassággal birt, akár az apa, akár annak magas vendégei előtt, sikra kelni.

Igy folytatta tanulói pályafutását, igy edzette meg erejét, igy készült világpolgár lenni!

1810-ben már nyilvános térre lépett, s Dresdában mint nyilvános követ működött.

Dresda a szász király lakhelye, csinos város, az Elbénél fekszik, királyi laka igen fényes, sőt tán azt lehet mondani, nincs hasonló nagyságu királyi lak, melyben annyi pallérozottság, annyi csin és tisztaság párosodnék. Láthatta ott az Elbén emelt világhirű hidat, s II. Ágostnak 1736-ban emelt ércz és aranyozott lovon ülő nagyszerű szobrát, a hirhedt udvari templomot, a nagyszerű könyvtárt, Rafael rajzait, a pénz és régészeti legremekebb gyüjteményeket: tehát már ifjabb korában oly helyre jutott, hol láthatott, tanulhatott.

Az ezen időre esett europai megrázkódtatást ismerjük, az ügyek kiegyenlitésére a dresdai ütközet is roppant befolyást gyakorolt, ezt követte Europa helyreállitása; miután ez is meg lőn, az uralkodók oly követeket iparkodtak választani, s oly egyének által kivánták érdekeiket képviseltetni: kiknek ügyessége és tevékenysége mind a politikai eszmék fentartására, mind az ohajtott béke megszilárditására biztos kezesekül ajánlkoztak. Pál férfiasan állta meg a sarat oly időkben is, melyek több kormányra nézve valóban válságosaknak mondhatók, tehát a politikai téren valóban jártas és avatott egyén vala.

S mert anyagi állására nézve is egyike volt ama fényes és hatalmas családfőknek, kik a legmagasabb, és legkövetelőbb körökben is önálló helyet birnak foglalni: lőn, hogy államása fölcseréltetvén, rendkivüli nagykövetül Londonba küldetett; holis 1830—1838-ig a királyi udvarnál mint a londoni conferentia tagja az europai béke föntartásában a legjellemzőbb tevékenységgel működött.

Ki eszélyes eljárása, folytonos tevékenysége, s diplomatai avatottsága felől itéletet kiván : gondoljon ama magas állásra, melyre őt a cs. kir. kormány méltatá, s gondoljon az évek tartalmára, melyeken át a császári udvar politikai érdekeit oly fényesen képviselé. Mondók, miszerint magas küldetésének bokros teendőivel Londonban foglalkozott, s a császári házat mint nagykövet oly dicsően képviselte, hogy, ha ő nem kivánkozik nyugalomba, küldőinek eszeágába sem jött volna fényes, de elég terhes hivatalát másra ruházni.

1842-ben végképen lemondott követi állomásáról; lehet hogy magán érdek, lehet hogy családi viszony indítá őt e lépésre, annyi áll, miszerint ő visszalépett, s magán életet élt.

Visszatért a kedves hazába; tán most kezdte tanulmányozni a nemzet érdekeit, most ismerkedett meg törvényeivel, és szokásaival, most látta, hogy nem ruha, hanem sziv, lélek, és kedélykülönbség is létezik; hogy minden nemzetnek meg van saját jelleme, jellege, és hivatása; hogy bármily érdek vándoroltassa is a nemzetek fiait : végre is midőn magokba térnek, midőn az érdek és élvek lánczolataiból kibontakoznak; egy sajátságos alak áll eléjök a természet gazdag ajándékival, a szépség elragadó bájaival, de egyszersmind az elhagyottság rongyaival. — Hogy vannak érdek, nézet, és hivatás tekintetében egymástól elütő nemzetek, hogy nemcsak egyes családok, de nemzetek is találkoznak bizonyos érdekekben, melyeknek a hú fiúk tartoznak meghódolni.

Ferdinand ült a trónon, népei tisztelték, szerették, magasztalták.

Ugyan lehet-e kedvesebb, lekötőbb látvány, mint az emberiség hivatásának fényfokán oly férfiut látni, kinek nevénél szemünk oly édes örömest megpihen; kinek tetteinél a sziv melegebben érez, s a sok pillanatban annyira megszorult kebel oly megadó érzettel ki, és föltárul?

Midőn a romai birodalom megroncsolt körülményeiben M. Aurelius Probus ült a trónra, s a romlásnak indult ügyeket szilárd kezekkel ragadá meg, egy tekintélyes német iró igy kiálta fel:

„Hierauf aber erhielt das Reich in M. Aurelius Probus einen Herrn, der durch Tugend und Sitte, durch Grösse des Geistes, und durch Hoheit der Gesinnung, durch Kühnheit in Entwürfen, und durch Weisheit in der Ausführung so hoch hervorragt.“ — Vajjon nem egy életet jellemző mondat-e ez, vajjon nem mutatja-e föl az emberi nagyságot teljes valóságában?

S kérdem, van-e fönségesebb látvány, mint látni fejedelmet az ő fönsége dicsőségében egybeolvasztva jóság, erő, bölcseség és igazsággal! Ki nem hajol meg ily fejedelemnek mint emberi hivatása első személyének, ki nem engedi át természeti hivatása szabadságát is örömmel? — ott nem lehet szó vagyonbiztosságról, nem személybátorságról; mert kit mindnyájan szeretnek, mindnyájan őrködnek élete fölött; hála, tisztelet és szeretet mutatkozik minden nyomában: s midőn fönséges hivatása dicső fénysugára körülözönli öt, mint nem ha-

landónak borul lábaihoz; mert azt hiszi, miszerint ő magasztosabb lény, azt hiszi, hogy ő isteni sarjadék.

Ki fogja e mondat valóságát kétségbe vonni.

„Az ember, ki természeténél fogva boldogság után vágyik, s azt békében szereti élvezni, nem igen hajlandó a bizonyos jót a bizonytalan jóért föláldozni.“ - Ez eszme mintegy meggyökerezett, mintegy meghonosult Ferdinand kormánylata alatt minden békepolgár szivérzetében. Ez érzelmet, e gondolatot látszott követni lelépett nagy követünk is, midőn elhagyván az annyi dicsőségkoszoruzta fénypolczot: mint leendő egyszerü honpolgár lépett a magán életbe. Azonban:

A fölséges kormány figyelembe vevén hasznos szolgálatát, s figyelemre méltatván annak a legválságosabb időkben tanusított hűséges ragaszkodását: sehogysem mulaszthatá el, hogy ismét azon férfiak sorába ne emelje; kik hazai hű szolgálatok által egyszersmind a kormánynak is támaiul tekintetnek.

1847-ben már mint soproni főispányt látjuk működni; tehát csakugyan hazájában szolgált, s ép azon vármegyében, melyhez őt annyi édes emlék csatolhatá, melyben annyit birt, s melynek ha hűtlen gyermeke akart volna lenni, inkább magának ártandott, mint hivatalának, mint hazájának.

Pál becsületes honpolgár volt. — Akarod e szónak értelmét tudni? megmondom.

Az igazi honpolgár magas érzelemmel szereti hazáját, s arra törekszik, hogy önmagában adjon a hazának oly polgárt, ki miatt ne kelljen pirulnia, sőt ki annak büszkesége lehessen. Egély és erénytelen ember hazá

ját sem szeretheti; ez összeférhetlen eszme; ki az Ur oltára előtt nem hajol meg, a haza oltárát sem fogja tisztelni. Csak erényes polgár lehet jó hazafi, csak ilyen ember értheti és szeretheti kötelességét, csak ily ember igyekszik azt teljesíteni; képmutató a hazafiságban a leggonoszabb polgár, hiában kiáltja : haza minden előtt, ő mást érez, mást gondol.

Egyet érezzen, egyet gondoljon, egyet tegyen a jó hazafi; ő az, ki soha nem keveredik azok közé — mond P. Silvio, kik a hatalmasoknak hizelegnek, sem azok közé, kik minden tekintélyt gonoszul gyülölnek; a szolgaiság szintoly tulzás, mint a tiszteletlenség. Akár katonai, akár polgári hivatalt visel, czélja nem saját gazdagulása, hanem igen, a fejedelem és nép becsülése, és jólléte.

Ha magános polgár, a fejedelem és nép becsülése és jólléte szinte leghőbb ohajtása, nem tesz semmit, mi azzal ellenkeznék, de igenis tehetsége szerint mindent, mi azt előmozdíthatja. Tudja, hogy minden társaságban vannak visszaélések, s ohajtja, hogy azok megjavítassanak; de irtózik dühétől annak : ki ragadozás- vagy véres boszuval akarná azokat jóvá tenni; mert minden visszaélés közt ezek a legrettenetesbek, ezek a leggyászosabbak.

Nem kiván, nem támaszt polgári egyenetlenségeket; sőt mind példával, mind szóval mérséklője tehetsége, befolyása szerint a tulzásnak, s pártolója az elnézésnek, a békének. Nem szünik meg bárány lenni, hanemha mikor a hazának szüksége van a védelemre. Akkor oroszlánná válik : küzd, és vagy győz, vagy meghal. —

Ez a jó honpolgár arczképe; ilyenek törekedjünk lenni mindnyájan, ilyenekké neveljük a haza szép reményeit: a többi jó az erkölcsi kötelesség eredménye leend.

Nem mondom, mert nem mondhatom, hogy nagyaink is mind igy voltak lelkesülve, de voltak sokan, s ha ők lehettek, miért nem mi? Köre, hivatása, ereje mindnyájunknak ugyan nem egy és ugyanaz, de a közczélnál még is összevágó lehet, s kell, hogy mindnyájan arra törekedjünk. Ki ugy rótta le kötelességét, miként azt férfiui hivatása igénylé, bizton számíthat az említett névre.

Már az anyagi haszon érdekében is mennyi megnyugtató gondolat rejlik e néhány szóban: herczeg Eszterházy Pál M. Oban lakik! hátha még hozzá gondoljuk, hogy a magyar nemzetet megillető szolgálatot visel, hogy saját birtokai körében van, hogy fényes neveltetését és magas tudományát a hazai köz jóllét elősegítésére használja, fordítja?! — Vajjon nem nemes, nem vigasztaló gondolat-e mindez? Nem élvezhetett volna-e ő többet egy világvárosban Londonban? amaz erőt, melyet a közügyek lendítésére fordított, nem pazarolhatta volna-e el künn is? bizvást elmondhatjuk: igen; tehát ha egyebet nem tett volna is, már ezen fényes szellemi és anyagi érdekek is mintegy kivánni látszanak: hogy cselekedete minden hatalmasbra vonzó például szolgáljon.

Igen, elhagyta a gazdag Britthont, elhagyta Albion fényes fővárosát Londont, sőt mint tudjuk hivatalától is visszavonult; de nem mintha a kötelességek terhét akarta volna lerázni — csak restek előtt látszik az elvisel-

hetlennek : hanem mert bölcsen belátta, miszerint rá, mint honpolgárra egyéb teendők is várnak. Ha tisztedet akarattal viszed, látni fogod, miszerint kötelességed mindennemü teljesítésében bizonyos titkos öröm sugárzik feléd, bizonyos titkos szépség foglal le előre, s mintegy uj erőt önt beléd, hogy bármily nehéz, vagy fontos teendők várjanak is rád : öregbedett jó szándokkal fogj azoknak végrehajtásához.

Ilyennek találta magát itthon, ily lélekkel fogott hazafiui kötelmeinek teljesítéséhez.

Megnyugodott lelkes eljárásában a kormány, meg a nemzet becsületes léptein.

Az emlitettem időre esik a magyar természetvizsgálók és orvosok soproni nagygyülése.

Pál akkor ottani főispány volt; Pál tanult, magas tudományu és fényes műveltségű férfiu volt, s birt oly tágas, és terjedelmes ismerettel a tudományok bármily ágában is: mintha az éltehosszat szakmánya lett volna; az emlitett társulat tehát csak magas hivatásának törekedett megfelelni, midőn buvár működésének élére a haza legfényesebb és teljesen képzett fiát ügyekvett állitani. Pál a meghivást elfogadá, s a soproni nagygyülés az ő elnöklete alatt tartatott meg. Az eredményt tudjuk, nem oly rég történt, hogy mint ó dolgot elsorolni kellene.

Természetvizsgálok, — kutatók, — buvárok ; mily roppant horderejü szó ez, s mégis mily csekélyre méltatják sokan; halljunk csak róla egy szakembert szólani : A természettel az ember ép oly különböző viszonyokban áll, mint az emberekkel; s miként a gyermeknek gyermekesen mutatkozik, s gyermekes szivéhez gyöngéden

ragaszkodik: ugy istenileg mutatkozik a teljesen pallérozott embernek, s ennek fellengző szelleméhez alkalmazza magát; — innét különféle természeti nézetek származnak; s ha egy helyütt a természet szemléletè vig ötlet, vagy vendégségre ajánlkozik: másutt már buzgó vallássá változva, egy egész életnek ad irányt, magatartást és felséges jelenetet.

Már a gyermeki népek közt, vagyis az ó világban mond Navahi — voltak oly komoly elmék, melyek előtt a természet istenség képe lön, mig más vidor szivek csak mulatság teremének tekintették; a levegő ezeknek üditő ital, a csillagok éji tánczolásrai gyertyák, a növények és állatok csak böcsös ételek voltak, s e szerint a természet nekik nem látszott, mint csöndes és csodateljes templom: hanem mint vig konyha, és fölszerelt élelemtár. Ez eleven képe az emberi elágazó nézeteknek.

Vizsgálódásunk eredményét többnyire ész vagy szivsugalmak teremtik elő; ez mind félszeg, mindkettőnek kell öszműködnie. Az érzékileg eszmélkedő ember paradicsomnak; a búskomoly szomor honának, siralom völgyének, s minden élő lény roppant temetőjének tekinti: mig a gonosztevő rettenetes jeleneteire függesztvén bünös pillantatát, oly országot képzel abban, melyben a sötétség szellemei uralkodnak, nem lát benn csak boszuálló istenséget, mely kinzó szellemeit a gonosztevők után menesztgeti, vagy a jámborok megkisértésére használja föl: ellenben a vallásos és erényes embernek a természet a legkellemesebb alakban jelen meg, benne látja észsugalmait, és szivhajlamait találkozni, egyesülni, benne látja a mindenség tükrét, benne ama világot, melyben

szeretet öleli át, szeretet környezi és vezéreli; Isten templomának tekinti az egészet, melyet mindenható kezek raktak össze, melyben a legfőbb lény végetlen különféleségben nyilatkoztatja ki magát.

Mennyi titok rejlik a természetben, csak buvárok birják képzelni is, hogyne kellene tehát örvendenünk, ha találkoznak férfiak: kik tanulságos kutatmányaikat a néppel is megismertetni törekesznek, ha serénykednek elnyomni a balitéleteket, a babonát, mik az oktalan népet annyiszor tévutra vezérlik, mik szellemileg és anyagilag annyiszor ártottak a vak emberiségnek. Az emlitett évben mint mondók, ily hasznos társulat élén látók működni Pált is: az emberiségnek akarván mutatni; miszerint ő is kedvelője, ő is barátja ama tudományoknak: melyek a nép fölvilágositása, s annak üdvös vezérletére legfontosabb hatást gyakorolnak.

Ily körülményben, ily hatáskörben találta őt az 1848-ik év, beérvén hosszas távolléte után a hazai s nemzeti ügyek és érdekek zajtalan tanulmányozásával, melyek iránt bokros foglalkozása közepette is oly szives örömmel melegült föl: jó, üdvös sőt kellő kötelességnek találván a nemzettel, annak viszonyaival megismerkedni, örömei és fájdalmaiban osztozni; mit megis tőn.

Bizvást elmondhatjuk róla, miszerint ő hosszas tapasztalás-edzette diplomata volt, miszerint a kabineti ügyekben teljes jártassággal birt; ha ennyi érdekeltséghez hozzácsatoljuk a fényes állást, a sokatmondó nevet: épen nem kellend bámulnunk; miszerint mindjárt az első független magyar ministerium is azon volt, hogy e fényes

nevet mielőbb megnyerje ügyeinek; — a martiusi napok meglepték, de meg nem rendítették.

Gr. B. Lajos ministerelnökké neveztetvén, első fordította oda minden ügyekezetét, hogy ministeriumába eme hirhedt szakembert is bekeblezze; ügyekezete czélt ért, s herczeg Eszterházy ujjá született hazája iránti kötelességének tartá a bécsi udvar melletti, ő felsége személye körül levő, s közönségesen bár hibásan külügyinek nevezett tárczát elfogadni. Statustitkárnak maga mellé Pulszki Ferenczet választá meg, s benne igen ügyes embert vett oldalához.

Pulszky fiatal — 1814. sz. — ügyes és tapasztalt ember volt, beszélt több tudományos nyelvet, bejárta Münchent, Milanót, Velenczét, Florenczet, Romát, Nápolyt, beutazta egész Némethont, Belgiumot, Hollandot, Franciaországot, jogtudós, politikus, és iró levén: valóban hű szolgálatokat tehetett; hozzá mert művelt és gazdag férfiu volt, csak hivatása nyomán járt: benne tehát oly embert talált Pál, kit bizvást nevezhetett statustitkárnak.

A bécsi ministerium föladata volt, az austriai és magyar ministertanácsok közt közvetitői szerepet vinni: azonban az austriai ministerium bár személyeit és elveit egyre változtatgatá, s minden izgalmak iránt engedékenynek látszott is: a magyar ministerium ellenében mindenkor bizonyos felsőbbségi szerepet igényelt, és jegyzékeire kitérőleg válaszolgatott. Ha két ministerium küldöttsége összejött, az austriai küldött tag közönségesen azt nyilatkoztatá, miszerint neki csupán arra van utasitása: hogy hallgassa meg mit a Magyarok ajánlanak, de

részéről azzal, hogy inditványnyal lépjen föl, megbizva nincsen.

A custozzai győzelem után az austriai ministerium már nyiltan lépett föl, elkészült a hires Staatsschrift, mely a magyarországgali viszonyra, miként azt a ministerium felfogá, teljes fényt vetett. E dolog aggodalmat szült mind a magyar ügyérségben, mind az országban. Utóbb, — augustus végén, magyar ministeri küldöttség ment Bécsbe, a küldöttek gr. Batthyány és Deák voltak, ezeknek fogadtatása azt tanúsitá: hogy hivatalok további viselése lehetlenné vált.

Pál sima diplomata volt, a dolgok folyamából könnyen vont következtetést az eredményre is; látta az austriai ministerium magaviseletét, megértette a magyar ministeri küldöttek fogadtatását, s hamar számot vetett magával, hivatalával. Ide járult az is, miszerint az Augustus utóján történt jelenet óta az udvarnál is hidegen láttaték, a dolgok is igen fenyegető bontakozásnak indultak. Elhatározta tehát magában, onnan, hol teendője ugy sincs, visszavonulni; határozatát cselekedettel váltotta be, és september elején a ministeri tárczát letette.

Most ismét magán életbe lépett, s mint neki a körülmények sugallták, teljes elvonultságban élt, azon levén minden ügyekezettel: hogy sem ő, sem családja az uralkodó ház iránti ragaszkodásában ne tágitson, sőt ismert hűséges ragaszkodását irányában mindenütt és mindenben szeplőtelenül fentartsa. Ügyekezetét mai napig is megtartotta, hive, kedvelte az udvarnak, mint volt mindig. Tette, és eljárása elég bizonyság arra,

hogy őt a forradalmi emberek közé számítni sehogysem lehet; körében, hivatalában mindig törvényes uton működött, sem tett, sem tanácscsal nem lépett fel ott, hol a birodalmi érdekek tágitása czélba véteték, hol az austriai ministeriummali jó egyetértést, vagy annak érdekeit csak megis zilálhatta volna. Miután kilépett is, kedves embere maradt a kormánynak, mint volt, midőn Batthyány ministeriumába lépett.

A martiusi engedélyek kinyeréséhez ugyan határozottan járult hozzá ő is, tanácsolván kegyes fejedelmének, hogy csak ez uton lehet a birodalom drága kövét, Magyarországot, megtartani; de ép neki jutott azon hely, mely loyalis érzetével a legmegegyezőbb vala. Ő közvetitő szerepet játszott a korona és nemzet között, s szerepét ministerkedése végperczeig igen eszélyesen vivé; mihelyt pedig az ügyek oly fordulatot vőnek, hogy kötelesség-parancsolta eljárása ellenkezésbe hozandhatta volna önmagával: noha igen fényes volt állása, azt is azonnal elhagyá.

Mint tudjuk avatott diplomata volt, a kabinetekben teljes otthonossággal birt, igen hihető tehát: miszerint az orosz ágyuk hangjait idejekorán meghallhatá, a vérszagot jókor megérezheté; tehát már a martiusi napokban láthatá a kikerülhetlen jövendőt; ministeri eljárása csupán a királyi levelek és intézmények ellenjegyzésére szoritkozott, s igy majdnem azt lehet mondani: ő miben sem vőn részt. Bécsben maradt folytonosan, politikába nem vegyült, semmi bonyodalmakba nem avatkozott; a székvárosban gyakran megjelenő magyar küldötteket szivesen látta, sőt vendégszeretetével meg is lepte nem

egyszer őket. Utóbb azonban elhagyta Bécset is, és september elején uradalmaiba vonult.

Ez volt Pálnak a forradalom folyama alatti köre, cselekvése, és története; hazája ügyeit azután is figyelemmel kisérte, de a kormánylati ügyektől tova maradt; ha részt vett valamiben, leginkább oda működött, hogy a hon anyagi érdekét segítse előmozditani, hogy pártolja ama vállalatokat, melyek a nemzeti jóllét fejlesztésére határozott befolyást gyakorolhatnak, minők példaul a vasutak.

Átalános jellemzése ez: Pál teljesen kimüvelt, és kitanult udvari ember; ragyogó nagy uri modorában, hajlamaiban, szokásaiban, tapasztalt diplomata, s hosszas tapasztalás által edzett tapintatánál fogva biztos politikai hévmérő. Élénk, elmés, udvarias, salonszerü; a kabinetben ügyes dolgozó, az angol okos, és előrelátó diplomatia nevelte. Ünnepélyes alkalmaknál egygyé olvad benne a XVI-dik század gazdag magyar magnása, és a XIX-dik századiki angol büszke lord annyira, miszerint minden föllépte az utólérhetlen magyar oligarchát jellemzi. Állitásom bebizonyitására nem kell messze mennem adatokat felhoznom.

Ki nem ismeri a ma uralkodó orosz czárt, Sándort; vagy ki nem hallott annak mesés fénynyel párosult megkoronáztatásáról? Europa minden jelentékeny udvara képviselve volt, az osztrák cs. kir. uralkodó házat Pálunk képviselte; pazar, de mégis izlésteljes fénye, jelmeze, adott ünnepélye közbámulás tárgya lőn; magyar magnási felbecsülhetlen öltönyét minden jelenlevő megcsudálta; cselédeiről, kisérőiről, s minden magával vitt

készletről eleget regélnek a napi mondák; olvassunk párszort az általa adott dálidóról.

1856. september 27-két irtak; termeibe csak a legmagasabb vendégek valának hivatalosak, e minden izlés és kivánalmon felülálló diszitményt a népnek nem jutott alkalma megbámulhatni, mondom tehát, csak legmagasb vendégek valának hivatalosak. „Tündéries" hangzott önkénytelenül minden ajakról, midőn az ünnepély megkezdődött, „varázsszerü, igazán herczegi, méltó a Moszkvában képviselt nagy hatalomhoz" és az egész valóban tündéri látvány volt.

A terem, mely mintegy varázsütésre állott elé, a legszebb virágok, pálmabokrok, és szökőkutakkal rakott kertével; a medenczékből a viz kristálytisztán ömlött, szobrai és imolájával, mely az udvar számára készült, emelvénynyel átellenben állott, karcsu hófejér szőnyeggel bevont, és gazdagon aranyozott oszlopaival, melyek a csillagalakra szőnyegezett boltozatot emelték; ezer gyertyáival, melyek roppant kargyertyatartók, vagy csillárokban, mint fényes nap világították be a termet.

A gazdag egyenruhák aranya, gyémántja és ezüstje, a hölgyek pazar ékszerei, a szemet csaknem vakitólag csillogtak, és tündöklöttek; az egész ház nyitva volt, és valóban annak festői látványt leirhatlan derültséget okozott; midőn a derék zenekar játéka alatt a teremben tánczoltak : azon urak és hölgyek, kik a tánczban részt nem vettek, páronként vagy csoportokban a termeken keresztül lépcsőről lépcsőre minden irányban kéjsétáztak. Sehol tolongás, és mindenütt csodás rend.

Minden, ki rangja által az állam szolgálatában, vagy

állásánál fogva, a társaságban igényt tarthatott a bálra meghivatni, megjelent, és beszédében nem talált elég hálaszavakat azon feledhetlen szeretetreméltóságért, melylyel Ligne herczegnő a háziasszony szerepét vitte; azon nyájas méltóságért, melylyel a követ mindenkit fogadott, és a tartózkodásteljes előzékenység miatt, melyben a követségi személyzet tagjai egymással vetélkedtek.

Az udvar 10 órakor érkezett, a czár, mint szinte Konstantin és Nikolajewich Mihál nagyherczegek sz. István rend nagyszalagját viselték. A polonaiset, melylyel a bál megnyittatott a császárné Eszterházy Pál herczeggel, a császár Ligne herczegnével, és Konstantin nagyherczegnő Eszterházy Bálint gróffal lépdelték. stb.

Az esteli 5 nagy, és 9 kis asztalnál szolgáltatott föl, és gazdag kiállitása mindennemü és alaku ezüst edényeken, különösen a 120 személyre számított ezüst asztali étszerek nem kevéssé költötték föl a vendégek bámulatát. A bál szakadatlan élénkség közt reggelig tartott, és bizonynyal szép és maradó emléket hagyott maga után.

Ily pompát és fényt szokott mutatni nyilvános ünnepélyeken herczeg Eszterházy Pál.

Az orosz „Invalide“ néhány jellemző sort mutat fel kitüntetéséről, midőn az ő magasságához intézett czári leiratot közli magának a czárnak aláirásával, a szavak ezek :

„Azon ohajtással, hogy ön iránt koronázásunkon, mint ő felsége Austria császárja rendkivüli követének jelenléte alkalmából, különös jóakaratunk tanubizony-

ságát adjuk : önnek a sz. Andrásrend gyémántokban ide mellékelt jelvényeit adjuk és adományozzuk. Jóakarója. Sándor.“ Különben a herczeg él ma is, ép egészségnek örvend, s mint elődei magas fényének dicsőségét nyugodtan élvezi, s áll mint megrongált part mellett az érintetlen tölgy, melyet a sodró ár kikerült, a sodró ár mondom, mely annyi sok jót és roszat magával ragadott.

Gr. Széchenyi Pál, kalocsai érsek.

A Széchenyiek.

Mielőtt e nagy név másodszori említéséhez fognék; jónak találom egyetmást az életrajzokról, s azoknak olvasásáról fölmelegiteni: nehogy valaki azt oly közönyösnek tartsa, mint bármily más tárgyak elsorolását. E figyelmeztetést tán legelső hősömnél kellett volna fölemlitenem, azonban az emberi természet rendesen oda vonzódván, hol legtöbb érdeket lel viszonyaihoz képest, történik: hogy a nagy hangzatu nevekben is szivesen tesz válogatást. E név Széchenyi bizonyosan mindnyáját és pedig közelről érdekli, nem lesz tehát fölösleges oly névnél kérni figyelmet, melyen három századnak dicsősége sugárzik át, s mely adott a hazának hatalmas közbenjárót, nemtőt, vezért, apostolt, melyben megdicsőültünk mindnyájan.

Az ily rajzoknak czélja nemcsak a származot, és élet változatainak hideg fölemlítése; hanem az emberi természet nagyságának, de egyszersmind gyarlóságának, is megismertetése: hogy a jóra nemes példák által serkentessünk, a hibáktól káros eredmények által visszatartassunk. Az olvasó keble magasan dobog fel, s lelke a kitüntetett emberi méltóság által magához az istenséghez emelkedik; midőn az emberiség gyöngyein átpillant,

midőn gondolkozásmódja, hajlama, és tetteihez hasonló érzést, indulatot, és irányt talál: mig a botlások olvasásában saját gyöngeségére is rábukkan, s figyelmessé, és ovakodóvá tétetik; megtudja tehát és látja azt, mit másoktól vagy nem hall, vagy hallani, láttatni sem szeretne.

Ki munkásságra hivatott, kinek lelke szivesen tévedez a multak eseményein, s azért tévedez, hogy belőlök bölcs következményeket vonjon ki: látta az emberi méltóságnak halhatlan példányit; s a hiv vezérek által maga is hasonlókra buzdítatik; a szent tüz, mely ily eszmélkedések közepett lelkében lángra gyul, egy életpályának szolgál kalauzul.

Ha pályát akar választani, előtte lobog a fáklyafény, mely biztos irányra mutat; ha már tért foglalt, látja az élet viadalait, s kitartó lélekkel ügyekszik czéljához. Igy használnak az életen keresztül mentek árnyékai a siron innen maradottaknak! Az olvasásnál tehát figyelni kell, mindarra:

Mi a czélba vett egyéniséget meghatotta, mi őt hajlamra, akaratra birta; mert a lélek csak akkor cselekszik önkényt, midőn természeti ösztönből cselekszik; s neveltetésünknek mindenkor az legyen főhivatása: hogy miután Isten, világ, s minmagunkkal megismerkedtünk: lelkünk a gépies kimértségből vetkezzék ki, s önerejével működjék.

Olvasmányok, látványságok hatnak legkivált az ifju kedélyre, s e hatás legtöbbnyire tüköre a lélek leendő önkénytes működésének, az ifju hajlamnak, s a még nem ismert hivatásnak. Thucydites könyekre fakadt, midőn Herodot történelmének felolvasását hallgatta, s

pedig csak 15 éves vala, s az ifju elfogultság nem kerülte ki a történész figyelmét; rögtön atyjához fordult, s fiának leendő nagyságát előre megjósolta. Cató 14 éves volt, midőn őt nevelője — Sarpedon — Syllához vezette. Egy halom levágott fül vala ott látható, a fülek jeles romai polgárokéi valának; — a nép mely e látványt körülfogá, eliszonyodott, és keservesen zokogott. Cató nem a közsopánkodáson indult meg, de a dolog lényege hatott lelkére.

Haragra gyult az alig serdülő növendék, s gyönge és tehetlen ereje cselekvésre lángolt föl.

Mit akart tenni, minden történetbuvár ismeri.

Ime a haza szabadságára büszke lélek az emberi méltoságot lealázó igazgatást már ifju korában is nemes lélekkel gyülölé.

Nem arany veszteget meg embert és nemzetet; ártalmatlan és hatástalan dolog ez oly egyéniségeknél, kik elvnyomon, és bizonyos irányban haladnak: hanem ferde nevelés, korcs szokások, kéjpéldák, s erkölcstelen emberek társasága; a történelem, ha mitsem jegyzett volna is föl, mint egyes családok vagy nemzetek emelkedésének vagy bukásának okait: ez egyért is megérdemelné, hogy szeretet és tisztelettel olvastassék. Ez tünteti föl az emberi nagyságnak fényfokát, ez rántja le a hazafiatlanság álarczát; ebben istenül meg az emberiség, ebben ragyog fel az emberi nem méltósága: de egyszersmind ebben vesszőztetik meg a bün, ebben mutattatik ki a kárhozat utja, ebben tün fel a parányiság, a nagyság!

Ha ember, tudós, művész, hazafi, honpolgár, keresztény, bajnok, fejedelem, bármi ohajtasz lenni, a történel-

meket tanulmányozd; az emberi boldogság, az emberi tökély eszközeivel és elleneivel ott található fel. — Az ember nem született zugnak, nem magának; hivatása cselekvés, dicsősége köre egy világ; minél szélesebb kör ajánlkozik a munkálkodásra: annál tágosabb, annál magasztosabb tér után vágyakodik, annál nemesebb, annál hasznosabb tettekre lángol föl: Innen van, miszerint kell, hogy minden nagyratörő léleknek legyen nemzete, melyhez magát csatolhassa, mely lépteit támogassa, mely tetteinek örököse legyen.

Nézzétek Göröghont, ott királyok haltak meg a nemzet boldogításáért; mert átalános volt a meggyőződés, hogy a veszélyeztetett haza csak igy leend megmenthető; az apák hálaáldozatokat mutattak be, mert gyermekeik a haza harczában hunytak el! Nézzétek Romát, a Coclesek, Deciusok nagyobb dicsőségnek tartották meghalni a közérdekért: mint bármily haszonvadász hosszú életet élni. Ott van Brutus, ki behunyta ugyan szemeit, de honáruló gyermekeit mégis megölette! Csak ily országok emelkedhetnek magasra; mert van bennök erőslelküség, van önmegtagadás, tiszta és egyszerü erkölcs. Egyébiránt nem kell nekünk oly távolba mennünk, hazánk is hősök hazája; ha más néven nevezzük is őket, voltak nálunk is Camillusok, Leonidások, s voltak királyaink is, kik közvitézként állottak sikra, csakhogy az ellen lealázva, a haza mentve legyen.

Hazánk sok koszorút mutathat fel a multból!

A Széchenyi család multjába is igen gyakran belefonódnak a nemzet babérai; amaz utakon melyek babért teremnek, gyakran találkozunk e nagy hangzatú névvel;

nemzedékről nemzedékre, firól fira szállott e nemzetség magasztos hivatása; mintha égő oszlopul emelte volna ki a gondviselés, hogy a sötétben tévedezőknek utmutatóul szolgáljon.

Ha bölcsőjét keressük, aligha Nógrádmegyében, Széchenben nem találandjuk, az Oesterreichische National-Encyklopaedie legalább onnan származtatja, s egy bizonyos monda nyomán már a franczia és nápolyi trónviszály idejéből emeli ki, midőn t. i. az Árpádok kiholta után az Anjou család nyeré el a m. királyságot; mások e név dicsőségét a magyar kereszténységgel egy korúnak állitják. Mindegy ha mai, vagyis uj név lenne is, annyi hazafiság, annyi önállóság, s oly bokros viselt dolgok csatlakoznak hozzá, hogy bizonyos büszke érzettel sorolhatjuk e nemzet legragyogóbb nevei közé. Határozottan ennyit tudunk:

A családnév Széchenyi Mihálban örökült meg, ki Zrinyi Miklósnak, a magyar Leonidásnak fegyvertársa vala, és Schvendi Lázár legtapasztaltabb vezér nyilatkozata szerint egyike volt a legbátrabb, leghatározottabb jellemű hadfőknek; ifju korának eseményei elmerülnek ugyan a zivataros idők tarka szinezetű tömkelegében, de mind a megbizás, melyben az emlitett fővezér részelteté őt, mind a kivitt dolgok Pápa és Veszprém alatt, benne kemény katona, rendületlen férfiu, s kitünő jellemű honpolgárra mutatnak.

Ugy látszik, már ekkor férfikorát élé; de a rábizottakból bizvást következtethető; miszerint ifjabb éveinek munkakörét is hason foglalkozások edzék meg. Szulejman ült az ozmán trónon, Magyarhonban s az azon elkö-

vetett méltatlanságokat kiki ismerielég tér ; nyilt tehát minden jobb keblű honfinak hazafiui tartozását leróni. Azon időben ifjainkat katonai pályára soha nem kelle nógatni, önkényt is fegyvert ragadtak azok, s mint sasok szálltak vivni: csakhogy a gyülölt ellent földre teperjék, csakhogy a hazát megszabadítsák, csakhogy őseik babérain nyugodt lélekkel legeltethessék szemeiket. Koháry a Lévánál dicsően elhullott bajnok apának véres köntösét mindennap megpillantá, kardját már ifjabb éveiben is gyakorta oldalához illesztgeté, buzogányán gyönge erejét edzegeté; hogyne váltak volna tehát ily ifjak mindannyiszor hősökké, valahányszor a cselekvésre tér nyilt, valahányszor őket a közügy csatamezőre szólítá? Az ifjúkornak eseményei gyakran álomként tünnek el, de milyen volt legyen foglalkozások, mutatják érettebb kori tetteik.

Minden lépés, minden tény magával hordja következményei csiráját, tünékeny fellobbanás nem szokott nagy tetteket szülni.

Szulejman egyre böstörködött, a harcz és foglalásra mindig kereset és talált alkalmat: Miksa már aggódni kezdett; de miután belátta, hogy a Magyarnak harcztér az eleme, hogy e nemzet ott keresi és találja fel a dicsőséget, ő is ebbe vetette minden reményét, és nem csalódott. Felhivta a nemzetet, örömmel lelkesültek fel a fejedelmi fölhivásra, s meginditatott a nagyszerü hadjárat a rakonczátlanul garázdálkodó ellenség megzabolázására.

A Magyarország megszabaditására szorgos gondot fordító Miksa igen ügyesen választá meg hadvezetőit, Eck, Schvendi, mindig azon hősök között fognak szá-

mittatni : kik az osztrák birodalomnak igen hű szolgálatokat tevének. Mihálunkat mindkettő kedvelé, iránta mindkettő előzékeny bizalommal viselteték, a harcztéren mindkettő örömmel üdvözlé.

1564-ben béke köttetett a törökkel; ez nem elégitette ki a magyar nemzet kivánalmait : más oldalon pedig Szulejman a régóta követelt adókat nem kapván meg, önkénytes kármentesitésül hazánk több nevezetes helyiségét foglalá el. E tett mind a kormányt mind a nemzetet határozott harczias hangulatra birá : s ennek következtében szólitá Miksa fegyverre a nemzetet, és ennek következtében történtek a nagyszerü hadmenetek az említett férfiak szerencsés vezérlete mellett.

Szulejman a készületeknek készületekkel, a harczias hangulatnak kész hadseregekkel felele meg; elfoglalá Palotát, Gyulát, Veszprémet, s egyéb jelentékeny helyeket, seregei annyira megszaporodtak, hogy az országot mintegy elözönleni látszának; tehát nem volt város vagy erősség, melyet a szerteszáguldozó rakonczátlan csapatok végveszélylyel nem fenyegettek volna.

Schvendi egy pár jelentékenyebb vállalat kivitelét teljesen Széchenyire bizta. Mint dandárparancsnok elsőbb Pápa alatt kisérté meg hadi szerencséjét, hol is ügyes tapintatot, és jeles avatottságot tanusitván, megmeg a másik vezérnek, Ecknek vonta magára figyelmét. Eck Veszprém fölszabaditásán működék, s hogy a megszálló török és tatár csapatoknak a végcsapást is megadja : egy jelentékeny magyar hadosztályt állitván egybe, annak élére Széchenyi Mihált rendelé.

A föladat nagyon csiklandós, a kimenet igen kétesnek mutatkozék, az Ozman igenis tulnyomó erővel rendelkezék; Mihál azonban ennek daczára sem rettent vissza: sőt bizton számítván az elkeseredett védelemre, minden intézkedéseit oda fordítá, hogy minek erővel nem szegülhetend ellene, fortélylyal verje azt vissza. Számot vetett tehát szigoruan magával és hadaival is, s azonnal rohamra indula.

Veszprém ma is kemény kőalkotmány, minő lehetett még akkor? tehát minél számosabb vala a védcsapat, minél makacsabbul daczolhatott természeti helyiségére nézve: annál elszántabb harcznak, annál határozottabb vitézségnek kelle kifejlődnie. Hogy Veszprém csakhamar elesett, s magyar csapatok vevék birtokukba: kizárólag Széchenyi erélyének, s bölcs intézkedésének köszönhető. Mutatja ezt az eredmény.

A fővezér minden visszafoglalt helyet azonnal följelenté a kifejlett vérontás eredményével, a csatahősök neveivel, s a vezérek jellemzésével együtt. A vérküzdelem 1566-ban történt, s Mihált még ugyanazon évben mint várparancsnokot üdvözöljük. Miksa király ugyanis Széchenyiben egy nagyratermett, hős lelkületü s tapasztalt hadvezetőre ismervén: Veszprém várának parancsnokává tevé, s annak védelmét szabad rendelkezésére bizá; hogy pedig magas hivatásának annál fényesebben megfelelelhessen, tetemes haderőt ada rendelkezésére. Igy lőn méltányolva csakhamar magas érdeme, s az ujdon ütött vezér igy alapitá meg fényes nemzedékét örök időkre.

Mihál után számos nagy és babérkoszoruzta nevet

lehetne ez ős családból fölemlíteni, kik majd fegyverrel kezeikben vivának meg férfiasan a nemzet dicsőségeért, majdmeg mint békes polgárok törekvének a közjóllétet előmozdítani : azonban a történet évlapjai ugy is felmutatják azokat koszoruikkal, érdemeikkel saját helyökön. Mi térjünk át Györgyre.

György üstököse családának, üstökös csillaga nemzetének; őt bizvást nevezhetni oly férfiunak, kit Isten jó kedvében szokott adni nemzetének, kit a gondviselés magas szerepekre jelöl ki, kit az Ur tüzoszlop gyanánt állit fel milliók közt : hogy mindannyian oldalához seregeljenek, hogy hallják ajkairól a hitbizomány kenetdús szavait, hogy biztos léptekkel kövessék a tért, melyet ő mutat ki : vallás, tudomány, harczpálya, és erkölcsiség mezején.

György a hirhedt áldornagy 1592-ben született, Széchenben Nógrád vármegyében.

E név Széchenyi György a haza és egyház emlékezetében ott áll: hol a hazának és egyháznak legnagyobb tisztelet, legméltóbb bámulatrahivó nevei állanak; másokat zajos, országos horderejü dolgok tettek nagyokká, másokat a közjó melletti csöndes munkálatok emeltek fénypolczra : Györgyünk mindkét érdemben oly fényt deríte családára és honára, minővel a hazai földön kevés név, kevés sarjadék diszeskedik. Voltak nagy emberek, kik nevöket csodálatnak köszönék: ő tettei eredményének a köztiszteletnek tulajdoníthatá; ott bámulat, itt valóság ada nevet, s ép ez az, mi őt minden oldalról érdekes egyéniséggé teszi.

Vannak szülék, kik gyermekeik első lépteitől mit-

sem remélnek, vannak kik igen sokat, mindent; de sem ezek, sem azok nem nyulnak ama módokhoz, melyek ott irányt adjanak, itt biztos vezérül ajánlkozzanak. S innen származik, hogy mig az elsőknél a czélszerü nevelés és tanitás a tévutra sikamlottnak határozott irányt adhatnának a jóra: emezeknél, ha a vak elbizakodottság ugyanazon eszközök által elháríttatnék; a különben is nemes természeti törekvés a leggyümölcsözőbb fául lehetne tekintendő. Tehát a szüle, ki gyermeke növelésében mellőzi a kellő eszközöket, nemcsak magának árt: de árt sarjadékának is, midőn szivzálogának legfőbb kincsét, a nevelést elhanyagolja. Nem elég, hogy észszel birjunk, nem elég, hogy a természettől jó érzelmü szivvel áldassunk meg: kell, hogy mindkettőnek jó irány adassék.

Valami közönséges dolog, embert működni látni, de igen látni oly embereket működni, kik a dologhoz értenek, kik birnak képességgel a szerencse és körülmény felhasználásához, kikben a lélek hajlammal párosul, kik ügyeiket hamarébb látszanak végezni, mint kezdeni: már az nem közönséges dolog. — Csak oly emberek birnak tetteikben határozott szinezettel: kiknek keblében jogérzet honol; az ily kebelben megterem már az erény, mert a ferde érzületek lenyirbálvák, mert önmagának korlátolása által az emberi érzéki világ is megtisztítva lőn. Mindezt csak okos nevelés hozza meg.

Györgyünk szülei a növekedő ifjuban korán megpillanták a szép észt, a nemesrei hajlamot, de nem hagyák magokat elkábittatni; hanem minél szebb reményü jövőt igérének magoknak: gyermekök fejlesztésére

annál több gondot, annál nagyobb figyelmet fordítának. A haza nem ad mindenkor, de sokszor követelhet, mert adott őseinknek, gondolák magokban; s minden ügyekezetöket oda fordíták: hogy a szép ész és nemes hajlam kellő kalauzok által vezéreltessék.

Tehát mit tevének? azt mit mais sokan mulasztanak; mitől mais sokan, minthogy magok sem kisérték meg, visszaborzadnak; mit magasabb, vagy kényesebb származatukra nézve mais sokan oly szivesen mellőznek: gyermeköket iskolába küldék; hogy lásson, halljon, tanuljon, tapasztaljon; hogy, ha nyilvános térre készül, ifju erejével is nyilvánosan törekedjék megküzdeni. Családneve már ősi tettekben ragyogott; tehát annál lélekismeretesebb dolognak tartották, megadni neki is mindazt: mi őt korának, egyházának hű polgárává, teheti.

Sokszor megzaklatták balesetek e hont, de jobbai kétségbe soha nem estek; sőt minél inkább megnehezült az idők viharos járása fölötte: gyermekei annál határozottabb tetterőben törekedtek föllépni. Pusztitotta Tatár, irtotta Török, s a nemzet mégis él nyelvben, ősei emlékében; mert jókor ébredett, jókor cselekedett; mert törekedett megadni gyermekeinek azt: mi a multat emlékezetessé, a jövőt varázserejüvé tevé, mi edzett lelki erőt, szült tettakaratot. De ne eszmélkedjünk, nézzük inkább, mint törekedtek a gondos szülék Györgyünket derék emberré nevelni.

A házi nevelés köréből kiemelkedvén, és kellő alapismeretekkel birván: azonnal Nagy-Szombatba vivék; az ottani iskolák akkor igen magas hirben álltak,

az ifjuság minden oldalról igen szép számmal sereglett egybe. Némelyek visszaborzadnak a vetélytársaktól, hogy gyöngeségök feltünőbbé ne váljék : György maga is oda kivánkozott, hol a nemes vetélkedésre tágosabb tér ajánlkozék. Ipar, szorgalom és erkölcsiségben csakhamar társai fölé emelkedék.

Ki a lángeszü növendéket legnagyobb figyelemmel kiséré: az Pázmány Péter vala. – Roma, a pogány Roma is hitt nemtőben, minden egyén, minden tettnek tulajdonított saját geniust: s mi keresztények, kik a gondviselésnek annyi zálogával birunk, mi nem hajolnánk meg őrangyalaink intése előtt, mi nem ismernénk el minden jóra kalauzoló nagyainkban egy-egy őrangyalt? — Ha igen, bizvást elmondhatjuk: Pázmány Péter lőn Széchenyi Györgynek őrangyala.

Bécsben a hirhedt Pázmányféle collegiumot a halhatlan nevü Pázmány Péter alapitá, most, hogy a nagy bibornok a lángeszü ifjunak kellő nevelést adjon, hogy jeles tehetségét határozott irányra vezesse : mind a bölcsészeti, mind a theologiai tanfolyamra Bécsbe szólitá.

Örömmel ragadá meg György az alkalmat, s a külföldnek is csakhamar bemutatá, miszerint ott, hol nemes tüzzel nemes hajlam is párosul : nincs akadály, nincs nehézség a dolgok kivitelében, s hogy mind a családnévnek, mind a fényes bizalomnak könnyü megfelelni: csak ösztön lakozzék a kebelben, csak minden munkálkodásunkban kitartás kísérjen. Keblét különben is tiszta vallásos érzelmek melengetvén, tanulmányi foglalkozásai pedig benne a papságrai hajlamot még inkább nö-

vesztvén : lőn, hogy az esztergomi főmegyébe lépett, s egyszersmind pappá is fölszenteltetett.

Mint pályavégzett, s pappá szentelt uj egyén azonnal hazájába sietett, s lelkészi hivatalkodását elsőbb is Sellyén kisérté meg. A határozott jellem, a tetterős lélek, a tiszta keresztény buzgalom, a lankadatlan munkásság csakhamar ismertető jeleül léptek fel leendő nagyságának. S mint érdemlé, ugyis haladott előre lépcsőnként. A Sellyei hiveknek alig hirdetheté az ur igéjét három hóig: a magas műveltség, a feddhetlen erkölcs máris magasabb polczra emelék.

1645-ben az esztergomi székesegyház kanonoki székkel tisztelé meg, s reá csakhamar vágujhelyi prepostságra emelteték. — Ha minden embernek, annál inkább meg van minden családnak az ő sajátsága. Egyik fukarságban lel gyönyört, s e faragott képnek akartalan is áldozmányul vet mindent; másik a badarságig fényűző, és sem saját, sem családi jövőjére nem gondolván, akkor érzi magát legkönnyebben, midőn kincsgazdag nehéz öltönyeit magára vonhatja; kevésnek adatott meg, hogy nemesen takarékos vagy nagylelkű tudna lenni; hogy kincsgazdag pénzforrásait embertársai boldogitására, vagy a közjóllét lenditésére törekednék fölhasználni.

Ugy látszik, az emberi kebelnek e legnemesebb tulajdona a Széchenyi családnak sajátságos örökje; majdnem példátlan, és bámulatot gerjesztők e nemes családnak nagylelküségi áldozmányai, melyeket majd az Urnak majd a hazának oltárára teve le oly nemes indulattal! ha pedig azon eszközöket veszszük szemlélet alá,

melyeket e család a köztudományosság és műveltség előmozdítására oly bőkezűleg halmozott össze; bizvást kimondhatjuk, hogy mig e nemzet nemzet leend, mig gyermekei kebelében hálaérzet lakozandik: nem lehetend fajunk ivadékának nevezhető, ki e nagy családnév előtt tisztelet és hálaérzettel nem hajoland meg.

Hála a gondviselésnek, e nemes családi hajlamhoz nyitott Györgyünknek tért is, hol önzéstelen nagylelkűségét korlátlanul gyakorolhatá. Ha nagy volt a gondolat az Ur szöllőjében alig működött papot oly gyorsan, s oly fényes polczra emelni: bizonyára nagy sőt magasztos volt a szándék is, melylyel az uj prépost teendőit megkezdette. Első gondolata volt jövedelmének egy részét folytonosan jótékony intézetekre fordítani. Mily isteni ez eszme! Ha minden tehetősb, nem jövedelmi részt, csak a hiu élvezeteknek századát szentelne is hason eszmék foganitására: vajjon az emberi jótékonyságnak nem állanának-e már ezredéves intézetei, volna-e e honban árva, ügyefogyott, béna, elhagyott, ki nem emelne bizalmas szemeket bármily perczben is nagyaink intézményeire? mig most éh, nyomor, fagy vagy keserv őrli le gyakran az árva életet, melyet egy szivemelő részvéthang, egy gondosan félrerejtett fillér könnyen képes leendett megmenteni.

Hát az annyiszor félreismert hon nem lenne-e nagy gyermekeiben, s gyermekeinek felebaráti szeretettanusitó tetteiben; állna-e emléktelen annyi tér, melyeken a legnemesebb keblek hulltak el áldozatul, állna-e rideg elhagyottságban annyi fényes családi sarjadék, kiknek feje kábul meg, midőn ősei sasfészkére fölpillant. Mi em-

bert emberhez legmaradandóbb lánczolattal füz, az a jótékonyság; és szinte jótékonyság az is, mi embert embernek legnagyobb kegyelettel emel föléje. Az irgalmas férfiu — mondják a sz. lapok — maga lelkével cselekszik jót; s ki irgalmasságot gyakorol, életet talál.

Mondók, miszerint Györgyünknek első föltéte volt, jövödelme részét emberbaráti intézményekre és szent czélokra forditani, s hogy a gondviselés e tért megis adá neki: a ráruházott prépostság első alkalmat szolgáltatott neki. A prépostsághoz tartozó templomok és épületek mind roskadozó állapotban voltak, a folytonos háborgások majdnem minden javát zálog ala veték; tehát, ha az egyszerű czimet kiveszszük, emez egyházi fényes méltóság helyreállitására majdnem uj alkotóra vala szükség; ama valóban ugy nevezhető török világban egyházi és családi jószágokra nézve ez nem vala ujdonság: s hogy megmeg visszaállittattak, csak ama nagy férfiak erénye és erélyének köszönhető, kiket a gondviselés utmutatókul állita a dolgok élére, hogy mint Prometheus állitsanak, alkossanak, teremtsenek.

S Györgynek, hogy legnemesebb hajlamának félreismerhetlen jeleit adja, csakugyan ily térre vala szüksége. Adott neki az Ur, adott a hon, hogyne érezte volna kötelességül szinte adni? Midőn a prépostságba lépett, elfogult lelke az Ur oltárát oly elhagyatva látni; midőn egyéb épületeket pillantott meg, oly visszásnak látszott előtte ily gazdag egyházi méltóság lakhelyeit ily roskadó félben szemlélni! A jószágok elzálogitatásáról már eleve értesült: tehát midőn először lépé át küszöbét uj hivatalának, a fönemlitett gondolat már megfogamzott volt

lelkében. Elvéhez, tervéhez a legszilárdabb lélekkel ragaszkodott. Gondjainak első gyümölcsét az egyházakra fordítá; miután pedig egyéb épületeket is biztos állapotba helyezett, erszényét vette számba, s a prépostságnak minden elzálogosított jószágát saját pénzén törekvék visszaváltani.

A vallási izgatottság, s az ebből származott lelki ingatagság egyéb helyek közt Vágujhelyen is több mint 30 éven át zaklatta a feleket. Okát az ily szerencsétlen lelki állapotnak egyéb okokon kivül magunkban is kereshetjük. Szeretjük a nagy szókat, a fényt, a magasztos tetteket, a nagylelküséget eleven képben látni, s akár egy akár másban igen hamar ingadozunk: ha eszménk, szemünk, álmaink fényképeit nem szemlélhetjük magunk előtt megtestesülve. Hol a lélek ily állapotban teng, ott nincs biztos alap, nincs szilárd meggyőződés: azért a szószékre oly férfiakat bocsássatok, kik az ég szavait isteni köntösbe burkolják, kik a Megváltó szelidségét annak ártatlanságával palástolják, kik annak ísteni küldetését jótékonyság angyalaiként hirdessék, kik szivet és észt összeolvaszszanak, kik vallás és erkölcsiségnek biztos alapot rakjanak.

Mit tön György? beszélt és cselekedett. Midőn a szószékre lépett, páratlan papi erélye, feddhetlen élete, s hatalmas szónoklata mindenki figyelmét magára vonta; midőn tenni kellett: nem vont tanácsra senkit, nem hírdetett előre semmit, de templom s egyéb épületeken mindenütt szemlátomást működött jótékony keze; s midőn egyháza elzálogitott jószágait is visszaszerezve látták, midőn hallák, hogy minden tehetségdúsabb egyházi nö-

vendék hathatós gyámolitását emlegeti; akartalan is amaz eszmére jöttek, hogy eme nagy férfiut koránsem pártérdek vezérli, hogy ez nem anyagi meggyőződés nyomán halad; hanem egy magasabb szellem lehet kalauza, s minden szavának, minden tettének Isten dicsőítése végczélja. S mi lőn eljárásának eredménye? A megfészkelt vallási izgatottságnak teljesen véget vetett.

Tette, eljárása, élete sem a kormánynak, sem egyházfőjének figyelmét ki nem kerülheté. Kitüntetése most már villámgyorsan haladt előre: 1647-ben már a pécsi püspökmegye fénypolczán látjuk, reá pár év mulva Veszprémben, négy év mulva pedig Győrött; 1678-ik év pedig őt már mint kalocsai érseket üdvözlé, mely magas méltóságában egyszersmind a győri püspökmegyét is kormányzá, s mint ilyen Győrött egyházi zsinatot is tartott, melynek határozmányai azonban napfényre soha nem jutottak; mily erély, s mily jótékony intézkedések követhették mindenütt lépteit, könnyű a mondottakból következtetni.

Csalódnék azonban, ki azt hinné, miszerint az ennyi hir, név, dicsőség és fényes eredménykoszoruzta tettek pusztán a kormányzatára bizott egyházi megyék területére szorítkoztak: ép oly erély és buzgalommal hajolt ő meg a haza és trón érdekeinek is, ép oly fényes tanúságát mutatá ő be itt is határtalan áldozatkészségének, s pedig mindannyiszor, valahányszor csak azt egyik vagy másik igénybe látszott venni akarni.

A Rákóczyféle mozgalmakat ki nem ismeri okaiban, eredményiben? Nyilatkozatnak nyilatkozat felelt, mindegyik fél békét sürgetett, de érdekében egyik sem tági-

tott; végre kardra került a dolog, folyt a polgári vér, s a haza egyre aggályosabb szint öltött. Rákóczy azt mondá: ő nem akar hitet izgatni, elnyomni, ő csak azt akarja, hogy mindenki szabadságának örvendhessen. Ferdinand pedig igy szóla: ő tovább nem nézheti hivalkodó szemmel a haza veszedelmét, Rákóczy megfeledkezett isteni és emberi törvényekről, s megszegte esküjét, melylyel magát a királynak s a magyar koronának lekötötte, tehát megsértette a királyt, midőn birodalmára tört, megsértette M. O. szabadságát, mert a nemzetet hire és akarata nélkül irta be a szövetségbe; megsértette Erdélyt, mert e tartományt a rendek szabad választási jogának ellenére örökévé ügyekszik tenni, ő kényszerülve nyul fegyverhez, de czélja egyedül a lázadás lecsillapitása. Nagy fontosságu vala tehát a nyilatkozat mindkét oldalon, azért sereglett egybe oly tekintélyes hadcsapat mindkét részen; ki volt ugyan előre mondva: Hogy az eltántorodottak térjenek meg haladék nélkül, hogy a makacsok fejök és jószágokkal játszanak, minden igérgetés, minden fenyegetés sikertelen marada, ment mindenki oda, hova sugalma vezeté, s a kemény vértusák egyre váltogaták egymást.

Hosszu lenne a dolgok bonyodalmát terjedelmében tagolni. Legyen elég itt fölemliteni annyit, hogy noha 1649-ben III. Ferdinand és az I. Rákóczy Györgyöt támogató Törökök között béke köttetett: a Rákóczy által felhivott vendégek annak daczára sem szüntek meg az országot háborgatni, s különösen a határvégeket zaklatni; átalában pedig a merre csak hadi szállásaik voltak, a szomszéd helységek mindenütt folytonos zsarolásoknak

valának kitéve. Az országban ugyanis több tekintélyes helyeket birván, de majd élelemhiány, majdmeg boszantási ingerből zaklatván, a fegyvert lerakott lakosságot sem kimélék meg! Ily helyek voltak névleg Szentgróth és Pápa, melyek szörnyü és gyakori zsarlásoknak valának kitéve.

A császári hadak oda irányzák ugyan minden törekvésöket, hogy a hol, s a mennyire csak lehet a féktelenkedések árját gátolják; de mert Rákóczy betörései egyre fenyegetőbb szint öltének, minek következtében az erők nagyonis megoszlának, s az ozmán hadak is igen nagy számmal valának; lőn, hogy minden erőfeszitésöket is csekély siker követé. Az ily viszontagságos időben némely egyesek vállalatai igen jó szolgálatot tevének; ezek közt mindenesetre első helyen említendő Széchenyi György, ki hiven hajolván meg honfiui kötelmének, itt sem késett meg áldozatával.

György ekkor veszprémi püspök vala, majd hallotta, majdmeg saját szemeivel is látta a szörnyű méltatlankodásokat; de látván egyszersmind a tehetlenséget is: tevé, mit tenni lelke sugallott, mit hazafiui kötelessége parancsolt, mit ereje megbirt. Néhány zászlótartót fogadott, azoknak markába jó összeg pénzt nyomott, szertebocsátá őket, és hadakat gyüjtetett; ismét lőn, hogy saját költségén tekintélyes fegyveres csapatokat gyüjtvén, 1651-ben ugyanazokat a nevezett helyek védelmére kiküldötte, s lehetővé tette, hogy az alkalmatlan ellenség mindkét helyről kiszoritassék; a császári hadsereg pedig ezalatt majd védelmi majd támadói állást foglalhatván, a legsikeresebb működéseknek vetheté meg alapmunkálatait.

Ez intézkedése mindenesetre roppant áldozatba kerülhetett. Mutatja az eredmény, de mutatja az elismerés is, mely tettét a legmagasabb helyről követé.

Álljanak tanuságul a következő sorok.

„Tisztelendő Széchenyi Györgynek, a veszprémi egyházmegye püspökének III. Ferdinand.

Tisztelendő szeretett hivünk! a hadi tanács alelnökének, a mi kamarásunk, tábornagyunk és komáromi főkapitányunk gr. Puchaim tudósitásából örömmel érténk meg: hogy hűséged a Szentgróthnál egybesereglett katonaságunknak igen jó szolgálatot teve; hűségednek a mi és a haza jó ügyében tett ezen szolgálatát örömmel fogadjuk, mitsem kétkedvén, miszerint ugyanazon érdekben emlitett grófunk kérelme következtében a királyság és hazaszeretetből ugyanazt máskor is megteendi, mit mi adatandó alkalommal császári s királyi kegyünkkel meghalálni szinte nem mulasztandjuk el. — Kelt Bécsben aug. utóján 1651.“ — Gr. Mansfeld Fülöphöz a győri várparancsnokhoz septem. 18-ról 1651-ről az emlitett Ferdinandtól szinte egy levél menesztetett, melyben Széchenyi Györgynek a Pápa vidékének hűséges megótalmazásaért hasonlókép köszönet szavaztatik; de melynek tartalma tehát igérete is egy és ugyanaz levén, legyen elég a dolgot csak fölemlíteni. A különség a kettő között csak az, hogy amaz Bécsben, e pedig Ebersdorfban kelt; de elég eleven tanúság mindkettő arra; hogy hazafiui buzgalmának bőséges lerovása egy évre, s majdnem egy havi tartamra szorítkozik.

A Széchenyiféle hazafiui nemes tettek lánczolatában ez is egy ragyogó gyémánt. —

Egyházi méltóságát a kalocsai érsekségig követők, a felhozottak csak időközegi tények valának, de mindenesetre olyanok: mik magas hivatásának és ritka jellemének mindenkor tanubizonyságaul szolgálnak. Nézzük most ama tiz eseményteljes évet, melyek életének legfényesebb, s mondhatni legvonzóbb időszakát képezik. Ha kimondjuk: hogy I. Lipót kormánylatának első felére estek amaz évek, egész nagyságában áll elénk ama rendkivül zivataros pálya, melyen ő mint főpap és hazafi, mint hű alattvaló és bátor lelkű bajnok: hitének, hazájának, királyának s a szabadságnak tette ama soha nem feledhető szolgálatokat; halljuk azonban magát az avatott tollú Mészárost, ki a Széchenyiek rajzában az emlitett időszakot következő szavakban jellemzi a Kelet Népe I. füzetében:

II. Rákóczy Györgynek s Kemény János fejedelemnek I. Leopold elleni véres tusái, a pozsonyi hires országgyülés, az ujabb török háboru, a vasvári békekötés, s a messzeterjedő Wesselényiféle összeesküvés történeteinek, ezen időszak — (1657—1687-ig) képezi mintegy közét, s mintegy gyúpontját. Különösen a közhatalomnak ezen utóbbi eseményre bekövetkezett tulszigorú eljárása rémülésbe és elkeseredésbe ejtette az egész országot. A haza nagyai közelről távolról majdnem mindnyájan részesek a felségárulási bünben, részint elhagyták a honföldet, részint néma ijedelemmel szemlélék a dolgok sötét fekvését. A nemzet önmagára volt hagyatva, s a világi urak közül nem találkozott hatásos férfiu, ki a haza ügyében a megharagított szivű fejedelemnél jó szót emelt volna. Különösen az idegen katonaság beszál-

lásoltatása, a hallatlan adók, s folytonos jószágkobzások voltak a nemzet fősérelmei. De az alkotmányos formákhoz szokott nemzetnek mi sem fájt mégis annyira: mint az, hogy mindezen terheltetések, s közreható tárgyakra nézve sem az országgyülés, sem a magyar kormánytanács ki nem hallgattatott.

Elvégre is megyék kezdték meg a zajongást, s esedező feliratokkal fordultak a trónhoz. A papság részéről: Szelepcsényi, Pálffy, s Gubasóczin kivül Széchenyi György volt az leginkább, ki hazafiui elszántsággal, s hü alattvalói indulattal fordulván a trónhoz, kérte a magas szivü fejedelmet: mikép hallgatná meg hü magyar tanácsosait is, s vonná vissza ama szigoru rendeleteket, melyek egyesek büneiért az összes nemzetet ártatlanul sujthatnák. A nevezett főpap szabadelmüsége, s különösen Széchenyi György bátor hangu levele váratlan volt az elborult kedélyü fejedelem előtt; s nem eredményezé ugyan, hogy a forradalmi elemek teljes kürtására irányozott szigoru rendeletek azonnal megszüntessenek; de a hüség, s azon őszinte nyiltság, mely a hazafias ösztön által sugalt sorokban mintegy földeríté a helyzetek állását, jótékony befolyásu volt tagadhatlanul.

A hazafiui érzelem sugalta sorok olvashatók Kazynál; jellemzésül nem lesz fölösleges legalább csekély részével is megismerkednünk: „Igen jól tudja Fölséged, mennyi vért ontott legyen a magyar nemzet, hogy az austriai ház virágzó legyen; tudja miként állnak mais ügyei, most is vas és láng pusztitja a hont, hogy a veszélyt a szomszéd tartományoktól életáldozattal tartóztassa vissza. A nemzet e hüséges kötelmeit uj bünnel rombolták szét

némelyek? Igen, találtattak, kik példáit követék olyaknak, kik azokat a mult században fölzavarták, s Ferdinand és Miksa ellen fegyvert emeltek. Azok érdemlett büneikért kellőleg lakoltak; mi lenne tehát tanácsosabb, mint, hogy azok is, kik a minap vétkeztek, saját büneikért lakoljanak inkább: mint szenvedjen az egész hon, s kevesek bünét a legsulyosabb költségeskedés és keserű adózásokkal legyen kénytelen leróni. A Török soha sem adand nyugalmat e hazának, a hiu és dicsvágyó nagy Vezér nem hagyand föl nagy kezdeteivel, Magyarország ellen ismét megujitandja a háborut, és ez által minden szomszéd tartomány veszélyeztetve leend."

Vajjon ki nem látja e sorokban a leghódolatteljesebb jobbágyi érzületet, vagy ki nem olvassa ki belőlök ama magasztos sugalmakat, melyek a haza megmentésére látszottak czélozni: de egyszersmind oly hű tanácscsal fűszerezvék, minőket oly zaklató időben nem meghallgatni nem lehete; ki nem látja tehát bennök a roppant ész és kellő hódolat mellett az oly szerény palástban, de határozott alakban előlépő szeplőtelen honfit is? végül ki nem látja, miszerint e névhez „Széchenyi" mintegy gondviselésileg zománczozódott hozzá a „közbenjárói" szerep is?

Embert nagygyá nagy események tesznek. Némelyek magok hintik el a magvakat, tehát bizton tartogatják kezeikben a körülmények gyeplőit; igy tettek Sándor, Caesar, s ha viselt dolgaik nyomán nagyoknak neveztetnek is: egyéb ügyekben szintoly botlékony emberek voltak mint mi. Szerintem életcselekvőség, s nem kiszámitott események tesznek embert nagygyá.

Széchenyit sem szavak, hanem tettek emelik azzá; a legválságosabb időkben élt, a haza ege elborult, a nemzet egyesek merényeért szigoruan lakolt, s ki a fenyitő ostort felfogá, az ő vala. Térjünk át most egy rá nézve valóban életeseményre, mint magán egyénre, mint papra.

1681-et irtak. Ez év a Magyarra nézve igen érdekes. Ekkor tartatott a hires sopronyi hongyülés, mely a vallási érdekek, s a honvédelmi ügyek rendbehozatalára ült össze.

De nevezetes volt Széchenyi Györgyre nézve is, mert az őszbeborult istenszolga az Ur szőlőjébeni fáradatlan működésének ez évben ülte meg félszázados ünnepét. Szivemelő volt a látvány őt, — Bécsben ugyanazon templomban, hol 50 év előtt először mutatta be szeplőtelen áldozatát az Urnak, — most ugyanazon oltárnál szemlélhetni bár ősz fővel, de férfierőben, teljes épségben.

Már zsufolásig tölt meg az akademiai templom, nem volt szem, mely kegyeletes pillantásokkal nem csüggött volna az oltáron; minden kebelből buzgó fohász emelkedék, s az aranymisés pap még sem jelenék meg. A nép kiváncsilag nézett egymásra, de szólni kisem szólt, félvén, hogy elvesztendi a kedvező perczet, melyben a tiszteletes aggastyánt megpillanthatná. Most a harangok kondulnak meg, a keresztény hivek tiszteletteljen állanak föl, s kit látnak, magát a magyar nemzetnek apostoli fejedelmét, Lipótot látják a szentegyházba lépni; ezt követé a romai szent szék képviselője, az apostoli nunczius, a legmagasabb személyek; a legfőbb méltoságok, erre megcsendül a misecsöngetyű, ráfelel a buzgalom szózata az orgona,

s az őszbe borult ifju erejü aggastyán örömkönyük közt lépdel a szent oltárhoz. Igy ülte meg a nagy férfiu a keresztény papságnak nagy ünnepét; igy tették az ünnepély napját is nagygyá az osztrák birodalom legnagyobb személyei!

Mint arany áldozár még 4 évig kormánykodott majdnem szent buzgalommal a kalocsai szentegyház élén, mignem az esztergomi főmegye árvaságra jutván, s az ottani ügyek vezetése jámbor, szakavatott, értelmes, és rendületlen embert igényelvén: tetszett ő felségének Lipótnak az annyira és annyiszor megpróbált férfiut állitani a dolgok élére. Kissé azonban megelőztük a dolgot, az emlitett 4 év szent hozományát sem szabad felednünk.

Lublyó vára, s a tizenhárom szepesi város régóta idegen kézen vala, hatalmas összeg fejében kellett ezeknek oly hosszu évsoron át sinlődniök, hogy mindvégig idegen urat uraltak.

Az ország sajnálta, mint kebléről leszakitott gyermekét, a nemzet sovár szemekkel tekintgetett feléje, de nem volt ereje beváltani tartozását; igy folytak évek évek után, s a szép jószág a legforróbb vágyak daczára is idegen kézben marada, mint gazdag menyasszony a zsugori apa körmei közt, mig kedvelt de szegényebb vőlegénye össze nem birja állitani jegyajándokát. Megérkezett végre a gazdag vőlegény is, ki egyszerre 100,000 forintot olvasott le a haza oltárára, 90,000-et az adósság leronására, 10,000-et külön a Lengyelhonba menendő követség uti költségeinek pótlására. S ki lehetett volna más e szellem és kincsekben gazdag vőlegény, mint épen Széchenyi György? Nagy

pénzösszeg volt ez akkor, hosszu gazdálkodásnak valának fillérei; s ki fogja nem legszebb gazdálkodásnak mondani ama takarékosságot, melynek gyümölcse a haza oltárára van szánva?

Hozandunk fel még többeket is, mik határtalan nagylelküségének aranyforrásai; itt legyen elég megjegyeznünk annyit, hogy e nagyszerü jegyadományt szinte 1681-ben hozá. Még csak azt teszszük e páratlan áldozathoz, miszerint hazafiui cselekedetének értékét legkivált az emelé; hogy nyiltan bevallá az örömre gerjedt fejedelemnek: miszerint a megajánlott összeget azon föltétel alatt bocsátja közrendelkezés alá: ha az ország rendeinek jogos kivánalmai egyebekben is teljesítetni fognak. Ha az eredményből lehet következtetni, ugy lőn.

Halálcsend állott be ez ajánlatra, akartalan is mindenkinek szeme az őszférfiu megdöbbentő nagyságát keresé, s midőn elcsengtek szavai: bámulattal tekinte rá minden hazafi; ő pedig mint magasba nyult czedrus állt meg a hálahódolattal hajlongók bálványaul. *Boruljunk le a hazafiui nagyság előtt mi is* — mond Mészáros — mi is, *törpe utódok, kik ama nagyoknak köszönhetjük csak, miszerint hazánk és nevünk a népek térképéről még eddig kitörölve nincsen* — Mi pedig kérjük a gondviselést, hogy ily nagy fiakból soha nemzet ki ne fogyjon, hanem nemzedékről nemzedékre a haza minden kidölt oszlopának uj hazafiakat állitson helyébe, s a polgárnagyság firol fira szállván: a halhatlan érdemek bölcsőül szolgáljanak a szakadatlan megujuló fényes nemzetségek ivadékainak. Hisz e családnak ugyis jelmondata:

Ha Isten velünk, ki ellenünk? Tehát minden nagy tettek emlékénél hála- de buzgóság érzetével is felsohajthatunk a magas gondviseléshez.

És ime, ki fogja sajnálni türelmét a visszatérésért? Most ismét rendben vagyunk.

Említők, miszerint aranymiséje után még négy évig kormánykodott majdnem szent buzgalommal a kalocsai érseki megyében; következett 1685-ben az esztergomi érsekségre Kollonics Lipót, Sennyei László, és Széchenyi György valának kiszemelve; e végső mint olyan nyeré el, kit amazoknál fényesebb ész, magasabb tanultság, ismertebb gazdagság s népszerűbb hazafiság ajánlának. Marczius 21-dikén kineveztetett, s a rákövetkezett évben XI. Incze pápától mint olyan el is ismertetett, s az érseki köpenynyel is megtiszteltetett.

Most már mint magyar pap földi hivatásának legmagasabb fokára jutott; nem kérte, nem kereste: magas hivatása, halhatlan érdemei tevék fejére a földi dicsőségnek koronáját. 1687-ben mint ilyen tevé fejére a koronát Jósefnek, Magyarország örökös királyának.

Láttuk eddig mint papot, mint honpolgárt, mint közbenjárót, de láttuk mint olyat is, kinek nyelve és tette egyegy nemzetével fölért; lássuk most mint olyat, kit az Ur valóságos fölkentének, kit a jótékonyság megtestesült angyalának nevezhetünk. — Tán még álmaiban is tárgyakat keresett, melyek jótékonyságát igénybe vehetendék; Istennek oltárt emelni, tudományoknak menedéket nyitni, szegény s ügyefogyottaknak életet adni, szóval minden jövedelmét szent és jótékony czélokra fordítani, tüzte ki életének főfeladatául. Miként, s mily ne-

mesen oldotta meg az emberiség e legmagasztosabb hivatását : álljanak például intézményei.

Ifjabb éveit a jezsuiták tanintézetében töltvén, s bennök az elismert tanképességet utóbb is nagyra becsülvén, mindenkép azon volt, hogy bennök és általok a tanügyet hovatovább terjeszsze.

1654-ben tehát még mint veszprémi püspök, mais magas diszben álló zárdát, fényes kéttornyu templomot, s hasonmagasztosságu tanépületet emelt számukra Győrött; s miután Isten dicsőségére, s a tudományok üdvös terjesztésére azt ünnepélyesen fölszentelé : gazdag alapitványt csatola hozzá, hogy ne csak életében épiteni, de az épitettekről holta után is gondoskodni látszassék. Ma a benczések tulajdona az, kik ugyanott a jezsuiták kötelességét folytatják.

Ugyanazon évben — mint püspöksége sajátján — Sümeghen a ferenczesek számára is emelt zárdát, s hozzá a városkát is kemény kőfallal övezteté körül. Veszprémből Győrbe tétetett át, de csak helyet cserélt, jótékonyságát mindenütt magával hordozá. Olyan volt mint a nap, melynek üdvös voltát azok is magasztalják, kik azt soha nem látják.

Mint győri püspök. elsőbb is a helybeli székesegyházra fordítá figyelmét; ez ugyan sz. Istvánnak köszöni létét, s hogy kellő időben minden lelkes pásztora atyailag gondoskodott róla : mutatja eléggé beltisztasága, s mintegy szenties alakzata, de tanusítja külcsinja is. Győr oly helyiség, melyet minden néven nevezhető ellenség hamar fölkeres; okozza azt elég termékeny vidéke, s mind szárazon mind vizeni könnyü közlekedése; Pálffy

és Schwarzenberg korában, valamint Napoleon hatalmaskodása idejében is elég hős ontotta érette vérét, tehát maga a helyszin is csábfalatul ajánlkozik, innét magyarázható gyakori szenvedése.

György korában legtöbbet szenvedett a székesegyház, s leginkább megrongáltattak a várfalak; amannak helyzete nem fért meg keresztény buzgalmával, ennek roncsolt állapota nem illett össze a város beldiszével: tehát elsőbb is helyre állittatá az Ur lakát, aztán pedig azon volt, hogy várfalakat is minél biztosabb karba helyezze. Még itt sem állapodott meg őrfigyelme, hanem elsőbb is rendbe hozatá a püspökség javait, épületeit vagy megujíttatá, vagy alapból emelteté; a városban a növendék papságnak növeldét épitetett, a szegényebb sorsu ifjaknak étlakot rakatott, és egy polgári ispotályt állított. Ennyi mais élő, s nevét fönnen hirdető emléket rakott magának Széchenyi György csak Győrött.

Most Kőszegre pillantott, fájt lelkének, hogy nem bir magasabb tanintézettel, de jól esett neki, hogy ő lehet ama szerencsés férfiu, ki e csinos városkát is tanintézettel látja el; 1684-ben miután a kellő épületek felállítva lőnek, a jezsuitákat oda is bevitte. 1773-ban az említett társulat eltörültetvén, a benczések pedig I. Ferencz által visszahelyeztetvén, ugyanazon tankötelmekkel átvették az épületeket is mint Győrött. S ugyanazon időtájban Szombathely és Szentgothárdon templomot, Vasvárott pedig a dömjénesek számára zárdát épitetett.

Mint magyar egyházfő, és áldornagy tiz éven át kormánykodott teljes erély és bölcsességgel a magyar egyházi dolgok élén; s alapitványait, adományozását,

épitéseit majdnem apadhatlan folytonos kegyelettel folytatta. Valóban bámulást gerjesztő dolog, hogy Széchenyi György ép akkor, midőn országszerte átalános pénzhiány uralgott, tette a hazában a legköltségesebb alapitványokat; mintha minden intézkedése által nem pénze fogyatkozott: hanem egyegy aranybánya nyilott volna meg számára; hogy jótékony működését mintegy uj forrásból folytathassa; mert György szigoru önmegtagadásban, s amaz erős hitben élt, hogy mindaz, mi neki e földön a gondviselés által mulandó kincsben adatott: Isten dicsőségének s a hon boldogságának előmozditására adatott. Meggyőződésében nemis tágitott; ő valódi apostol volt, került minden fényt, kerülte a gyümölcstelen élveket, a hiu pazarlást, mik egyházi férfiakhoz épen nem illenek. Tudta, megis mutatta, mirevaló a gazdagság, mily czélokra kell azt fordítani; igy adta vissza a haza kebeléből neki isteni gondviselés által jutott kincseket: Istenének, honának, teljesitvén hiven és buzgón mind a jó papnak, mind a legnemesb törekvésü hazafinak mulaszthatlan kötelességét.

I. Jósef koronáztatása emlékére Budán emelt collegiumot a jezsuiták számára; 1687-ben ugyan ott papnöveldét, és convictust; s még azon esztendőben Esztergomban a többször emlitett jezsuitáknak szerzetes lakot; két évvel utóbb pedig Egert tisztelé meg hason czélu jótékonyságával.

1694-ben Lőcsén és Trenchinben állitott convictust a szegény de szorgalmas tanonczok számára; Pécsett tanintézetet szinte a főnebbi czélból, Illaván zárdát a trinitárok számára. Mindezen épületek jóformán be sem

valának végezve : már is uj szerzetes lakok emelkedtek költségén, névleg : Esztergomban a ferenczesek, Budán a kapuczinusok, Egerben a szerviták, Somorján a pálosok számára, mindannyia gazdag ellátással.

Apostoli figyelme azonban nemcsak arra vala kiterjesztve, hogy ujból állíttassanak templomok a mindenható tiszteletére, s lakok a szerzetesek befogadására: a roskadozókat is több helyütt megujíttatá, s gazdag alapitványokkal látá el, megemlitendő különösen Széchén, hol a ferenczeseknek mind templomát mind zárdáját gazdag fénynyel árasztá el, az irgalmas barátoké Pozsonyban, ugyanott a clarissa és orsolyapáczákké, szinte a clarissákké Nagy-Szombathban; a minoritákat, az augustinokat, pálosokat az említetteken kivül szinte több helyen vigasztalá meg szent gondjával. Emelt, javított számra több mint 30 szerzetes lakot, kí fogja az ujból állított, kijavitott, s adományozott szentegyházakat vagy tanodákat számba vehetni?

Igy törekedett Széchenyi György Isten tiszteletét s a religiót terjeszteni! — róla bizvást el lehet mondani: hogy a rábizott talentomot kellő haszonra fordította.

S bámulandó, eme hallatlan kiadások mellett is mindig volt még pénze Györgynek; nem feledte az elaggott s kiszolgált harczosokat, s hogy vagy vivott csatáikról nyugodtabban szólhassanak, vagy a haza érdekében tett szolgálataikra melegebben emlékezhessenek: Budán és Pozsonyban — hol nagy nevét ugy is annyi szent emlék hirdeté már — azok ápolására is 337,000 rajnai forintot alapitványozott; magának pedig Lipótnak a Budai és Esztergomi várak kijavitására 180,000 forintot olvasott

le. Hozzá vett, vagy váltott ki családának számos urodalmakat is, például öcscse Ferencz 1678-ban György pénzéből vásárolta meg a sárvári felsővidéki urodalmat Draskovics Miklós királyi főajtónállótol, innen kapta előnevét, s hordja mais a nemes család, s a több ágra terjedő nemzedék a kiváltott vagy vásárlott jószágoknak mais birtokában vagyon.

Nem eleven képe-e ez annak: hogy az Isten s haza oltáraérti gazdálkodást kézzel fogható mennyei áldás kiséri. Neki a sors mind élte éveiben, mind a szerencsében mindenkor állandóul kedvezett. Az elsőt tanúsítja a ritka életnagyság — élt 103 évig. — Másodikat a származati méltóság fényfoka, s a kimerithetlen kincsek; miután minden alapitványát kifizeté, minden tartozását lerová, Isten s emberrel számot vetett, miután családi ügyeit is teljesen rendbe hozá, s az utóbb emlitett roppant összegeket is kézbesité, szóval miután mind kül mind belhonban nagy nevét ismert és tiszteltté tevé még beteg ágyában is 70,000 forintnyi készpénzbeli összeget hagyott hátra, hát még borban, gabnában s egyéb készletben mennyi kincscsel gazdagitá utódait?!

Ő az valóban, kit egyházak tornyának, tanodák védszentének, árvák atyjának, szerzetesek apostolának, nemzetünk nemtőjének, hazánk fénycsillagának, az uralkodó ház támoszlopának, az emberiség áldásának méltán nevezhetünk; ki mig élt, mig szólhatott: mitsem mondott, mitsem tett, mi nemes mi nagyszerü nem lett volna. Csak minden évszázadnak egy ily nagy férfiut: s az emberiség földi pályáján elég viruló babér leend szemlélhető!

Miután földi tartozását ily fényesen rótta le, meg-

halt 1665-ban febr. 18-kán Pozsonyban, s ugyanott sz. Márton templomában el is temettetett a legnagyobb ünnepélylyel.

Ő volt az, ki zárdai elvonultságban élt, de kinek tettei napfénykint ragyognak; ő volt az, ki mig pártvillongás, mig ozman hatalom dulta, pusztította a hazát, mig a közanya s kereszténység fátyolborítottan járdala szerte árváiért: fölkereste a szétdult helyeket, s mint második Deukalion vezette vissza lakhelyeikre a szertebolygó honpolgárokat; ő volt az, ki a vérborította mezőkbe életet öntött, ki szeretettel kereste föl a szenvedőket. Ő volt az, ki ép azon időben született, melyben a türelmetlenség villáma ketté szakitotta a polgári egyességet épen azon időszakban: melyben a török iga lerázására legöszhangzóbb vállvetéssel kellett volna ellenműködni, de egyszersmind ő volt az végre, ki a legválságosabb időkben játszotta legszerencsésebben az emberi nagyságnak legfényesebb szerepét.

Nagy volt tehát mint áldornagy, nagy mint Széchenyi.

Pázmány Péter már mint ifjunak minden nyomán apai figyelemmel örködött, ő pedig minden intézkedésének fiui tisztelettel hajolt meg. Ha a két nagy férfiut egybehasonlitjuk, igy álltanak:

Pázmány Péter atyai nevelője volt, Széchenyi amannak kezdetben engedelmes tanoncza, utóbb barátja, végre utódja. Mindkettő világhirű tudós, mindkettő nagy hazafi, mindkettő hallatlanul bökezű, mindkettő törhetlen pap, mindkettő hatalmas térítő; az eszközök megválasztásában azonban mindketten lényegesen különböztek.

Pázmány szenvedélylyel, fénynyel, s hatálylyal lépett föl: Széchenyi szelidséggel, közlékenységgel, s rábirással tört előre; az magas és legyőzhetlen pásztora és fejedelme volt egyházának, hiveinek, s a fenyegetett egyháznak lankadatlan buzgalmu Pálja volt: ez szerény kedveltetéssel lépett föl, mint ama kedvencz tanitvány, kihez Jézus is oly szivesen simula.

A végczélnál mindketten egy alakban találkoztak, noha más eszközök által az eredménynél mindketten babérkoszoruzottan tüntek föl. Van-e ember, ki ily férfiakat nem Isten küldötteiként üdvözöl?

Azok kedveért, kik a valóságot számokban szeretik látni: nem lesz fölösleges kétszer kettővel föllépni, hogy a nagyszerű intézmények költsége az áldozat nagyságát is szem elé állítsa.

Budán: a vár helyreállitására adott 30,000 forintot, utóbb ugyanazon czélra 18,000 frt. — 1687 a jezsuiták collegiuma számára 100,000 frt.; ugyanazon évben a convictusra 30,000 frt. a capuczinusok számára 20,000, a karmelitai zárdára 30,000 frt.

Esztergomban: a vár, és a várbeli szentegyház helyreállitására 15,000 frt.; 1687-ben a jezsuita collegiumra 50,000 frt., a ferenczesek zárdájának megalapitására 20,000 frt.

Egerben: 1689-ben a jezsuitai collegium kiállitására 60,000 frt. a szervitai zárda fölépitésére 30,000 frt.

Pesten: 1692-ben az elaggott katonák fölsegélésére 157,000 frt.; végrendeletileg ugyanazonczélra 172,000 ft; a határvárak helyreállitására 100,000 frt. 1688-ban I. Jósef ünnepélyes megkoronáztatása emlékére 20,000 frt.

— Vimpassingban a minoriták zárdájára 10,000 frt. Kis-Martonban az ágostoni zárdaszüzeknek 10,000 frt.

Pozsonyban: egy árvaház fölállitására 180,000 frt. az irgalmas barátoknak 20,000 frt. a ferenczeseknek 20,000 frt. az ursulitáknak 20,000 frt. a clarissáknak 12,000 frt. ugyanott az érseki gazdasági épületek és kert rendezésére 12,000 frt. — Nagy-Szombathban: a clarissa apáczáknak: 15,000 frt. az egyházi épületek kijavitására 7,000 frt. Pázmány „Kalauz" czimű munkájának kinyomatására 3,000 frt. — Érsek-Ujvárott: templom-épitésre 12,000 frt. több szentegyház kijavitására 30,000 frt. a szegények segélyezésére 3000 frt.

Széchenben: a ferenczeseknek: 10,000 frt. — Sümeghen a körletfal épitésére 10,000 frt. s ugyanott 1684-ben a ferenczesek zárdájának fölépitésére 20,000 ft.

Trenchinben: 1694-ben a convictusra, mely a ma ott működő kegyesrendiek épületével átellenben áll 42,000 frt. — Lőcsén szintazon évben a nemes ifjak nevelő intézetére 51,000 frt. — Pécset 1694-ben a jezsuita collegiumra 50,000 frt.

Győrött: a várfalak kijavitására 16,000 frt., a székesegyház kitataroztatására 25,000 frt. 1684-ban a kardalnokok alapitványozására 18,000 frt. örök misekre 2,000 frt. szintaz emlitett évben a papnöveldére 25,000 frt. a Matkovicsféle alapitványra 5,000 frt. kórházakra 10,000 frt. 1654-ben a jezsuita collegiumra 70,000 frt.; 1684-ben a convictusra 37,000 frt. még az utóbb emlitett évben az elaggott papok házára 30,000 frt. magának a győri egyházmegyének végrendeletileg 33,000 frt.

Szombathelyen a templom és vár helyre állitására

10,000 frt. a székes káptalannak misékre 12,000 frt. — Vasvárott a dömjéneseknek 1684-ben 10,000 frt. — Rákoson egyházjavitásra, s a — győri — püspöki lak helyreigazitására 12,000 fr. a keszői kastély tataroztatasára pedig 7,000 frt. — Kőszegen: 1684. a jezsuita collegiumra 70,000 frt. — Szent-Gothárdon templom és zárda épitésre 12,000 frt. — Somorján a pálos zárda megalapitasára 30,000 frt.

Vághujhelyben az elzálogitott egyház javai kiváltására 2,000 frt. templom épitésre 4,000 frt. — Mariankán a pálosok számára 17,000 frt. a magyarországi ferenczesek közfelsegélésére 6,000 forintot. — Ime figyelmes olvasó, ha tetszik, vesd össze e roppant sorozatát a nagy férfiu kimerithetlen jótékonyságának, s itt is majd 2,000,000 forintra bukkansz a nélkül, hogy a már itt ott fönebb megemlitett igen szép számu mennyiség bele lenne tudva; hol van még a többi, miről csak Istenének számolt, miért csak némán ragyogtak rá a forró hálakönyük? És most valld be őszintén, vajjon nem vált-e minden jótéteménye egyegy arany forrássá, hogy megmeg csak jót tehessen?

S vajjon nem méltán állitám-e, miszerint a fényes Széchenyi családnak elvitázhatlan tulajdona a „jótékonyság"? — Igaz, hogy soká élt György, tehát sok jót is tehetett; de tenni akarni tőle függött, s tán ép azért áldá meg Isten oly hosszú és szerencsés napokkal: mert számos éveinek legboldogabb perczeit is jótékonysággal füszerezé.

Adjatok, és adatni fog nektek is, mondják a vigaszdús szent lapok. — Tán azonban eleget is szóltunk már

Györgyről, s annak halhatlan tetteiről; ha tettekben marad fen embernek emlék: széles Magyarhon beszélhet róla. Hagyjuk el tehát mi is, s pedig ott, hol hosszu sorozatu fénytetteiben szólamtattuk meg őt; keressük fel utódait, ama hasonlag nagy utódokat, kikre nem csak neve, de ezzel egyetemben szelleme és dicsősége is áthároмlott.

1642-ben a haza egén ismét egy hason nagyságú csillag tünt fel.

Az örök létre szenderült Györgynek volt egy szeretett fivére Lőrincz, ez nőül vette Gellén Juditot, s e házasság örök emlékü záloga Pál lőn. Pál a fönemlitett évben született Gyöngyösön. — Pál neveltetése, hivatása, tevékenysége, lángesze s műveiben ugyanaz lőn a vallás a haza, a családra, s az emberiségre nézve, mi egykor György vala. György az egyházi méltóságnak már magas fényén ragyogott, midőn Pál a napvilágot megpillantá, arra áldást monda már a magyar és keresztény világ, midőn ez a nagyjelentőségü szót csak dadogni kezdé; az már megdicsőült emberiségi nemtőként ragyogott, midőn ez tanulói pályáját kezdé meg: s furcsa, némelykor oly szembeszökőleg áll előttünk Istennek mutató ujja, s mégis kétkedünk, mégis hátramaradunk; mert oly szivesen tapadunk a föld porához, mert a földi fény annyira eltántoritja lépteinket.

Hányszor dicsőült meg apa gyermekében, hányszor ragyogott fel a nagy előd fénye a nyomán hiven haladó utód jellemében! s mégsem annak tulajdonitók, hogy a jó földbe hintett mag százszorozva jutalmaz, hanem vagy vak esetnek, vagy magunk sem birjuk kimondani minek.

Látni nagy férfiakat, hallani nagy emberekről, lehetni jeles egyénekkel mindenkor kiszámitlan hatás az ifju kedélyre; egyes lángeszű férfiak midőn kormányrudat ragadnak, egész nemzeteket ölelnek át dicsőségök palástjával. Ugyan lehet-e fogékony kebel, melyet a nagyszerű dolgok magokkal nem ragadnak? Volt-e e hazában boldog vagy boldogtalan, a dicsőség fénypolczán ülő, vagy alacsony gunyhó gyermeke, kit Györgynek emberi emléket haladó nagy neve meg nem ragadott volna?

Lőrincz vérrokona volt, tudta minden léptét, látta minden intézkedését, sőt mert a népben gyakrabban megfordult, többször tapasztalhatta azok édes és hálakönyűket facsaró eredményét; gyakran átölelé gyermekét, s minden ölelésében, minden apai csókjában fivérére gondola. Bár téged is oly nagygyá nevelne az ég, bár Istennek, nemzetednek te is oly választott ember lennél, gondolá. A jó lelkü apa, a szépre nevelt, a nagyra termett ifjuban nem csalódék.

Pálnak atyja mint mondók Lőrincz, anyja Judit vala. — Lőrincz babérkoszorus, Judit jámbor istenvalló egyént jelent, s megfelelt valóban mindkettő fényes nevének, megfeleltek magoknak mindketten gyermekökben. Az apa nevelése kötelmében a testvéri dicsőség sugalmán haladott, az anya a különben is jóra törekvő gyermeket buzgalom őrangyalakint követé; törve állott előttök az ut, Isten s ember ellen vétkeztek volna, szülői hivatásukat valának levetkezendők, ha csak hajszálnyit tágitanak is abban: mi a szép reményű gyermek erkölcsi, vallási, és nemzeti neveltetését elősegitheté. Az apai,

a családi dicsőség akkor ugy sem fénytengerben tükröződék vissza; árulók, hizelgők nem rajongtak oly szemtelenül, fényüzés nem kábita meg fejeket, nem vakíta még annyira szemeket, hogy egy lelkes apát egy gondos anyát észrevétlen is tévutra csalhatott volna. Nyiltszivüség, komoly megfontolás, egyszerüség vala fűszere a családi életnek; ha kit dicsvágy sarkalt, nyujtott anyagot és allkalmat a sanyargatott haza, ott volt a tolakodó Ozman, az ágyuk egyre bömböltek, nyilt tér a mennyi csak kellet, a dicsőségre. A vérmesebb ifjak ugyis mind csatatérre siettek, csak kiket mélyebb buzgalom, szerény vallásosság tarta hon, látogaták meg a tanodákat: hogy legyenek a hazának papjai is, kik hirdessék az Isten igéjét, kik a szenvedő emberiségnek lelki vigaszt nyujtsanak, kik a hazáért küzdőkre áldást rebegjenek, kik feszülettel kezökben ugy megküzdjenek a hitért, mint vivnak, mint harczolnak a hősök a közanyáért, a hazáért a vérmezőkön.

Pál a vallásos buzgalmat már családával örökölte, ifjabb éveit is áhitat gyakorlatai szentesiték meg; tanoda volt legkedvesebb munkaköre, tudomány legkedvenczebb tárgya. Nevéhez sajátságos ihlettséggel ragaszkodott. Korában igen fényes hivatásban ragyogtak a pálosok, a magán, elvonult szerzetes élet is kedvencz eszményévé válván: történt, hogy alig végezte be ifjabb kora tanulása éveit; azonnal a pálosok szerzetébe lépett 1662-ben.

Felsőbb tanulmányokra a birodalom fővárosába, Bécsbe, ismét mind bölcsészeti mind theologiai tanulmá- endő Romába küldetett. Egy gazdag, egy s már érett eszű ifjunak mindkét város elég

csábbal kinálkozék, s hogy Pál ennek daczára is tántoritlanul ragaszkodott egyszerü pályájához: csak mély meggyőződésének, félreismerhetlen hivatásának tulajdonitandó; de egyszersmind ama szives foglalkozás és kitartó szorgalomnak is, mely őt minden körébe nem vágó, vagy hozzá nem illő élvezetektől mentő őrangyalaként oly hathatósan visszatartá.

Tanpályáját 1673-ban végezte, s mikor visszatért, már tudori koszorút hozott magával. Hogy fényes eszét, s koszorúzott tudományát szerzete azonnal igénybe vegye: majd a bölcsészeti, majd a theologia szakban alkalmazá őt saját növendékeinek tanitására, ipart, szorgalmat s hallatlan erélyt tanusított minden működése, megfeszített szorgalommal dolgoztak növendékei, megbámulta szerzete, s bár elvonultan s csendben dolgozott is, neve, erénye, tudománya, hire a polgári világot is hamar behatolta.

Most Nagy-Szombathba helyeztetett, s nyilvános tanári állomást nyert. Megnyilt tehát előtte a tér melyen magas ismereteit, széles tudományát, s bokros tapasztalatát kenetdúsan hintheté. Meggyült hallgatói száma, s benne a lángészt, a sokoldalu tudományismeretet, a szelid bánásmódot, az utólérhetlen s tapasztaláskövette valóban szakavatott tárgyalást mindenki megbámulta, hire a magas trónig emelkedett.

Azonban, hogy széles ismeretét a szerzet ügyeiben is fölhasználhassák, csakhamar zárdafőnökké, s a szerzet kormányának tanácsosává tevék; hogy e tisztes államás által magát is megtisztelve érezze, a vezérelte szerzetes növendékeknek is ösztön adassék, de egyszersmind

a szerzet kormányszava is biztositassék. Azt hinné valaki, mindez fölösleges gondoskodás, és félszeg intézkedés vala, egy ily talentomot a köztérről lesodorni, s egyedül magán ügyek vezetésére kárhoztatni. Ily gondolkozásu egyének számosan vannak; de eszméikkel vagy ügyetlenséget árulnak el, vagy méltatlan érzülettel viseltetnek a cselekvésre hitt szerzetesek iránt; mintha ott vagy nem illenék jutalmazni tudományt és erényt, vagy ily tekintélyes testületeknek nem is lennének ügyeik, melyeknek élén oly jól esik eszélyes férfiakat látni.

A sz. Gothardi apátság a zircz-ciszterciekhez tartozék, fáradoztak, költségeskedtek a szerény atyák, hogy azt megmeg bekebelezhessék, minden működésök sikertelen marada; most ama gondolatra jövének, hogy egy ily Széchenyiféle fő, és tekintély majd hathatós közbenjárása, majd szavai nyomatéka által ohajtmányukat legsikeresebben valósíthatná. Fölkérék tehát Pált egyszer is másszor is, hogy lépne át szerzetökbe, s venné át a nevezett apátságot; minden ajánlataik eredménytelen maradtak. Most ugyanazon érdekben a pápai nunczius vevé körül, s beleegyezése esetére azt is megigéré, miszerint biztositja, hogy lépésébe a pápa is beleegyezend; hogy jó szolgálatot teend a magyar egyháznak, kedves eredményt eszközlend a nevezett szerzetnek.

Minden müködés, minden rábeszélés eredménytelen marada, s midőn az emlitett czélra ujból fölszólitatnék, emelt fővel, férfi hangon igy szóla: „Hitemet, eskümet soha nem fogom megváltoztatni.“ — Valóban aranyszavak, minőket csak tiszta meggyőződés, csak hivatásos lélek nyilváníthat. A gondviselésnek azon-

ban máskép tetszett vele intézkedni. Az ember rendez, az Isten végez!

Mindazon tisztes kört, melyekbeni működését fönebb említők, csakhamar elhagyá. György ez időben diszelgett az emberikor fényfokán, szava, akarata nyomatékkal birt mindenütt: tisztelte őt a haza, becsülte a kormány, az egyházban minden nyilatkozata apostoli hangként csendült meg. Pált ő legjobban ismerte; belátta magas hivatását, kitapogatta széles tudományismeretét, ismerte benne a lángészt, a nemes hajlamot, a nagy apostolt; hozzá György igen helyesen birta a kedvező alkalmat is fölhasználni, ő nem szólt, zajt nem ütött, de mit lelke sugallott még is megtevé, mint Pál sem gyanitá, ugy intézkedett.

1676-ban a szerény, a magányba vonult, a minden fényes igéretet megvetett szerzetes már pécsi püspök leve; persze esküjét nem szegte meg, nagybátyja akaratjának meghajolt, a fölségi kitüntetés elől pedig nem vonulhatott vissza. — Föllépett tehát ama polczra, melyen magas hivatását legkivált kitüntetheté.

Főbaj azonban az volt, miszerint minden fényes kitüntetését sem lehetett egyébnek mondani, mint magas, gyümölcstelen czimnek; mert mind Pécs városa, mind maga a püspökségi birtok is Ozman iga alatt nyögött. György nem sokat törödött azzal, gondoskodott ő atyailag arról is, hogy mig állása biztositva leend, méltóságához mérve tisztes ellátásban részesüljön.

1687-ben már a veszprémi püspökmegye élén látjuk; tehát ugyanazon helyeken; hol nagybátyjának dicsneve napjaiban is magas fényben ragyogott; lehet-e dicsőségre

ennél szebb ösztön, magas hivatásának teljesitésére ajánltathatott-e neki vonzóbb példa? hol nagy Széchenyi György oszta egykor áldást szóban és tettben: ott léphetni föl egy hason hivatásu unokának, egy amannak fénykoszoruzta nevét viselő ifju, erőteljes, de lélek, hivatás és akaratban ugyanazon uton haladó és szinte magasrá törő tetterős férfiunak. —

Most már végkép megszakadt a megszokott testvéri lánczolat, végkép a szent hagyományszülte testvériesség: mely társas életben oly édesen szivárog be a szaggatott kebelbe, mely a csillámló földi nagyságnak hideg romjai közé oly zajtalan temetkezik! Hisz ott az életnek minden szükségei lehetőleg födöztetnek.

Embernek majdnem kizárólag legkedvesebb tartózkodási helye, hol ifjabb korának minden örömei visszsugárzanak, hol minden zug, minden tárgy gyermekkorának legpáranyibb élvezeteit is visszasugják, hol minden nyom egyegy emlékre mutat, hol a testvéri és atyai szeretetnek minden édességében bántatlan részesült. Hol munkált, épitett, örvendett a jónak, meghajolt a szenvedésnek. Hol fölemelkedett a meleg részvét fényében, a roszat társai nyögésével osztá meg; hol élet és halál jelképeit naponta szemlélte, hol munka és nyugalomban egyiránt osztozott. Hol édes és keserű érzelmek vegyületéből eredett ama magasztosan elszánt meggyőződés: itt élned, halnod kell. Nincs számodra más hely, ha bár a föllegek rojtait szaggatod is meg, nincs számodra más hely, ha keserved ágyában halsz is meg. Itt sorsad békóvá vált boldogságodban, boldogtalanságodban! Az biztositotta hatalmát jövődre, ez engesztelhetlen

kényurként nehezedik minden nyomodra. Isten veletek tarka képek.

Azért nem kell kétségbe esni; látatlan kéz támogatja a tévedező emberiséget, ragyogó képek tünnek föl a multban, bizalmat, bátorságot sugalnak; s mit szül ez édes érzemény? kitartást a boldogságban, a boldogtalanságban. Az előkor eseményei vonzó példák, s mi oly szivesen melegülünk fel nálok. Könyű, és fájdalomban igen sokoldalú a tanulság.

Pál, mondom, most már mindezen öröm, mindezen fájdalmakból teljesen kibontakozék. Ő, ki egyszerű selymetlen juh vala, most egyszerre a leggazdagabb nyájnak lőn pásztora; megvált tehát ama jó társaktól, kik oly megtestesült figyelemmel csüggtek ajkain, meg ama szerény rendfőktől, kik magok is megbámulák kenetdus szavait. Megszokott dolog volt ez akkor, az ősz főnek mindenki tisztelettel hajolt meg, az erényt, a tudományt legszerényebb zugában is fölkeresték, napfényre hozták: hogy azok, kiknek világosság vagy vezérre van szükségök, biztos kalauzok által vezéreltessenek.

1696-ban már a kalocsai érsekmegyét kormányozta. Ime 20 év a multhoz, s a szerény ibolya mily hatalmas tölgygyé emelkedett, az egyszerű szerzetes mily tekintélyes egyházi megyének lőn érseke; s akár kárpótlás akár kedvezményül történt, a fölséges hatalom azt is megengedé, hogy érseki megyéje mellett az emlitett püspökséget is ő kormányozza. Nehéz idők jártak akkor, az országot kemény zivatarok zaklatták, ugy látszik, ép ily férfiakra vala szüksége a hazának, az egyházmegyéknek.

Vérfegyveres csapatok barangolták be az ország téreit, polgárháború szaggatta szét az atyafiságos kebleket, Rákóczy harczosai diadalmas zászlókkal nyomultak előre több helyütt.

Pál ingatlan maradt, fönemlitett szavait is beváltá; üldöztetett személye, feldulattak jószágai, majd meg mézes szavakkal törekvének őt behálózni, elcsábitására minden fáradozás sikeretlen maradt.

Hogy nagyszerű működésének, s tettei hatásának legalább némi előleges ismeretével is birjunk, mielőtt a dolgok sorozatába bocsátkoznánk: nem leend fölösleges, tájékozásul a dolgok rövid tartalmával megismerkednünk; hogy a bonyodalmakat annak helyén könnyebben megoldhassuk.

Magas hivatásának fényes tanúságát adta különösen 1697-ben midőn a Törökkel hősileg megvivott szabaudiai herczeg Eugen táborát, saját zsoldosai, élelmi szerek, s a népbuzditásával is támogatva, a hires zentai diadalra segitette. E nevezetes vérviadal megyéje területén történt, s I. Lipót császár, ki kérlelhetlen szigora mellett hálás is tudott lenni: méltányolva Széchenyi Pálnak ez alkalommal tanúsított érdemeit, 1698-ban egy kiadott császári okmány által a törvényesen egyesült Bács és Kalocsamegyék főispánjává nevezé. Mindez nagybátyjának halála után harmadik esztendőben történt.

A bécsi tanácskozlaton mondott nyilatkozatáról — midőn arról vala szó, vajjon Magyarhon valóban német lábra állitható-e? — alább szólandunk. Tán ép ez elszánt, önálló és magas lelkületre mutató beszéd eszközlé ki, miszerint a könnyen lobbanékony Lipót szabadelvű sza-

vaiért nemcsak meg nem boszankodott; sőt ép a szó és irásban, tett és áldozatban egyaránt nagy férfiut választá meg közbenjáróul Rákóczy válságos ügyeiben. A zavarok lángja épen akkor lobbant föl, midőn a spanyol öröködésnek legveszélyteljesebb napjai tüntek elő, midőn a Bajorok és Francziák Passau felé nyomakodtak, s a mindig hű Tirolt fenyegették; tehát midőn Lombardvelencze, mindkét Siczíliai és Spanyolhon koronái teljesen ingadoztak. Ezek valóban nehéz napok valának.

Ekkor lobbant lángra Magyar- és Erdélyhon is, vas és pusztulás nyomai mutatkoztak mindenütt, s a magyar elégületlenek nem egyszer jelentek meg fenyegetőzve Bécs falainál; dultak Morvában, s felizgatták Sleziát. Rákóczyt elsőbb is Erdély fejedelmévé, azután az egyesültek fejévé, sőt Lublinban Lengyelhon királyává kiáltották ki. Ekkor igen jól folytak dolgaik.

1807-ben Miller Ferd. J. a Széchenyi országos könyvtárnok által kiadott ily czimű iratok: Epistolae Archiepiscoporum, Georgii strigoniensis, et Pauli colocensis e Comitibus Széchenyi ad Pontifices, Imperatores, Reges, Electores, Principes, Ministros, Bellidūces, aliosque illustres aevi sui viros datae et vicissim ab illis acceptae; — megbecsülhetlen emlékei Széchenyi Pál érsek magasztos érzelmének. Ezek mutatják föl ama csiklandós helyzetet, melyben ő a gyöngyösi tábor vad zajában, gúny és rivalgások közepette áll mint Demosthenes, s szónokol elszántan: a lélekismeret, halhatlanság, Isten és örökkévalóságról mindannak daczára; hogy Rákóczy és Bercsényi felzudult tábora nem egyszer hajigálja meg sárral.

Látjuk, midőn a hadvezetőket mérsékletes eljárásra buzditja, midőn a küldötteket a frigy iránti hűségre emlékezteti, midőn a diadalmak és csapások változatában, midőn a tiszta napfény s a fellegbe burkolt remény sugárainak közepette is egy és ugyanazon nagyságban, hűségben és meggyőződésben áll fen Istene, hazája, és fejedelme iránt! — Jószágai elkoboztattak, elpusztíttattak, a véres fenyegetések saját lakából is kizaklatták, hivei, levelei elfogattak. gyakran magánosan állott elhagyatva, elzárva mindentől: s oly nyugottan, oly tántoritlan lélekkel viselte vándorbotját elhagyottságában, mint diademáját, mint pásztorbotját az Ur oltáránál.

Ilyen a valódi léleknagyság! — Ha Isten velünk, ki ellenünk, gondolá magában, s mint fejedelmi küldött ismét olajágot vőn kezébe, s ismét megjelenék a nyugtalankodók között.

Fáradalmai gyümölcsét azonban, a béke örömeit meg nem érheté, elmaradt mint Mózes, és Pálffy János az ő tanitványa, az ő szivbarátjának jutott Jozue szerepe. S most lássuk a dolgok menetét.

Mondók fönebb, miszerint hálás fejedelme hűsége és szolgálatai jutalmaul Pált főispányi méltóságra emelé; s hogy kineveztetése az utóvilágra is nagyobb nyomatékkal birjon; a kiadott okmányban világosan ki lőn mondva: miszerint e megtiszteltetés jeles érdemeinek, kitünő erényeinek, s hűséges szolgálatainak jutalma. S ép azért mondhatjuk el mi is nyiltan, miszerint Lipót, a messze látó férfiu, midőn Széchenyink Bécsben a ministeri terv ellen — hogy M. O. bekebleztessék — oly határozottan nyilatkozott, ő felsége az őszintén felvilágo-

sitó szavakat nemcsak rosz néven nem vette; de sőt kitüntetését is nyilatkozata után juttatta napfényre.

Már a gyors előléptetés, sőt maga a püspökké neveztetés, s két egyházi méltóságnak kezelése is oly dolgok valának, mik elvtelen embernek könnyen mákonyul szolgálandának. Tehát miként fönebb a tiszta királyi szándok kézzel fogható: ép ugy következtethetni a mondottakból Pálnak is szeplőtelen hazafi jellemére. Pál nem azon férfiu volt, kinek meleg hazaszeretetét akár mily ragyogó méltóság, akár a fölséges királyi kegy kimerithette volna. Lipót pedig nem volt ama hirtelenkedő kormányfő, ki a nagy eseményeket is következményeikkel együtt nem látta volna.

Magyarországban rendkivüli volt az izgalom, az idő is kedvezőnek látszott lenni; tehát inkább oda lőn irányozva minden intézkedés, hogy a könnyen bekövetkezhető nemzeti ellenhatásnak előlegesen is szárnya szegessék. Hongyülés nem vala tanácsos, tehát bizalmi férfiak hivattak meg Bécsbe, köztök a kalocsai érsek Pál is.

Kollonics püspök munkája vétetett először is tárgyalás alá, melyben ez egy nagyszerü tervet nyujtott be Magyarországnak az osztráknémet tartományokhozi alkalmazása módjáról.

Károlyi Sándor az első tanakodásnak minden mozzanatán jelen volt, s kéziratában minden ott történt dolgot hiven följegyzett. Ő ezekről igy szól:

„A haza első férfiai a határon túl Bécsbe hivattak, hogy ott a haza ügyeire nézve a legfontosabb dolgok fölött határozzanak. Be kell vallanom, nagyobbrészt mindnyájan restkedtünk, midőn a tanácskozmány tárgyai tu-

dattak velünk, miután a dologhoz szabadon nem szólhattunk. — Azonban küldött a mennyei gondviselés egy hű honfit, kit magas egyházi méltóság sugárza körül, s ki az ő határozott, s Magyarhon törvényeire épitett bölcs nyilatkozata által szabaditónk lön." — Nem szóltak tehát a meghivottak, vagy mert a hallottak nyomán elfogultak, és azért nem szólhattak: vagy nem szóltak azért, mert számuk csekélységénél fogva ugy sem remélték, hogy nyilatkozatok által az ügyeknek döntő súlyt adjanak.

Katona az elhalgatott egyházi méltóságot, a hű honfit, kit csakugyan a mennyei gondviselés látszott oda szólitani, már megnevezi, s benne a kalocsai érseket, Széchenyi Pált mutatja fel; ki semmi tekintetek által nem korlátoltatván, midőn minden jelenlevő országnagy — az emlitett ministeri előterjesztés következtében — mint villámsujtott egyszerre elhallgatott: felállt, s ihletével és bátorságával a szivnek, melynek tüzet igazság és tiszta honszeretet kölcsönöz, következő beszéddel fordult a császárhoz:

„Felséges Uram! Ezen mód, keresztülvitelére azoknak, mik Magyarország rendeitől kivántatnak, sehogysem alkalmas. Egyébiránt kimondom, hogy maga, az ország főurainak ide gyüjtése a haza határán kivül, ily nagyszerű, s egész nemzetet érdeklő kérdésekben, törvényellenes, és tilos dolog., mibe a jó hazafi bele nem egyezhet. Még az országgyülésre tartozó ügyekben sem terjed a követek hatalma annyira: hogy állandó, és örökké tartandó jogintézkedéseket tehessenek."

„Ők is csupán arra jogositvák, hogy a már létező törvények szellemében hasznos, és üdvös intézkedéseket

tehessenek, de nem olyanokat, melyek alaptörvényeinkkel ellenkeznek. Ők a megyék tudta és beleegyezése nélkül, bármily fontos dolgokat sem törvényesíthetnek, annál kevésbbé tehetik pedig azt, hogy a nemességet szabadságából kivetkeztessék, vagy a szabad nemzetet szolgaságba taszithassák.“ — Azon hűséggel, mely a trón iránt egész életemet vezérlé, kijelentem tehát ezennel: miszerint ama törekvés, hogy azon ország ujabb adórészletekkel terheltessék, a legveszélyesebb következményeket vonandja maga után, s hogy arra nézve, miszerint a birodalom közszükségein segítve legyen: nem lehet más törvényes és áldásos ut; mint országgyülést hirdetni, s a szándéklott terv alkalmazását, valamint egészben, ugy részleteiben is, megvitatás és szentesités végett a nemzet önkénytes és józan belátására bizni. Csak általános beleegyezés adand a dolognak törvényes alakot, szilárdságot, és életet.“ — Kéri tehát ő felségét, kéri a ministeriumot, hogy e fontos és valóban életkérdéssel ovatosan járjanak el, s engedjenek a nemzetnek is időt azok meggondolására.

Pál nagyot mert, sokat mondott, de azért nem reszkedett sem testében, sem hangjában; lelke mély meggyőződéséből szólott, jót akart honának, urának; ő nem azon férfiu volt, kit fény megkábithatott, veszély megrendithetett volna, s ezt a király igen jól tudta. Mint látandjuk, az eredmény megmutatta, hogy meghallgatva Pált a király nem csalódott: Pál pedig föltárva keble őszinteségét, jót akart a hazának, használni ohajtott a birodalomnak.

Mit Pál kérvényezett, megadatott, de nem sokat

használt. A következő gyülések már hevesebbek lőnek. a főrendek és ministerek között nehézkes viták támadtak, s legsikamlós tárgyakul a nemesség megadóztatása szolgált ott, hol ezelőtt török járom alatt nyögvén: megszabadítatásukért a kincstárt évenkint kárpótolni tartoznának. A rendek a kárpótlást méltányosnak ismerték el, de a maga utján; utóbb megállapodtak abban, hogy a kapuszámos adórendszer fogadtassék el.

Az aggályteljes vitatkozások már 5 álló hétig tartottak. Széchenyi Pál a királynál kihallgattatást kért, és nyert. Itt ismét bizalom- és tiszteletteljesen adá elő veszélyességét ama rendszernek, melyet a ministerek minden áron foganatosítani akarnak. A méltányos király, ki sulyos gondjai közt nem ismerhette ki minden népének részletes állapotát, a szabadelmű de őszintén jótakaró hazafinak nyiltan kimondá, miszerint: ő már maga is tette ezen ellenvetést kormánytanácsosainak, de ezek azt állitottak, hogy az esztergomi érsek, a nádor, s több előkelő magyar urak, magok ohajtják ez ujitásokat; ezen hiedelemben engedte ő meg most is, hogy tanácsosai azokat a magyar uraknak előadják: a nemzet szabad akaratát azonban, ezen ujitások elfogadásában — vagy félrevetésében nem akarja megszoritani. A nagy férfiu ezen találkozását, s az igazságszerető királynak ezen megható nyilatkozatát minden tekintélyesb történész figyelemre méltatá.

Az ország csakhamar megtudta Pálnak szilárd magatartását, őt tisztelék a nemzet előharczosa, őt a nemzet szabadságának megmentőjeül. Nem szenvedték azonban az ügyérek, kiknek terve kivételében annyit s annyiszor

gáncsoskodott: a bátor pap azonban hazafias népszerűség s fejedelmi tisztelet által levén vértezve, mintegy hivatásos közbenjáró állott meg nemzet és király közt

Soha sem volt egymástól távolabbra Magyarország és Bécs, soha annyi forradalmi elem nem volt e hazában szétszórva mint akkor; tehát Pál a gondviselés által soha jobb időben nem küldethetett volna akár az ország megmentésére, akár a kormány tanácsolására. Annyi veszély és viszályban, annyi szakadás és visszahatásban ész, bátorság, hűség és hazafisággal az egész birodalomban csak Széchenyi Pál birt megállani. Egynémelyt eltántorított az események rohama, mást idegen tanácsok vittek tévutra; azt a dolgok ujdonszerűsége kábitá el, ezt akartalan is tétlenség ragadá meg; ki az iszonyu bonyodalomnak indult ügyeken át hidat birt és tudott emelni, ki hona és fejedelme iránt egykép tántorítlan hűséggel viselteték, ki minden veszélyeknek közepette is mindenben férfias tanácscsal birt előállani, az Széchenyi Pál volt.

Volt Lipótnak udvarában egy ifju de tiszta keblű olasz b. Scalviniani, ez Pálnak meghitt szivbarátja vala. 1703-ben magához szólitá azt a fejedelem, hogy irna bizalmasan Széchenyinek, és kérné ki tanácsát, mi módon lehetne a lábra kapott izgalmakat a legczélszerűbben elnyomni. Tehát ismét őt szólitá fel először a császár, ismét az ő tanácsát kéré ki, hogy nyujtson módot és utat, a hatalmasan terjedő mozgalmakat emberséges utoń lecsöndesiteni. — Mások szerint Lipót saját kezüleg irt volna Pálnak, s az emlitett báró, ki egyszersmind benső udvari titkos tanácsos vala, csak átadója lett volna a december

10-kén kelt levélnek; ha igy, a dolog Pál dicsőségére még nagyobb fényt vet. A levél igy hangzik:

„Azon bizalomnál fogva, melylyel mindenki, de különösen irántad viseltetem uram, inditva érzem magamat, hogy a magyarországi jelen mozgalmak alkalmával a te kitünő tulajdonaidat, különösen pedig a császári trón iránti legőszintébb hűségedet az udvarnak bemutassam. Te uram mindenkor jobban, s a legjobb utakat ismerted a Magyarok szivéhez, valamint most is inkább tudhatod, mikép lehetne e jelen mozgalmakat lecsendesíteni. Ime itt az alkalom, mely magasságodnak már régi ohajtását, s nemes törekvését érvényre segitheti. Miért is kérlek téged, hogy mielőbb nyomoznád ki azon messzeterjedő lázadásnak fő, és lényeges okait, melyek azt hazádban előidézték, s melyek az ország népét arra birták, hogy ahoz csatlakozzék, — valamint egyszersmind kérlek, irnád meg annak történhető kimenetelét. Maradok stb.“

Széchenyi Pál ekkor Sümeghen mulatott, s miként hazafiui kötelme s a trón iránti ismert hűsége parancsolá: ugy cselekvék; körültekintett a rábizott ügyekben, leült, s még azon év december 20-kán következő választ bocsátá a kalocsai prépost által az emlitett báróhoz:

„Örvendek uram, hogy irántam mindenkor tanusított baráti érzelmeidnek megfelelhetek. Mind hálám, mind saját legnagyobb érdekem követelik, hogy kivánalmaidnak eleget tegyek. A rám bizott kötelesség továbbá parancsolja: hogy a rámbizottakat a legnagyobb készséggel teljesitsem. Én ugy hiszem, császár ő felsége várakozásának ugy tehetendek eleget, ha idejekorán minden ügyekezetemet oda forditandom: hogy elsőbb is a

veszélyes mozgalom árja a kormányom alá helyezett vidékekre át ne csapjon. Minthogy azonban még magam sem vagyok ezen mozgalmak okairól értesítve kellőleg, most téged sem tudósithatlak azokról. Kémeim nincsenek, kik a szóban levő háboru indítóinak gondolkozásmódját kitanulhatták volna. Egyébiránt nem kell vesztegetni az időt; mert ha ezen mozgalmak sulyos következményei meg nem előztetnek: mindig félhető, hogy Morva és Csehország, kezet fogva a Francziákkal, ő felségének magyarországi koronáját is veszélybe hozhatják."

„Szükség tehát mindenek előtt módokat, eszközöket keresni a lázadók lecsillapitására, miután most, mint kezdetben, már nincs idő őket erőszakkal elnyomni. Ha ő felsége e czélból szándékoznék szerény közrehatásomat igénybe venni, kérem, hogy parancsait nekem irásban küldje meg, s intézkedjék, hogy mind én, mind környezetem mindenütt tisztességesen fogadtassunk."

„Előre kikérem azt is, hogy ha én valamely jó akaratot, s hajlamot mutatandok az elégületlenek iránt, azt ő felsége ministerei balra ne magyarázzák. Különösen könyörgök pedig, hogy nekem valamely bizonyos hely jelöltessék ki, hol ő felsége kivánja, hogy tartózkodjam. Elvonulhatnék Horvátországba, ha a fölkelő vezérektől, kikkel értekeznem kell, ez által messze nem esném. Azt tartom, miszerint ezen várban, — Sümegh — mely némely kóbor hadcsapatoknak ellent is állhatna, meghuzhatnám magamat, s bevárhatnám, mig a zendülés főbb vezéreivel a béke művéhez foghatok." — Maradok stb.

Eme bölcseség, és hűségsugalta sorok Bécsben leg-

szebb reményekre hangolák az urakat. Gr. Pálffy Miklós az emlitett prépostnak örömében ugy nyilatkozott, miszerint ő erősen reméli, hogy Széchenyinek Rákóczyvali első találkozása is béket hozand. Lipót szinte meleg érzelmekre gyúlt, s nem mulasztott semmit, hanem 1704-ben jan. 2-dikán azonnal a következő sorokat intéze hozzá:

„Kedves érsek, nekem különösen kedveltem! — Buzgó részvét, s több mint atyai szeretetünktől inditva, a neküink mindeneknél kedvesebb Magyarország megtartása tekintetéből, s különösen hogy annak lakóit megovjuk a gyilkosságoktól, s hogy kikerüljük a keresztény vérnek ontását, hogy megmentsük amaz országot a pusztulástól, s egy tán nehezen eltávolitható csapástól, megbizván hűségedben, parancsoljuk: hogy császári királyi nevünkben a mi alattvalóinknál a Magyaroknál, kik most különféle ürügyek alatt fölzendültek, közbenjárulván, minden módok s eszközök, s az Istentől neked adományozott minden tehetséggel oda működjél: miszerint azok a régi s törvényes hűségre visszatérjenek, s lázangni szünjenek meg."

„Mutasd meg nekik, miszerint habár némely jogaik s kiváltságaik netalán megsértettek is: az nem tudomásunkkal történt, s hogy a mód és ut, a rablások s pusztitások, melyeket most elkövetnek, azokat legkevésbbé sem orvosolhatják, s az igazsággal épen nem egyeznek meg."

„Miért is azon jó indulat és hajlandóságról, melylyel mi az egész magyar nemzet iránt mindenkor viseltettünk, bizonyosakká tevén, megmondhatod: hogy mi őket azon békes állapotban, melyre minden józan elméjű nemzet-

nek törekednie kell, fentartani akarjuk. E szellemben hasson hűséged, szóval, tettel a mi magyar alattvalóinkra, minden utakat, legyenek azok titkosok vagy nyilvánosok, felhasználva, s levelek, vagy hirnökök által értesítvén őket a legnagyobb gyorsasággal, akaratunkról."

„Ha szükségesnek mutatkoznék, miszerint személyes jelenléteddel hass a kedélyekre, menj közéjök, s intsd őket, hogy a fegyveres erőszakoskodástól tartózkodjanak, — felszólitván őket, hogy bocsátkozzanak inkább békes egyezkedésbe. Jegyezd föl sérelmeiket, s biztositsd őket azoknak legsikeresb orvoslatáról."

„Mindezekről értesitvén bennünket, vagy az országnak nádorát, nyilvánithatod: mikép a fönforgó súlyos körülményeket a legközelebbi országgyülésen elintézendjük. A mondott czél foganatositása végett kedves rokonunk, a romai szent birodalom herczege Eugen fővezér, s az alárendelt hadtiszteknél már megtettük a legkegyesb rendeléseket, valamint a te személyed, ugy embereid támogatására. Megengedjük végre, hogy lakást magadnak akár saját sümeghi váradban, vagy bárhol is — hol gyanú vagy rágalom szennye nélkül a közjóra működhetel — szabad tetszés szerint választhass. A többiben stb."

Azonban, bármily sürük voltak is a levélváltások, bármily őszinte törekvések mutatkoztak is: a forradalom egyre terjedett; 1703 végén midőn Sz. Pál felvilágositó véleménye a bécsi udvarral közöltetett, már majd egész Magyar- és Erdélyhonban lázangó fegyveresek valának láthatók; a főfigyelemnek tehát oda kellett működnie, hogy az átcsapástól elsőbb is az örökös tartományok óvassanak meg; ime ez volt Sz. Pálnak is első gondolata,

első ajánlata. Ide járult a spanyol öröködési háború is: tehát az osztrák birodalmi fegyveres erő különben is meg levén szaggatva, a mozgalom annál határozottabb szint ölthetett.

Következőleg, miután fegyver nyomán a messze elharapózott izgalmak elnyomásában kevés reményt lehete helyezni: legtanácsosabb lön békéről, s a nemzet kiengeszteléséről gondoskodni.

A fejedelem első gondolata és terve volt közbenjáróul a nádort Eszterházy Pált léptetni föl; ez azonban nem birván kellő népszerűséggel, s neki Rákóczy is kérlelhetlen ellene levén: a legterjedtebb megbizás sem igért kellő sikert; igértetett kegyelem, igértetett közbocsánat, minden haszon- minden eredménytelen vala; a szenvedélyek izzó lánggá váltak, tehát diplomatikai uton kelle rést törni az elérendő czélhoz; mint mondók a nádor nem birt erre kellő képességgel, tehát oly férfiuhoz kelle fordulni, kit sem az ellenség ne gyülöljön, sem az ár ne tántorítson el; tehát a nemzet és törvényes fejedelem közt közbenjáróul Széchenyi Pál választatott meg, ki a bomlásnak indult köteles szeretet és törvényesség kapcsait hathatós tekintélyével visszaállítsa.

Pál az átvett királyi megbizó levél következtében azonnal működni kezdett, és Károlyi Sandort, Rákóczynak egyik legkedveltebb tábornokát, kiben titkon egy hűséges békebarátot sejtett, rögtön felhivá, felkéré, hogy vele békeértekezletekbe bocsátkoznék. Károlyi a meghivatást elfogadta, s 1704-ben jan. 13-kán a jéggel födött Dunán átkelvén, megjelent Sümeghen. Széchenyi elpalástolhatlan örömmel fogadá, s kijelenté ama határtalan

bizalmat, melylyel Károlyihoz az egész magyar nép csatlakozik.

Ugyanekkor légyottra kitüzék Lében-Szentmiklóst Mosony megyében, hol a békéről tanácskozandók, találkozni fognak; a határnapon megjelent: Károlyi Sándor, és Bercsényi Miklós; Pál a királyi megbizó levél nyomán előadja azonnal Lipótnak igéreteit, szándokát, s hozzá tevé, ha szükségesnek látszanék az országgyülésnek is megtartatását; a megkötendő békének még külhatalmak általi biztositatását is lényeges követelési pontul tüzék ki Rákóczy emberei; s mert Széchenyinek erre megbizatása nem volt jan. 28-dikán ismét irt Bécsbe, de irt ugyanazon alkalommal magának Rákóczy Ferenczneknek is, s mindenkép arra törekedett birni, hogy honának akkor teend legjobb szolgálatot, ha a fegyvert lerakja. A kormány a zendülők kivánalmaiba vonakodott beleegyezni, mit Pál előre is sejtvén, fönebbi levelét Rákóczyhoz annál bizalomteljesebb annál szivélyesebb modorban irta. Többek közt a mondott levélben igy ir:

„Mit vagyok teendő, s hova hat törekvésem, bizton következtetheti magasságod ama magyar vérből, mely ereimben folydogál. Szándokomat már több cselekedetem hordja homlokán.“

„E vér igy szól hozzám, itt az alkalom, melyet föl kell használni, itt a kedvező alkalom, melyet egyszersmind a béke helyreállitására, de apáink szabadságának biztositására is föl kell használnunk. Most a császár akar és készséges nemcsak alkudozásokba bocsátkozni, de kivánja a Magyarok által kitüzendett sérelmeket is megorvosolni.

Ha mi ez ajánlatokat visszautasitandjuk, az ország továbbra is pusztitások tere maradand.“

„A magyar nemzet vére továbbra is folyni fog, s a kimenet mégis bizonytalan maradand. A hadjáratok szerencséje sokszor elfordult már azoktól, kiknek első alkalommal babért osztott.“ E levélnek tehát nem lehetett egyéb czélja, mint hogy az ügyek ország gyülésen hányattassanak meg. Bercsényi ezen inditványt nem találta elfogadhatónak, s tiz pontból álló ellenjegyzéket adott át az érseknek, s hozzá azt állitá: miszerint azokat Rákóczytól kapta. Rákóczy pedig febr. 5-kén maga válaszolt az érseknek Miskolczról, elég fenhéjázó hangon, és mitsem kimélve az osztrák uralkodó házat.

Széchenyi egy, febr. 14-kén kelt levelében ismét felszólitá Rákóczyt az alkudozásra Sümeghről, s mielőtt a választ bevárta volna, Bercsényi magán tudósitása nyomán megmeg az országegybehivására kivánta Rákóczyt rábirni, hogy a megbomlott országos béke helyre állittathassék.

A második levél jelentékeny hatással volt Rákóczy kedélyére. Eredménye lőn a csakugyan bekövetkezett békealkudozás, melynek helyeül elsőbb Vácz, utóbb Gyöngyös tüzetett ki. Széchenyi a kinálkozó alkalmat felhasználni akarván, mitsem mulasztott, hanem azonnal utra kelt anélkül, hogy Visának a Bécsbe, menesztett kalocsai prépostnak a császártóli visszajövetelét is bevárta volna; követjét febr. 12-én meneszté Bécsbe, hogy neki uj megbizásokat hozzon, s 20-dik márt. már ez is Gyöngyösön termett. Lipóttól két levelet hozván Szé-

chenyinek; azoknak elseje febr. 12-kén, másika mart. 4-kén kelt.

Az elsőben bámulja Lipót, hogy fiát Jósefet idegennel akarják fölcserélni, sajnálkodik az ország szomoru sorsa fölött, s roszallja amaz erőszakoskodásokat, melyeket tudtán kivül követnek el az országban polgári és katonai hatóságok; igéri, hogy a rendet helyre állitandja, s minden alapos sérelmeket megorvosland. Második levelében már Angolhon közbenjárásának elfogadását is fölemliti. Kapott magán levelet is Scalvinionitól, jelentvén Pálnak, miszerint most van legbiztosabb utján az esztergomi érsekségnek, mihez hozzá tevé, miszerint ezt Lipótnak ajkairól hallotta legyen. -- Egyébiránt tanakodás közben Eger és Tokaj a zendülők hatalmába esvén, a Dunántuli rész pedig — hova Károlyi még a télen áthatott, s hol szivesen fogadtatott — majdnem egészen Rákóczyhoz hajolván: a gyöngyösi értekezletet nem nagy siker kisérheté; azonban e nyomasztó körülmények sem törheték meg Széchenyi Pál erélyét, ő oly lankadatlan buzgalommal müködött aztán is a béke megkezdett művén, mint azelőtt. Innen lőn, hogy ezután is folytonos értekezletben marada Rákóczyval, csak hogy megbizója ügyében sikerrel járhasson el.

Visát, a többször emlitett kalocsai prépostot most ismét Bécsbe küldé Pál, hogy általa Rákóczy, és hiveinek követelményeit királyával tudassa; visszatértével uj parancsokat hozott. Kelvén ezek april 20-kán azt hagyák meg, hogy: Sz. ismét uj értekezletbe bocsátkozzék, s igyekezzék kivinni, miszerint egyeznének bele az áta-

lános fegyverszünetbe, s vagy Pozsonyban, vagy Nagy-Szombatban egy békeértekezlet tartásába. Széchenyi april. 27-kén Sümeghről felelt a fejedelmi megbizásra; miszerint: neki misem fekszik annyira lelkén, mint császár ő felsége kivánalmait létesiteni, minek elérésére nem mulaszt el semmi alkalmat, hanem rögtön átkelend a Dunán, s Komáromhoz sietend, hogy mielőbb Bercsényivel találkozhassék, jól tudván: hogy ennek tudta nélkül Rákóczy sem müvelend semmit.

Komáromban arról értesül Pál, hogy Rákóczy hadait Székes-Fejérvár felé inditá, s hogy a közös tanácskozásra Paks jelöltetett ki. Azonban az itteni találkozás sem vezetett czélhoz. Széchenyi tehát jónak látta egy 1704-ki év majus 17-kén kelt levelében Rákóczyt arra törekedni birni, hogy egy átalános fegyverszünetbe egyezzék bele; lelkére kötni iparkodván mindenkép: hogy használja fel a jelent, s ne tapadjon makacsul egy bizonytalan jövőhez, mert koczkafordultával mind magának, mind nemzetének szerencséjét könnyen eljátszhatja; s ez esetre Istenének, s az utóvilágnak csak ő leend felelős.

Rákóczy belátta utóbb a bekövetkezett messzelátó szavak valóságát, de már akkor késő volt.

Rákóczy tehát most is elvetette a meleg lélekkel ajánlott tanácsot, de azért mégis szives volt neki válaszolni is; küldött levelében mintegy igy beszélt a főpappal: Olvassa és ismét olvasgatja mindazt, mit neki az érsek a béketárgyalások siettetésére ajánl. Ő azt akarja, sürgeti öntudata, tanácsolja az ész is; azonban csak oly

tárgyalásokhoz ragaszkodik, melyek a kinálgatott jövőnek biztossága és tartóssága felöl kezeskednek. Ez esetre a kételnek nem leend helye, s minden Magyar, ki most fegyverben áll, vágyai kiviteléhez inkább békés eszközöket, mint a háború koczkáját fogadandja el. Ha tetszik, ő mindemellet is kész uj békealkudozásokba bocsátkozni.

Pál megragadta ismét az ajánlkozó alkalmat, s irt rögtön Heister tábornoknak, fölkérve őt, hogy: hadmozdulatai által a béketárgyalásokat semmi uton se zavarja. Ez azonban ép ez időtájban vervén meg Károlyi hadait, s diadalmából magas reményekre gyulván, vissza e szavakat irá: Egyebek közt ama helyen, hol most a Magyarok tartózkodnak, intettem őket a fegyverlerakásra is, különben kikerülhetlen maradand nejeik és gyermekekkel együtt az ő pusztulások és bukások. Mely szavakban Rákóczy valódi irtást látván, kétes kedélye még nagyobb lángra kapott, s a fegyvernyugvásról hallani sem akara.

Megjelent többi izben Pakson, találkozott Széchenyivel, de mindannyiszor panaszra fakadt, hogy: máskép hangzanak megbizója szavai, és más szint öltenek a tábornokok cselekményei; s igy akaratlan is a legkellemetlenebb surlódások támadnak. 1704-ben máj. 19-kén Paksról tudósította Pál ő felségét mennyire juthatott békemunkálataival; elmondá:

Miszerint Rákóczy ugyan ohajt békét, de fegyvernyugvásba nem akar bocsátkozni addig, mig neki kellő és biztositott felvilágositás nem adatik azok felöl, mik fölött a fegyverszünet alatt végezni akarnak. Ő sehol

nem lát kellő biztosítást a nemzet sérelmeinek biztosítására. Sőt ellenkezőleg mindenben visszásságot tanúsít, királya iránt semmi tisztelettel nem viseltetik, s az országot csak szivja, pusztitja; társait is csak hiv reményekkel táplálja, innen van, hogy a császári igéreteknek is csekély hitelt adnak. — Azonban Rákóczy panasza sem volt alaptalan a tábornokok kiméletlen eljárása fölött. Széchenyi maga is támogatá panaszait, részint biztos hallomás, részint saját tapasztalatai nyomán, különösen Heister eljárásai miatt.

Azonban sem Rákóczy gyanúsítása, sem Széchenyi tanuskodása nem sokat fogott rajta; Heister jó katona volt, s a hol csak lehetett, tudott merni mindig. A reményekre igen hajlandó volt, no de kit nem táplál a remény? — Minden győzelme vérmesebb reményre hangulta. Minden léptét pontosan tudatta a kormánynyal, minden előhaladásával közelebb álmodta magát a végczélhoz; ismét lőn, hogy emlitett diadala után maga Lipót is felhangultabban kelle szólani.

Irt tehát Pálnak, és most már határozottan kimondá: Miszerint neki elég oka volna a Magyaroknak a békét metagadni, vagy legalább halogatni mindaddig: mig ezek békes érzelmeikről biztos tanuságot adandnak: azonban atyai érzelme most is békét ajánl. — E levélre jul. 8-kán Pál megmeg elhagyá Sümeghet, Szegedre sietett, hogy Rákóczyval ismét találkozhassék. Rákóczy ismét Gyöngyöst tüzte ki tanakodási helyül, s noha megigérte, hogy a körültáborlott vároktól hadait visszavonandja, abba mégsem egyezett bele, hogy az érdekelt várokba pénz, ruha vagy élelem szállittathassék. Az értekezlet után

Rákóczy Visnyére vonult, hogy megroncsolt egészségét helyreállitsa, s uj találkozás és tanakodásra Selmeczet tüzte ki, hogy már itt a fegyvernyugvás pontjai fölött határozottan tanakodhassanak. Megjelent itt is Széchenyi több társával együtt, de megmeg csak arról értesitheté urát: hogy Rákóczyval itt sem végezhetett semmit.

Rákóczy a történtek utan Nagy-Szombathnál kegyetlenül megveretett; most már Pál bizonyosnak hitte, miszerint Rákóczy minden irányában engedékenyebb leend; miért is utána ment Széchenyi a herczegnek ismét, s egész Eger városáig kisérte. Reményeiben itt csalódott. Lógvaitól kéz alatt levelet kapott, hogy addig minden működése sikertelen maradand: mig a kormány a Magyarok jövőjének biztositására kellő kezességet nem mutat; mig ezt a magyar tábornokok nem látandják, addig a békeértekezletek eredményéről szó sem lehet.

Lipót már huzamosb idő óta szenvedett; 1705-ben maj. 5-kén végképen bucsút vön a világtól, trónja, és nyomasztó országos gondjai örökösére I. Jósefre maradtak. — Tehát sem ő nem élhette meg az ohajtott kiengesztelődés édes perczeit, sem Pál az annyi hűséggel párosított fáradozásainak gyümölcsét a felséges trónnak be nem mutathatta.

Jósefnek fő gondja volt, elsőbb is a személyes meghántásoktól tartózkodni. Heister nemcsak szigorú és kérlelhetlen volt, de több alkalommal a személyes meggyalázásoktól sem ovakodott; minden győzelme után fönebb hangon beszélt, s vérmes reményei által magát a kormányt is nem egyszer rohanta meg téveszméivel; s mert Rákóczy is ellenében engesztelhetlen gyülölséggel

viseltetett; az annyi bajokat szivesen orvosolni törekvő I. Jósef legelsőbb is őt hitta vissza, hogy a békét eddig késtető akadály elmozditassék. Helyébe Herbeville tábornagyot küldé Magyarországba, kit a szerencse csak hamar fölkarolván, Rákóczy most már eléggé elbizakodott hadait mindjárt első találkozásra megzuzta. A fölkelőket ép annyira hangolá le e vészes találkozás, mint reményre gerjeszté, midőn Heister visszahivatásáról értesülének. Igy csalódik gyakran az ember reményeiben, kilátásaiban talán ép azon édes perczekben, melyekben a közeljövővel legédesdebben táplálkozék. A csapás Rákóczy kedélyére igen nagy hatással vala.

Jósef ép annyira bizott meg Széchenyiben, mint előde, tehát a békemunkálatok folytatását szinte záruházá teljes reménynyel. Az emlitett veretés után maga Rákóczy irt Pálnak aug. 19-kén sőt ujolagos találkozásra Nyitrára rendelé. Pál szokott remény és buzgalommal jelent meg; hol már csakugyan a kötendő béke föltételéről értekeztek. E találkozás szép jövőt igére. A remények már annyira tornyosultak, miszerint 1705-ben oct. 22-kén a Nagy-Szombatban tartott értekezletekben az alkudozó felek kivánalmai már határozott alakba öntethettek, s dolgok könnyebb kivitelére abba is bele egyeztek, hogy átalános fegyverszünet álljon be. Végre tehát az éveken át huzódott viszály megszünt, s majus 8-kán 1706-ban I. Jósef és a zendülök közt fegyvernyugvás következett be.

A föltételeket aláirt férfiak nevei közt Széchenyi Pál a kalocsai érsek neve is szemlélhető.

Majus 26-kán Pál ismét levelet kapott Bécsből, mely-

nek értelménél fogva most már arra is fölhatalmaztatik: hogy a béke pontjai fölött is ő alkudozzék. A béke alkudozáson jelenvoltak:

I. Jósef részéről, Széchenyi Pál kalocsai érsek, és Wratislaw Venczel csehországi korlátnok; a szövetkezettek részéről: Bercsényi Miklós, és Csáky István; a közbenjáró hatalmak részéről: Sunderlandi Károl gróf és Stepney György angol, aztán Rechtern Adolf báró, és Hamel Bruyninx hollandi követek. Elsőbb kimondatott a fegyvernyugvás, rá a követek száma azonnal megszaporíttatott; s ezek azután vétettek tárgyalás alá a vitapontok. A szövetkezettek 23 pontban terjeszték elő kivánalmaikat, a három első mindjárt oly minőségű vala, miszerint általok az egyezkedési lehetőség majdnem teljesen kizáratéik. Jul. 22-kén tehát vége lőn minden reménynek.

Most Jósef Starhemberg Gvidót hivá be Olaszhonból, s a Rajna mellől is néhány hadcsapatot rendelvén oldalához, Rabutin seregét is teljesen hatalmára bizván, a szövetkezettek elleni hadmunkálatokat teljesen ráruházá; Rabutint azonban Bercsényi és Károlyi elzárva tartván, az uj hadfővel csak következett évben egyesülhetett, ki Esztergom megvételén kivül alig vitt ki valamely nevezetes dolgot. Erdélyben e mellett több csatái sikerülvén a fölkelőknek, ismét vérszemet kaptak, és sokkal nagyobb mérvben tört ki a lázadás mint valaha. Maga Rákóczy is Erdélybe ment, ott a rendeket egybehivta, s általok fejedelemmé választatott; megválasztatását Tige osztrák vezérrel is tudatta, de ő a gyülésnek ezen végzeményét hóhér által égettette meg; mire Rákóczy maga is megdöbbent, és jelenlétét szükségesebbnek látván Ma-

gyarországban, oda sietett. Megválasztatását tehát tudatván a fényes kapuval is, elhagyta Erdélyt, s Ónodra ment, hova közgyülést hirdetett.

Igy látjuk megsemmülve Széchenyinek a leglankadatlanabb ügyekezeteit is, melyek, noha hazafias lélek nyomain haladtak is, sehogysem levének képesek a megbomlott békét helyreállítani. Azonban hogy oly őszinte lélekkel működött: azt neki mindenki dicsőségül tulajdonítandja. Már az is roppant magasztalására szolgál, hogy egymás után két király bizá meg a legfontosabb ügyek teljhatalmu szerepével. Lipót a római birodalmi herczegségre akará őt emelni, azonban amaz öntudat, hogy ő azt legbuzgóbb fáradozása mellett sem birta kiérdemelni, a szerény férfiut arra birá: miszerint noha a legmagasabb kéz akará is e hallatlan kitüntetéssel megtisztelni, ő azt még sem fogadá el.

Maga a méltányos fejedelem is megbámulta a szerénységet, az alázatosságot. De mert magas érdemeit mégis megakarta hálálni, mindenkép oda működött: hogy bibornoki méltóságra emeltessék; irt tehát a pápának és felkéré őt, hogy mihelyt üresség támadand: Pált azonnal bibornoki méltóságra emelni kegyeskedjék. Az irigy halál ezt sem engedé neki megérni; becsületére válandik azonban mindenkor, hogy olyannak találtatott, ki méltó érdemekkel birt az egyház biboros atyái sorába fölvétethetni.

Miután általa a béke helyreállitása kivihetlenné vált, csöndes magányba vonult, s többnyire egyházi megyéjében találjuk őt, áldozva Istenének, s foglalkozva egyházának kormányával.

Igaz, hogy érsek volt, tehát világi uralma is terje-

delmes birtokokat foglalt magában; igaz hogy a veszprémi püspökséget is ő kezelte, tehát könnyen megkétszerezhette volna jövődelmeit: de mily zaklatott világot élt akkor mindenki Magyarhonban, mennyi kincs és vagyon esett áldozataul a fékezhetlen dühnek, azt is könnyen elgondolhatja mindenki. Mit tehát akár magának, akár az Ur oltárának megtakaritgathatott, igen csekély összegre mehete. Mint lelkes, mint tisztakeblű pásztor, mint övéinek atyja, mint nyájának hű őre, mint egyházának rendületlen, hive mégis megtőn mindent: mit elég szegényes állapota tenni engedett.

Fő gondja volt a szent épületekre, s legmegnyugtatóbb vigasztalást talált az idő és körülmények fenyegető változatai közt, midőn az Urnak oltárokat emelhetett, vagy a megrongáltakat helyre állíttathatá. A kalocsai szentegyházat, mely B. asszony menybemenetének tiszteletére volt állitva, de mely a polgári zavarok pusztitó lángjában majdnem megsemmüle: csin és izléssel ő állitotta helyre. A város éjszaki részén pedig magának és utódainak egy kényelmes, s az érseki méltóságot teljesen megillető palotát emelt, melyet családi czimerével diszite föl. Nevezetes e czimerben a galamb és olajfaág, mely valóban a békeszeretetnek jelképe.

Magas tudományát, és fényes lángeszét mindenki megbámulta, előzékeny, szelid bánásmódjáért mindenki tisztelte, üdvös tanácsaiért mindenki fölkereste. Ur szegény, boldog boldogtalan előtt egyaránt tiszteletben állott. A kormánynak irányában tanúsitott oszthatlan szeretetét és bizalmát már ismerjük. Még egy példát hozok föl. Magyarországban biboros főpap Kristian August volt,

ez tudománya és bokros tapasztaltsága iránt oly szeretet és megkülönböztetéssel viseltetett; miszerint őt rendesen atyjának nevezvén, s kikérvén szivélyes barátságát, tanácsáért minden fontosabb ügyekben megkeresni épen nem átalkodott. Szava, tanácsa, ajánlata rendesen czáfolhatlan igazságul vétetek.

Hogy mély belátása, messzelátó észtehetsége és páratlan képzettségéről kellő felfogással birjunk, üssük fel Bel történetiratát; hol is 1704-ről a III. k. 578. lapján egy, Rákóczy által rendezett lakomán, melyben Széchenyi Pál is részt vőn, következő jelenet iratik le:

Urunk föltámadása napján Rákóczy Gyöngyösön, hol Bercsényi is jelen vala, egy lakomát rendezett; Széchenyi e lakomán szinte meghivott, és igen tisztelt vendég vala, s mint ilyen, a számos vendégeknek daczára is első helylyel tiszteltették meg. Mindkét vezér különös tisztelettel látszott hozzá tapadni, s őt mindkettő atyjaul tisztelé. Az asztalnál különféle beszédek fordulván elő, Széchenyi megragadott egy kedvező alkalmat, s az öntudatról kezdett szólani. Az agg és tisztelet gerjesztő főpapot mindnyájan bámulattal hallgatták; csupán Bercsényi látszott gúnyérzettel kisérni a mindenki által feszült figyelemre méltatott komoly beszédet.

Megészlelvén ezt Pál, hozzá fordul, és igy szól: Hogyhogy fiam Miklós, te ily komoly, s az emberi sziv nyugalmára annyira nélkülözhetlen dologban nevetségi tárgyat találsz? Szólj kérlek, itt semmi kétely, semmi fönakadásnak nincs helye. Bercsényi igy válaszolt.

Azt bámulom atyám, hogy te oly valami fölött, mi magában semmi, és sehol nem lelhető föl, oly hosszan

és komolyan tudsz szónokolni! erre az érsek igy válaszolt:

Ha az istenség nem palántált öntudatot az emberi kebelbe, akkor észszel megáldott lélek sem létezik, tehát nincs mi a jövő miatt reménynyel tapláljon, nincs mi rettentsen. — Futhatnál te, mint ohajtod, egy feddhetlen életpályát, ha te őrködő, vádló, és biráskodó öntudattal nem birnál? Nem. Az öntudat a halhatatlan léleknek oly vele született ereje, hogy ki azt tagadni meri, egyszersmind a lélek halhatlanságát is tagadja. — Ekkor Bercsényi hangos kaczajra fakadt, s nem átalkodott nyiltan bevallani, miszerint ő mind az öntudatot, mind a lélek halhatlanságát koholmánynak tartja, s hogy őt kisem fogja meggyőzni arról, hogy ama véglehelet, melylyel az ember megszün élni, örök, s hogy annak azután változatlanul jó vagy rosz dolga legyen.

Fájérzettel tölté el e könnyelmű nyilatkozat az érsek lelkét, még inkább ama vakmerőség, hogy az annyinak fülehallatára nyilvánittatott. Szigorral utasitotta rendre, mint azt hivatala szentiessége hozta magával, s megmutatta az örvényt, mely oly közel állt az istentagadáshoz. Komoly méltóság és magasztos hangon szóla; Rákóczy közbeszólása akasztotta meg a dolgok menetét, vagy, hogy Bercsényinek láthassék hizelegni, vagy hogy az agg férfiut a fölhevüléstől megóvja, vagy legalább hogy végre is a dolognak más irányt adjon:

Nem lehet ugyan tagadni mond, hogy van az emberben öntudat, azonban annak eredete, miként az észé is, nem a lélek természetében, hanem a test sajátságában keresendő. Ő teljesen meg van győződve, hogy ha lehetséges volna egy baromi lelket emberi alakkal öltöztetni

föl; szintugy birandna az ész és öntudattal, mint mi: valamint ha az emberi lélek állati testbe vándoroltatnék, szintugy észtehetség és öntudat nélkül lenne, mint az állat. Lehetlen leirni ama komoly és méltóságos szavakat, melylyekkel eme keresztény emberhez illetlen nyilatkozatot, bonczolta és megczáfolta Széchenyi. Beszédének minden szavát Szent Pál mondataira fekteté, ki a romaiakhoz irt levelében igy szól:

A pogányok is bizonyságot tesznek arról, hogy a törvény lelkünkbe irott malaszt, hogy azoknak engedelmeskedni az öntudat sugallja, hogy saját gondolataik által vádoltatnak vagy ótalmaztatnak; stb. Láthatni ezekből, mily magasztos kötelességnek tartá a tévuton járókat megtériteni, s mennyire nem félt szent hivatását ellenséges táborban is teljesiteni.

Mint tudjuk, a békekötés csakugyan sikerült a Rákóczyakkal, ez azonban, miként már fönebb emlitök, csak halála után következett be. Végtanakodásra Bécsbe hivatott, s midőn onnét visszatért, Sopronyban sulyos betegségbe esett, s bele is halt, 1710-ben május 22-kén, tehát egy évvel a szathmári béke megkötése előtt. Élt 68. évet. Hamvai 1811. tétettek végnyugalomra Nagy-Czenken a családi sirboltban, hová Vild József győri püspök kisére, egy elláthatlan népsokasággal. A falu előtt állott gr. Széchenyi Ferencz a magyar nemzeti Muzeum alapitója, nejével és magas családával, a számos papság, roppant néptömeg s az ott állomásozó lovaskatonaság. Most egy hosszu menet állott össze, s ez kisérte hamvait örök nyugalomra, ama családi sirboltba, melyet közel a plébania-

templomhoz az említett gróf család számára nagy költséggel rakatott.

Halála után Bánfalván takaritatott el földi maradványa, hol egyházi pályáját megkezdette, s mely helyet egykor a pálosok zárdaja tön nevezetessé. E helység Sopronytol csak fél órányi távolságra esik, nevezetes barna kőszenéről, mely 10—16 öl mélységre fekszik, s az elpusztolt kolostor és hegyei alatt fekvő roppant pinczéjéről, melyben a Sopronyi borkereskedők szokták boraikat tartani. Ő tehát mint mondám e zárda alatt pihene.

Eljött azonban a franczia háboru, s 1809-ben az ott tanyázó katonaság, nemcsak a templomot, mely a szerzet eltöröltetése ota semmi szent használatra nem forditák — hanem az alatt fekvő sirboltokat is felkutatták, s miután minden sirt felszórtak, és még sem találtak, a mit kerestek, a bejárati nyiladékot is egészen födetlen hagyták. A kőszéntársulat 1811-ben engedélyt nyert az ottani földüreget haszonra fordithatni, mi meglevén, a sirbolt felnyittatott, s benne 66 koporsó találtatott, köztök Széchenyi Pálé is, majdnem romlatlan állapotban. Megpillantása szörnyű figyelmet gerjesztett, a kiváncsi nép ezrenként tolult a helyszinére, mig az említett egyházfő, második eltakaritását is nem eszközlé; mi elhunyta után 102-dik évben történt.

Nagy embereknél érdeket szokott költeni a külalak is, vagy szeretjük legalább tudni, mily sajátságok lehettek azok, melyek embert nagygyá, kedvessé tehetnek.

Pál külsejére nézve igen barátságos, előzékeny, és megnyerő tekintetű férfiu volt; viseletében kereset nélkül tiszta, társalgásban annyira nyájas, udvarias, és szi-

goruan ildomos; miszerint a nép ajkán magatartása mintegy példabeszéddé vált, holmi szeleverdi, és hányaveti emberekre azt szokván mondani. Ez sem volt Pál érsek udvarában.

Politikai életéről tanuskodnak az elmondottak: szerette hiven hazáját, változatlan lélekkel ragaszkodott fejedelméhez; tehát benne látjuk megtestesülve azt, mi az ős magyarnak mindenkor jellege: házája s trónja iránt tántoritlan hűséggel viseltetni; ezzel nyerte meg nemzetének tiszteletét, ezzel fejedelmeinek őszinte bizalmát.

Láttunk e fényes családban nagy papokat: nézzünk kissé szét a népek vérküzdelmein, tehát a hősökon, s nézzünk szét a magán törekvések nagy férfiain is.

E helyütt különösen György emlitendő fel, ki ha nem állhatna is meg nagy névrokona mellett, megállhat bizonyára azok között, kiknek tetteiből, mint ujitott könyvből, olvashatni, a mindenkor őszinte ügyekezetet, a tettképes önzéstelen hazafiságot, a nemzet dicső multát.

György Nagy-Szombatban 1656-ban született; tehát amaz időszakban született, melyben a folytonos belés kulharczok zajában csak tettekben nyilatkozott meg a polgári erény, melyben a nagyságra a hadi palyán kivül, semmi dicsőségmező nem ajánlkozott. A nagy és dicső Széchenyi törzsek kidöltek; a nem buvár szellem azt hitte volna, a halhatlan emlékü két főpap tette egy nemzet életére szól; és akkor nem csalódott volna. Mindaz, mit e két nagy szellem végrehajtott, örök czégérül szolgálhat e nemes család fényes hivatásának. E nemzetségben, annak keletkezte óta, mindig találtattak nagyok; mintha a gondviselés, mely egyesek és nemzetek fölött oly jótékonyan

örködik, csak azt akar volnata megmutatni e sokszor árvaságra jutott nemzetnek, hogy: bízzék, hogy hivatása nyomán soha el ne tántorodjék, hogy cselekedni soha meg ne szünjék. Horpolgárnak ott, hol az ősek tetteik fényében mosolyognak rá, épen a tettek adjanak ösztönt nagyra, szépre, dicsőre; hogy ne csak akarni, de a multak emlékei nyomán cselekedni is törekedjünk. Ha például léphet fel ily esetben a magas kormány: nekünk nemcsak név, vagy ösztönben, hanem élet nagyságban kell előállanunk.

Válságos idők kisérték meg a polgári erényt, a férfi erőt, a nemes akaratot. Innét egy hosszú, és esemény dús történeti évlapot kellene összeirnunk, mint tevők főnebb: ha Györgyöt akár gyermekkorának fejleményeiben, akár nemes akarata és hajlama nyilatkozataiban, akár vállalkozó szellemének nemes irányában akarnók élettérre léptetni. Ő is Széchenyi sarjadék volt, keblét a főnebbiekkel szinte egy vér melengeté, neveltetése a fönemlitettekkel szinte egy irányban haladott: tehát lelki, és szellemi tulajdonokban, emberi hivatásban, és hazafiui irányban bizvást amazok mellé helyezhetjük; bizvást a fenirt nagyok utódának mondhatjuk.

Ebben dicsőült meg a fényes család, ebben dicsőült meg a Széchenyi név; ki 1696-ban az egervári erősségnek örökös parancsnokává nevezteték, rá egy év lefolyta alatt pedig elsőbb bárói, s rá nem sokára grófi rangra emelteték. — I. Lipót, Pált a birodalmi herczegek czimével kivánta földisziteni, mit ő azonban nem fogadott el mint olyan, ki az alattvalói hüség, és polgári kötelesség hű teljesitését többre becsülte a hiuság minden fényénél:

de a hálás kormány sehogysem akarhatá, hogy mivel az ős név épen nem akara feldiszitetni mint Isten szolgája: azt György mint trón és nemzet hőse, mint világ és hon polgára, mind magára, mind utódaira nézve ne örökölje. György világpolgár volt, tehát mint ilyennek, a Széchenyi névhez tapadt fényes erényeknek, az ő személyében kellett megdicsőitetniök.

György, az évszak emlékéhez csatolt zavarokban szinte fegyvert ragadott. Erre neve, és ősei emléke szólitá fel. Mint tiszta keblű honfinak, mint honát hiven szerető polgárnak hátramaradnia sehogysem lehete. Hisz csak gyáva ember az, ki a kedvező alkalmat föl nem használja, csak hűtlen az, ki ott sem lép fel, hol parancsoló körülmények léptetik sikra. Ily nevek a Széchenyi családot meg nem illetik, legalább eddig nem birunk e családból felmutatni tagot: ki vagy a trón iránti kötelmeit áthágta volna, vagy hona iránti kötelességét hiven le nem rótta vala. — György tehát szinte fegyvert ragadott, és a trón mellett küzdő sereghez csatlakozott; s jelentékeny szerepét is oly hiven vitte, miszerint tettei nyomán csakhamar magasabb tiszti állomásokra vergődött.

A szavak eléggé tanusitják, hogy ő nem ősei érdemeivel, nem neve hangzatával, nem a multra épitett emlékkel: hanem hazafiui kötelességgel, hivatással, és tett dús erővel lépett föl. S ép ez tevé, hogy szemlátomást, és saját érdemei fokozatán emelkedék; miként mind azok, kikről említést tevénk, s kikről a hazafiui kegyelet szives emlékével teendünk említést.

— Eltüntek családok, el egyesek, s hogy ne tünhettek volna el a mindenségnek ily parányai: miután a ké-

sőbbi időszak térképeiről egész országok is eltüntek? Azonban egyesek és családok, melyek dicső és nagy tettekre valának hivatva, a történet emlékein ép oly örök ifjuságban szállítják át a lehunytak tetteit: mint átszivárog hozzánk amaz országok egykori virágzása, melyekben cselekvésre termett nemzetek laktanak. Az emberiséget megdicsőitő tettek varázserővel birnak; a multban felragyogó példányok a rákövetkezett világnak mindig irányzóul szolgáltak. A dicsőség fáklyája a feledés éjhomályain is szüntelen lobogó pásztortüz gyanánt világit fel; s ép ebben nyilatkozik meg egyesek és nemzetek halhatlansága!

Egyesek magasztos cselekményei ép ugy áttörnek az évezredek emlékein; mint egész nemzetek életrevalósága-; s ez az, mi mintegy ujjal mutatja, hogy emlékünk nem veszhet el azon napon, melyen az örök határozat nyomán életet cserélünk; hogy az emberiségnek koránsem véghatára a sirhalom: hanem szellemi ereje, s annak a cselekvés terén kifejlesztett tevékenysége az idők erkölcsi hatásával világtörténelemkint sugárzik át a messze nemzedékre. Hivatásunk tehát nemcsak élni, hanem tenni, hatni, azaz jól cselekedni, s ki e kötelességét le nem rója: erkölcsi kötelmeit mulasztja el, s nyomoru önteltségének marad bálványa.

Voltak idők, melyekben a hőserény elég tényezője volt a nagyságnak; ez idők régen elzúgtak. Mióta kereszténység, polgáriasodás léptek fel közvetétőkül; miután az országok erkölcsi szervezetet kaptak: az emlitett idők lejárták magokat; vagy legalább az anyagi erő megszünt kizáró mérlege lenni a történeti nagyságnak.

Ez idők, mintegy különszakitott emlék, állanak a világgömb egy részén; sok nemzetélet tünt el azokban, sok ébredt fel azokban uj létre. Meg volt akkor mindegyiknek oka, meg tényezője. De a zavarban fölemelkedett óriásokat mégis kell ismernünk, mégis kell tudnunk; mert a dicső tetteknek soha meg nem vénülhető varázsa akaratlan is visszavonz bennünket.

A mult századok sok emlékezetest hagytak nekünk hátra: önérzetet, tettakaratot és munkavágyat igényelnek a jövőre; emléket, képességet és kitartást mutatnak fel a multból. S nekünk mindkettő előtt meg kell hajolnunk; ezeket a gondviselés takarékhagyomány gyanánt tartogatá fen számunkra: azokat kötelességül rója ránk Isten, haza, s emberiség; azok tőkéül ajánlkoznak leendő gyümölcsre, ezek utmutatóul szolgáljanak egy ujbol fejlesztendő nemzetéletre.

Azért hozom föl a multnak hőseit, azért léptetem elő, különösen e nagyrahivott családban az élet emberét is; hogy mindkét nemű nagyság irányzóul szolgáljon; hogy lássuk miként lettek őseink nagyok a verdeső hullámoknak közepette: hogy lássuk mi egy honpolgárnak, tehát édes mindnyájunknak közös hivatása. E kis számadással tartozám.

Sokan ugyanis amaz élettelen véleményben lehetnek, miszerint én az eseménydús multat csak czirogatni, vagy legfölebb valamely szertartásos buzgalomból a benne szerepelt hirhedtebb egyének sirhalmain, csak gyümölcstelen virágokat akarok hinteni. Az e véleményen levők fölötte csalódnak; nem hiu ámítás czélom, hanem igen,

tükröt tartani e nemzedék elé, hogy ismerje meg a dicsőség utait, s az annyi nagyok babérkoszoruzta ösvényén annál határozottabb lélekkel, annál ösztönszerübb buzgalommal, annál kitartóbb munkavágygyal törekedjék előre.

Cselekvés illeti meg a férfiut. A biztos cselekvésre pedig nem fölösleges a jó példa.

Mondók fönebb, miszerint György idejében a hadi pályán kivül kevés alkalom kinálkozott, még szükebb mező nyilt a békes polgári erény fölemelkedésére. Ez is az imént adott eszmélkedésem tanuságtétele; mert voltak korszakok csakugyan honunkban is, hol fegyver osztott törvényt, fegyver szabott hatalmat, és cselekvési kört.

Midőn 1687-ben hősünk a királyi csapatokhoz csatlakozott; épen azon idő járta, melyet igazán török világnak lehet nevezni Magyarhonban. Szomorú idők voltak azok, ne kivánja azokat vissza senki; örüljön pedig mindenki, hogy a nemes gondolkozásu kormány csatlakozott a nemzet erővel, s az életemésztő zsarolásoknak véget vetett; örüljön mondom mindenki, hogy annyi halálrázkódások csapásaiban érczkebellel állottak meg sokan, kiknek vitéz kitartásán az ellen dárdája megzuzott. Hol volna most az annyira szorongatott, annyiszor megzaklatott, s oly számtalanszor pártokra tépett nemzet: ha jobbjai föl nem állanak, ha kellő időben talpra nem kelnek? Nemzetet ritkán szokott eltemetni idegen nemzet, többnyire önmaga ássa meg magának sirját: miként önmaga gyujthatja meg a történelem fáklyáját is, melynek fénye évezredeken is átsugározzék.

Az emlitett évszakban hazánk és nemzetünk fölött a történelem mécse igen szomoru gondviselés alatt élödött; majd mert a megszaggatás miatt nem lehetett azt közerővel ápolni, majd mert a rút visszavonás a nemzet e szent kincsére is ráfujta halállehelletét. Egyesek örfigyelme ápolgatta csak azt, tehát csak egyes események fonódhattak a nemzet történetébe. Buda visszafoglalása lendített a romlásnak indult dolgokon valamit; azonban Buda visszavételének évét is igen szomorú csapások jelölik.

A szétvert ozman csapatok mindenfelé iszonyuan pusztitottak, öltek, gyilkoltak, raboltak; élelem és eleség hiányában ember és állat százankint esett áldozataul az iszonyú inségnek, kik pedig futás vagy vándorlásban kerestek menedéket, azokat megvette az Isten hidegje, vagy a száguldó Törökök apriták őket össze; az erdők, odúk megtöltek emberekkel, a barlangok egész családoknak adtak lakást, de élve csak azok maradtak, kiket az éhes hadak föl nem faltak. Ily sanyarúsagok követék a Buda visszavételére következett telet; tehát a legjobb akarat, a legszilárdabb kitartás mellett is szörnyen fogyott a népesség, egyre pusztult a lakosság. Kiket megkimélt a harcz, az ég büntetéseül küldetni látszott Isten haragja vette számba azokat.

Az Ozman is elborzadt népe pusztulásán, békeért esdett, s jó volt, hogy meg nem nyerte, mert tán most is nyakunkon ülne. A gondos király egyre seregeket gyüjtött, a honfiak szivesen sereglettek össze a kihivó zászlók alá; Györgyünk, ki ekkor egyszerü nemes ifju vala, szinte igy került mint egyszerü harczos a hónvédelmi csapatok közé. Nem nézte ő, kik voltak elődei, nem ke-

reste a fényöltönyt, elég volt akkor kardot vagy buzogányt ragadni, csatasorba álláni, megkérdeni: merre az ellenség s azonnal rárontani, s győzni, vagy halni, de a hazáért mindent megtenni. S ha aztán a jeles és nagy vitézek halálcsapásai daczára is megritkultak a csatasorok, csak akkor lehetett szó a magasabb fokrai emelkedésről. Györgynek kedvezett a szerencse, s tettei nyomán hamar kezdett emelkedni.

Az 1687-ki év igen gazdag eseményekben. Mindjárt az év kezdetén Heister osztrák tábornok, ki az ellenséges felek minden mozzanatát saspillantással kisérte, a temesvári török csapatokat megfosztván minden élelemszállithatási alkalomtól, a legnagyobb romlásra juttatta. Caraffa pedig Tököli legnagyobb boszankodására addig szorongatta Abaffyt, mig az kénytelen levén a parancsoló körülményeknek meghajólni: a megadóztatásnak sem szegülhete ellene.

Ezen esztendőre esik a hires mohácsi diadal is; a csata véres, sokáig kétes volt, de eredménye a császáriakra nézve annál hasznosabb. Elesett a főaga, megöletett 8,000 jancsár, elfogatott 2,000; elmerült 3,000; a többi menekvőnek éj és erdőség szerzett rejthelyet, életet; ágyú mintegy 80, zászló mintegy 40 esett martalékul, a lefoglalt arany és ezüst becse milliókra ment; a podgyász, élelem, eleség és egyéb készletek elvihetlen, eltakarithatlan menuyiségben valának, nagy részét tüznek veték áldozatul, különösen a lőport s más hasonló tárgyakat. Igy lőn megboszulva 1526. a ránk örökre emlékezetes év!

Meghajolt ez évben Erdély is, engedett tanyát, élel-

met és eleséget a császári hadaknak, fizetett zsoldot a katonáknak, s befogadott kebelébe négy osztrák hadosztályt azon kikötéssel: hogy joga, vagyona, szabadsága minden benlakónak sértetlen maradjon, ha a megszállás szükségtelenné válandik, a katonaság kivonuljon, ha pedig a körülmények ugy sürgetnék: ugyan azon hadsereg Erdélyt védeni is tartozzék. Ez évben léptetett trónra József; s az 1222-ben szentesitett II. András törvénye szinte ez évben semmitetett meg; végül, kivéve Tökölit, minden lázongónak bünbocsánat adatott.

Az elszámláltak eléggé tanúskodnak az események nagyszerüségéről és a fontos változatokról; tehát eléggé tanuskodnak a haza sorsáról, a polgárság viszonyairol. A helyzet minden esetre kétes és kényes vala, embernek kellett lennie talpán, ki ennyi zivataros forgalomnak közepette is megbirta állani a sarat. Tehát ha György még is egyre emelkedett: csupán kitartó lelkületének, s erélyes eljárásának tulajdonitandó. Hogy nevezetesb tettei mégis oly emléktelen tüntek el: az a torlat hullámaiban keresendő, mik annyi szépet és annyi nevezetest magokkal sodortak. A buvárban sem azt kutatjuk, mit érzett a hullámok dagályában, miként kerülte ki az örvényeket, hanem ama pillanatban bámuljuk meg legkivált, melyben az életirtó elemből kiemelkedik. Csak aztán következnek be a kérdezősködések, aztán a veszélyes merénylet méltánylata.

A nagyszerü események sodrában a dolgok menete vett igénybe minden perczet, csak számolás után került a sor egyesekre. György azonban az események rohamá-

ban is kiérdemelte a kormány figyelmét nemcsak, de annak kitüntetését is.

Az Ozman ellen vitt hadjáratok ugyan sok szép sikert mutattak föl, és seregeit ugyan meg is fogyasztották: de ki nem irthatták, végleg meg nem zuzhatták. Tehát egyes csatározások azután is tartottak, a honfikar utóbb is igénybe vették. Györgyünk ekkor alig volt még 30. éves, de keble edzett volt, karja megszokta a fegyverforgatást, szeme megszokta a halálgolyó röptét kisérni; hiszen minden jelentékenyebb csatában részt vett, minden nagyobbszerű viadalban megkisérté erejét; ott állott ő rendesen, hol életért életet vesznek kölcsönbe, hol minden kardsuhintásra ember esik áldozatul.

Lipót azt igen jól tudta, s az ifju hősben miként másokban is a szolgálatkészséget nagyra becsülte. Elsőbb is az egervári, s rá nem sokára a pölöskei őrség parancsnokságát ruházta rája. Mint járt legyen el a megbizásban, miként teljesitette kötelmeit: kimondják a következő szavak. Az ifju bajnok diszes állomásán annyira iparkodott fejedelme várakozásának megfelelni, miszerint 1696-ban már méltó lőn arra, hogy az egervári erősségnek örökös parancsnoksága ráruháztassék.

Most már azon uton volt, melyen megtiszteltetésre megtiszteltetés szokott következni.

Egy rövid évi tántoritlan és elszánt parancsnokoskodását bárói czim követte, rá pedig, miután kitüntetése nyomán még buzgóbb lélekkel ügyekvett hivatását teljesiteni: csakhamar grófi méltóságra emeltetett, és a szentgyörgyi erősségnek kapitányává tétetett; s ezen minősé-

gében maradt meg I. Lipót halálaig. Ez év már főnebb van kijegyezve.

Lipótot mint tudjuk I. József követte. György mint várparancsnok hódolattétel végett szinte Bécsbe sietett. Utközben azonban Rákóczy katonái elfogták. Kenyeri mellett kirabolták, megsebzették, s váltság dijul 1100. frt. fizetésére kényszeritették, s csak amaz eskü mellett bocsátották szabadon, hogy megbántatását megboszulni soha nem fogja. Széchenyi engedett a kényszerű körülményeknek, s nyugodt lélekkel tovább haladott. S ő nem is vágyakodott e méltatlanságát megtorlani soha, ha mit tön, vagy tenni kényszerüle ellenök, fejedelmi hűség szólitá a sikra. Torlatlan azonban semmi lépte nem maradott; ha személyéhez nem férhettek, jószágait rohanták meg, s innét lőn, hogy a trón iránti hüségeért többnyire kétszeresen kelle lakolnia. De mindez sem birhatta mégis arra, hogy midőn amazok Sopronyt ostromlák: őt a szorongatott városnak hű érzelmű védőjét, árulóvá tegyék, s annak föladására halálos fenyegetések; s javainak ujabb felpörzsölésével is rávegyék. Sziklakeble ingatlan álla meg minden csáb, minden fenyegetés ellenében.

A szóhűséget, szilárdságot, férfias kitartást megtanulá őseitől, katonailag állani meg a kitüzött állomáson jelleme hozta magával. Mondj nekem a mi tetszik, cselekedjél, miként azt jónak látod, én roszallani soha nem fogom; de elvednek hive maradj, s meggyőződésed mellett ne hagyd magadat tévutra tántorittatni. Nem az az ember, ki cselekszik, hanem igen, a ki elvből cselekszik jól. Mert hisz könnyen eszközzé tétethethetjük magunkat, de ekkor a jó eredmény csak gépiességnek tulajdo-

nitandó, nem meggyőződésnek; s ez esetben nincs szükség erkölcsi ösztönre, nincs érdem jutalomra. Györgyünk, miként minden eddig elszámlált körülmény tanúsitja, lelke sugalmát követte, s annak mindvégig hive is maradt.

Csalogatták fényes igéretek, fenyegették fogság és pusztitás; ő mitsem hajtott ezekre; a trón mellett állott fel, s annak hive is maradott. Hűsége nyomán keletkeztek az érdemek, érdemeiből fejlődtek a magasztos lépcsők, melyeken az emberiség fokozatának oly magas polczára emelkedett. Neki is fényes érdemei voltak, de a gondviselés mégis ugy akarta, hogy a nagy ősök erényei is benne dicsőitessenek meg.

A Török elleni hádjáratokban többnyire jelen volt, mint várparancsnok is sok véres csatákat vivott; s miként bizton föltehetjük, többnyire fényes szerencsével. Buda, Kanisa, és Szigetvár ostroma ugyananyi fénylap neve dicsőitésére.

S most egy kis ugrást teszünk, nem mintha e magas családnak multjából több jelest nem tudnánk felmutatni, hanem mivel sietünk a jelenhez, hanem mivel igen jól esik a nagyokban is válogathatni.

Tudnánk felmutatni közülök hadvezetőket, várparancsnokokat, különösen Ignáczot, a fölkelő sereg főrangú bajnokát, ki utóbb királyi kitüntetésül a magyar testőrhadnak lőn főparancsnoka; Ignáczot, Antalt, Zsigmondot, kik a hazáért és a trónért mindnyájan vitézül harczoltak.

Elhagyjuk azonban a messze multat, s egy lépéssel közelebbre sietünk a jelen korszak hajnalához. — Való-

ban isteni gondviselés ujjmutatása látszik abban, hogy minél nagyobb idők, és rendkivülibb történetek lépnek föl: a lángelmék, a tiszta keblü hazafiak annál nagyobb számban tünnek föl. — Lépjünk át Ferenczre.

Ferenczről fogok szólani. — Ha a történeti valóságok egyiránt ismert, egyiránt tudvalevő dolgok volnának: egy őseit méltó kegyeletre méltató nemzetnek elég lenne kiirni e nevet; melyhez annyi magasztos hazai emlék csatlakozik, mely királyi nagylelkűség gyanánt ragyog az ősök fénycsarnokában. Ferencz a nagy ősöknek nemcsak nagy unokája, kinek tettei a haza történetében mindenkor aranybetükként fénylendenek, de egyszersmind atyja is a tizenkilenczedik század legnagyobb Magyarjának, Istvánnak.

Ferencz az, ki a magyar nemzeti muzeum fölállitását nemcsak inditványozta, de azt valóban nagyszerü ajándokai által meg is alapitotta. Ő a grófi ágon hatodik már, ama magas hivatásu családból: melynek emléke örökzöldkint viruland minden hazafi kebelében.

Ferencz Széplakon született Sopronmegyében 1754-ben april 28-kán.

A fényes észtehetség, a jelentékeny tudvágy, a nemes indulat, mik az ifjunak minden nyomán mutató czégként ajánlkoztak: a gondos szüléket a legszebb reményekre gerjeszték. Atyja Zsigmond, anyja Cziráky Mária grófnő vala. Zsigmond tüzes, és katonás természetü ember levén, idejekorán a csatasorokat keresé föl; 1744-ben Csehországban Tabornál a Nádasdyféle huszár ezredben mint százados vitézkedett, de egyszersmind kemény sebeket is kapott. Minek következtében a hadi pá-

lyától visszavonulván, jószágain vonta meg magát, és szivesen szentelte legszebb perczeit is halhatlan nevü ősei emlékének. A később bekövetkezett házasságának legszivderitőbb záloga Ferencz lőn, kit mily irányban nevelt legyen, tanúsitotta az eredmény.

A gyermeki kebel engedékeny és fogékony viasztábla, oly betüket róhatsz rája, minők lelkednek, vágyadnak tetszenek; de el ne vétsd az emberiség hivatását: mert magad és a család átkát róttad fel arra. — Zsigmond sebei következtében komoly és gondolkozó ember lőn, elve és tervéhez szilárdul ragaszkodott. S ezt okosan cselekedte. Ez elvet gyermekének is elevekorán lelkébe csöpögtette: és sem szándokában, sem gyermekében nem csalódott.

Ferencz ifjabb évi tanulmányait Sopronyban, Nagy-Szombatban, és a bécsi Theresianumi lovagakademiában végezé. Szép esze, kitartó szorgalma, és páratlan erélye mindenegyik intézetben meglelte méltányló ját, meglelte magasztalóját. Hatott rá különösen gróf Hohenwath Zsigmond tanárának előadása a történelem, érem- és régészetben, kinek vezetése nyomán nevezetes gyüjtemények létesitésére ösztönöztetett. A tanári hatásnak ez egyik legszebb gyümölcse.

A tanoda ugyan módja és tehetsége szerint kiszolgáltat és előmutat mindent, mi csak az alapos ismeretnek kellő utmutatásaul szolgálhat: de változékony az ifju kedély, s gyakran a tárgyak tömege is feledtet; tehát igen üdvös, ha különkülön tárgyakkal foglalkozván, otthon is különkülön ismertető jelekre bukkanhat. A szegényebb ifjuság ily drága gyüjteményeket be nem sze-

rezhet, de kinek módjában áll, azt tenni csak vétkesen mulaszthatja el. Mily nemes eredménye lön ez ifjukori hangyaműködésnek, a magasztos eredmény fényesen tanúsitandja.

Tanulmányait szerencsésen és dicsően végezvén, s minden kellő szigorlatokon dicsérettel hatolván keresztül: azonnal kormányi szolgálatba lépett, s elsőbb is a kerületi királyi törvényszéknek lön ülnöke Kőszegen. Ez időtájban neveztetett Tót, Horvát- és Dalmáthon bánjává gróf Eszterházy Ferencz, ki egyszersmind magyar udvari korlátnok is volt: ő azonban ennyi bokros foglalkozásu hivatalt egy időben vezetni képtelen levén, a Ferenczünkbeni képesség pedig átalános magasztaltsággá emelkedvén: 1783-ban aug. 17-kén II. József által ő neveztetett ki bánhelyettessé, rá pedig nem sokára udvari benső titkos tanácsossá.

Mily lelki mozgalmakat idéztek elő II. Józsefnek hallatlan ujitásai, tudja mindenki; tudjuk azt is, miszerint azok nagy részét maga a császár vonta még vissza, hogy minden lehető zavaroknak eleje vétessék.

Gr. Széchenyi Ferencz eme nehézkes időkben szerepelt és pedig szerencsés időhasználattal, sikeres bánásmòddal. Ferencz tehát oly férfiu volt, ki okosan tudott megalkudni a körülményekkel

1785-ben Zágráb megyének lön főispánya, reá nem sokára a pécsi kerületben biztos, aztán Tolna megyének főispánya, végre Sümegh, Baranya, Verőcze és Szerém kormányzója, s miként már emlitők, egyszersmind valóságos benső titkos tanácsos. A széles és gondteljes kör azonban, melynek betöltésére a kegyes kormány által

meghivatott, erejét, egészségét annyira igénybe vevé; miszerint 1786-ban bármily magasztos és bizalom teljesnek volt is mondható a nagyszerű kitüntetés, s az azáltal szerezhetendett érdemek bármily fényes jövőre hivák is meg az őszinte kebellel működő hazafit: Ferencz mégis tanácsosnak, sőt egészségi szempontból következetesnek látta nemes hivatalát császárja lábaihoz tenni le, s meggyöngült egészsége helyreállítására nyugalomba lépni. Az erőfeszítő foglalkozást tehát elhagyá, s tova minden zaj és gondtól, csöndes magányba vonula.

Látjuk tehát az évek számából, s a nevezetes korszakból, mely Magyarország ujjászületésének átmenetét képezte, miszerint Ferencz személyes cselekvőségét oly időben áldozta fel a honnak: melyben a politikai viszonyok örvényei között csak igen kevésnek sikerült szerepét akként vinni keresztül; hogy a hazafiság zománcza, s az alattvalói hűség a maga tisztaságában őriztessék meg.

A magyar szónokok szerzője igy szól róla: Az ő politikai pályája bár tündöklő és hasznos volt, a Széchenyiek családsorát, a két pad közti helyzet kellemetlenségeit hosszasan érezteté vele. — Ő két király kegyéből esett ki, az egyiket később visszanyerve. II. József császár alatt — mint már emlitők nagy hivatalairól leköszönt; I. Ferencz által pedig viszont magas méltóságokra alkalmaztaték. 1786—1798-ig, tehát tizenkét éven át állott távol a kormány rudjától.

Ezen korszak folyama közt, volt egy beleplezett, s maig sem föl fátyalozott időpont, melyben országunk több

nagyai bizonyos tudva nem levő gyanú sulyával voltak terhelve.

Széchenyi sem kerülte ki a gyanút teljes mértékben, noha minden jel arra mutat, hogy valamint a haza iránti szeretete kiapadhatlan volt; ugy a dynastia iránti hűsége örökké ingatlan maradt. Jellemének idejehelyéni kiemelésére e néhány bizonyitó sorral tartozánk. Az emberek ugyis igen hajlékonyak levén minden mondott szónak hitelt adni, szinte kell: hogy az ártatlanság, az ingatlan hűség, a tiszta hazafiui szeretet mindenütt, vagy legalább a maga helyén mindenkor fölemlitessék.

Magas hivatalaiból kilépvén, s minden gondját családi ügyeinek szentelvén, lön: hogy megrongált egészségét is csakhamar visszanyeré. Most a külföld tanulmányozását tüzte ki magának czélul: kikerülte tehát ama válságos mozgalmakat, melyeknek közel eredménye a török háború lőn.

Beutazta Némethont, Németalföldet, Angliát és Francziaországot: figyelemmel kisérvén, és gondosan tanulmányozván mindazt; mit a hazai közjóllétnek előmozditására utazási emlékül haza hozhatandott. Czélja ugyanis nem élvvadászat, nem időhajtás vagy pénzvesztegetés levén: kellő figyelmet fordita mindarra, mi a hazai hiányok pótlására alkalmas eszközül ajánlkozék. Bevégezvén pedig annyira jótékony mint hasznos utazását, öröm és megelégedéssel jelent meg ismét család körében.

1791-ben hivatalos alkalma lőn Olaszhont is beutazni. Ugyanis ama nevezetes időben, midőn II. József császár megkezdett, de sikert nem igérő ujitásaitól visz-

szalépve — 1790-ben jan. 28-kán — s ennek csakhamar bekövetkezett halálával II. Lipót trónra lépett: Pozsonyban, hova Budáról az országgyülés áthelyeztetett, egy ünnepélyes jelenet, melyre a magyar nemzet szive örömben dobogott föl, ujabb fényt vete Széchenyi Ferencz politikai pályára. — Nemzetünk ugyanis szerencsés volt az uj uralkodó megkoronázásakor IV. Ferdinand nápolyi királyt, s felséges nejét Karolinát, Pozsony falai közt tisztelhetni.

II. Lipót ez országgyülésen bölcs mérsékletet, és határozott szilárdságot tanusitott: de Széchenyi is feltünt az ő vonzó mérsékletével és sajátszerü magatartásával, mely ősét Pált különösen jellemzé, s méltóvá tevé arra, hogy a legválságosabb napokban is reá ruháztassék a közvetitői szerep. —

1790-ben Marczius 10-kén a hongyülés, magának a királynak beleegyeztésel is elhatározta: hogy a két koronás fő jelenlétének emlékére emlékéremek veressenek, s azok egy külön választandott küldöttség által vitessenek át Nápolyba. Karolina különben is lánya levén nagy M. Tereziának, tehát mind a lélekkel párosult kegyelet, mind a jelen napok közöröme ünnepélyessé akarta tenni a sajátságos jelenséget, s a két Sicilia urát és urnőjét szives jelenlétökért megtisztelni.

Az egybegyült rendek a követség élére Széchenyi Ferenczet álliták; ki, hogy a magyar nemzet őszinte kegyeletét és magasztos tiszteletét hiven toólmácsolja, s nemzetének eljárására is hű szolgálata által némi fényt deritsen: a közösen megtisztelő választást elfogadta, az utat megtette, s annak minden költségét saját zsebéből

pótolta. Nápolyban a legszivesebb fogadtatásban részesült, s egyszersmind Sz. Jánuarius rendjelével is megtiszteltetvén: utjából visszatérőleg bejárta Romát, Florenczet, Olaszhonnak legkiszemeltebb müvészeti emlékhelyeit. Hazatérte után pedig ismét körülfogá őt az uralkodó kegye, és Somogymegye főispányságával ajándékoztaték meg.

Menjünk kissé ügyünkhez közelebb. — Olaszországi utjából visszatérve mindjárt 1792-ben elhatározta magát, miszerint a magyar nemzetet, melynek művelődési vágya az időben hatalmasan lobbant föl: egy igen haszonvehető könyvtárral ajándékozza meg. Ősvilági bevett szokás volt nemzetet öntudat, vagy tudvágyra gerjeszteni akarva: elsőbb is szellemi művelödés eszközeivel látni el. Igy volt az mindig, igy lesz az mindenkor. Miután Róma diadalmas zászlait világszerte szétlobogtatá; miután a győzni tanult daliák Görögbon kincseit is egybeharácsolák; látva a foglyokban is a rajtok tul emelkedő miveltséget, s látva a tudomány és művészet egybehalmozott kincseit; mert ők semmi nemzetnek nem akartak utána maradni: az olcsón jött szellemi kincseket szégyenből is haszonra iparkodtak forditani. Egyberhordattak a művészeti kincsek, összehalmoztattak a tudomány nemes szüleményei, a könyvek, s többé a foglyok sem tekintetvén alacsony embersalakul: akartalan is megtekinték az emberi szellemnek magasztos kincseit; kezdtek tanulni, tanulmányozni, tehát olvasni és buvárkodni. S ama túláradott tudományvilágnak, melynek fénye annyi évezredek után mais oly tiszta fényben dereng, igy vetették meg alapját..

Lőnek magán és nyilvános könyvtárak, alakultak

tudós társulatok, s a közszemle és haszonra kitett szellemi kincsek csakugyan közhasználatra fordittatván: a nemzet gondolkozni, érezni, s a látottak nyomán szinte működni kezdett.

Nemzet, minő volt sok ideig a romai és magyar, melynek nyugalma és mulatsága, melynek élete és álma; melynek tele és nyara csupa harczi elemekből vala összeolvasztva: hadi dicsőség, diadal, véres ütközetek, nyerítő mén, csaták zaja nélkül meg nem lehetett. Ajánlhattál ily nemzeteknek békét, mutathattál remek készitményeket, szavalhattál, szónokolhattál: mindezt szolgaműnek, vagy kötelességednek ismerte: de, hogy ő ilyesmire hivatva lenne, azt hijában törekedtél rábeszélni, hijában törekedtél vele elhitetni.

A vezér, király, vagy császár megküzdött a diadalért, a nép azokért; és szégyennek tartotta életben hagyni el a csatatért: melyen hős vezére elvérzett. S népet oly világban nemesebb szokásra rábirni nem lehetett. A zsákmány közös, tehát a jutalom is olyan volt.

Nyelvének, irodalmának aranykorát Roma is csak Korinth bevétele után érte el; s egy Augustus kellett ahhoz: hogy a nemzetnek minden szellemi tehetsége sikra keljen, és Hellas remekműveivel lehete csak fáklyát gyujtani, mely a harczmorajt megszokta nemzetnek utmutatóul szolgáljon. Igaz ugyan, miszerint többen oly annyira megsikamlottak: hogy az egyre terjedő elgörögösödés ellen utóbb szellemcsatát kellett vivnia az egyre lohadó nemzetiségnek.

Azonban a nemzet, mely tettben erős, lélekben is olyan szokván lenni, csakhamar belátta a tévedést, s

most az igaz uton annál határozottabb lélekkel kezde haladni. Ott állott vezérül Augustus, Maecenas; Cicero pedig fönnen hirdeté a tudomány igéjét, s a nyelv klassikai bevégzettsége fényesen ki lőn viva. — Igen, de már ekkor Róma diadalkoszoruzta fegyvereit világszerte bemutatta, hadaival kizsákmányolta a félvilágot, kincse, gazdagsága roppant lőn; tehát ápolhatta a tudományokat, kegyelhette a tudósokat. Mi itt minden tekintetben hátrább valánk, de annyira mégsem, hogy egy férfias ébredés és azonnali cselekvésre képesek nem lettünk volna. Széchenyi Ferencz megmutatta mit kelljen tenni, s a nemzet jobbai azonnal zászlója alá siettek a nagy vezérnek, s a muzeumnak alapja csakhamar megvettetett.

Maecenasoknak mindenkor, és minden nemzetnél kell lenniök; ezek a népek Mózesei, kik egész nemzeteket kalauzolnak az igéret földére.

A mint Ferenczünk föltevé magában, hogy könyvtárát a nemzetnek adandja át, azon percztől kezdve egyre bövité, egyre szaporítá gyüjteményeit, melyek nemcsak könyvekből: hanem kéziratok, térképek, festmények, czimerek, pöcsétek, érmek s egyéb ritkaságokból állottak. Ezeket tudós barátja Tibolth Mihál tanár által, ki egyszersmind fiának Lajosnak nevelője is volt, rendeztette és soroztatta el. E rendet és sorozatot kinyomatta, és pedig: a nyomtatványokról 7, a kéziratokról 3, az érmek s rajzokról 4. kötetben 1799 és 1800-ban, mit egyszersmind a magyar tudósok közt ki is osztott.

S hogy hősünkkel rendes kerékvágásban maradjunk: térjünk ismét vissza az átugrott évekre. 1797 és 1809-dik igen nehéz évek valának a magyar nemzetre. Kit e ne-

hézkes időből a nemzet saját jobbai közül is büszkén mutathat föl, az Széchenyi Ferencz; ő mindenesetre azok közé sorolandó, kik pénz és egyéb adományokban legtöbbet áldoztak, ki szerepelt Pál lelkével, adományozott György kezével.

1798-ban Sümeghvármegye főispánya lőn, s még ugyanazon évben a Dráva és Mura folyók szabályozásánál királyi biztos. 1799-ben a hétszemélyi táblához emeltetett, s ugyanazon év dec. 6-kán Magyarország főkamarássává neveztetett, hol egyszersmind a hétszemélyi tábla helyettes elnökségével is megtiszteltetett. — 1807-ben mint főispány Vasmegyét kormányozta, 1808-ban pedig Ferencz császár nősülése alkalmával aranygyapjas vitézzé üttetett.

A folytonos foglalkozás szemeit annyira meggyöngité, miszerint 1811-ben az annyi erély és hűséggel kezelt hivatalait kénytelen lőn letenni; beérvén az eddig elszámlált kitüntetésekkel mint olyanokkal, miket a gondviselés legbecsesebb adományának neveze. Erre Bécsbe vonult, minden idejét, minden tehetségét fia nevelésének szentelendő.

Azonban Ferenczünkben a magasztos hazafiui lélek, noha messze távol a közpályától, a magán élet szük körében is, folyton csak nemzete jólléteért lángolt; kincseinek nagy részét tudományos czélokra áldozta, s minden törekvése oda lőn irányozva: hogy fiában ne adjon át nemzetének kisebb kincset, mint gazdagságában. Ily készületekkel lépett fel mint egy földi óriás teremtő szellemével a nemzeti muzeum létesítésére; kiviván magának bizonyosan a halhatlan nevet, mely műveiben annál na-

gyobb fényben ragyogand fel: minél világosabban látó századok gyermekei környezendik egykor azokat.

A kincsek, miket Ferencz nemzete kezébe tőn le, nem egy futó gondolatnak, nem egy rövid akaratnak: hanem hosszú éveknek, gond és fáradalmaknak valának gyümölcsei. Részint a haza kebelében, részint külhonban gyüjtettek azok. A buvár lélek szülőhelyétől Nápolyon át egész Skócziáig terjeszté ki figyelmét, s mit itészet, műgond, izlés bármily költségen is megszerezhete, egybegyüjté, egybehalmozá ő mindazt, s nem magának: nemzetének.

Ugy tőn, mint gondos, mint áldozatkész anya, ki inkább maga szájától tagadja meg a kellő falatokat, semmint hiányt szenvedő gyermekét ne ápolná. S a nagyság eszménye valóban csak ily eljárásokon alapszik, csak ily tettek fáján érik meg! Egybegyüjté, s átadá nemzetének mindazt, mit hazaszeretet, művészet, izlés és tudomány előteremthet. Beszerzé névleg mindazt: mit valaha Magyar irt, vagy mit mások a Magyarról, annak tartományairól bármily érdekben kiadtak, vagy kéziratban hagytak, tehát a könyveket, kéziratokat, földképeket, ritkaságokat, ősi czimereket, érmeket, pénzeket, pöcséteket a legrégibb korszaktól napja-ig. Magok a német tudósok is azt jegyzék meg róla: miszerint a megbecsülhetlen kincshalmaz, illetőleg a nemzetre ruházott adomány büszkén hordhatná homlokán emlékét bármily királynak is.

A mint e — tehát királyi gyüjtemény teljessége tetőpontját, tehát a bevégzettség fényfokát eléré, elkészité Széchenyi adományozó okmányát, s Ferencz ő felsége szentesítése mellett nov. 25-kén 1802-ben azt a magyar

hazának ünnepélyesen fölajánlotta; 1809-ben pedig az országos gyülésen a halhatlan emlékü ajándék XXVI. cz. ünnepélyesen a nemzet sajátának nyilvánittatott.

Furcsa, de ugy van, az emberiségnek mindig kell egy réstörő, egy ösvénymutató; tán mert lelkünk sugalma: csak biztosan haladni akarni. Az uttörők mint egyes óriások haladnak előre; a gondviselésnek mindenesetre ők jelöltei, hogy az utánok nyomuló tömeg mint előtte haladó tüzoszlopokat a távolból szemlélhesse. Igen, ők azok, kik a történetek szinpadán mint félistenek jelennek meg, s a népcsaládok előtt hivatásos sorban lépegetnek. Ilyen volt Széchenyi Ferencz is, kinek tette és neve hallatára egyéb nemzetek gyermekei is fölserkentek, s hazafiui kegyelettel rakták magán kincseiket a haza oltárára, hogy hasonlót létesitsenek.

Miután Széchenyi Ferencz által a magyar nemzeti muzeum életbe léptetett, mint előképet utánozták: a Joanneum Graczban, a bruni Francisceum, a prágai muzeum, s az austriai birodalomban több egyéb tudományos intézetek.

A nemzeti muzeum gyüjteményei az időben a papnövelde mostani épületébe helyeztettek, akkor a királyi curia is ott létezett; tehát ott nyittatott meg 1807-dik aug. 20-kán a Czenkről oda szállitott könyvtár, kézirat- és térképgyüjtemény. Azonban ezt is utólérte a vándorlás ideje. Már 1805-ben a franczia seregek közeledése végett Temesvárra vitetett; 1806-ban ismét visszahozatott, s alig állitattak vissza előbbi helyökre: királyi parancs érkezik: hogy a papnövelde helyre állitassék; minélfogva a királyi Curia az akkori egyetemi épületbe,

az egyetem pedig jelen helyére tétetett át, hol a könyvtár is egy időre hajlékot talált.

Ekkor a boldogult nádor azon volt, hogy a Széchenyi-könyvtárt további vándorlásoktól megovandó: számára állandó helyet, és pénzalapot szerezzen. Miért is a könyvtárnak akkori őre által egy több osztályból álló nemzeti muzeumnak tervét készitette el, melyben a magyar régiségek, ipartermények, és növények is helyt találjanak. Ezen terv e czim alatt: „Muzeum Hungaricum Excelsis Regni Proceribus et. I. I. S. S. ac O. O. exhibitum. Budae typis r. universitatis Hung. 1807. in folio;" az országgyülés alatt osztatott szét, és megküldetett minden hatóságnak. S habár a benne inditványozott tárgy alkalmas hely hiánya miatt még akkor nem döntetett el: a könyvnek mégis azon haszna volt, hogy az országgyülés, minden a királynak megszavazott forint után egy garast a nemzeti muzeum pénzalapjára rendelt. Erre a Széchenyi-könyvtár minden ágazatával az ország óltalma alá helyeztetett, ez ezen alkalommal használtatott először — országosan — a nemzeti muzeum nevezete. Az az igy lőn halhatlanná az ajándékban az alapitó neve is.

Széchenyi nagylelküségét és nemes példáját követte azonnal a nádor — b. Jósef. — , hg. Grassalkovics, gr. Szapáry Péter, gr. Batthyány Antal; gr. Illésházy István, Pyrker János László, stb.

Azt hinné az ember, ennyi kincset egybehalmozni, annyi könyvet s oly magasztos gyüjteményt összevásárolni: egy nemzedék életét veszi igénybe, egy nemzedék jövedelmét kivánja alapul. Csak szilárdul akarjunk, csak tegyük félre megtakargatott filléreinket mindenkor hiven

egy nemes czél létesitésére: egy emberélet is roppant dolgok kivitelére van hivavta. Élő példa rá Ferenczünk, tanulság az egész Széchenyi család, mely noha soha nem rendelkezett milliókkal földi kincsekben: mégis milliókat érő szellemi kincset ruháza nemzetére. Csak akarni kell, mondom még egyszer.

1819-ben szemfájdalma és betegsége a különben is érett koru férfiunak nagy rettegésbe ejté az egész grófi családot nemcsak, de az irányában mindenkor szent vonzalommal viseltetett nemzetet is; minden használat és foganatba véteték: mi csak a becses életnek megmentésére segélyül ajánlkozék, ajánltaték. Sikertelen marada minden. Dec. 20-kán 1820-ban a nemzet nagy halottja fölött már a halál harangja kondult meg. A tisztes őszt, a nemzet fölkent nemtőjét milliók könye kisérte sirba. Még halálát is nagygyá kivánta tenni.

Az országos muzeumot, s a nemzeti könyvtárt végleheletében sem feledé. Utósó kivánalma a nemzet felvirágoztatása, utósó adománya kézi könyvtára volt. E könyvtár, mely gazdag aczélmetszetekben, hellen és római műremekek diszkiadásaiban: áll 9,205 kötetből, s mintegy 6,000 jelentékeny becsü földabroszból. Ezek valának lelkének mindennapi táplálékai; halála után azon nemzetnek ajándékozá, melyért élt, melyért mindent föláldozott, melynek kebeléről csak a kérlelhetlen sors vaskeze birá letépni.

Vajjon ama szent helyen, melynek magasztos eszméje az ő agyában fogamzott meg, ama közterén a nemzeti kincseknek, melyeknek létét csak az ő királyi adománya biztosithatá, ama teremek előtt, hol annyi messze

multba sohajtó kebel álldogál meg; ama bokrok, ama sétautak közt, melyeknek mindegyikénél oly örömmel szemlélnők a nemzet nagy szellemeit megtestesítve látni: nem állana, nem állhatna, nem kellene-e helyet foglalnia Széchenyi Ferencznek is? muzeumi tér az, egy nemzet szellemi kincsének oltára; nem illetnék-e meg szobrai ama nagyoknak, kik azt annyi áldozattal gyüjtötték, emelték? — Valóban ne legyünk törpe ivadékok, rakjunk félre mi is néhány garast; könnyebb leend e különben is fényben álló templomot földisziteni, mint volt ujat emelni!

Ferencz neve és tette messze tulhatott a fölkarolt nemzet határain. Szelleme, adománya, művelt lelke figyelmet gerjesztett messze külföldön is. Utánozták tettében-magasztalták nevében, megtisztelték a tudomány és művészet érdekében.

1803-ban tiszteletbeli taggá nevezte a göttingai tudományos akademia; 1804. és 1811-ben a jenai és varsói tudományos társulatok; 1812-ben a bécsi akademia; 1813. és 1816-ban a bécsi és brüni gazdászati és haza-művészetek egyesülete.

Mondók fönebb, miszerint szellemben, önállóságban ősét Pált, bőkezüségben, jótékonyságban György ősét követte. Vallás és tudomány érdekében, köz vagy magán szükségben semmi személyválogatásnak nem volt nála helye. Isten házának nézte a templomokat, vallás szolgájának a papokat, felebarátjának a szenvedőket, s bár, mit tehete is egyik vagy másikért: soha nem vonta vissza magát, soha nem vonta vissza adakozásszokta kezét.

Ha valaki, ő bizonyára megérdemli, hogy nevét és emlékét hazafiui kegyelet, meleg hála és tisztelet kisérje.

Most már Istvánra, századunk legnagyobb Magyarjára térendünk át. Reám nézve a legmegtisztelőbb, leglélekemelőbb hivatás lenne: eme páratlan hazafi, magasztalt államférfiu, és dicsőitett szónoknak, eme minden szép és dicsőért egyaránt lángoló férfiunak életrajzát, jellemvonását, és tetteit ugy megirni: miként azt a nevével párosult halhatlan emlék megkivánná. E föladat, az utókor föladata maradand, nekünk elég leend e mestertollat igénylő férfiuról vázlatban is szólhatni.

Széchenyi István gróf született 1791-ben september 21-kén; született pedig a birodalom fővárosában Bécsben; a most emlitett nagy apának, a műveltség és roppant terjű ismeretek férfiának, a nemzeti muzeum alapitójának Ferencznek volt harmadik és legifjabbik fia; anyja Festetich grófnő, a nagy Festetich Györgynek, a keszthelyi Georgicon alapitójának nővére. Szerencsésnek nevezhető mindenesetre oly szüle, kinek gyermekére egy egész nemzet büszke, kinek nevét, hirét, és tetteit az őrlő századok vasfoga sem emésztheteni meg. Mig e haza állni, mig honunk földén e nemzet élni fog: élni fognak a nagy szülék is e század legnagyobb gyermekében!

Hisz István ébreszette föl a szendergő nemzetet, a szunnyadónak ő tárta fel a pangás vészes álmait; ő rezzentette föl a satnyudásnak indult országot, ő hintett egészséges magot a kopárodásnak indult hazaföldbe, ő rázta ki a pandóraszerű előiteletek szelenczéjét, ő lépett föl mintegy uj Mózes tanban és erényben, ő lépett föl szó-

Gróf Széchényi István.

val mestereül: egy elbizakodott, elhanyagolt, magáról sokat képzelő, de mitsem tevő nemzetnek.

Sokan félreismerték, tervét, szavait sokan balra magyarázták: ő mindazzal nem törődött, ő szent akaratában tsz öntudatában keresett és talált vigasztalást. Napjai-, nak s éjeinek minden gondolata nemzete boldogitása va la; azért áldozta fel mindenét, azért áldozta fel magát.

Voltak, kik szivtelennek rágalmazták; mert nem hajtott minden odavetett szóra; voltak kik nagyszerű, sőt ránk nézve hallatlan tervein és inditványain bölcselkedve, őt anyag emberének nevezték. Minél nagyobb a test, annál nagyobb az árnyéka, annál több rágódó féreg vonja meg magát alatta, ama rágódó féregtömeg, t. i. mely a nap sugarait ki nem állhatja. Őt semmi balitélet meg nem rendité, sőt mindig uj erővel, mindig határozottabb akarattal lépett föl. Mint gyémánt fényét csak nagyitja a homály, ugy emeli az erény magasztosságát az irigység. Minél többen kezdék elejénte megingatni dicsősége babérfáját: utóbb annál többen ismerék föl, annál ihlettebb lélekkel kezdé ápolni, őrizni az egész nemzet. Ilyen a nagyok sorsa.

Utóbb ő is lesiklott a kimutatott ösvényről, de nem mert atlaszvállai törtek volna meg, nem mintha a teendők súlya alatt roskadt volna össze: hanem mert lázas kétség tépte meg elme fényét, mert nemes szivének lőn vértanúja. Lássuk azonban az ez eseményt megelőzött dolgokat.

Az ifjuság kellő neveléséről több helyütt szólánk, és szólni fogunk minden alkalommal.

Romában örökké emlékezetes marad Cornelia neve,

Aranka — Aurelia — a Caesarok halhatlan emlékü anyját, Atiát, ki Augustust adott az egykor legnagyobb, legvirágzóbb romai nemzetnek, hol nevelésről leend szó, iró soha nem feledendi. S miért lesznek e nevek örökké emlékezetesek? tán mert gyermekeik néphősök és uralgók lőnek? hőst, királyt, császárt még egy anya sem szült, emberiségünk hivatása és a gondviselés adja meg a fénypolczot. Ember csak embert szülhet, ezek pedig félistenek. Tehát honnan van az mégis, hogy bennök és velök áld, vagy ver meg bennünket Isten? A neveléstől.

Nero az emberiség nadálya lett, pedig gyermekkorában egyike volt a legszelidebb ifjaknak, Augustus ifjabb éveiben szilaj természettel birt, s már életében is istenitteték; mert annak kebelében az erény magvai soha ki nem csiráztak, mit anyja megöletésével bizonyita be: ennek pedig minden lépteit anyai figyelem kiséré.

Már akkor is szokásban volt Romában az alig született csecsemőt idegen dajkára bizni, s bábul, hogy az ujoncz polgár ne sokat alkalmatlankodjék, egy emberi salakot rendelni melléje; hogy legyen, kin pajkosságait gyakorolja. Tehát az anyai kebelről leszakított gyermeket azonnal bün karolta át, azonnal szivtelen ölekbe vettetett, s ez tette a nemzetet korcscsá. Ha mégis emelkedtek ki a tömegből nagyobbak: azokat szigor, fegyelem, s anyai gond vezérlék. Igy emelkedett föl Caesar, igy lőn nagygyá Augustus.

Egyedül nevelés lehet az, mi az emberi jellemnek jövendő kifejlésére irányadóul szolgálhat. Igaz ugyan, miszerint tekintetbe veendő a szellemi erő, és lelki adomány is; mert miként közönséges anyagból a legjelesebb

szobrász is csak rövidebb életü mesterművet képes létre hozni; mig nemesebb gyurmából tán ugyanazon erőfeszitéssel is örök emlékü művet vala létesitendő: ugy egy nemesebb jellem fejlesztésére is okvetlenül megkivántatik; hogy magasabb természeti tulajdonok, tehát szellem és lélekerő párosuljanak, vagyis hogy a képezendő kebelében már egy leendő nagyság csirája is be legyen ültetve az anyatermészet jótékony keze által.

Együgyü embernek érett korábani vágyai is olyanok, mig ellenben ha egy kifejlett test lángoló szivet rejt, s ez annak idejében nem idomitatott józan határok közé: ép azon anyag válandik az emberiség átkává, mely a józan őrfigyelem mellett áldássá válandott. Tehát ismét csak azt mondom: mi az ember jellemének jövendő kifejlesére irányadó befolyást gyakorol, az a nevelés.

Istvánt a gondos apa, s a jó lelkü szerető anya, mint már mondók a birodalom fővárosában, Bécsben nevelteté. Ha az eredmény biztos utmutató a kezdő forrasokra, bizvást föltehetjük, sőt hihetjük: hogy az europai müveltség színvonalán álló nagylelkü apa — Ferencz, — s a gyöngéden szerető anya édes körében növekedő, s már a természettel dúsan megállott ifju mindjárt zsengéjében is hivatásához képest a legmegfelelőbb neveltetésben részesült. A szépen növekedő test nemes sziv, és fényes ajándékokkal ellátott léleknek vala hüvelye. Sugarai már ifjabb korában megmutatták, miszerint ő van hivatva eloszlatasára ama nehezedni kezdett homálynak: mely egy hős nemzet történeti életét már elboritani fenyegetőzött.

Tanulmányait ép azon időszakban végezé, melyben

a franczia sasok szárnyaikat hazánk határaig csattogtaták. Nehéz idők voltak azok, tróningató, nemzetforgató, ember és népek sorsával koczkaként játszó idők voltak azok. Minden embert fegyverre látszottak azok hivni.

A hadak ura a Magyart sem hagyá tétlenül álmodozni.

Neki is eljött cselekvési ideje, rá is egy nehéz megoldásu szerep rovatott.

A cselekvés terén Széchenyi sem maradt hátra, s a Napoleon elleni hadjáratokban 1809-től egész 1815-ig majdnem minden nevezetes csatában részt vett. Még ekkor a magyar nyelvet hibásan ejté ugyan, de a mellett hogy azt teljes erejéből sajátjavá tenni iparkodék: a tudományvágyat és a tiszta hazaszeretetet a csaták mezején is mindenütt magával hordá; a hadi pályán megedzett testben mindenüt aetnakebel jára vele, s szünóráiban mindig nemzete fejlesztéséről eszmélkedett.

Katonáskodási pályája 17 évig tartott; tehát nem kedvtöltésből, nem hiuságból, nem fitogatásból katonáskodott; hanem igen katonáskodott meggyőződésből, nemzeti kötelességből, hazaszeretetből, s pedig a legnehezebb időviszonyokban katonáskodott. Érdemjelei, tettei czégeül ragyognak férfias mellén, az ősökről örökölt kardot, nem hijában köté fel oldalára, hazájaért, fejedelmeért a harczi lobogó alatt mindenkor kész volt vérét ontani. Feltünt elszántsága és hősi vitézsége legkivált a lipcsei csatában: hol egy lovas dandárt vezényelvén, a csata diadalmas kivitelére nem csekély sulyt vetett a latra. Ez alkalommal küldeték fontos megbizással Blücherhez, kit segédével együtt tükör előtt és hajpor közt talált.

Midőn a diadalmas szövetségesek Párisba vonultak be, a fényes menetben ő is részt vőn; midőn Bécsben a fényes congressus sereglett egybe, ott is jelen volt. Férfias magatartása, testvéries társalgása, s nemes lelki tulajdonai miatt mindenütt nagyra becsülteték; de mi hosszu katonáskodása alatt neki legnagyobb tekintélyt szerze: az számító magaviselete vala. Minden mozdulata, minden tette érett megfontolás, higgadt lélek, és átgondolt terv eredménye vala. Vivás, lovaglás, uszásban, sőt bármily testgyakorlatban is rendesen felül multa tarsait: de megelőző gyöngédsége végett minden kitünő előnyei mellett sem érezték társai magokat lealázva. Szerette a kedélyes férfiakat, szabad perczeit szivesen megosztotta barátaival, a szórakozástól soha nem vonta magát vissza: de mindemellett is mindenben szorgos méh gyanánt tünt fel, nem fecsérelve idejét soha, hanem a mérges növényekből is mézet sziva. Sőt már ifjabb éveiben is ugy tünt fel, mintha minden gondolatát egyedül hazájának szentelné. Ez eszmét bevallá maga is, midőn igy nyilatkozott: Mióta csak élek, mondhatlan vágy létezett lelkemben Magyarország kifejtésére; nemzetem földicsőitésének vágya élt minden csepp véremben.

Midőn a lankadt Europára a kimerültség ólomálma rá szállott, s Francziaország Prometheusa sz. Ilona bérczeihez lőn lánczolva: a béke olajfája ismét terjedni kezde. István bölcsen akarván ez időt fölhasználni, bejárta Németország minden részét, Spanyol, Görög, Olasz és Törökországokat, 1820 körül megfordult Kis-ázsiában, Angol és Francziaországban; 1821 és 22-ben pedig Wesselényi Miklós barátjával szertekalandozott minden-

felé a nagy világban. Látszólag nem sokat törődött hazája bájai és bajaival: de utazó társa tüzlelke annál nagyobb hatást gyakorolhatott rája. Az érzéketlennek látszó testlepel lánglelket rejtett a dobogó kebelben, s ez hamar belátta, hogy a szivnek az észhez kell folyamodnia tanácsért, s ha azt békóba birjuk verni: a legjótékonyabb eszköz, a legbékésebb szolgájává idomithatjuk az emberiségnek.

István elejénte szemlélgetni kezdett, egybe veté a nemzeti életjeleket, s az erőt a körülmények szerinti cselekvésre, kiismerni ügyekezett: Lehet-e még remény a magyar faj föltámadása iránt, s ha igen — mint megis győződött — mily eszközök által lehetne az életbe léptethető? S a mely perczben a lehetőségről meggyőződött: attól fogva mindent elkövetett, mit lelke e nemes czél elérésére cselekedni sugallt; fölhasznált, igénybe vett mindent, mi faja nemesitésére eszközül ajánlkozott; mi az ép életerőt cselekvésre birhatandá. — Arczképein mindenütt rendjelekkel látjuk őt feldiszitve, ezek katonai pályáján szerzett érdemeinek jutalma, minők: az orosz sz. Vladimir, a porosz kir. érdem, — a szárd királyi Móricz és Lázár, s a siciliai kir. érdemjelek.

És most lépjünk még közelebb magunkhoz 1825-nek köszön legtöbbet nemzetiségünk és irodalmunk. Széchenyi István minden korban, minden viszonyok, s minden ép szivnek tisztelet tárgya. Fényes nevétől nyelvünk és irodalmunk története elválaszthatlan, s ki e nagy ember későbbi hatásának csiráját ismerni akarja, kénytelen — mond b. Kemény — ama nevezetes országgyülés napjaira visszamenni. Nov. 3-ka volt. A kerületi ülésben a szó-

nokok azon tanakodtak: honnét van az, hogy a magyar nyelv az életben majd semmi gyarapodásnak nem örvend?

Mi lehet a rejtélyes tény oka? ily kérdésnek a tárgy természeténél fogva csakhamar elő kellett fordulnia. Okoskodásra okoskodás következett, s a tanácskozás fonala más napra is átszövődött, a nélkül, hogy egyéb eredményre vezetne, mint ohajtásokra egy tudós társaság létesülése iránt: mely a magyar nyelv művelését tűzné ki főfeladatul. De hol van erre remény? hogyan léphetne életbe a többször pengetett eszme? — Ez vonatott elő a különféle szónoklatokban, s gördítetett megoldatlanul kézről kézre. Az idő telt. Végre Nagy Pálra kerülvén a sor, némi előzmények után igy sohajtott: „A rég szóban levő akademiát állitaná bár elő tehát az ország nagyainak nemes áldozata; mert ide is, mint az egykori hadvezér szerint a háborúhoz, három fő dolog kell: pénz, pénz, és csak pénz!“ — Ekkor még Széchenyi egyenruhát viselt, mint Hessen-Hamburg huszárezredének kapitánya jelent meg, a szónoklat latin, a társalgás franczia, és német nyelven folyt. Ez, s mert maga is hibásan ejté még a magyar nyelvet, és mert egy szörnyü gondolat villant át agyán: a katonamágnást hallatlan lépésre vonzá. Előlép, és mond: Nekem ugyan itt nincs szavam, s ország nagyja sem vagyok — megjegyzendő, hogy mint katona beszélt — de birtokom van, és ha feláll oly intézet, mely a magyar nyelvet kifejti, mely azzal segíti honosainknak magyar növeltetését: jószágomnak egy évi jövedelelmét — 60,000 p. frt. — feláldozom.

A teremben a lelkesedés nem akart határt ismerni. Jövödelme saját szája vallomása szerint, mint mondók

60,000 pengő forintra rugott. A nemes példa többeket vont azonnal követésre, ott állott hg. Batthyány Fülöp 50,000; gr. Károlyi György 40,000, stb. ajánlattal, az önkénytes adakozások azonnal százezrekre rugtak, a leendő akademia pártfogását Jósef a bold. nádor vállalta magára, a terv és szabályzat kir. jóváhagyást nyertek, s a tudományok és művészetek e nemes alkotmánya igy hozatott létre! Ez volt első fellépése Széchenyi Istvánnak, melylyel elég világosan kitünteté, hogy ő csakugyan tettek embere! de a vonzó példa nyomán a nemzet nagyai is elég világosan kimutaták: mit birnak egy óranegyed alatt előteremteni!

Midőn Istvánunk nagyszerű ajánlatát tevé, egy valaki hozzá fordulván, kérdé: Miből fog méltóságod egy évig élni? ő rögtön igy válaszola: Majd eltartanak barátaim. A közönség meg lőn lepetve e nyilatkozatra, s a fürge szónokot tapsokkal kiséré. Igy lépett Széchenyink az élet küzdterére, s az erre következő élete szakadatlan lánczolata volt az üdvhozó közhasznú cselekedeteknek. Meglepő föltünése egy uj korszak hajnala volt: az eszmék, közszellem, gazdászat, ipar, s mindennemű korszerű vállalatok eddig parlag mezején.

Nevezetes, mond Mészáros, és Széchenyi lelkületére jellemző világot vet: hogy a politikai pályárai lépte előtt, bárha kimondhatlan vágyat érzett hazája és nemzete dicsőitésére, s habár a jövőt tulsötétnek látta is; később mintha felsőbb sugallat utasitásait követte volna, oly bizton és szilárdul haladott előre a töretlen tövises pályán: miként az ügyes orvos, ki betegének baját kezdettől figyelemmel kisérte, rendszeres egymásutánnal

járt el a több százados nyavalyát sinlődő nemzet gyógyitásában. Lobogójára az „Egyesülés“ csalhatlan jelszavát irta, és a nemzet jobbjai megértvén, hogy a pillanat elérkezett, kezdének alája gyülekezni.

A „hasznost a mulattatóval“ alkalmazása rendkivüli tapintatot tanusitott.

Ismerte nemzete jellemét, tudta, hogy legtöbbet ad tekintélyek és példákra; de szintoly jól tudta, hogy e térre a kényelmes országnagyokat csak ugy csalhatja: ha némileg ugy nevezett nemes szenvedélyeiknek hizeleg; elsőbb is tehát ezeknek kedvencz eszméjét ragadá meg, minők voltak a: lótenyésztés, lóverseny, gazdasági egylet stb. De térjünk kissé vissza.

A nov. 3-ki jelenet tekintélyét teljesen megállapitá; egyébiránt a körülmények is rendkivül kedveztek neki. Már Pozsonyba érkezése előtt tudaték, miszerint ő, ki hősi pályájának is disze, a felső házban magnási jogát igénybe veendi; s egyenesen azért, hogy a nemzetiség ügye körül szolgálatot tegyen. — Egy katonatiszt, ki gazdag és fényes család sarjadéka, ki a főrendek vegyes nyelvű tanácskozmányában az anyai nyelv édes hangját szándékozik több barátával egyesülten meghonosítani; Széchenyi Ferenczne k — a hazáért annyit áldozott országnagynak europai magasabb körökben élő fia, ki különösen azért siet a honatyák közé: hogy a magyar palotákban alig ismert, hidegen fogadott, vagy legfölebb szánalomból türt nyelvnek bajnokává avassa fel magát: mindezen tekintetek bizonyos fénykörbe emelték Istvánt, s érdekességet ruháztak rá, mielőtt szólott, mielőtt föllépett volna. Mindjárt első föllépését is mily tettel koszo-

ruzta meg, tudja mindenki, a magyar nemzet legalább azt feledni soha nem fogja.

Hogy a megkezdett magyar szónoklatot annál könnyebben megalapítsa: első teendője volt magának a nyelvben kellő ügyességet szerezni; mily mesteri haladást tőn abban csakhamar, eléggé tanuskodnak országszerte elterjedt és olvasott művei. Anyanyelvében kellőleg otthonosnak érezvén magát, első dolga volt: könyvei és tettei által forradalmat idézni elő eszmékben, szellemben, a gazdászat és ipar mezején. Minden sora, minden betüje oda vala irányozva: hogy érzelmet, szellemet fejleszszen, és akaratot teremtsen a népben.

Miként az emberi testben: ugy a nemzetéletben is vannak örök törvények, melyek a részek működését szakadatlan lánczolatba fonják, melyeknek köre minden áron betöltendő; s ha egyik vagy másikban hiány fordul elő, ha valamely edény meg nem felel rendeltetesének: a tétlenség baja annál érezhetőbb, minél magasabb annak rendeltetése. Hazánk életmüködésének mindenesetre főedényeül az országnagyok tekintendők, tehát elsőbb is ezekre kivánt hatni.

Mert valamint a büszke százados tölgynek ékességét annak lombdús, és virító pompás koronája képezi; s a bámuló szem ritkán méltányolja azon csöndes láthatlan és igénytelen munkásságot, melylyel a földbe rejtett gyökerek s millió tevékeny edény a fa életét föntartani, s ez által a lombdus korona pompáját folyvást ékesitni az élet törvényei által kényszerülve vannak: ép ugy a nemzetélet dicső vagy dicstelen eredménye, gazdagsága és meddősége, nagysága parányisága, áldásai vagy böcste-

len kopársága, a nemzet fájának koronáján, az aristocratian tükröződik vissza. Vétkes rágalom volna ugyan ráfogni most, hogy a nemzetiség érzelmére, s a nemzet nyelvére nem fektet kellő sulyt főbbeink nagy része: de az nem elég, Széchenyi szavai és tettei még most sem poroztak ki minden rejtett zugot, a tudományos vállalatok iránt még most is csekély a pártfogás; mágnásaink és dúsabb birtokosaink ősi czimeikre, s fényes társadalmi helyzetökre mind a nemzet, mind egyéb fajok irányában csak akkor fognak büszkék lehetni: ha a magyar nemzet tudományos emelkedését az ő áldozataiknak, s gondos ápolásuknak köszönhetendi; ha minden kastély egyszersmind a magyar irodalom menhelye leend; s ha majd az aristocratia azon teremét mutatandja vendégeinek legbüszkébb önérzettel: hol a nemzetnek az ő gyámolításával kiaknázott szellemi kincsei leendenek egybehalmozva. A Széchenyiek élete elég példát szolgáltat erre.

Az eddig elszámláltak mindannyian tettek emberei valának; de István mindemellett is ugy lépett föl: mintha a boldogult ősök magasztos szellemét összesen, és ismét ő örökölte volna! mintha György páratlan áldozatkészsége, Pál rendületlen nagylelkűsége, atyja nemzetboldogitó áldozatának lélekérzelme megmeg összesen kebelében fogamzott volna meg. Érzett mint mindnyájan, gondolkozott mint mindnyájan, cselekedett mint mindnyájan; s igy azok is büszkék lehettek, kik kitüzött zászlója alatt egybeseregelhettek, kik munkatársai kivántak lenni, kik czim, és születésben hozzá magokat hasonlóknak hitték. Azért szólott elsőbb is ezekhez.

Kiszámítván előre is a teendők sorát, s minden lép-

tét és cselekményeit bölcsen át gondolván: először is a magyar lótenyésztés elhanyagolt állapotára fordítá figyelmét, s 1826-ban Pozsonyban a magyar lótenyésztő társulatot alapítá, mely 1827-ben Pestre tétetett át, s az évenkinti dijak és versenyek által a legszebb eredményt idézte elő; később azután az állatok fajaira is kiterjeszkedvén m. állattenyésztő társasággá alakult. 1828-ban megjelent már a „lovakról" irt könyve, mely a következett évben németre is lefordittatott.

Midőn pedig 1830-ban a főherczeg nádor, mint a magyar akademia pártfogója annak alapitóit, s több szakembert a szervezési munkálatok elkészitése végett Pestre hivott: gróf Széchenyi István volt, ki az akademia elnöke, boldogult gróf Teleki Józseffel együtt a tárgy körül legnagyybb tevékenységet fejtett ki, s ki ugyanazon év november 17-kén az igazgató tagok közbizalma által az akademia másodelnökévé választatott.

Ugyanazon évben jelent meg első politikai műve, a roppant horderejü „Hitel" mely szinte lefordittatott németre, és csakhamar több kiadást ért.

B. Kemény igy szól róla: Lehet, hogy a XVII. században — midőn a régi és uj hittan közt nálunk is élénk polemia folyt — volt oly most már feledett röpirat, mely hasonló mértékig fölingerelte a kedélyeket, de az bizonyos, miként egészen ujabb literaturánkban semmi könyv a Hitellel versenyezhető hatást nem gerjesztett, s bizonyos, hogy jogrendszerünk megingatására nem lehetett volna merészebben és több sikerrel munkálni, mint Széchenyi tevé, midőn Hitel czimü művét a világ elé terjeszté.

Egy lángésznek ragyogó és szabálytalan műve ez, egy higgadt tervü agitatornak a lelkesedés és költői képzelem virágai közé takart vakmerő kezdeményezése, mely az eszmékben, s később az intézményekben is nagy forradalmat idézett elő. A főbb emeltyűket, mik által az ó státusnézetek egész szerkezetét félretolta, s uj törekvéseknek készitett tért, néhány sorban nem leend fölösleges összevonni.

Széchenyi megtamádta a magyarországi feudalis birtokrendszert, mely a tulajdon valóságos eszméjével ellenkezik, mely miatt a fekvő vagyon sem értékben sem jövödelemben nem növekedik, sem el nem adható, sem be nem ruházható: következőleg a birtokost a helyett hogy védené, sülyeszti; a helyett, hogy szabaddá tenné, bilincsbe veri, s hozzá lánczolja a szegénységhez és előitéletekhez. — Megtámadta a robotrendszert, mely a nemzeterőből nagy összeget majdnem oly eredmény nélkül fecsérel szét, mintha egy országnak kötelessége volna, milliónyi kezek által fél év alatt egy óriás gödröt ásatni, a következő évben pedig betöltetni, és ezen bősz fáradságot szünetlenül azon derült arczczal végezni, hogy valamely kincsaknát művel, melyből pénz és kényelem serked. — Megtámadta különösen a közlekedési eszközöknek jobbágy munkán nyugvó rendszerét, mely által mindig sárra sár fog fektettetni, kiállitási erő pedig és forgalom örökre pangani fog. stb. E pontokban Széchenyi hadat üzent az egész multnak.

Ostrom alá vette „a régi magyar szabadság" fogalom összegét, s a magán jog körüli izgatást a gyökeres reformok felé irányozván, a kérdések természetes összefüggésénél fogva, az alkotmányt, a régi sarkeszméken,

melyeken nyugodott, azon esetre, ha izgatásai a kedélyeken gyökeret vernek, végtére is föntarthatlanná tette.

A hitelnek uj korszakot kelle akkoron nyitnia: ha a megkezdett eszmemozgalmak tovább fejlődnek. Széchenyi, hogy czéljaira a lelkesedés zászlaja lobogtassék a fiatalság és erély képviselői által: a könyv izgató tartalmán és virágos modorán kivül; két jól kiszámitott és csábító kiindulási pontot állitott fel: a kornak, melyben a hitel megjelent, épen ellenkező volt meggyőződése mindkettőről. Az akkori közvélemény kétség alá sem vonta, hogy a kormányban fekszik hátramaradásunk oka, s e miatt az ellenzésen kivül lehetlen másként munkálkodni a haladásra. Széchenyi ezt határozottan tagadta, sőt kimondta: ha magunkat, ha a jogviszonyokat, melyeknek változtatása tőlünk függ, és a birodalmi érdekekbe sehogysem ütközik — gyökeresen reformáljuk: megmentve, és fölvirágozva leend a haza.

Ezen uj eszme, mely egészen cselszerü, de csak félig volt igaz, megnyugtatá, és bizalomra gerjeszté a kormányt, fölvillanyozta a becsszomjas egyéneket, felelőssé tette az ország jövendőjéről a hanyogot és lomhát, élénk mozgalmat támasztott a kedélyekben, és az eszmék kezdeményezését visszaadta a gondolkodni merő nemzetnek.

Belevágott a történelembe, elragadta a multból a súlyt, s mindent a jövőre vetett: hogy a koporsótól az életre, a tettek nyomozásáról végrehajtásra fordítsa a figyelmet. Eszme soha nem tön nagyobb benyomást a kedélyekre, mint midőn azt kiáltá ki: Sokan azt mondják a Magyar volt, én azt hiszem, a Magyar lesz! —

A nemzet a kimondott jóslatot szent-irás igéjekint vette, s az epedést a nemesebb kedélyekben tettszomj váltá fel.

A Hitel hamar gyüjtött ellenfeleket is, de nem a hatalom, az eszme emberei közt.

A falun megégették a könyvet az apák: mig fiaik a városban áhitattal olvasák! egyik lázitónak kiáltá Széchenyit: másik a hon megmentőjeül üdvözlé.

Midőn az országgyülésen először lépett föl, a tiszta keblü és tudós magyar gr. Dessewffy József megénekelte az ifju bajnokot: most ő „taglalta" meg zajtütő munkáját; ezt egész tömeg követte majd ismert majd nem ismert nevekben. — Széchenyi „Világ" czimü terjedelmes munkával felelt a „Taglalat"-ra, megjelent mindkettő német nyelven is.

Széchenyi keveslé, hogy birálója csak megczáfoltassék, ő a birálatot megsemmitni akarta,- D. nemcsak kiforgatva lőn nézeteiből, de véleménye nevetségessé is vált. — A „Világ" volt Széchenyinek legékesebb, legdiadalmasabb müve. A „Hitel" eszméjinek nagy bejáratot szerzett, a haladás barátait merészebbekké tette, a kétkedőket a reform ügyéhez vonta, a félénkeket elnémitotta. Erre, bár csak utóbb jelent meg, — de nem sokára elkészült „Stadium" czimü müve. Ez már rendszeres munka, s a közelgő országgyülés teendőit jelelé ki. Irmodora elég pongyola, de logikája szigoruan következetes, előadása kevésbbé ábrándozó. Czélja kimutatni, miszerint: a reformok, melyek általa ajánlatba hozatnak, nemcsak a hazának, nemcsak azoknak, kik a régi rendszer megbukásával jogokat nyernek, de mi a fődolog, még azoknak

is, kik jogaikrol lemondanak; gazdagodására nagy mértékben fog hatni. stb.

Széchenyi nagy, de a nemzetélet egész történelmi multjával összeütköző reformjai kihetőleg döntö hatást nem voltak volna gyakorlandók a közvéleményre: ha ő nem bir oly szokatlan ügyességgel, előrelátással és mélységgel az egyesületi szellem fölébresztése, és az anyagi vállalatok létesitése körül. Vessük össze a polemiákat, s látandjuk, mily keveset mertek és tudtak ajánlatai ellen felhozni. Követelései ezek voltak:

Hozassék be a váltójog, törültessék el az ősiség; mondassék ki a birtokszerezhetési jog, és a törvény előtti egyenlőség; a nemtelenek válaszszanak magoknak megyei pártvédet, ki a tagositási és arányositási ügyekben érdekeiket a földesur ellenében képviselje; a házi pénztár és az ország gyülési terhek viseléséhez mindenki járuljon; a főközlekedési vonalok országgyülés által jelöltessenek ki, s a létesitésre mindenki adózzék, a regálék, czéhek stb. törültessenek el. Már ezek csakugyan fontos inditványok és tervezések valának, s mégis miért birt diadalmaskodni Széchenyi? Mert az anyagi vállalatokban roppant szerencséje volt, mert a kivitel körüli ügyesség megdöbbentett és bámulatra ragadott mindenkit.

Széchenyi igen sokat tön arra: hogy a két ellenvélemény utóbb két hatalmas történelmi párttá alakult; 1825-től fogva folytonos és heves csatákban állottak a pártok; mig 1840-ben az országgyülés végnapjain egymásnak kezet nyujtottak, s a kormányt is ama határozatra birák: hogy a reform ösvényére térjen. Széchenyi so-

ha nem tért reményteljesebben Pestre mint most; hangulatát igy festi:

„Hatalmasok, a királyi székhez közelállók lépnek hazánk legjobbjaitol üdvözölve a nemzetiség és alkotmány szent mezejére, ekkép nem vagyunk ezentul mi nehány alacsony állásban közlegénykedők kénytelenek nemzetiség és alkotmány dolgában dagály és orkán ellen ugy szólván horatius cocleskedni erönk fogytáig; hanem oly önálló egész testületektől hordozott zászlók után indulhatunk: melyeket sem a nyugoti sem a keleti szél állásokból ki nem forgat. S mi ezeknél még sokkal több, hazánk némely leghűbb, de egyszersmind legegészségesebb velejű fiai felfogván nemzeti létünknek gyökeres változását, bátran kimondák; és e szerint cselekesznek is: hogy az agitationak szüksége ideig-óráig megszünt.“ —

1831-ben a „Magyar Játékszinről“ irt egy röpiratot, melyben *középpotni magyar szinházat és conservatoriumot* inditványozott. — 1833-ben gr. Andrásy Györgygyel Angliába utazott, a Pest és Buda közt épitendő álló hid tárgyában adatokat szerezni, s miután Anglia leghirhedtebb vizi épitészeivel értekezett: kiadta a „Budapesti hidegylethez intézett jelentését;“ megjelent e mű is német forditásban. Gróf Széchenyi Istvánnak t. i. folyvást ujabb cselekvési tér és mező után sovárgó lelke az előrelátás jósszerű tehetségével fegyverezve, a Duna partján akadt meg. Végzetszerű hasonlatosságot látott az ország földirati fekvése és a nemzet jelleme között.

Vagy a Duna nem hosszú sebhelyként választja-e el egymástol a haza két felét, miként a nemzetet folyto-

nos pártviszály? És nem ugy volt-e mintha az ifju Pestre sováron letekintő ős Budának századok óta táplált vágyai hiuságát gúnyolnák a Duna hömpölygő habjai? lánczot a gunyoló folyamnak gondolá, súlyos lánczot rá, mely a két testvérváros egyesülését gátolni törekvő hullámok hasztalan erőfeszitésein csörögve kaczagjon!

S ime, miként fönebbi inditványai megtestesültek: ugy jött létre ez óriási eszme is, mely csodaerővel karolja át az elválaszthatlanul egybeforrt két országrészt!

A kegyes kormány, a gondos uralkodó, ki csak lelki örömmel szemlélheti a gondviseléstől kormányzása alá helyezett népek hangyaszorgalmát: teljes elismeréssel méltányolta a feddhetlen jellemű hazafi vezérlő képességét, és őt ugyanazon időben a vaskapu melletti vizépitészeti elővizsgálatok és működésekhez teljhatalmu biztossá nevezte. Hogy megbizatását annál határozottabb irányadással vezesse 1834-ben megmeg Angolhonba utazott, s ez mindjárt az év elején történvén, az év egyéb részét a vaskapu mellett töltötte.

Lelkét -- a Duna torkolata, és a fekete tenger elláthatlan sikjának szemléletekor az elhanyagolt múlt fölött fájdalom borúja szállta meg: de csak azért, hogy a remény napja annál szebb jövő csiráit fejleszsze eszmegazdag agyában. Ha a sors kénye és a körülmények akként alakulása nagy területeket szakitának is el azon birodalomtól: melyen át N. Lajos idejében a magyar szkorona három tenger széleig terjeszté ki üdvhozó sugarait; miért ne lehetne az ész ereje által megujitani a hagyományos kapcsokat? Ekkor jelentek meg a hirlapokban ama közcsodálkozást és lelkesedést szült czikkei:

melyek a gőzhajózást, és a fekete tengerreli összeköttetést tárgyalák. S ime ma már vidoran járják a gőzösök, ez utat! Ily eszméknek volt ő embere.

Az ennyi érdem és dicsőségkoszoruzta férfiunak most már utódairól is kelle gondoskodnia. Ő Crescentia grófnővel, kinek szülei: gróf Seillern-Aspang Károl Ágost cs. k. kamarás, és morvaországi földbirtokos leányával már ifjabb korában megismerkedett, s lelke sugalma szerint elhatározá, hogy a családi holdogság örömeit vele osztandja meg. A sors ugy akarta, hogy Crescentianak első férje gr. Zichy Károl cs. kir. kamarás, v. b. t. tanácsos, a magyar k. kamarának elnöke, és magyar k. kincstárnok legyen; összekeltek 1819-dik aug. 3-kán az emlitett gr. pedig elhalván 1834-ben decemb. 15-kén Széchenyi még ekkor is embere volt szavának, s noha az özvegy grófné hét gyermeknek volt is anyja, István még is nőül vevé, és henne igen boldogitó házaspárt lele. Esküvése Budán, a krisztinavárosi ugynevezett vérkápolnában ment véghez, s a ritka pár mennyegzője a nemzet átalános részvéte által valódi országos ünnep lőn.

Ha még volt Széchenyire nézve rugó, mely tevékenységét emelje, hazaszeretetét aczélozza, s életrendjét szigorubbá tegye: az e boldogitó példás házasság vala; mely mint verőfény a természetben messze világitott sugarával, s egyetemes termékeny működésbe hozta élet- és erő gazdag hajlamait, tehetségét. A házasság 1836-ban történt meg febr. 4-kén Isten áldása mosolygott le rája.

Buvár lelkének és folytonos működésének szintannyi nefelejtsei ezek is: „Néhány szó a lóverseny körül;“

„Üdvlelde;“ „A magyar Akademia körül;“ „A kelet népe;“ a minimumról hires és sok polemiat szült czikk a Társalkodóban; „Adó és két garas;“ „Eszmetöredékek különösen a Tiszavölgy rendezését illetőleg;“ „Balatoni gőzhajózás;“ „Politikai programtöredék“ s végre „a közlekedési ügy rendezéséről;“

Kiemelendő különösen a Kelet népe, mely roppant zajt támasztott, de a közvélemény balirányának megváltoztatására csekély hatással volt; mert ellentétben látták, vagy legalább hitték a szerzőt is önmagával ugyannyira, miszerint a békétlenkedők kételyeik nyomán benne a Hitel és Stadium irójára sehogysem birtak ráismerni. Elsőbbi szerepei inkább democratát árultak el benne, e műben aristocratát hittek szerepelni; csalódott tehát mind a szerző számitásában, mind a közvélemény hiedelmében, s természetesen, mert nem érték meg egymást. A munkáról azonban bizvást el lehet mondani: miszerint az oly tökéletes, hogy reformainkat más uton nemis lehetett volna czélra vezetni. Javaslatait kétségbe vonta, sőt megis támadta az ellenzék, de mind hijában, azok ép oly helyesek valának, mint azokat egynémelyek helyteleneknek keresztelgeték. Egész literatura támadt a Kelet népe ügyében, jeles férfiak keltek ki a tollharczra, de pártolólag egy sem karolta föl. Széchenyi pedig ekkor állott dicsősége tetőpontján. Soha nem volt nagyobb, mint mikor Kelet népét irta.

K. és Széchenyi közti vita és harcz eléggé ismert; Széchenyi soha határozottabb soha merészebb hangon nem nyilatkozott, mint midőn kimondá: hogy a Pesti Hirlap szerkesztője forradalomra viszi a nemzetet, ha

vagy ő nem lép le a dolgok éléről, vagy a közvélemény nem válik meg tőle. Széchenyit megrohanták, hogy irigyli más nagyok dicsőségét; csalódtak. Széchenyi forradalmi jóslata az ész és sziv, a modor és taktika körüli okoskodásokon nyugszik; és ki jóslatában nem csalódék, ő az. A veszélyek, melyekre a hazát figyelmezteté, intései a közelgő zavarra, ujjmutatásai az eljárások félszeg eredményére, a bekövetkezett események nyomán egy betűig valósultak. Ugy volt ő az éles tollharczban, a sugalomszerü elvérzetben mint a tengerész, ki az elemek nagy küzdelmeivel ismeretlen völgylakosnak magyarázza: hogy a tisztának hitt egen jelenségek vannak, melyek a vihar közelgését árulják el; a völgylakos pedig, minthogy fekete föllegeket még nem lát, orkánfütyülést nem hall: vagy rosz szenvedély vagy tréfának tekinti a tengerész jóslatát. Végre a zivatar csakugyan megjelen, és a jámbor völgylakos akkor is váltig csodálkozik véletlen megázásán.

Az irodalmon kivül, mely által ily nagyszerüen hatott, az egyesületi tér volt azon kedvencz mezeje, melyet legnagyobb előszeretettel müvelt, melyet leginkább sikerre vezetőnek tartott, s melyen valóban ragyogó eredményeket is vivott ki.

A polgárisodás nagy tüzhelyeinél sokszor és hosszasan tartózkodván, s magában Angliában csak tizenháromszor fordulván meg: a világkereskedés és ipar, és a gyakorlati ész ezen classicus földéről gazdag kincseket hordott haza. S mig gyakori utazásaiban elsőbb csak élvezetet, s szórakozást keresett: utóbb okulást és ismereteket szerzett, folyvást kedves hazájára, kelet népére

függesztvén szemeit. Ő minden elemet, minden módot akart, és feltudott használni terve kivitelére, ügye előmozditasára. Voltak elegen kik őt mint magasabb hivatás emberét tisztelék, voltak kik minden művében gáncsoskodtak, kik sárral hajigálák.

Ilyen az ember, mig érdekeink hurait pengetik, patakként áradoznak dicsőitéseink: ha más érdekbálványának tömjénezünk, vak mámorunkban magunkat is feledjük; kellő vagy átalános elismerésre ritkán számithatunk.

Megbámuljuk a munkatörte tudóst, kiről tudjuk, mikép élte szebb perczeit, de éjeit is a lámpa gyér fényénél tölté; azért hogy kedvencz eszméit életre teremtse; megbecsüljük a művészt az átszellemült ihlettséggel kiállitott műveért; öröm és lelkesedéssel fogadjuk a csatáról diadalkoszorúval hazatérő bajnokot: de miként becsüljük, miként háláljuk meg fáradozásait annak? ki lelke lángszikrájával fényt áraszt a homályban, ki buvár szellemével, és mintegy alkotó kezével mindezekre elkésziti a földet, elhinti a magot; ki személyes érdekeit is megtagadja, csakhogy a nemzet bomlásnak indult fiait megváltsa; ki nem borzad vissza a félreismerés töviskoszorújától, ki nyugottan áll meg a sárral hajigálók előtt is, kit boldogitó műveletei közt vezetnek Golgotára?

Széchenyi ezt is megérte, ezt is tulélte. A legszenvedélyesebb megtámadások közt is nyugott volt; törekvését, munkálkodasát egy pillanatra sem szakitá meg semmi.

Fényes de már a népszerűség virágaival nem hintett pályáján elhatározottan haladva, a helytartótanácsnál a közlekedési osztály elnöke, s belső titkos tanácsossá

neveztetett. Kossuth követté választatását ellensulyozandó mint mosonyi követ lépett föl, s a tulságok fékezésére mindent elkövetett, de már sikeretlenül. Az 1848-ki magyar ministeriumban a közlekedési tárczát elfogadni hazafiui kötelességnek tartotta; nem levén ugyanis képes többé az egybetornyosult vészfelhőket a szerencsétlen haza egéről elüzni: legalább villámháritóul kivánt föllépni. Az eredmény megczáfolta reményét, a mit megjósolt, beteljesedett. Látván pedig, hogy az annyi szeretettel fölkarolt hazát többé megmenteni nem lehet, kétségbe esett.

Förgeteg játszott a szőke Duna habjaival, mely ölén, mint haragos dajka a csöcsemőt, egy ékes hajót ringatott Esztergomnál. A kémény füste gyászszalagként vonult utána, a mint előre haladott, bizarr ellentétet képezve a háromszinü lobogókkal, melyek a hajót, mint párta a habszüzet ékiték. Egy férfi a korlátoknál kedvteléssel látszott nézni a felbőszült elemeket, harcz volt földön és égen, az ég elbocsátá lánczáról a rombolás szellemét — és a férfiu vadul kaczagott föl, arcza egyre réműltebb kifejezést nyert, mint tán azé — kinek kezei megkötvék, midőn atyját, anyját, kedvesét akarják meggyilkolni. A férfi most görcsösen kezdé szoritani a korlátot, s meredten nézett az ingerkedő habokba.

Vér, vér, vér! Sikolt iszonyu hangon, bocsássatok, mond, s mintha ellenségét ragadná torkon, küzd, birakozik a korláttal, s egy rémitő szökéssel a habok közé rohan! A hideg számitónak gunyolt legnagyobb Magyar szive fájdalmában megrepedt.

Széchenyi István mindenesetre oly férfi, oly hazafi, kinek jellemét szilárd agyagból gyurta a teremtő. Széchenyit a történet nevezetességeivel szerették egybehasonlitgatni, a hasonlitás rendesen santikál, ő egészen eredeti, és sajátságos egyén volt. Már külalakja is igen jelentékeny, nevezetes embert gyanittató, és jellemzetes. Feje, arcza lélekbuvárra nézve mindenesetre rendkivül érdekes. B. Kemény Zs. igy jellemzi:

Széchenyi arcza az erő és szakadozottság küzdelmeinek typusa. Egy romantikus arcz sötét alapokon. A komor és unatkozó vonalokból kitörő féktelen cselekvényességnek, a misanthropianak és emberszeretetnek, az ábrándnak és hidegségnek olvadéka. Egy méltóságos s komoly angol olygarchai arcz a franczia forradalmi eszmék lappangó tüzétől fölvilágositva, és megmeg rezgetve. Arcz, mely a nagy elszánások és kicsinyes gondok, a mély tervek s apró impressiók képét élesen visszatükrözi; arcz, mely a lélekkel telegraphi és szakadatlan összeköttetésben áll, mely mindig beirva van, mely mindig olvastat magáról a rá nézőkkel igaz vagy csinált érzéseket. Erős de nem athlétai alak, arányos növéssel, hajlékony, és gymnastika által gyakorolt tagokkal, erős edzett mellel, s karokkal, elsült keztyütlen kezekkel, sötét sárga arczszinnel.

Felső homloka igen széles átmérőjű; a sötét és nagy homlok jellemét kiegesziti a sürü nagy egymásbafolyó, borzas szemöld, melyre maga a gróf élczet csinált. Nézése többnyire éles, fürkésző, ritkábban borult, és andalgó. Középszerünél nagyobb száját nyirott fekete bajusz takarja. Erős, csontos állán az állati élet s nyers erő ki-

nyomata, s a szigoru akarat dacza ült. Hangja erős, férfias, de nem érczes, nem zenei.

Halántékait göndör fekete haj környezé. Kényelmes, tiszta, angolos öltözéket viselt, rendesen egy kis felötlő vegyülékkel. Az okos és nemes fényüzésnek, vagy inkább a londoni comfortnak barátja. Rendkivül pontos, munkás, mozgékony, idejét okosan s ügyesen beosztó, elrendező.

Ki nem emlékezik reá, mint sietett az utczán hóna alatt bőrtárczájával, mint végzett utközben száz apró dolgot, mint értekezett jobbra és balra? Ki nem emlékezik élénk arczjátékára, gunyos mosolyára, pihenni nem tudó nyugtalankodására, élczeire, sajátságos szónoklatára s a közbeni apró sétáira a gyülésteremekben? Mig leveleit irta, s olvasta, mellékesen mindenre figyelt, s a tanácskozás minden phasisait, a szónokok minden kifejezését csodálatos mimikával, testmozgással, s pattanó élczekkel szokta kisérni; arcza proteusi változatokon ment át, homlokbőrének mozgékonysága rendkivüli volt.

Ha a tárgyat oly fontosnak tartotta, hogy hozzá szólani kivánt: rögtönzött szónoklatát többnyire igen mérsékelt hangon, de támadó, s polemizaló modorban kezdte, magát teljesen a percz ötleteinek, s lángesze csapongásainak engedve át. Beszédközben taglejtései emeltebbek, hangja érczesebb, s folyékonyabb, arczjátéka összehangzatosb lett; szomszédait félretolta, s ülhelye körül nyitott téren, mint egy ketreczben föl s alá kezdett sétálni; most szenvedélyesen csapott öklével az asztalra, majdnem hidegen látszott a közönségtől elfordulni, mely nek nemhelyeslése, s zúgása csak daczát nevelte. Noha a népkegy nyilatkozatai iránt bensejében elég érzékeny

volt, külsőleg azt mégsem mutatta, sőt dacza az ellenhatással arányosan növekedett. A követelő tömeg előtt, melynek véleményét megveté, soha sem tudta magát megalázni. Kitünő szónoki tehetséggel birt, de munkássága ezen ágára nem látszott különös sulyt fektetni.

Az 1833-ki országgyülésről, hol akkor népszerüségénél fogva óriási szerepet játszhatott volna: önkényt vonult vissza, s barátjának Wesselényinek engedvén át a tért, elment a vaskapu szikláit lövetni. Mint felsőházi tagnak 1840-ben volt legtöbb hatása, hol a pártok közt közvetitői szerepet vitt; de ekkor sem szánta ideje legnagyobb részét parlamenti működésre, s a szenvedélyesen vitatott elvkérdések legnagyobb részétől hidegen fordult el, s inkább csak az anyagi kérdések körül tartott élénk, elmés, polemizáló szónoklatokat. De ovatos hallgatása sem ment azon határig, hol azt vétkesnek kellett volna tekinteni; beszédét különben mindig igazság szelleme lengte át.

Átalában véve szónoklata nem volt szabályszerü, de azért kitünő becs és érdekkel birt.

Élczei talpraesettek, polemiái élesek voltak, eszméi gyakorlati bölcseséget tanúsitottak, de olykor minden látható összefüggés nélkül pattantak a közönség közé, s a kérdéseket nem mozditották eldöntés felé. Sok nyilatkozatán fényesen ragyog keresztül a lángész, de a szőnyegen levő tárgy csak mellesleg emlittetik; sok idegen, s a dologra nem tartozó anyagot halmozott össze, de azért mindenki örömest meghallgatta e beszédeket: mert elmések, érdekesek s a gróf egyéniségére és a hazai állapotokra nézve felvilágositók voltak mindenkor. Az élénk,

sajátságos előadás mindig nagy hatást gyakorolt a hallgatókra.

Ziláltaknak látszó beszédeiben azonban rendesen föltalálható egy magasabb összefüggési lanczolat; közönséget mulattatni, olykor meggyőzni is tudta, de meghatni, elragadni, szivénél fogva birtokába ejteni, soha. Röviden: nagy volt mint szónok, nagyobb mint iró, legnagyobb mint államférfiu.

Irálya hasonlitott jelleméhez. Szétáradó, bonyolított, közegmondatokkal terhelt, és csapongó volt, az eszmék lánczolatát nem az lelé föl benne, ki egyes eszméken, hanem az, ki az egészen végig pillantott. Eszméihez szélső makacsságig hű, s bámitólag következetes.

Széchenyi ama ritka férfiak közé tartozik, kik összeforrasztották személyöket a kérdéssel, melyet képviselnek; kik — mint a fa gyökereit a földbe mélyen kiterjeszti, hogy virulhasson — érzelmök számára nagy czéljaikból szinak minden táplálatot, kik lánczra verik szenvedélyeiket, megalázzák gőgjöket, de a világon csak egy tárgyért.... nagy eszméjökért, kik bár különben daczos, és hövérmérsékűek, Themistoclessel még is nyugodtan kiáltják: Üss, csak hallgass meg; kik a börtönből és bilincsek közül szintugy tiltakoznak, mint a szószékről a tömeg téviranyai ellen, s Galileivel, ha maga a szent könyv hozatik is föl ellenök, mindamellett is nyugodtan ismétlik: Mégis csak a föld mozog. Ilyen a meggyőződés!

Térjünk azonban vissza végsorsához, s végezzük rajzunkat Török Sándorról:

A hideg számitónak gúnyolt legnagyobb Magyar szive fájdalmában repedt meg!

Végzetteljes utját a döblingi párkba 1848. sept. 5-kén tette almási Balogh Pál magyar akademicus és rendes házi orvosa kiséretében. Ha a sziv érzete nem csal, ha a szállangó hirek egyenes uton járnak: reményeink valósulásnak indulnak, Széchenyi közel van a javuláshoz. —

Elnémult a fergeteg zordonan süvöltő hárfája, uj nemzedék kelt az elsodort helyébe, — a magyar akademia teremeiben ismét a hon ékes nyelve zeng, komoly urak őrködnek a nemzetiség e vesztalángjának örök elolthatlansága fölött, Széchenyi neve gyakran előfordul, arczképei egy dicsteljes multra emlékeztetnek vissza, de ő nincs jelen.

A pesti casino falai közt a napi fáradalmak után vigan beszélgetnek a haza javáról ezt kebelükben viselő honfiak; csak az imént ajándékozá meg őket Széchenyi egy ereklyével, de csak teremtményeiben éltethetik a nagy hazafit.

Rákoson deli lovagok versenyeznek, kaczér méneik délczegve járják a pályát, s a versenyek apja nem vehet részt e nemes mulatságban; a köztelek téres udvarán erőteljes napbarnította arczok kisérlik a mezőgazdaság emeltyűit a gépeket, s büszke önérzettel legeltetik szemeiket okszerű nevelésök sikerén, kiállított gyönyörü állataikon.

A világ nyolczadik csoda műve a lánczhidon temérdek nép tolong az alagut felé, mig ékes

gőzösök vidoran uszkálnak a világmű alatt, föl és lefelé, Tétel és Vaskapuig.

A Tisza, mely büszke arra, hogy az ország főfolyam, nem bir kizárólagos kiváltsággal az ország jóllétének előmozditására terheket szállitani, melyeket a vasutak és megjavult közlekedési eszközök kényelmes gyorsasággal röpitnek rendeltetésök helyére, és az ország szive, középpontjára Pestre, hol a magyar szinház és zene de sikerében a hazai művészet ünnepli megdicsőülését. Ki még több élvezet után sóvárog, elrándul Balaton-Füredre és az ország e tengerén körülhordatja magát Kisfaludy gőzösön, s Csobáncz, Tátika bűbájos regéinek költői alakjai kiséretében abrándozik a haza javáról; melynek egy nagy üstököse tünt le gróf Széchenyi Istvánban, ki bevégezetlen maradványokban volt kénytelen hagyni: gyermekkora ábrándjai, férfitevékenysége — az édes hon megdicsőülésének palotáját, melynek érdemleges befejezésére a nagy művész hiányában egy nemzet óriási közremunkálása, és hagyományozott elveinek szigoru megtartása kivántatik. Adja ég, hogy mielőbb Vörösmartyval igy zenghessünk:

Oh atya, kedves atyám, megjöttél, nem vagyok árva,
Nem vagyok elhagyatott; legyen áldott a ki megóvta
Éltedet a kegyes ég. — – nincs oka immár
Hogy sirjába kivánkozzék: fog sirni az elhullt
Testvérek halmán; de az élőt a szeretettel,
Melyet azok birtak, buzgóbban fogja ölelni.

Bajtay Antal.

Midőn egy jól rendezett kertbe lépsz, s esetleg az ügyes kertészt épen a növényvilág gondjaival foglalkozva találod, ha fölkéred őt, hogy szóljon neked egyetmást e kertnek multjáról, fái- és virágairól: gyönyörérzettel vezetend körül a kertnek minden útján, s nem maradand egy becsesebb hely, melynek elvirágzott vagy gyümölcsözött növényeiről lelkesedéssel nem szólana. Elmondandja első felvirultát, el évről évrei fejlődését, hanyatlását, halálát; pedig ne feledd szives olvasó, ő ekkor csak a növényvilágról beszélend, s legfölebb egy mulékony illatár, néhány izletes gyümölcs, vagy valamely pihenő helylyel kinálkozó ernyőzet emlékei nyomán szóland.

Szeretem hinni, hogy ép oly átmelegült kedélylyel birnál átfutni te is családod és ismerteid emlékén: de vajjon a messze röppent multból, az emberiség virágai- és gyümölcsfáiról birnál-e egyénítve s eléggé szakavatottan szólni; nemde ez kissé nehéz feladat?

Hisszük, sőt tudjuk, miszerint nincs szebb, mint emberi rendeltetésünknek megfelelni: de hányszor látjuk, hogy az önmagát feláldozó sem üritheti ki mindenkor örömpoharát? s mig arra számít, hogy ügyekezete nyomán majd milliók haladnak utána, ő is, fáradalma is feledékenységben vész el! A sok ragyogó csillag közepett

üstökösnek mondható, kinek hű emléke a hálás utóvilág emléjében felragyog.

Ész- és tudományvilágban ezen nagyok közé tartozik Bajtay.

Bajtay nemes sarjadék volt. Pestvármegyében született Zsidón, ama kellemes völgyben, melyet erdő és szőlőhalom oly barátságos ölelkezéssel környeznek. (Dec. 14. 1717-ben).

Már ifju korában is egyike volt ama sokatigérő sarjaknak, melyek szülőt és tanárt egyiránt fényes reményekre jogositnak. Az ajánlatos őszinteség, a tanulásbani ernyedetlen szorgalom, a készséges engedelmesség, a nemes szerénység őt összes tantársainak föléje emelé, s leendő nagyságának ugyanannyi sugáraként övedzé. Iskolai kötelmeinek pontos tejesítése, szakadatlan buvárkodása, nyelvisme- és tudományvágya mind tanoncztársainak, mind főnökeinek figyelmét csakhamar fölébreszté. Áhitatos buzgólkodása s példás jámborsága pedig mintegy követendő példányul vala ajánlható.

Ifju képeinek legkedvesebbike vala a papi pálya; gyönyörélvezettel csüggtek rajta szülői, midőn annak magasztos hivatásáról már ifjabb korában is mintegy szónokolva beszélt.

Ő azonban nemcsak pap, tanár is ohajta lenni: tehát másokra nem csak életjámborsággal hatni, de körülhordani a tudomány lámpáját is, hogy kik a világosság fiai lenni kivánnak, bizton indulhassanak meg ama fáklyafénynél, mely a tévuton járóknak iránycsillaga, a valódi nagyság és dicsőség ösvényén kiolthatlan vezérfény, lelkünknek egyedüli s örökké lángoló szövétneke.

Pályaválasztásának ideje elérkezvén, a kegyesrendiek közé kivánkozott, s a kitünő erényü ifju legatyaibb fogadtatásra találván, a mindkét hazában megszámíthatlan érdemekkel biró rendnek tagjai közé szives örömmel besoroltatott.

Próbanöveldébe küldetvén, s minden oldalon tudományavatott férfiaktól környeztetvén, hozzá a tudományosság minden eszközeivel is bőségesen elláttatván, már földi pályafutása kezdetén is boldognak érezé magát: hogy lelke ohajtatát mindenben, s annyira teljesülve látá. Szorgalma egyre fokozódott, tudományismerete folyton gyarapodott, test- és lélekben szemlátomást fejlődött; esze, itélete annyira nemesbült és szilárdult, hogy növendéktársai mintegy bámulva szemlélgeték őt, főnökei pedig a rend egy nagyobb fényü csillagát láták benne felragyogni. A rövid egypár év kifejleszté benne mindazon nemes csirákat, melyek férfi korában a haza és rendre nézve annyi izletes gyümölcsöt termének.

Miként misem lehet nyomasztóbb a társas élet embereire nézve, mintha egyesek ipara s a közczélra törekvő fáradozásai iránt méltánytalanság- és hideg közönynyel viseltetnek a közvetlen főnökök: ugy misem lehet öntudatilag édesebb az előljáróság, misem gyümölcstermőbb a munkás társra nézve, mint ha áldozat- és munkakészsége szives elismerés és meleg részvétre számolhat; mig az burjánt terem, és átkot nemz: addig ez áldást hoz, és nem egyszer a különben meddőnek látszott földre is varázserővel hat, s édes gyümölcsöket szül a messze utókornak.

Főnökei minden fáradalmát figyelemre méltatták,

minden törekvése iránt elismeréssel viseltettek, s hogy a csodaerővel fejledező lángésznek kellő tápanyagot nyujtsanak, tért kerestek, mely az ép erőnek mindenben megfeleljen.

Rómába, a vallás, tudomány és művészet anyavárosába küldik őt főnökei, hogy megkezdett tanulmányait ott folytassa. Szivesen és örömmel kelt nagy utjára a lélek- és testben ép ifju, hol szokott módja szerint folytatván tudományos foglalkozását, ép annyian bámulák meg őt, a hányan szives barátságát keresék. Mi Magyarhonban közvetlen főnökeinek elismerését és méltánylatát annyira felhangolá, Rómában is épen az kelte általános figyelmet és bámulatot: a példás erkölcsösség, az ernyedetlen szorgalom, örökös foglalkozás s mindent felkaroló lángész. Innen lön, hogy ugyanazon tanintézetben — Nazareni collegium, — melynek csak kevéssel ezelőtt közkedveltségü hallgatója volt, mint koszorúzot pályavégzett, csakhamar tanárává lön; s ez állásban, melyre őt az imént közszeretet méltatá, most a köztisztelet nyilvános elismeréssel jutalmazta. Lelke azonban ennyi dicsőség közepett is haza vágyott.

Bajtay magyar volt, s a magyar kegyesrendiek közé tartozott, tehát hazájába sietett.

Még Párist akarta utjába ejteni, s ezen, akkor minden egyházi és világi tudománynak leghiresb szinterét meglátogatni. Itt több ismertei és barátaira bukkanván, néhány napot ezek barátságának szentelt. Szivélyes kötelmének is eleget tevén, ép midőn visszatérőben van, értesül, hogy haza térnie rendes uton lehetlen.

VI Károl elhunyt, s majd minden országot harcz-

moraj kábita el, mindenütt ellenséges csapatok fenyegetőztek. Bajtay tehát kénytelen lön utját Hollandiának venni. 1745-ben Nemcsényi Adolf nyitrai házfőnöknek — rector — irá: „Csak egyetlen utam van, noha az sem épen veszély nélküli, Hollandián keresztül stb.“ Midőn Belgiumban késlekednék, hire, beszéde és tettei következtében az államférfiak figyelmét annyira magára voná, hogy majdnem mindannyian őt akarák államtitkárrá kineveztetni. Hogy reá nézve ilyesféle esemény adhatta magát elő, könnyen felfoghatjuk, ha megjegyezzük, hogy tekintélyes egyének példáját követvén, és semmi politikai villongásokban részt venni nem akarván, teljesen álnév alatt utazott, s nemcsak a tudományos intézeteket, hanem azoknak tagjait és gyüléseit is meglátogatta.

Jó módu szülei és a szerzet által is minden nemes foglalkozásában illőleg segíttetvén, Barclai báró név alatt utazott. Midőn Berlinbe érkezék, a királyi tudós társulat épen gyüléseket tarta. Antalunk is megjelen, s ildomos társalgása s bölcs beszéde következtében többeknek csakhamar megnyeri barátságát; mire engedélyt kap, hogy a vitatkozásokban is részt vehessen. Feláll tehát több izben, szónokol, majdmeg vitatkozásba bocsátkozik, s fölösleges lenne megirni a hatást, melyet mindnyájára gyakorolt, a bámulást, melyet minden jelenlevőben gerjesztett: esze, tudományos képzettsége, beszédmodora, ritka nyelvismerete a hány hallgatóra, annyi bámulóra talált. Ha királyul N. Frigyest említem fel, eleget mondok. A gyülésen történtek a nagy fejedelemnek is csakhamar tudomására jutnak, s noha Bajtaynk

megszokott már bámultatni és kitüntettetni, mi lehete reá nézve mégis meglepőbb, mint midőn ebédre a királyi asztalhoz hivaték? A társalgás franczia nyelven folyt; Frigyes nem egyszer legelteté szemeit gyönyörrel a kedves vendégen; a hallatlan ügyességü előadás, a válogatott szavak, a minden hangban előtérbe törekvő tudományos képzettség és bölcseség a király figyelmét is annyira lebilincselék, hogy mintegy feledve állását megragadja kezét Bajtaynak, s felkéri őt, ne vetné meg királyi szavait és maradna nála. Bajtay vélvén, hogy a sokat mondó név — Barclai — sabárói czim tőn oly hatást a királyra, s mint szerény férfiu saját személyiségére nem is gondolván, hogy minden tévedésnek véget vessen, teljes alázattal bocsánatért esd, felfedezi utazásának czélját, fel neve megváltoztatásának okát, és kilétét, elmondván egyszersmind, hogy igazi neve Bajtay Antal, s hogy ő nem egyéb mint egyszerű piarista, kit ezuttal hivatása és tiszte hazájába szólit. — A czim és fényes állás nélküli embert most még inkább megbámulá a király, s mit előbb csak kére, most már sürgeté.

Bajtay felhozá honfiui tartozását, szerzetes kötelmét, és vallását. A király az elsőt mindenütt leróhatónak vélvén, utóbbi ellenvetéseire igy szóla: „Non obstat vel sua religio, vel catholica fides.“ Antalunk nem ily véleményben volt. Ő e szerint nem maradhatandott honában, melynek holtáig oly hű fia marada; nem ama szerzet tagja, mely nevelése, ápolása és gondjai által őt oly kitünő egyénné tevé; nem vallásának hive, melyben növekedett, melynek ügyében annyi dicsőséggel működött! — Tehát ismét a királyhoz fordul, ismét bocsánatért esd és kéri:

bocsátana meg merészségének, feledje kilétét, és eressze őt szabadon. Engedett végre a király, de ama nyilvánított reménynyel, hogy őt nemsokára ismét látandja. Fel is keresé soraival Bajtaynkat hazánkban is, és nem egyszer sürgeté, hogy mielőbb siessen vissza oldalához. Bajtay állandó maradt, honából ki nem édesgethették a legfényesebb igéretek sem. Távozta után a király igy nyilatkozott: Ez egyetlen férfiut ismerem annak, ki bármily fejedelem személyét is méltán képviselhetné. Frigyesselj találkozása tehát eme dicsőséget szülé. Utjában minden nevezetesb várost, minden tudományos és tanintézetet meglátogata, hogy egybegyüjthesse és följegyezhesse mindazt, mi anyanyelvünk előmozdítását és fölvirágoztatását elősegítheti; mi a tudományvilágban mécset gyujthat, mi a művészetekre üdvös hatást gyakorolhat! szóval mire neki, mint leendő tanárnak, kerülhetlen szüksége leende.

Több évi távollét után visszatért végre édes honába, s elsőbb is Pesten állapodott meg. Főnökei, szerzettársai és barátai által a legszivélyesebben fogadtatván, néhány napot pihenésnek engede, hogy még egyszer visszamerenghessen amaz édes perczekre, melyek lett nagyságának is mindenkor örök nefelejtsei maradandnak.

Főnökei akaratából legközelebbi rendeltetése Pesten, hivatása pedig a bölcsészeti tanszékre emelé; a kellemes bánásmodor, a ritka szakavatottság, a páratlan tárgyalásmód a különben is közkedveltségü férfiut hallgatói és ismerői előtt oly kiváló egyéniséggé tevék, hogy, miután minden szava és tette lelkesen és magasztalólag karoltaték fel: az emberi természet azon majdnem levet-

közhetlen gyarlóságánál fogva, mely gyakran csak oldalvást tekinti a dolog lényegét, neki is majd annyi ellene, mint barátja leve. — Ő azonban mindennek nemes lélek-, feddhetlen erkölcsösség-, megkapó szerénység-, tisztelőinek tekintélye, és páratlan tudományossággal felelt meg: sőt azt nyeré-, hogy minden előkelőbb férfiunak figyelme rá lőn irányozva, s a haza főbbjeinek kegyeletét is kiérdemlé.

Oly férfiuról, ki N. Frigyesnek hajlamát annyira megnyeré, érzelmeit annyira felhangolá, bizton föltehetjük, hogy a szónoklatnak nemcsak barátja, de mestere lehetett; hisz miként tudna valaki kellemmel, sőt megkapólag beszélni, hogy birna valaki szív- és lélekre oly varázserővel hatni, mint hatott ő, ha folyékony és kedves előadással, ha kivánt szónoki fogásokkal, kellő szóárral nem bir? Bajtay a szó valódi értelmében szónok volt.

Bajtaynak az őt folyton környező, de azt ki is érdemelt szerencse a szónoki pályán is kedvezett!

1749-ben május 30-kán hallatlan ünnepély volt hazánk fővárosában Budán: országos ünnepet ült a nemzet; nem volt vármegye, mely képviselve, nem volt magyar vagy tudós, ki ha ott lehetett, jelen nem lett volna. A királylak alapkövét tevék le. Mindenki kiváncsian várá a naphőst, mindenki vágyva várta az ünnepély szónokát. Sürgött forgott a tömeg, s már előre mondogaták: Ma mindenesetre valamely igen nevezetes ember fog szónokolni. És ugy is lőn. Rend alakul, és egy méltóságteljes, de egyszerű szerzetes ruhába öltözött férfiu lép a

szószékre, s kit mindjárt első léptében is ezerek és ezerek bámultak meg, az Bajtay volt.

De mit irjak beszédéről, mit annak hatásáról? — Ő ki szerény virágként elvonult ember létére előlegesen is méltóvá birta magát tenni arra, hogy egy országos közünnepnek ő választassék meg örömhirnökeül: a ritka bizalom és nagyszerű reménynek is hason mértékben törekedett megfelelni. A beszéd birálata Lipcsében jelent meg ily czimű folyóiratban: „Neuer Büchersaal der schönen Wissenschaften und freien Künste.“ Hosszú és tán fölösleges volna minden ott egybehalmozott dicséretet elmondani, legyen szabad az ott felhozottakból csak annyit kijelenteni, hogy irályát, gondolatai fenségét, férfias előadását, szóval minden szónoki kelléket egybevetve, az itész őt kora legkitünőbb szónokának vallja. Beszédének czélja volt a hazát harcz és béke munkálatai által nagy és dicsővé tenni, s a nagy ősök nyomdokain haladva, azoknak fénykorát visszaidézni. A munka számtalan díszkiadásban részesült, a fáradhatlan szerzőt pedig egyre ujabb és ujabb kitüntetés követé.

Elsőbb is özvegy Lichtenstein Mária Teréz Sabaudia urnője a nemzet dicsőitése s az ifjuság nevelésének előmozditására nagyszerű tudománycsarnokot emelvén, intézetébe tanárokul Európa leghirhedtebb egyéneit hivá meg. Egyebek közt meghivá Bajtayt is, s az életirányt, a világtörténelem kezelését reá ruházá. Hogy tanának ne csak hangadója, de egyszersmind élő mestere is legyen, tanitmányát megirta s a következő czim alatt Bécsben ki is adta: „Specimen rationis in Historicis institutionibus susceptum. Accedunt specimina, quae ex

Historia Sacra Nobilissimi Historiarum Auditores et Academici in Lichtensteiniano — Sabaudica 1750 protulerunt stb.

Művét az alapító herczegnőnek ajánlá fel, s és kimutatja, miszerint a történelmi tanulmányok, mint némelyek mondogatni szokják, koránsem kellemes időtöltésül használandók, hanem valóban igazság tükreül, az élet mestereül tekintendők.

A mű roppant hatást tőn, a legzajgóbb tetszésben részesült, s az udvarok figyelmét is magára vonó. Ugyanis Bécsben jelenvén meg, s minden itész által példányul ajánltatván fel: hire csakhamar s Európaszerte elterjedt. Ki legelső és legméltóbb figyelemre vonó, az Urunk királyunk és asszonyunk a feledhetlen emlékü Mária Terézia vala.

Ki nem ismeri e nevet II. József? Ez serdült akkor reményteljesen a nagy Asszony oldalánál, erre tekintének népek, birodalmak, erre valának milliók szemei függesztve! a szellemdús fejedelemnő igen mélyen érzé e magasztos hivatást, s anyai gonddal pillanta szét széles birodalmában, hogy leljen lélekerős férfiut, kire ennyi remények zálogát bizhassa.

Minden körülmény Bajtay mellett szónokolt; ezt ajánlák a birodalom főbbei, a fönebb elsorolt körülmények, akkori fényes állása, hirhedt műve, s az ifju herczeg és trónörökös egyénisége.

Bajtay tehát Bécsbe hivatik, a cs. k. udvarba bevezettetik, s nevelőül az ifju trónörökös mellé rendeltetik. Mélyen hatott rá e megtiszteltetés, de még mélyebben ama jövő, melynek élére a kezeire bizott ifju herczeg

vala állandó; minden a birodalomba kebelezett ország, minden a gondjaira bizott nemzet, sőt maga a kiváltságos trónöröködés is sajátságos hatással vala reá. Ismét kedvencz tárgyát ragadá elő, s meg lőn győződve, hogy mig a történelem az leend, mig az évszázadok és emberiség nagyai élethiven adatnak elő és követtetnek, mig az emberiségi események tanulságdús körülményeikkel tárgyaltatnak, bár félisten legyen az, kihez ifjukori vezérül halandó, de ép lelkü és tiszta szándoku egyén állittatik: nincs mitől félnie, nincs mitől rettegnie. A megtiszteltetést tehát örömmel fogadá, s az ifju herczegnek történelmi tanára leve.

Mint ilyen szabadon járta és hányta meg a cs. könyvtár roppant tömegét, kiaknázta a szellemi rejtett kincseket; kikutatta, kiböngézte az alig ismert eseményeknek okadatolt és fokozatos fejleményeit: hogy ne fordulhasson elő állitás, melyet be nem bizonyithatna; ne esemény, melyre ne utalhasson; ne szó, melyre ha kell, ne hivatkozzék. Kincsgyüjteményét rendszerezé, egy művé alkotá, s mint letisztázott egészet vezérlett herczegének ajánlá. E kincshalmaz a magyar nemzet történelmét tárgyalá, s hat szakaszban adatik elő. Az első igy van felosztva: 1. §. A magyar nemzet eredetét; 2. §. A hunok bejövetelét; 3. §. Attila király viselt dolgait; 4. §. A hunok egyéb ügyeit; 5. §. Az avarokat; 6. §. A magyarok bejövetelét és harczait tárgyalja. — A második 714—1299-ig; a harmadik 1300—1526. az az a mohácsi veszedelemig terjed; a negyedik a reá következett eseményeket, névleg I. Ferdinánd, Miksa és Rudolf királyok korszakát ismerteti; az ötödikben II. Mátyás, II. és III.

Ferdinánd, Lipót és József tettei tárgyaltatnak; a hatodik M. Terézia koráig terjed.

Az emlitett mű ugy levén szerkesztve, hogy a történelmi események hiteles megismertetésén kivül egyszersmind egy leendő császár és királynak politikai iránytanulmányul is szolgáljon; bizonyosan mai napig is csak titokszekrényben látható; s mert nem lehet reményünk, hogy valaha közzé tétessék, nem leend fölösleges belőle még némely bennünket közelebbről érdeklő nevezetesebb pontokat, habár csak igen rövid kivonatban is elősorolni.

Először törvényül tüzé ki magának Cicero szavait, hogy: mitse mondjon, a mi nem igaz, és mitse hallgasson el, a mi való; nehogy hizelgés vagy kegyvadászat gyanujába essék. Aztán felszólitja tanitványát, a nagy reményű trónörököst a történelem szives és szorgalmas tanulására, bebizonyitván példákkal, hogy az emberiség tanulmányozásának ez egyedüli s biztos alapja: felhozván N. Konstantint, és N. Theodosiust, kik gyermekeiknek alapos oktatására a történelmi tanulmányozást tüzék ki irányul.

Kormányfőnek — ugymond — mielőtt kormányra lépne, kell, hogy népei történelmét tanulmányozza, ebben pedig csak historia szolgálhat neki vezérfényül. Ugyanis a kormányfő kiváló, sőt majdnem isteni állásánál fogva a nép különféle rétegeibe nem bocsátkozhatik, adomáit, nemzeti életét, törvényeit, szokásait és eseményeit, miként más ember ajakról ajakra nem hallhatja; szokás, társalgás, mindennapi közlekedés fényes ösvényére mint

más halandónak nem terjeszthet világot: tehát mindezek birására nincs egyéb menedéke, mint a történelem.

Felhivja különösen figyelmét hazájára, annak kiváltságos állására, nyelvére, törvényeire és törvénykezési módjára, a szent királyok emlékére, és intézkedéseire, a nemesség kiválló állására, jogai és kiváltságára, a királyi fenséges állásra, és annak tartozására; az osztrák házból származott fejedelmekre, azok fényes tetteire, a magyar jóllétet kancsal szemekkel tekintő szomszédokra stb.

Sok és bajos dolog volna a roppant áttekintéssel kidolgozott páratlan művet bővebben ismertetni, hisz ezekből is eléggé láthatjuk tartalmát és czélját.

Megirta ő trónörökös hallgatója számára Magyarországnak politikai történelmét is 1756-ban öt könyvben, mint bizton föltehetjük, sőt hihetjük, kellő szakavatottság- és illő lélekismeretességgel: külön-külön tárgyalva a magyar hont, annak tartományait, rendeit, vármegyéit, városait, tanintézeteit, minden vallásfelekezetét, és azoknak jogait, szertartásait.

Műveiről szólván, ne mellőzzük egyéb dolgozatait sem. A mondottakon kivül:

I) 1749. megirta rendje ujonczainak nevelési rendszerét. A mű egyike a legmélyebb itélet, a legtisztább szellem, és a legőrködőbb gondossággal kidolgozott munkálatoknak: czélja növekedő ifju társait vallásos, munkás, szerény és tudományos férfiakká nevelni, s minden kötelmeik pontos és üdvös teljesitésére birni.

II) Irt több történeti elbeszélést is, melyek nevezetesb és tudományosb férfiak életét rajzolják, hogy ezek

olvasása és tanulmányozása által másokat is hasonló törekvésre, hason cselekvésmódra birjon.

III) Szemügyre vevén a messze szétágazott kegyesrendi tanodákat, s az azokban oly szép számmal megjelenő tanuló ifjuságot, azon vala, hogy minden intézkedés egy czél és egy irányra törjön, s hogy ezt valósíthassa, irt nevelési és tanitási rendszert.

IV) Cicero a szónokkirály saját szája vallomása szerint: O fortunatam natam me consule Romam, nem birt költői jelentőségre emelkedni; Baytaynk ebben is meglehetős szerencsével járt el, s több rímezett versei maradtak fen emlékül; verseit nagyrészt magyar nyelven irá, de szerzett számos latin verset is. A mi pedig leveleit illeti, ezeknek egész halmaza hirdeti nagy emlékét; fogalmazvák majd anyai, majd latin, majd egyéb nyelveken, különösen kiemelendő az, melyet Pesten 1747-ben B. Andrásy Jánoshoz irt, s mely Horányi Scriptores Scholarum Piarum I. r. 101. l. a) betü alatt olvasható.

V) Mint legnevezetesebb művei említendők ama valóban remek beszédek, melyeket majd Magyarhonban majd Erdélyországban mint tanár, püspök, és királyi személynök tartott, s melyek nagyrészt nyomtatásban is, és pedig több izben megjelentek.

Nevezetesebb műveit fölemlítvén, lássuk élte további folyamát.

Miután hirneve és tudományismerete fél Európát bejárta, miután személyesen is több fényes udvarnak vendége lőn, s névleg dicsően uralkodott urnőnk Mária Terézia anyai figyelmét is annyira megérdemlé, hogy annyi dicső országok reménydús örökösét sem kétkedet

atyai gondviselésére bizni: el lehet gondolnunk ama fényt és dicsőséget, mely őt bölcs és a leggondosabb oktatása mellett meg is illeté, és birodalom szerte el is árasztá!

Ennyi munka és fáradság teremtette elmeszülemény, ennyi érdemdús és dicsteljes külszolgálat után az ő minden lépteit figyelemmel kisérő szerzet is dolgai és ügyei élén akará őt látni. Szerzetesnek mint szerzetesnek dicsfénypontja, a rendfőnökség.

Bajtay most Magyar- és Erdélyhonban a választó atyák egyetemes akaratával a kegyesrendiek „Tartománynokává" választatott. Lehet gondolni, egy ily terjedelmes szerzet főnökét mennyi gond abajgatá; mennyi tennivaló hárult reá. Bajtay azonban munkára termett férfiu vala, s egyike ama kiváló egyéniségeknek, melyeknek az erőfogyasztó gond, a bokros foglalkozás, a folytonos cselekvés — elemök, életszükségök.

Rendtársai azt hivék, ama kitüntetéssel minden fáradalmainak minden munkásságának megadhaták és megadák jutalmát; ő pedig a szerény szerzetes ama fénypolczon látá magát, melyre soha nem vágyott, melynél magasabbról soha nem álmodott!

Meg van az elrejtve illatozó ibolyának is a maga magasztaltsága!

Mi rendezzük ugyan dolgainkat, de lenni és miként vagy hol lenni, a fölöttünk őrködő atyai gondviselés adja meg. Öntudat és erkölcsi jutalmon kivül: ipar, kitartás, tudomány és erény mily fényes pályatért nyer gyakran, számtalan alacsony porból emelkedett nagy ember mutatja, de ha egyebet nem kutatunk is, előttünk áll Bajtay!

A magas és kegyes kormány azt cselekvé Bajtay-

val mit minden jó és gondos szüle gyermekei lélekismeretes és fáradhatlan vezéreivel tenni tartoznék; kitünteté és bemutatá a világnak, hogy egy szellemkincs éber őre; az anyai remények őrködő ápolója annyi milliók remény csillagának irányzója: ha méltó volt ama fenséges bizalomra, méltó bizonyosan arra is, hogy ipara, szorgalma, tudományossága és fényes erényeinek oly magasztos jutalmát nyerje el, mely fáradalmainak illő babéra, munkásságának kellő dija, s a tudós világnak ama fenmaradandó üstököse legyen, mi, ha századokon át egyszer jelen is meg, de egész világrészek figyelmét felkölti. Mit tön tehát vele?

A nevelés pályája lejárt, Bajtay megtette férfiasan kötelességét, a trónörökös cselekvés terére lépett; s midőn a félséges anya, a hivatásvégzett szellemdús és mindenkor tevékeny nevelőnek 1760-ban köszönetet monda, egyuttal erdélyországi püspökké, a pozsonyi sz. Mártonhoz czimzett káptalan prépostjává, belső titkos tanocsossá és báróvá nevezte őt ki.

Most már emberi dicőségének is csakugyan tetőpontjára jutott.

El lehet gondolni a meglepetést, el a hálakönyeket, melyeket ily nagyszerü és soha nem remélt kitüntetés, ily ritka elismerés fölött hullata. Egyszerü szerzetes öltönnyel püspökpálczát cserélni, a tanoda teremből, ugy szólván, az ország nagyai sorába emeltetni, a padoktól a trónig lépni, egy szerény elvonulásban élő embernek belső titkos tanácsossá lenni, valami oly sajátszerű dolog, oly váratlan jutalom, minőre még a lángész sem számol-

hat, s minőt csak fejedelmi hatalom, s az is hálájának meleg elismerésekor adhat.

Ezzel ugy hiszem már eleget mondtam el Bajtay egyéniségéről.

Mindazonáltal jónak látom fölemliteni még némelyeket.

Midőn püspökké neveztetett, 43 éves vala.

Eddig Mentora volt, most Maecenása lőn a tudományos férfiaknak, atyja, gyámola a szegényeknek, árváknak. Egyébiránt ha mint egyszerü papról, tanár- és nevelőről annyi s oly fényes sorokat lehete irni: mi jót, mi szépet nem lehete róla irni, mondani, hirdetni, mint egyházi fejedelemről, mint igen sok ügynek királyi intézőjéről, ki clerusának valódi atyja, nyájának gondos pásztora, egyházának ritka jelességü feje vala? ki hivei javára, paptársai fölsegélésére, egyháza és megyéje dicsőitésére ha többet nem tett, mint boldogult elődei: végrehajtott bizonyára annyit, mint végrehajtottak mindannyian.

Bajtay egyike volt ama ritka jellemeknek, melyek homlokukon hordják az emberiség boldogitásárai hivatásukat, s melyek megpihenni sem nem tudnak, sem nem akarnak, mig kitüzött közczélu törekvésöket nem létesitik.

Az emlitettem pozsonyi káptalannak prépostja lévén, midőn annak ügyeit is rendezendő, 1773-ban oda siet; véletlenül megbetegszik s megállapodik Aradon.

Arad szomszédságában azon időben Szent-Annán piaristák laktak, s a nemes és elhatározott lelkü főpap betegsége terheit egyre nehezedni érezvén s felgyógyu-

lásához kevés reménye levén: lelke megmeg csak azok közé vágyakodék, kikkel ifju korának gondjait osztá. Beüzen, s a kegyeletes lelkü honfi- és rendtársak csakhamar megjelennek. — Már ekkor élte végperczeiben vala, s számára nem volt gyógyszer az élők körében. Megkondult fölötte is a halálharang, s bár egyike volt az élők legnagyobbikának, a halandóság utját neki is be kellett végeznie.

Hamvai Erdélybe vitèttek vissza, s eltakarittattak Gyula-Fejérvárott 1773-ban.

Piarista volt 27 évig, püspök 13 évig.

Sirfeliratának végsorai ezek:

Da lacrimas magno cineri,
Publica jactura est,
Cum vir Magnus fit cinis.

Mi szerző figyelmét e jeles férfiu életrajzában kikerülte: azt a T. L. Z. F. ur szivességéből meghozák. Olvassuk meg tehát a következő sorokat is, mik egyéb állitásainkra is szép világot vetnek.

B. Bajtay Antal József, ki 1760-ban october elején, fölséges Asszonyunk Mária Tereziától erdélyi püspökké lőn kinevezve és Migazzi bibornok-érsek által 1761-ki május 1-kén fölszentelve, — Erdélybe ugyanazon hó 22-kén lépett be; 30-kán püspöki székébe Károlyfejérváron, azután meg Nagyszebenben, főkormányszéki tanácsnoki hivatalába bevezettetett. — A néhai erd. püspök, status és főkormányszéki tanácsosnak egyház- és hazára vonatkozó erény- és érdemeit, a Tanodai Lapok-ban elhallgatva, — egyedül a tudomány és neve-

lés azon téreire vezetem a t. olvasót, melyeken Bajtaynk, honunkban épen oly nagyszerűen, mint üdvösen működött, nem kevésbbé a világi, mint egyházi tanitás és nevelés ügyeit illetőleg.

Ugyanis Bajtay, a tanitás és nevelés ezen nagymestere, bölcsen belátván, hogy nincs valódi népnevelés vallásos nevelés nélkül; — ezen vallásos nevelésnek pedig, az ország minden részébe és néprétegre, leginkább a jól rendezett pap-neveldékből lehet és kell kiindulnia; ott kezdé a dolgot, hol kezdeni kellett, a papságnak tudományos és vallásos nevelésén, mely nélkül a papság restauratiója, szintugy, mint a népnevelés, csak foltozás és szemfényvesztés, csak palástoló rendszer, mely többet árt mint használ. — Ő tehát Károlyfejérvárott, az iskolás kanonoki széket, a papnövendékeknél egyházias szellem, fegyelem és tudományok tanittatása s behozatala végett, megalapitotta; — e czélra adományozván Lippovány nevű helyen, az Ompoly vizén épült malmát, s ennek fenntartását pénzalappal is biztositván.

Bajtay ugyancsak Károlyfejérvárott, a papnövendékeket uj és alkalmasb épületbe szállitá, és bölcs szabályokkal ellátá; a papnöveldét pedig pénzzel segité; hogy e veteményes kertből felcsirázzanak a népnevelés jó maghintegetői és jó gyümölcsei. — Ha népnevelést akarunk, — a papnöveldékben a jó szellem-, bölcs fegyelem- és paedagogiának hiányzania nem szabad.

Bajtay a magasabb miveltségű és alaposan tudományos egyházi férfiakat, — maga is ilyen levén — veszélyesek- és üldözendőknek nem tartá, sőt kivivta, hogy

Erdélyből, a bécsi Pázmán-féle intézetbe, három papnövendék vétessék föl; kik ott, ész- és szívben kellőleg kiképeztetvén, honunkba visszatérve, a vallásos tudományt és nevelést tovább terjeszszék.

Midőn Bajtay püspök, mind az erd. kath. tanodák és növeldék főfelügyelője, 1762-ki aug. 1-ső és 2-dik napjaiban a Kolozsvári Convictust, melyben Biró György, rector és Szegedi György, regens név alatt, néhány világi papságra készült clericust s az ország számos előkelői- és szegényeinek fiait, nagy bölcseséggel nevelék, az előre kitűzött 8 pont szerint, szemlére kitűzte, és a jézus társasági előljárókat informatio-adásra szólítá fel: akkor a püspöki-visitator szép lelkét, egész nagyságában látjuk visszatükrözni. — Ő ugyanis, a volt piarista és jeles szerzetének tartománynoka egy más, ámbár akkoron üldözött szerzetes-rend irányában elfogulatlan teljesité kötelességét.

Bajtay érdemfüzérébe, még egy virágszál füzendő; minthogy ő, nagy befolyással volt azon intézet fölállitására, mely: Orphanotrophium Regium Theresianum Catholicum Cibiniense név alatt, egy, 1770-diki mártius 20-kán, Bécsben kelt oklevélben lőn megalapítva és ma is, az erd. püspök főhatósága alatt s egyházi előljáró vezetése mellett fennáll, virágzik és gyümölcsöz. — A nagyszebeni növeldébe, mindkétnemű, szegény, árva, catholizáló gyermekek vétetnek föl, neveltetnek és ápoltatnak anyagi- és szellemileg, sőt az intézetből kilépésök után is segíttetnek, az életben is elhelyeztetnek. — Fölséges Mária Terézia, a főalapitó; az eltörlött Jézus-társaság pénzalapja, gróf Batthyáni József erd. püspök, s más

egyházi és világi jótévőktől vannak a segédforrások a Theresianumban, mely Bajtaynk tanácsa-, segélye-, és befolyásával jött vala létre.

Azonban a tudomány és nevelés pályáján, ennyi erények- és érdemekkel diszeskedő nagy szellem is, testileg magát hanyatlani érezvén, — 1771-ben elhatárzá magát, a terhes püspöki hivatalról lemondani; mi a következő évben, ő Felsége- és ő Szentségétől is azon biztosítással, hogy Bajtay részére a pozsonyi prépostság jövedelmei egészen, és az erd. püspökség javadalmából halálaig évenkint 4000 fr., adassék ki elfogadtatván: a püspök 1773-diki január első napjaiban, Erdélyből — valószinűen, nem a pozsonyi káptalan ügyeit rendezendő, hanem munkás életének fáradalmait kipihenendő, Bécs felé indult; de Aradon roncsolt egészsége miatt megállapodni kénytelenülvén, ugyanott istenesen, mikép élt, élni megszünt, miután 56 évet és 31 napot betöltött.

Szilágyi Erzsébet.

Horogszegi Szilágyi Erzsébet.

Ki mondja meg, hol van a világot melengető isteni gondviselés határa? Ki mondja meg, hol van, vagy ki az, kit az úr mély titkainak beszélő példányára választa? A történelem minden lapján lángvonalkint merülnek fel a gondviselés csodái, az élet minden szakában mutatkoznak az irgalom, és kegyelet beszélő emlékei, s mi hamar halandók mégis hidegek vagyunk! a viruló völgyek, az évezredes bérczek, nemzetek, családok, egyének mindannyi szózatos jelei a határtalan hatalom- és gondviselésnek, s mi mégis kétségbeesett tekintettel pillantunk a jövőbe. Ha egyebünk nem volna is, van történelmünk tartsd ennek tükörét tisztán, hazád multja nagy képekben ragyog fel abban.

Ott van az 1456-dik év diadalmas emléke, ott tekint le feléd a nagy Hunyadi János, kinek milliók által megsiratott halála nem egy árva határokba szoritott hazát, egy világrészt, Európát ejté gyászba; ez év borostyándus emléke a tied, e halhatlan hős édes mindnyájunké, s mert Erzsébet ennek vala neje, mert ő szülé a nagy Mátyást: ki nem vonzódnék emlékéhez kegyelettel?

Erzsébet Szilágyi Lászlónak vala szülötte, László nevét a Szilágyságtól vehette, s mert egyike vala Zsigmond kora leghiresebb vitézeinek: fényes tetteinek em-

lékeül Zsigmondtól 1408. Temes vármegyében Horogszeget nyeré, s mert e város örök joggal ruháztaték reá, gyermekei: Mihál, László, Oszvald, Erzsébet, Zsófi, és Orsola mindannyian Horogszegi Szilágyiaknak neveztettek. Hunyadi János e családba házasodott, s Erzsébetet ő vevé nőül.

Hunyadi és Erzsébet az évlapok soraiban oly nevek, melyek igézetöket soha nem vesztendik el, s mig nemzet, mig e nemzetnek története leend, mig hazánkat inkább szeretendjük mint magunkat: e nevek emléke előtt mindenkor szent kegyelettel hajlunk meg.

Hunyadi nagyszerű diadalainak a belgrádi bizonyosan koszoruja volt, ez a fenemlitett évben vivatott; Belgrádból Hunyadi Zimonba ment, innen mint a kereszténységnek páratlan erélyü és kitartásu bajnoka, talán egyenesen mennybe. Ott állott a haldokló nagy ember ágyánál Erzsébet, ott fiai: László és Mátyás, ott volt barátja és bajnoktársa Kapisztrán, ki a porlandó test nagy lelkét az örök üdv utjára készité. — Az ifju király Belgrád megrongált falait látni akarván, Futakról Nándor-Fejérvárra útazott; László szivében a Hunyadiak ellen már minden gyanú fel vala ébresztve, Hunyadi László pedig boldogult atyja helyett Belgrádban a kormányt átvevén, a várban parancsnoki szerepet vive, igy tehát nem csoda, ha a király a legroszabb hangulattal lépe a várba. Erzsébet ekkor Temesvárott vala ifjabbik fiával Mátyással.

Czillei halála által László a király nagyon felháborodott, de mert Hunyadi László térdre borult előtte, s bebizonyita, miszerint Ulrik maga volt oka halálának, a király megbocsáta neki.

Erzsébet a történteket meghallván, igen jól ismervén a király és Czillei közti viszont, hogy a különben is féltett fiát a boszútól megmentse, a királyt pedig könnyebben megkérlelhesse: alighogy a király elutazási szándokáról értesült, követeket küldött hozzá, s felkéré, hogy a különben is utjába eső vári palatoját fogadja el szivesen szállásaul.

Midőn László Belgrádban utra készüle, azon parancsot adá: hogy őt Hunyadi Budára kisérje, az ifju, alig 22 éves várparancsnok megnyugodván a királyi szóban, mi roszat sem gyanitva örömmel csatlakozék kiséretéhez, s az utat csakugyan Temesvárnak vevék.

Erzsébet a király jöveteléről eleve értesülvén, minden készületeket megteve.

Erzsébet nem volt már ifju arcz, s tán korának sem volt még sajátja az annyira elharapózott tetszelgés; igaz, miszerint szivével volt dolga, de e sziv nemes érzelmektől melenge, minden sebesebb dobbanásában fia halálát hitte föltárulni; oh az anyai szív ritkán csalódik! Erzsébet e pillanatban igazán szép, igazán hóditó kivánt lenni, termete különben is tekintélyes, különben is méltóságteljes vala, ha kellőleg öltözködöm — gondolá — megjelenésem még tekintélyesebb leend. Előhozatá fiát Mátyást, elmondá teendőit s félre vonúla.

Fia már készen volt, ő még nem jelenék meg; tudta a perczet is, melyben indulnia kell, azzal nem sietett, de annál többet foglalkozott anyai érzetével; egybeszedte gondolatait, rendezte érveit, s minden teendője iránt tisztába jöve magával.

Most egy talpig gyászba borult fenséges alak lép-

del elő, jobbján mintegy 14 éves fiu, kocsi robog elő s egy igen csekély kisérettel azonnal utra kel. E fönséges gyászalak Erzsébet, oldalánál a kis fiu Mátyás vala; mindkettő bús, mindkettő feketében; pedig mindkettő a király elé siete, mindkettő ismerte a László által tudatott királyi nyilatkozatot; tudták azt is, hogy az ifju király vendégök leend, s mégis oly búsak valának!

Midőn a királyi kiséret a temesvári határokhoz juta, Erzsébet már ott álla; a fekete öltöny mintha emelné tekintélyét, mindenki főhajtva vonult el előtte; fia a még egyetlen szabad kincse Mátyás mindenütt kezénél, mindenütt oldalánál, ez volt élete, kincse, mindene, mint Corneliának; ő nem tudhatta a kétes jövőt, de igen hihető, miszerint sejtette, hogy nagyon is érezte. —

Zaj keletkezék, futárok, csatlósok nyargalóznak; „a király jő!“ hangzik minden oldalon, és Erzsébet gyermekével együtt a nyilt térre közelit. A király rövid perczek alatt ott terme; tiszteletteljesen álla meg előtte Erzsébet, s most személyesen kéré fel még egyszer, alázná meg magát palotájába; a kérelem elfogadtatott, a két kiséret csatlakozik, s rövid idő alatt haza jutnak.

Erzsébetnek első teendője volt a nagy vendég előtt tisztelete és hódolata adóját leróni; a király nyájasan fogadá a még mindig mély gyászba burkolt özvegyet, s a kis Mátyással is barátságos pillantásokat váltá; mielőtt távoznék Erzsébet, még egyszer térdet hajt ura, és királya előtt s László fia botlásaért a legalázatosabban esd bocsánatért. László király megilletődve mind a külső tekintély, mint a jelenet sajátszerüsége miatt: midőn az anyát és fiút oly őszinte szavakban hallja esdeni, Erzsé-

bethez járul, fölemeli a könyörgőt s fennen igéri: hogy Ulrik megöletését nem csak megbüntetni nem, de Lászlónak szemére sem fogja lobbantani; sőt Erzsébetet anyjának, Lászlót bátyjának, Mátyást pedig öcscsének nyilvánitván, megparancsolá: hogy gyászöltönyeiket levetvén, azonnal örömruhába, biborba öltözködjenek; a király ekkor előhozatá az oltári szentséget, s előbbi szavaira ünnepélyes esküt monda 1456. nov. 23.

Volt-e a föld hátán e perczben boldogabb család? vagy volt-e ki a Hunyadi-ház csöndes nyugalmát kétségbe merte volna vonni? Lőn lakoma, és vigalom, a dicsénekek mind László király nagylelküségét magasztalák. És mégis boldogtalan lőn e család, mégis meg lőn zavárva a csendes nyugalom; a viszály, az irigység démona mint szú lopakodott be az ujdon kötött frigybe, lerágta, fölemészté annak legszentebb szirmát; de hagyjuk ezt el, kisérjük tovább Erzsébetet.

A király azt nyilvánitá, hogy szeretné őket kiséretében látni Budáig; ki nem venné ily nagylelkü király óhajtatást nyilt parancsnak? mint akará ugy lőn, együtt mentek fel Budára.

Szekér szomorú szavakban festi a történetet, nekünk elég lesz annak kivonata.

Gara László a nádor, és Bánffy Pál ismét elárulták a Hunyadi-házat, minden tette, minden gondolata gyanú alá esett, s Hunyadi László fölött csakugyan meghuzaték a halálharang.

Martius 21-kén mindkét testvér a királyi várba hivatik, s mindkettő külön záratik, az eseményt mindnyájan ismerjük; a gyászhir senkire nem volt sujtóbb, mint

Erzsébetre, de váratlan és fájdalmas bátyjára is, Szilágyi Mihálra. Mihál tevékeny és sokat merő férfiu volt, Erzsébet elszánt és határozott jellemü, ha kelle inkább amazon, mint gyenge hölgy; most már nem kérés, könyörgés-, nem siránkozásra gondola, hanem a megszegett esküt megtorlandónak hivé; tehát fegyverre gondolt, Lászlót megboszulni, Mátyást kiszabaditnia kelle, ennyit békes uton kieszközölnie nem lehete reménye. Tervét Mihál is helyeslé, sőt nem helyeslé csak, hanem ha kell, a leghatározottabb szavakban ajánlá fel kezét, és fegyverét.

Midőn a tervvel készek valának, cselekvéshez fogtak; a Hunyadi-háznak sok tisztelője, sok barátja vala; igaz ugyan, miszerint a főbbek u. m. Vitéz János a váradi püspök, Rozgonyi Sebestyén, Kanizsay László, Bodó Gáspár, Madarasy György, Horváth Pál, és több fő emberek szinte elzáratának: de a szabadon hagyottak annál elkeseredettebbek levének, s midőn a boszút kivihetőnek láták, mindannyian Erzsébet terve mellett nyilatkozának.

A Hunyadi-ház barátai közt megemlitendő legkivált Sz. Miklósi Pongrácz, egy férfias jellemü és győzni tanult régi hős; ez volt amaz ügyes hadvezető, ki 1437 beütvén Szerbhonba, oly fényes diadalt aratott, hogy az ellenségnél csak a halottak száma 40,000 menne, persze, e csata Hunyadi János esze- és karjával vivatott, de a terv végrehajtója, s a fővezér Pongrácz vala; László korában, tehát ép az emlitett évszakban szakolczai várparancsnok vala, és az emlitett harcz óta a Hunyadi-családnak válhatlan barátja; ez szilárd férfiu volt, s tekin-

télyes sereggel parancsola; Erzsébet elsőbb is azt hivé megnyerendőnek, s meg is nyerte.

Szilágyi Mihál szinte seregállitással foglalkozék; László gyanakodott ugyan, de még nyiltan mire sem gondola, legfölebb egy kis vakmerőségnek keresztelé az éledező merényletet, mely egy toppantására is meg fog hunnyászkodni. Erzsébet azonban Mátyás fiának megszabaditásaért mindenre kész vala, sőt nyiltan is bevallá, hogy inkább megragadja a végsőt is, semhogy fiát fogságban hagyja.

Mint mondá ugy cselekvék. Felüzen Budára s felkéri szép módjával a királyt, hogy Mátyást tegye szabaddá és szolgáltassa vissza anyjának, de méltányos kérelme figyelemre sem méltatván, azt adja hirül Lászlónak: hogy, ha fiát nem teendi szabaddá, kész érette fegyverrel is boszut állani, s ha szavaiban tán kétkednék, vagy a női fenyegetőzésre nem hajtana, tudja meg: miszerint Mahomed császárt segélyül hivandja, Temesvárt, s minden határszéli várakat inkább az ozmannak fogja kezére juttatni, mint neki visszaszolgáltatni. E kemény hangon mondott izenet, nem marada hatás nélkül, a gyenge király meghökkent, Bécsbe sietett, s hogy a nővel annál határozottabban daczolhasson, Mátyást is magával vivé, Vitézt pedig fogságából kibocsáttatá.

Látván azonban László, hogy a vészfellegek egyre tornyosulnak, alkuba bocsátkozott, megigéré tudniillik Erzsébetnek, hogy Mátyást bizonyosan szabaddá teendi, de csak azon föltétel alatt: ha neki Beszterczét, Dévát, Görgényt, Belgrádot, Sz. Lászlót, Orsovát, Trencsint,

Oroszlánkövet, s egyéb várait visszaadandja. Erzsébet sokkal eszélyesebb nő volt, semhogy be ne látta volna, miszerint a felhozott föltétel egyedül szárnya szegésére céloz, ő tehát a föltételre mitsem hajtván egyszerüen csak gyermeke szabadságát sürgeté, s mert békes uton nem hivé a dolgot kieszközölhetőnek : ha kellend, ugy mond, fegyverrel is kivivandom azt.

Az által, hogy távozott, László csak magának ártott: elárulta tehetlenségét, s hogy Mátyást ismét foglyul vivé magával, az úgy is eléggé nyugtalankodó országot még inkább fölingerlé.

Erzsébet anya volt, kebelét fájó érzetek dulták, idősb fiát már elvesztette, az ifjabbik pedig annak hatalmában vala, ki őt a másikától megfosztá; már akkor is sürgette fia szabadságát, midőn Magyarországban tartóztatott le, már akkor is fegyverrel fenyegetőzék, midőn fogságban tartatott, hát most hogy nyughatott volna meg, midőn oly messzire, midőn idegenek közé vitetett! — A boszu zászlaja már szerte lenge a hazában, a család tisztelői és baráti ezrenkint sereglének alája, az önkéntesek, a fogadottak egész hadcsapatokat képzének; volt pénz, volt fegyver, volt akarat, hadakat állitani könnyü vala; és mert a király ijedettnek látszék, a vállalkozók annál bátrabban sereglének egybe.

Majdnem fél ország álla rendelkezésére Erzsébetnek! Hadserege oly jól szervezett és oly tekintélyes vala, hogy László vele megbirkozni sehogy sem vala képes. Az ország minden részében nyugtalanság uralkodék, a fegyverek mindenfelé villogtak. László nősülni készült.

VII. Károl franczia királynak leányát Magdolnát jegyzé el magának, Podiebrád György tanácsára abban állapodék meg, hogy menyegzőjét Csehországban, Prágában tartandja. Elhagyá tehát Bécset is, és a nagyszerű ünnepélyre Prágába sietett, de nem egyedül, elvitte magával kedves foglyát Mátyást is; együtt valának tehát: egy nem sokára letünendő nap, és egy közelre felmosolygó csillag! egy időben, egy helyen, egy polczon; csakhogy még most elválasztva, egyik a dicsőség sugáraitól környezve, másik egy kétes jövővel fenyegetőző magányban; egyik szabad, és uralgó, másik fogoly, és őrei előtt semmi; pedig mindkettő felé kiterjeszté az ég gondviselése kék palástját, mindkettőnek ki vala már mérve utja, egyik a zajos öröm tömkelegéből örök számadásra, másik a börtön penészéből milliók fölötti uralomra hivatva; a fényes ara —, a gondtalan királyra a legszebb jövő mosolygott: a gondos anyát, az árva foglyát a homályba burkolt jövő, s a kétség fájdalmai marczangolák; s mindkettőnek ellenkező sorsa lőn!! Ki mondja meg: hol van a világot melengető isteni gondviselés határa, vagy ki tagadja, hogy a mindenséget ápoló gondviselésnek minden viszonyban vannak élő példányai!

Erzsébet álmait halálképek zaklaták, Mátyás a fényes ünnepélyek zajában a jövőn merengett, László leendő nagyságáról és boldogságáról álmodozott, s mindhárомnak igaza volt; ők is emberek voltak, s mit tudnánk mi hamar halandó emberek; a jó és gonosz tudása fája homályba rejté jövőnket, az élet fája pedig csak egyszer virúl. Ott fen, ott intézik sorsunk fonalát, hova oly ritkán tekintünk, pedig ott lángbetükben szólnak hozzánk, csak-

hogy keblünk napja elvakitá a lélek szemeit, pedig már sok Mátyás volt e földön! —

A jelen kicsiség, és jövő nagyság gyakran harczra kelnek igy egymással, kemény csaták vivattak a szellemi világban, de a mi hússzemeink nem látják azokat, s ha valamit ezekből megtudhatánk, csak a véletlen fordulatok, a váratlan események sejteték azt; mi a föld emberei vagyunk.

Lászlónak világhirű lakoma, Mátyásnak börtön készittetik; Erzsébet és Mihál nagyszerű hadmozgalmakkal foglalkozának; a király szerelemről álmodék, a nép boszút rivalga; ha az ügy jogos-vagy jogtalansága emberekre bizatik, ha fegyver leendett biró, ki mondja meg: hány ezer esik áldozatul?

S mig a vérontó fegyverek villognak, mig egy rész ünnepély és örömre, az ellenfél pedig boszúra készül: azalatt az történik, mire ki sem számita. Föltárul a sors könyve, bepillant abba néhány bölcs, s benne nem készületeket egy véres harczra, nem házassági ünnepélyt, hanem egy szomorú valóságot, a halált látják. László rövid de kinzó fájdalmak utján hunyt el; kire a sors kinyujtá mutatóujját, az ő vala; ha, mint Belgrádon mondá, igazán szerette a lefejezett Lászlót, szellemével egy év után találkozott, halála mindkettőnek egy hó-, s egy napra esett; azaz a király egy év mulva azon hónapban, és azon napon húnyt el, melyen megesküdött: hogy László tettét megboszulni soha nem fogja. Akkor szellemileg, most anyagilag halt meg.

Erzsébet tevékenysége már most tért, és szint nyer-

hetett; 10 nap mulva László halálát az országban mindenki tudá; Szilágyi már ekkor 40,000 harczossal rendelkezett, s ha Mátyás lehető királyságára számitott, sarkantyu csak azon gondolat lehete: hogy sok vetélytárs közt sokfelé oszlik az erő; ott álla VII. Károly a francziák királya, a koronát fiának, vagy leendő vejének követelvén; ott Frigyes császár; Kazmér a lengyel király, a szász vezér, Gara László, a hatalmas nádor, Ujlaki Miklós a nevezetes erdélyi vajda.

Erzsébet igen jól érzé, hogy árva, sőt elzárt fiát ennyi hatalom mellett is polczra ültetni, roppant föladat; félretevén tehát kezdetre minden mellékgondolatot, elsőbb is oda törekvék, hogy Mátyást szabaddá tegye. László király vég-perczében sem feledkezék meg Mátyásról, mert halála óráján is arra kérte Podiebradot hogy Mátyást tömlöczéből soha ki ne bocsássa. Erzsébet ezt hamar megtudá, s elsőbb is tisztes úton kisérté meg, őre szivét megnyerni. Igen természetes, miszerint ama tervről, mely sajáta, és bátyjáé Mihályé vala, mit sem szólván: igen szép hangon, s tiszta anyai érzelemmel kéré fel Györgyöt, hogy ha, fiát szabaddá teendi, eddigi atyai gondviselésének jutalma 40,000 arany leend.

Mig Erzsébet Csehország kormányzójával alkudozék, hogy fiát szabaddá tehesse, addig bátyjának Szilágyinak is nagy összeg pénzt külde, hogy Mátyás királyságán hathatósan működhessék. Az ország rendei Pestre, január hó elsejére valának egybehiva királyválasztásra; a határ-időre Szilágyi Mihál is megjelent barátaival: Székely Tamás, Rozgony Sebestyén, Kanizsay László, Szentmiklósi Pongrácz-, s egyebekkel, és 40,000 fegy-

veressel; most már határozottan ama nyilvános szándokkal, hogy Mátyás királylyá választassék.

Hogy a tanakodás tovább huzódott, azt részint a vetélytársak tevék, részint pedig ama nyilvános félelem, hogy Mátyás, László bátyjának halálát, és kiállott szenvedéseit megboszulandja; ez érzelem legkivált azokat nyomá, kik a Hunyadí-ház ellenei valának; azonban minden ellentörekvés sikeretlen marada; a sors innét kitárta könyvét, s mig ellenei a világos sorokat is elferditék, mint József testvérei felszabaditására: ugy emelkedett föl Mátyás hazája, és nemzete boldogitására. Ő király lőn, jan. 24-kén 1458, még alig 15 éves.

Ellehet képzelni Erzsébet örömét, el anyai érzelmeit.

Az ország rendei azonnal követeket küldének Csehországba, hogy Mátyást a legnagyobb tisztelettel vezessék Magyarországba. A követség ezen férfiakból álla: Vitéz János, Székely Tamás, Rozgony Sebestény, Szokoly Péter, és Kanizsay László. Erzsébet nem birá kitörő örömét palástolni, s ő is a követséghez csatlakozék; ki nem venne részt ily anya örömében, ha látta őt fájdalmában? az emlitett fő emberekkel Erzsébet is Sztraznicz városig ment fiának, Mátyásnak eléje, s a valódi örömanya mindenütt a legnagyobb tisztelettel fogadtaték.

Podiebrád már ezelőtt is tisztesen bánt Mátyással, s hogy ma ismét asztalához ültette, nem vala feltünő dolog; de midőn dévajkozás közben Mátyást kérdené: „mivel ajándékozná meg azt, ki őt valamely reménytelen de igen örvendetes hirrel vigasztalná meg?“ — ekkor felállott székéről s igy szóla: „Légy üdvöz Mátyás, a ma-

gyar nemzetnek választott királya. E szerencséden, melyre igazán méltó vagy, szivemből örvendek; nem kell nekem a te kincsed, csak barátságod;... arra kérlek, hogy szivességemről soha meg ne feledkezzél, s a barátság közöttünk felbonthatlan legyen.“ Mátyás e szavakra mint álomból serkent nem tuda válaszolni.

A kormányzó a sztraznicziak által a dologról jó előre értesittetvén, ez üdvözlést megteheté, de Mátyás mind, ezekről szót sem tuda; hát ha még anyját tudta volna oly közel szomszédságában lenni! A követek azonban nem sokára megérkezének, s Mátyást csakugyan mint királyt illeté, úgy üdvözlék, a legnagyobb fény-, és ünnepélylyel vezeték anyja elé.

Most telt meg örömmel csordultig az anyai sziv, s földig borultak mindketten a mennyei gondviselés előtt, mely Mátyást öröklétének mutatóujjául választá.

Midőn Mátyás a határhoz ért, a követek mind leugráltak lovaikról, s az iszonyú néptömeg a követekkel együtt térdet hajta előtte; csak egy anya álla a tömeg fölött érzelem-és örömittasan, Erzsébet, ki nem szólt, mert a túláradó érzelmek miatt nem szólhata, hanem igen, kitárva anyai karjait, szivéhez szoritá szerette magzatát, s mit tenni tuda: néhány égbe röppenő hálafohász, és egy forró csók vala.

Mátyás szinte elfogult, szólni nem birt, de annáltöbbet szóltak hulló könyei. —

Erzsébet elsőbb is hálaadóját rová le. Megtudván ugyanis, mily kimélet- és tisztelettel bánt legyen fiával Podiebrad, mily örömmel üdvözlé őt királynak, s mily

szivesen szolgáltatá ki: saját pecsétével is megerősité azon kötlevelet, melyben Mátyás a kormányzó leányát Katalint magának eljegyzé; s értesülvén továbbá arról is hogy Podiebrad, ha kell, kész Mátyás szerencséjét fegyverrel is előmozditani, az igért 40,000 aranyhoz még 20,000-et ada, s igy Podiebradnak Mátyáshoz mutatott, szivességét 60,000 aranynyal jutalmazá.

Katalinnal egybekelt Mátyás 1460, de az ifju királyné csak három évig élt, s 1464. febr. 22. jobb létre szenderült; hamvai Budán nyugszanak, hol az ifju hölgyet sokan megkönyezték, eltemettetett sz. Zsigmond templomában.

Hunyadi Mátyásnak királylyá lett választása mint villámfény terjedt el mindenfelé; bel- és külföldről a tisztelgéseknek vége hossza nem vala, hogy mindezek közt a fénysugár az anyjára is kiárada, mondani sem kell; többek között csak egyet emlitek meg.

A szent-szék és pápa, kikkel nem egyszer vala érintkezésben már Hunyadi János, melegen méltányolván a nagy hős tetteit, vagy tán előre is belátván a Mátyásban mutatkozó nagyságot, elsőbb is a jó anyát tisztelé meg levelével, boldog és szerencsésnek nevezvén őt, hogy fia oly magasztos méltóságra emeltetett, kinek őszintén kivánák, hogy ugyan oly keresztény, oly hős, és oly nagy férfiu legyen, mint vala apja.

De ki Erzsébetet leginkább tisztelé, az Mátyás vala ki őt Budai szerint nem egyszer nevezgeté Magyarország királynéjának; nem vágyott ugyan lelke e megtiszteltetésre: de jól esett szivének fiában királyt, magában ki-

rályanyát tiszteltetni, s a kiállott fájdalmak és szenvedések fellegét ily jótékony fényárban oszlani szét.

Vajda-Hunyadon 1465. a ferenczeseknek zárdát épitettett; igen hihető, hogy ezt is az örökké éber gondviselésnek, s a forró hálának emlékezetéül rakatá.

Mátyás igazságos voltának eleven tanusága az, miszerint a folytonos háborúk miatt pénz dolgában megszorulván, midőn 1470. az ország főbbeit, s a nemeseket megadóztatá, szeretett édes anyját sem menté föl ez adó alól, ki részint a fia iránti meleg vonzalomból, részint pedig őszinte kötelességérzettől vezéreltetvén, a kivánt összeget szivesen megfizette, fizetett pedig minden porta egy, száz pénzből álló arany forintot.

Erzsébet sem feledett semmi jót, meghálált mindent, mit vele mellette, mit boldogult férjeért cselekedtek, eleven bizonysága ennek ama latin nyelven szerkesztett levél, mely 1473. aug. 8. kelt Ó-Budán s melyben pápa ő szentségét arra kéri: hogy Kapisztrán Jánost, ki férje oldalánál oly hathatós támpontúl szolgált, ki Belgrád megtartásában oly hatalmas szerepet játszék, a szentek közé számolni kegyeskedjék; s úgy lőn, Kapisztrán a szentek sorába igtattatott, s egyike amaz őrnemtőknek, kik jövőnk s multunk fölött virasztnak.

Erzsébet halála bizonytalan, átszellemültét legtöbben 1484-re teszik.

Mátyásnak magyar királylyá lett választását legkivált ama köz-tisztelet, és villany-szerü lelkesültség idézte elő, melyre a már cselekvésre ébredt nemzeti öntudat a haza legnagyobb fia, leghivebb gyermeke, legvitézebb

hőse, s hasonlithatlan bajnoka iránt viselteték; e hirhedt férfiu Hunyadi János vala, az ő szeplőtlen élete, az ő viselt dolgai, s a nevéhez simult meleg kegyelet szülék ama rendkivüli, de dicső eredményt, mely Mátyás koráig e nemzet történetében példátlan dolog vala. Ha Erzsébet lelkének nagy és szép tulajdonai a gyermeket nem melengetik, az ifjút nem lelkesitik, a férfiut a dicsőség rögös utján nem vezérelik: Mátyás, a közpolgárból lett nagy király, Mátyás, kit a nemzet forró szeretete a nemzet szemefényévé teve, a nemzet népboldogitója soha nem leendett. Erzsébet kedvelteté meg vele a munkásságot, ő melengeté fogékony keblében a magasztos honszerelmet, általa fogamzott meg szép lelkében még az ellenek irányában is kitüntetendő nagylelküség; anyja vezérlé sz. egyházba, az ő ajkai segélyével zengé el háladalát: ki fogja tehát tagadni, hogy nemes és öntudatos lelke, és az ennek sugallásából származott nagyszerű cselekedetek nem egy forrón szerető anyai kebelnek ugyanannyi fényes gyémántjai? Ki fogja tagadni, hogy Mátyás europai hirü nagysága Erzsébet anyai gondosságának gyümölcse?

Midőn az anyáról szólunk, nem szabad felednünk az apát.

Mátyás egyike a világtörténeti legnagyobb, legönállóbb, legtevékenyebb jellemeknek, ő minden, ha kellett ember, hazafi, ha kellett, egyszerű polgár, ha kellett tudós és legkövetkezetesb uralgó tudott lenni. A polgári ügyekben öntudatos lelki erővel működött, a harczmezőn ovatos és szerencsés bátorsággal küzdött, a jogszolgáltatásban ki nem ismeri el benne a legkövetkezetesebb lélekismeretességet? Atalában fenséges jellem, páratlan

szellem, becsvágy és népboldogitó érzület tünik fel minden cselekedetében, minden léptében; az övéi által szeretett és tisztelt, az ellenség által rettegett Mátyás, kinek nyomdokait követhette volna biztosabban, mint a nagy nevü, a tiszta jellemü apáét?

Ha vallásosságra buzdúla, hogy annak szükségessége és hasznossága felől meggyőződjék, nem kelle egyébre gondolnia, mint ama nagyszerű csatákra, melyeket a hős lelkü apa a közkereszténység érdekében annyiszor, és annyi szerencsével vivott; ha csaták lelke szállott álmaira, ismét csak a csaták mesterére, a hadvezető apára kelle gondolnia; birta az apai kardot, megvolt azon irva a csaták nagyszerüsége, száma, s igy a józansággal párosult bátorság, a felette őrködő apai szellem mindenkor diadalra vezérelheté.

Mátyás korában a nemzeti történelem szómorú bonyodalmaknak indult, hogy az ügyes kormánylat szép fejleményeket szüle, az egyedül Mátyásnak köszönhető.

A nagy király által előidézett fényes korszaknak maig is áll még egy ragyogó csillaga; ott áll még Buda, gazdag fényben; egykor világrázkodtató kar lengett felette, ma bokros emlék simúl oldalához; tisztelet és kegyelettel hajlunk meg ma is a remek modorban félépitett ős emlék előtt, eleven emlékszobra ez a magyar nemzetnek, mely mint Athen vagy Róma nemzetének, ugy mindenkor öntudatos büszkesége leend a magyarnak. —

És bizton merem hinni, hogy mig ez ős emléknek neve leend, mig Mátyást nem szünik meg zengeni a nép kedélyes ajka: addig a gondos, a meleg lelkü anyának, addig Szilágyi Erzsébetnek nevét is szives örömmel em-

legetendi az utókor, a fiúnak nagy neve az anyai névhez olvadand, a fiui dicsőség az anyai gondossággal párosuland, s mig a hálás, az elismerve méltányló világ Mátyást emlegetendi: az öntudatos kegyelet a szép lelkü anya emlékének is tiszta örömmel hódoland. A fiui dicsőség legtöbbnyire az anyai gondosság fényes eredménye. Anyák! ne feledjétek Erzsébetet; gyermek, atyádat és anyádat tiszteljed. —

TARTALOM:

	Lap.
Előszó	3
Bevezetés	11
Minő a Magyar?	13
Koháry István	33
Az Eszterházyak	69
Eszterházy Miklós	72
Eszterházy Pál	102
Eszterházy Tamás	140
Eszterházy Miklós	142
Eszterházy Pál.	165
A Széchenyiek	183
Széchenyi Mihál	187
Széchenyi György	191
Széchenyi Pál	219
Széchenyi György	255
Széchenyi Ferencz	267
Széchenyi István	282
Bajtay Antal	312
Szilágyi Erzsébet	333

30/8706

HOME USE
CIRCULATION DEPARTMENT
MAIN LIBRARY

This book is due on the last date stamped below.
1-month loans may be renewed by calling 642-3405.
6-month loans may be recharged by bringing books to Circulation Desk.
Renewals and recharges may be made 4 days prior to due date.
ALL BOOKS ARE SUBJECT TO RECALL 7 DAYS AFTER DATE CHECKED OUT.

MAY 14 1975 30

REC'D AH/C MAR 31 1975#

FEB 2 1984

REC. CIR. JAN 20 '84

LD21—A-40m-5,'74
(R8191L)

General Library
University of California
Berkeley

U. C. BERKELEY LIBRARIES

C046058121